BIBLIOTHECA MVSEI MARISIENSIS

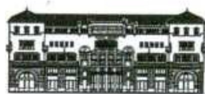
SERIES ARCHAEOLOGICA

XVI

CONECTIVITATEA ERII FIERULUI ÎN BAZINUL CARPATIC

Lucrările Colocviului Internațional
de la Târgu Mureș

13-15 octombrie 2017

Cluj-Napoca -2018

CONECTIVITATEA ERII FIERULUI ÎN BAZINUL CARPATIC

Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș

13-15 octombrie 2017

BIBLIOTHECA MVSEI MARISIENSIS

SERIA ARHEOLOGICĂ

XVI

PROCESELE COLOCVIILOR INTERNAȚIONALE
DE LA TÂRGU MUREȘ

Editor
SĂNDOR BERECKI

CONECTIVITATE ÎN EPOCA FIERULUI ÎN BAZINUL CARPATIC

PROCESELE COLOCVIULUI INTERNAȚIONAL DE LA TÂRGU MUREȘ

13-15 octombrie 2017

Editat de
Sándor BERECKI
Aurel RUȘTOIU
Mariana EGRI

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2018

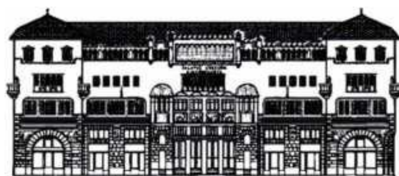
Editarea volumului a fost susținută printr-un grant al Ministerului Cercetării și Inovării, CNCS-UEFISCDI, proiect numărul PN-III-P4-ID-PCE-2016-0353, în cadrul PNCDI III.

Volumul a fost realizat în cadrul Bursei de Cercetare Janos Bolyai a Academiei Maghiare de Științe.

Executive editor: Zoltán Soós, Director

Front cover: Bronze chain belt from Vețel (photo: I. V. Ferencz)

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ
CP 85, str. Mărăști nr. 8A, 540328
Târgu Mureș, România
www.muzeumures.ro

ISBN 978-606-020-028-4
Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României.

Editura MEGA
Cluj-Napoca
e-mail: mega@edituramega.ro
www.edituramega.ro

Contents

Îi mulțumesc colegului meu H. Vulic pentru informațiile despre descoperirile păstrate în Muzeul Municipal Vinkovci.

Referințe

Berg *et al.* 2017 — von Berg, A.-Lejars, T.-Megaw, V., Waffenbrüder-urile din La Tene Centrală din Renania-Palatinat? Dovezi ale săbiilor dintr-o înmormântare cu car de luptă din cimitirul din Thür (Lkr. Mayen-Koblenz), *ArchKorr,* 47, 201-215.

Gaspari 2012 — Gaspari, A., Brezice, Slowenien, IN: Sievers, S.-Urban, OH-Ramsl, PC (HrsgJ, *Lexikon zur keltischen Archäologie,* Wien, 241-242.

Gustin 1977 — Gustin, M. Cronologia relativă a mormintelor „Mokronoske skupine" / Cronologia relativă a mormintelor „Grupului Mokrong", IN: M. Gustin (Ed.), *Studii celtice,* Posavski muzej Brezice, 4, Brezice, 67-103.

Gustin 1984a — Gustin, M., Morminte preistorice cu căruțe pe teritoriul Iugoslaviei, IN: Gustin, M.-Pauli, L. (eds.), *Căruță celtică. Morminte celtice cu căruță / Keltische Wagengräber,* Posavski muzej Brezice, 6, Brezice, 111-132.

Gustin 1984b — Gustin, M., Die Kelten in Jugoslavien, *Jahrbuch RGZM,* 31, 305-363.

Gustin 2011 — Gustin, M., Despre tribul celtic al Tauriscilor. Identitate locală și contacte regionale în lumea antică, IN: Gustin, M.-Jevtic, M. (eds.), *Celții orientali.* Belgrad-Koper, 119-130.

Gustin-Pauli 1984 — Gustin, M.-Pauli, L. (eds.), *Celtic car. Mormintele carurilor celtice I Keltische Wagengräber.* Posavski muzej Brezice, Brezice.

Harbinson 1969 — Harbison, P., Carul tradiției funerare celtice, IN: Frey, O.-H. (ed.), *Contribuții Marburg la arheologia celtică. Festschrift pentru Wolfgang Dehn,* pp. 34-58.

Holzer 2012 — Holzer, V., Sanctuare și ofrande de arme în așezarea celtică centrală Roseldof/Sandberg, Austria Inferioară. IN: Meighörner, W. (ed.), *Arme pentru zei: Războinici. Trofee. Sanctuare,* Innsbruck, pp. 194-189.

Jovanovic 2006 — Jovanovic, A., *Kelti v Posavju,* Universitatea din Zagreb, disertație nepublicată, Zagreb.

Jovanovic 2007 — Jovanovic, A„ *Kelti ob sotocju Save in Krke,* Brezice.

Jovanovic 2011 — Jovanovic, A., *Mormântul feminin 56 din La Tene Middle din Brezice,* IN: Gustin, M.-Jevtic, M. (eds.), *Celții orientali.* Belgrad-Koper, 51-64.

Lubsina Tusek-Kavur 2011 — Lubsina Tusek, M.-Kavur, B„ Srednica de Ptuj. O contribuție la începutul perioadei La Tene în Slovenia de Est, IN: Gustin, M.-Jevtic, M. (eds.), *Celții orientali.* Belgrad-Koper, 31-50.

Schönfelder 2002 — Schönfelder, M. „ *Mormântul celtic târziu de la Boe. Studii despre vagoane și morminte de vagoane din perioada La Tène târzie",* RGZM, Monografii, Volumul 54.

Szabo-Petres 1992 — Szabo, M.-Petres, E. E, *Armele decorate ale epocii fierului La Tene în Bazinul Carpatic,* IPH, V.

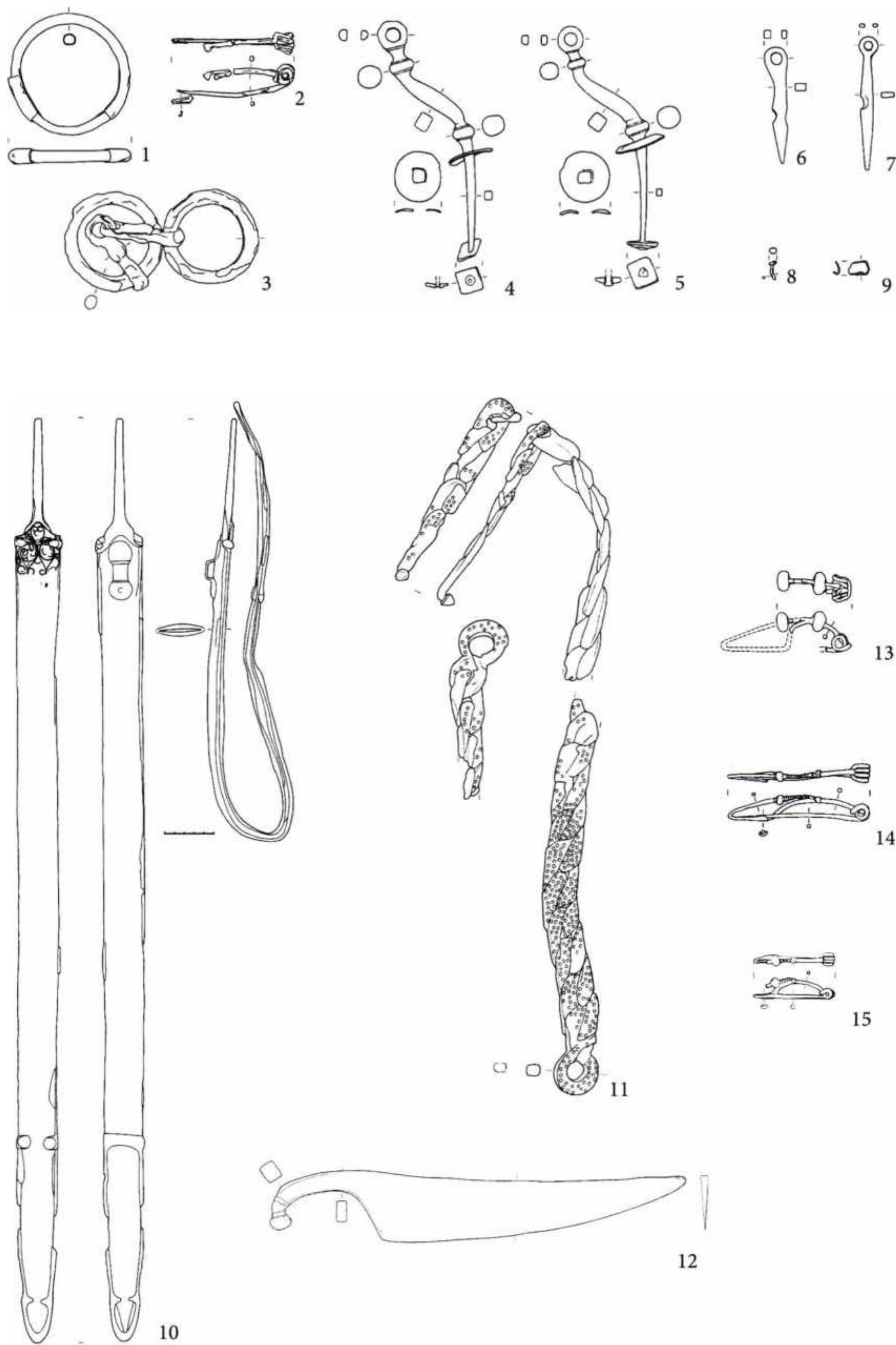
Werner 1988 — Werner, W, *Frâne din epoca fierului pe Dunărea inferioară și mijlocie,* Berlin.

Lista figurilor

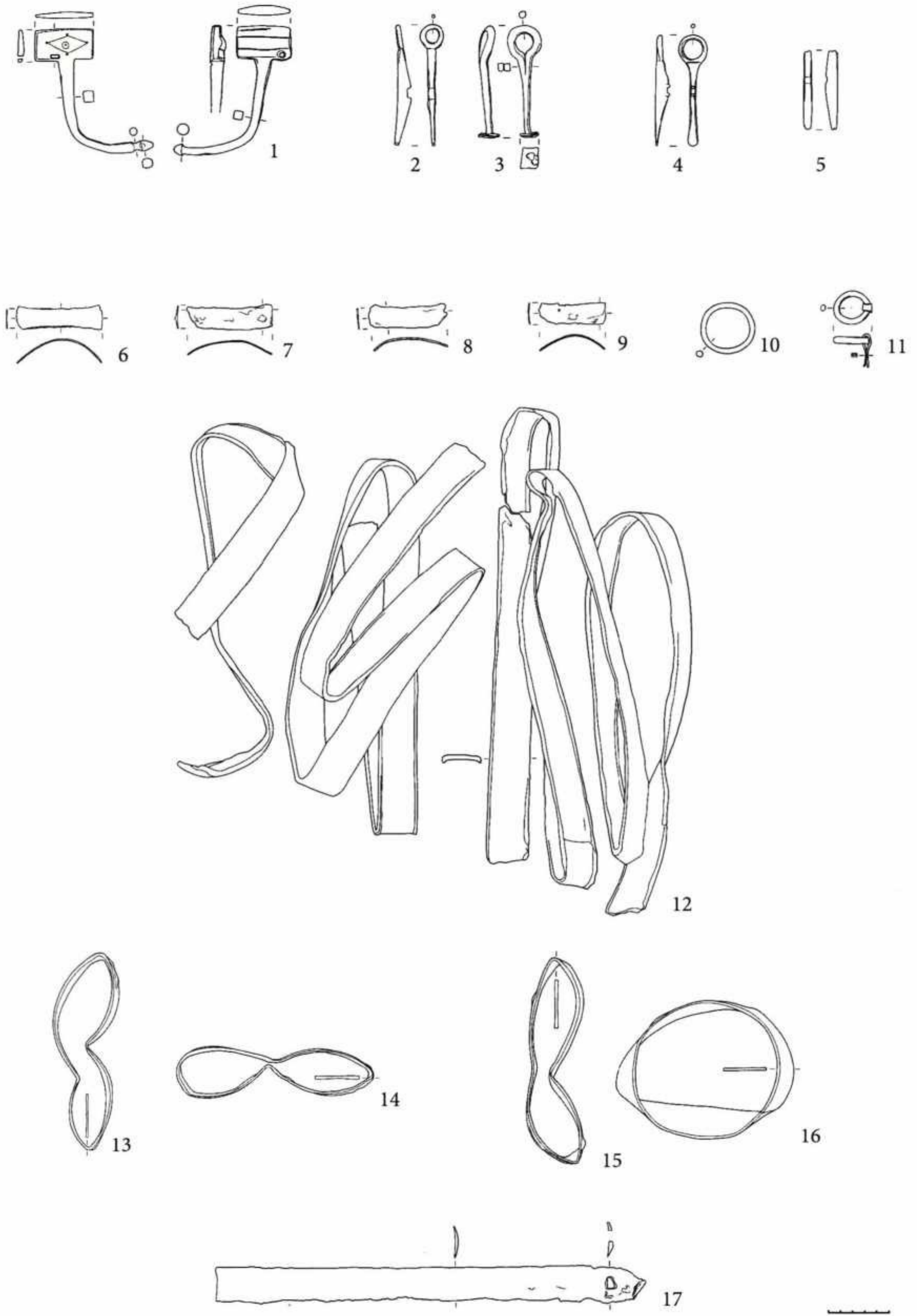
Fig. 1. Hartă de localizare aproximativă a triburilor autohtone timpurii ale epocii fierului și a nou-veniților celtici în zona dintre Câmpia Panonică și Adriatică. Teritoriul atribuit Tauriscilor este marcat suplimentar cu situri importante (• așezare, ♦ tezaur de monede): 1. Vrhnika / Nauportus; 2. Bevke; 3. Ljubljana; 4. Vace; 5. Trbovlje; 6. Celje (cu Slatina v Rozni dolini); 7. Lemberg; 8. Dobrna-Retje; 9. Magdalenska gora; 10. Sticna; 11. Valicna vas; 12. Roje; 13. Mokronog; 14. Novo mesto (cu Verdun); 15. Smarjeta- Vinji vrh; 16. Mihovo; 17. Brezice; 18. Dobova; 19. Samobor; 20. Malunje; 21. Metlika; 22. Vinica; 23. Jabukovac; 24. Sisak; 25. Kuzelin; 26. Ptuj; 27'. Formin; 28. Ormoz; 29. Murska Sobota; 30. Krizovljan; 31. Narta; 32. Durdevac; 33. Iaz; 34. Virovitica; 35. Zvonimirovo (din Gustin 2011, fig. 1).

Lista plăcilor

Planşa I. 1-9. Brezice, Mormântul 55; 10-15 Brezice, Mormântul 6 (desene: A. Jovanovic, J. Tratnik Sumi). Planșa II. Brezice, Mormântul 6 (desene: A. Jovanovic, J. Tratnik Sumi).

Plăcile I. 1-9. Brezice, Mormântul 55; 10-15 Brezice, Mormântul 6 (desene: A. Jovanovic, J. Tratnik Sumi).

Planșa II. Brezice, Mormântul 6 (desene: A. Jovanovic, J. Tratnik Sumi).

REFLECȚII DESPRE UNELE DESCOPERIRI SPECIFICE DE COSTUM FEMININ ÎN BAZINUL CARPATIC DE SUD - PUTEM RECUNOAȘTE MOBILITATEA FEMININĂ ÎN TENEUL MIJLOCIU?

Institutul de Arheologie
Marko DIZDAR
Zagreb, Croația
marko.dizdar@iarh.hr

Cuvinte cheie: costum feminin, La Tène Mijlociu, centuri de bronz, Bazinul Carpatic, identitate, mobilitate, contacte

Bazinul Carpatic de Sud, traversat de râurile Sava, Drava și Dunăre, împreună cu afluenții lor , a fost întotdeauna o importantă rută de comunicații între Europa Centrală și cea de Sud-Est. Această zonă a fost locuită de comunități celtice în a doua jumătate a secolului al IV -lea î.Hr. Pe măsură ce au intrat în contact cu populația indigenă, acestea au determinat crearea de noi comunități, inclusiv cea care este cel mai mult documentată de descoperiri arheologice și surse istorice antice: scordiscii. Când Bazinul Carpatic de Sud a intrat în epoca fierului târzie, caracterizată de moștenirea materială a culturii La Tene, a apărut înmormântarea prin incinerare, odată cu dominația vizibilă a noilor forme de arme și obiecte de costume și bijuterii și începutul producției de serie de ceramică după noul model tehnologic. Anumite forme de olărit, tehnici și motive decorative dezvăluie cel mai clar influențele comunităților indigene, care au furnizat și anumite forme de costume și bijuterii feminine, ducând la apariția unei expresii materiale caracteristice *(hibridizare)* în cadrul patrimoniului culturii La Tene din Europa Centrală (TODOROVIC 1968; 1972; 1974; MAJNARIC-PANDZIC 1970; Bozic 1981a; GUSTIN 1984; JOVANOVIC 1987 etc.).

Cercetările anterioare privind moștenirea materială a epocii fierului târzii pe teritoriul Bazinului Carpatic de Sud s-au concentrat pe examinarea obiectelor de armament găsite în mormintele masculine. Unul dintre motivele unei astfel de abordări este cu siguranță noțiunea Bazinului Carpatic de Sud ca sursă teritorială a migrațiilor spre sudul Peninsulei Balcanice, ceea ce, la rândul său, i-a atras pe istoricii antici care le-au menționat în scrierile lor. Totuși, în toate fazele de dezvoltare ale culturii La Tene, femeile devin, de asemenea, deosebit de vizibile în moștenirea materială a Bazinului Carpatic de Sud, în principal pe baza unor părți caracteristice ale costumului și bijuteriilor lor combinate în moduri unice, care sunt un semn recognoscibil nu numai al genului, ci și al identității feminine (DIZDAR 2016a, 76). Trebuie menționat că indivizii împărtășesc diverse identități sociale, chiar mai multe în același timp, care sunt dinamice și schimbătoare pe baza interacțiunilor cu alți membri ai comunității. Cel mai vizibil aspect arheologic al identității personale a unei femei este costumul, care comunică diverse mesaje vizuale despre gen și grupa de vârstă, statutul social și orientarea profesională. Când ne îmbrăcăm, o facem în limitele noastre culturale și conform anumitor reguli; Achiziționarea unui costum definit este un proces prin care corpul este pregătit pentru prezentarea publică în mediul său social. Din acest motiv, costumul are un rol simbolic important în comunicarea socială, ca formă de reprezentare non-verbală și cod vizual, dar și ca sursă de identificare a diferitelor rețele de comunicare.

Cunoştinţele actuale asupra diverselor aspecte ale identităţii feminine în epoca târzie a fierului din sudul Bazinului Carpatic se bazează în mare parte pe cercetarea mormintelor sau a descoperirilor întâmplătoare din complexe funerare distruse, deoarece femeile erau înmormântate cu obiecte personale de costume și bijuterii. Acest lucru este atestat de mormintele de înhumare din La Tene timpurii (LT B2), care indică poziția exactă și utilizarea diferitelor articole de costume și bijuterii feminine. Apărând în același timp, înmormântările prin incinerare au devenit principalul rit funerar la începutul La Tene mijlociu. Femeile erau incinerate împreună cu obiecte personale de costume și bijuterii, așa cum o demonstrează descoperirile cu urme de incinerare, cum ar fi centura de bronz realizată din segmente dreptunghiulare în formă de liră de la Hrtkovci (JOVANOVIC 1983a; 1983b).

Cercetările anterioare asupra obiectelor de costume și bijuterii feminine s-au concentrat în principal pe analize tipo-cronologice și pe identificarea formelor locale caracteristice; acestea au arătat o schimbare clară în zona observată la începutul epocii fierului târzii, comparativ cu faza anterioară, care a marcat sfârșitul epocii fierului timpurii. La fel ca în cazul descoperirilor analoge din cercetarea obiectelor de armament găsite în mormintele masculine, s-a observat că a existat o reconfigurare culturală și socială, respectiv modul în care apare așezarea de noi comunități care, în contactul cu o populație indigenă, rapid inclusă în noi structuri sociale, va crea un mediu cultural și social unic în rândul comunităților contemporane din restul Bazinului Carpatic și al Europei Centrale, care încă împărtășesc o apartenență comună la moștenirea central-europeană a culturii La Tene.

Faza La Tene Mijlocie din dezvoltarea moştenirii materiale a scordiscilor, vizibilă astăzi, se bazează pe obiectele de armament găsite în mormintele masculine (Bozic 1981a, 318-319, pl. 2; GUSTIN 1984, 323-324, fig. 12-13), care au numeroase paralele în zonele învecinate ale Bazinului Carpatic, dar și în aproape întregul teritoriu acoperit de cultura La Tene. Aceasta mărturisește un anumit canon în formele de armament din La Tene Mijlocie, documentat și pentru La Tene Timpuriu și Târziu, indicând contacte intense care s-au realizat probabil prin mobilitatea războinicilor și transferul de idei și cunoștințe. Pe de altă parte, obiectele de costum și bijuteriile feminine prezintă o imagine mai complexă, deoarece diferite forme erau adesea combinate în moduri unice, ca parte importantă a identității vizuale a femeilor care le purtau (FURMAN 2012, 273, 279; RUSTOIU-URSUJIU 2013a, 77-78), mai degrabă decât să indice statutul lor social. Interesant este că toate ansamblurile funerare găsite în sudul Bazinului Carpatic sunt datate în LT Cl, în timp ce cele din LT C2 încă lipsesc (Bozic 1981a, 318-319; DIZDAR 2016a, 75, 85). Mai mult, există numeroase descoperiri cunoscute - din păcate, fără un context păstrat - provenind din morminte feminine distruse din La Tene Mijlociu.

Costumul feminin din perioada La Tene Mijlocie din Bazinul Carpatic de Sud era format din mai multe forme de curele și fibule din fier și bronz, precum și catarame care cu siguranță aveau un rol decorativ important, pe lângă scopul funcțional de bază. În plus, un rol important în reprezentarea identității personale era jucat de diverse combinații de bijuterii inelare, constând din brățări din fier, bronz și sticlă, brățări de gleznă din bronz, pandantive și degete din bronz și mărgele de sticlă, care aveau înainte de toate o funcție decorativă (FURMAN 2012). Bijuteriile inelare din mormintele feminine din perioada La Tene Mijlocie apar mai rar decât în mormintele LT B2, așa cum sunt înregistrate pentru cimitirele contemporane din Bazinul Carpatic (DIZDAR 2016a, 75, 85). Puținele morminte feminine păstrate din perioada La Tene Mijlocie conțin, de asemenea, cuțite din fier, fusaloare și vase ceramice (DIZDAR 2015a, 191). Forme locale recognoscibile ies încă în evidență, în special anumite articole de costum (centuri și fibule) care aparțin adesea variantelor locale ale unor forme răspândite în Bazinul Carpatic. Cu toate acestea, unele descoperiri au paralele în zone mai îndepărtate din Europa Centrală și din Alpii de sud-est. Întrucât astfel de descoperiri dezvăluie în mod clar contacte reușite, se pune întrebarea ce indică acestea - doar transferuri culturale sau și o posibilă mobilitate a femeilor?

Atunci când se definesc direcțiile și intensitatea rețelelor de contacte din epoca târzie a fierului, este important să se recunoască obiectele care provin din zone învecinate sau îndepărtate. Este cu siguranță posibil ca acestea să fi ajuns prin schimburi și comerțuri intense între diferite comunități, ceea ce a permis achiziționarea anumitor bunuri, în special a celor prestigioase. Cele mai bune exemple sunt vasele de bronz prezente în cel mai mare număr în cimitirele scordisce din faza timpurie a epocii târzii a fierului.

Tene (LT DI), cel mai adesea în morminte de războinici (Todorovic 1972; Egri-Rustoiu 2008; Dizdar-Tonc 2014). Însă, pe lângă transferul cultural, unele bunuri ar fi putut sosi datorită mobilității indivizilor sau a grupurilor mici. Întrucât mobilitatea războinicilor poate fi observată clar în toate fazele de dezvoltare ale culturii La Tene din Bazinul Carpatic, ne putem întreba dacă și femeile, ca grup social omogen din punct de vedere arheologic, ar fi putut fi mobile și în ce măsură.

Mobilitatea feminină este explicată cel mai adesea prin exogamie și prin realizarea diverselor relații matrimoniale, care reprezentau un element important de coeziune între diferite comunități, în special ca formă de comunicare socială între diferite elite (Rustoiu 2012a, 365). Acest lucru ar fi putut duce la crearea unor costume noi, hibride, atunci când costumul zonei de origine a recepționat elemente ale zonei de destinație (Arnold 2005). Astfel de cercetări acordă o importanță deosebită descoperirilor din ansambluri funerare închise, cum ar fi mormântul de la Telești din Oltenia, cu centura de bronz cu segmente în formă de liră, sau mormântul 4 din cimitirul Remetea Mare, cu segmentul de centură astragal purtat ca pandantiv. Analiza costumelor feminine din aceste ansambluri funerare indică în mod clar mobilitate între diferite zone ale Bazinului Carpatic la nivel regional (Rustoiu 2005, 59; Rustoiu 2008b, 28-29, fig. 4-6; Rustoiu 2011a, 167-169; Rustoiu 2012a, 366, 369, pl. 15; Rustoiu 2013a, 12, fig. 8; Rustoiu 2017, 43-44, fig. 8), ceea ce este deja presupus în cercetările privind mobilitatea feminină (Arnold 2005). Pe de altă parte, descoperiri precum centura de bronz cu segmente în formă de tijă, asemănătoare crucii, decorate cu email și o cataramă zoomorfă din cimitirul Zeleno Polje din Osijek indică contacte reușite și chiar o posibilă mobilitate cu teritorii mai îndepărtate - în acest caz, sudul Germaniei (Dizdar 2015a, 198-199, fig. 2). Aceasta nu este singura descoperire care provine din afara Bazinului Carpatic de Sud și a zonelor înconjurătoare, așa cum o demonstrează alte descoperiri din vecinătatea orașului Vinkovci din Slavonia de Est, precum și descoperiri anterioare din alte situri ale scordiscilor. Acestea sunt în primul rând formele caracteristice ale segmentelor de centură de bronz ca parte a costumului feminin, ceea ce poate ajuta cercetarea transferurilor culturale și a presupusei mobilități a femeilor, atât la nivel regional, cât și între zone îndepărtate.

Curele de bronz din La Tene de la mijlocul anilor

Centurile de bronz [1]sunt alcătuite din segmente de diferite forme, conectate cu cercuri sau lanțuri mici. Împreună cu alte elemente funcționale-decorative ale costumului feminin, cum ar fi centurile de fier și fibulele de bronz, centurile de bronz se numără printre cele mai caracteristice caracteristici ale cercetării culturale și cronologice a fazei La Tene Mijlocie din Bazinul Carpatic, inclusiv moștenirea materială a scordiscilor (Dizdar 2015a, 191). Analizele anterioare ale centurilor de bronz din cimitirele scordisce (Todorovic 1968; Majnaric-Pandzic 1970; Jovanovic 1983a; 1983b; Popovic 2002; Dizdar 2015a; 2016a) [2]au prezentat anumite forme de centuri de bronz caracteristice Bazinului Carpatic de Sud, dar au identificat și forme care se întind pe mai multe regiuni. Combinațiile cunoscute de costum feminin și bijuterii sunt asociate cu dezvoltarea stilului oriental caracteristic în Bazinul Carpatic (Hauschild 2010, 173). Zona acoperită de forme specifice de curele din bronz poate indica amplasarea atelierelor care le-au produs, deși se poate observa că zonele acoperite de diferite forme se pot suprapune, ceea ce înseamnă că anumite ateliere au putut produce mai multe tipuri de curele. O astfel de posibilitate poate fi indicată de curele compuse din segmente de forme diferite, ceea ce, la rândul său, face ca clasificarea lor tipologică să fie mai dificilă. De exemplu, segmentele curelei de la Dunaiijvaros (Dunapentele) au un inel cu o secțiune transversală îngustă în partea lor centrală. La capătul curelei, înainte de pandantiv, există un segment cu adâncituri triunghiulare pe o parte pătrată, caracteristic curelelor de tip slovac (Hunyady 1942, pl. XXXIV/4-5; Reitinger 1966, 226, fig. 10/1; Stanczik-Vaday 1971, 21, fig. 4/1; Challet 1992, 105, fig. 66; Bujna 2011, 119, fig. 50/2).

Trăsăturile caracteristice ale costumului feminin scordiscilor din La Tene Mijlociu, pe lângă anumite forme de centuri de fier, sunt centurile de bronz care combină segmente în formă de liră și dreptunghiulare sau „tipul scordisc” (Jovanovic 1983a; 1983b; Challet 1992, 73-76, tab. 12). Centurile cu segmente în formă de liră sunt reprezentate de trei variante de bază, una dintre ele (varianta Zemun) înregistrată doar în siturile scordiscilor (Dizdar 2015a, 191, fig.

1 Segmente profilate în formă de tijă, dar de forme diferite, sunt caracteristice și pentru centurile de tip central-german și centurile de tip elvețian și elvețian occidental (Reitinger 1966, 212-214). Ulterior, centurile de tip sud-bavarez-ceh, cu segmente alungite caracteristice, au fost separate și de tipul austro-ceh (Bick 2007, 149-151).

2 O clasificare tipologică detaliată a centurilor de bronz, așa cum a fost deja propusă de J. Bujna (2011), ar trebui efectuată pe baza analizelor centurilor complet conservate din ansambluri funerare, ceea ce, la rândul său, ar permite o clasificare tipologică a descoperirilor de segmente solitare sau fragmente mici de centuri, fenomen frecvent întâlnit în cazul descoperirilor din zona scordiscă. Totuși, astfel de descoperiri completează semnificativ harta distribuțiilor anumitor tipuri și pot indica amplasarea unor posibile ateliere și rețele de schimb (Dizdar 2015a, 193-194).

3). O altă formă locală caracteristică este centura astragală de tip Osijek din La Tene Mijlociu, cu catarame cu bucle în formă de clopot, provenită din formele La Tene timpurii care prezintă o dezvoltare continuă încă din Hallstatt-ul târziu (Pl. 1/1). Deocamdată, continuitatea producției și purtării centurilor astragale în timpul fazei Curug (LT Bl) și al La Tene timpuriu (LT B2) este cel mai bine reprezentată de descoperirile din cimitirul Zeleno Polje din Osijek, deși ansamblurile funerare publicate nu sunt fiabile pentru o parte semnificativă a descoperirilor (DIZDAR 2015a, 190; DIZDAR 2016a, 76), de exemplu, mormântul 9 cu descoperirile de la LT Bl la LT Cl (Pl. 1/1) (SPAJIC 1954, 12-14, pl. IV/25-28, pl. V/29). Pe lângă Osijek, purtarea centurilor astragale în timpul fazei Curug este atestată de descoperirile din cimitirul Donja Dolina: mormântul 43 de pe parcela lui M. Petrovic Jr. (TRUHELKA 1904, 101, pl. L/20-33) și mormântul distrus 7 de pe parcela I a lui N. Sokic (TRUHELKA 1904, 112, pl. LX/11-23). Rămășițele curelei din mormântul 22 din Osijek, cu o cataramă cu trei bucle, pot fi datate în LT B2, așa cum indică descoperirile de fibule și brățări (SPAJIC 1956, 50, pl. X/1, 6-7, pl. XI/1-2; Bozic 1981a, 317), în timp ce LT Cl este datarea pentru curelele cu catarame cu bucle în formă de clopot din mormântul 26 (SPAJIC 1962, 37-39, pl. XIII/1—6; Bozic 1981a, 319, fig. 3) și probabil mormântul 4 (SPAJIC 1954, 10, pl. 11/11-12). Prezența centurilor de astragal a continuat în La Tene târziu cu numeroase variante, care atestă producția în ateliere locale (TODOROVIC 1964; Bozic 1981a, 319, fig. 3; Bozic 1981b, 52, fig. 3; JOVANOVIC 1998; ARSENIJEVIC 1998; FILIPOVIC-MLADENOVIC 2017).

O formă răspândită de centuri de bronz este centura de „tip maghiar", constând din segmente dreptunghiulare și reprezentată prin numeroase variante care au apărut în cel mai mare număr în timpul LT Cl în zona de-a lungul Dunării și la est, inclusiv în cimitirele scordiscilor (STANCZIK-VADAY 1971; RUSTOIU 2005; 2008a; 2011a). [3]Totuși, descoperirile acestor centuri în cimitirele scordisce ar putea fi datate într-o perioadă ulterioară, așa cum indică rezultatele cercetărilor pentru cimitirul din Zvonimirovo, situat în valea Dravei Centrale, care au arătat că centuri care combină segmente în formă de liră și dreptunghiulare și centuri cu segmente în formă de tijă apar și în timpul LT C2 (DIZDAR 2011, 111; DIZDAR 2013, 230; DIZDAR 2015a, 195, 199), la fel ca în cimitirele din sudul Germaniei.

Totuși, pe lângă aceste forme care domină Bazinul Carpatic sudic sau estic, există și cele provenite din teritorii îndepărtate ale Europei Centrale. Una dintre astfel de descoperiri este centura parțial conservată menționată anterior, constând din două segmente în formă de tijă, asemănătoare crucii, cu email și o cataramă zoomor fică, de aceeași formă, provenită din cimitirul biritual de la Zeleno Polje din Osijek, atribuită tipului Manching. Acest tip de centură cu variante separate, care a fost identificat anterior ca un subgrup specific în cadrul tipului „austro-ceh" conform lui J. REITINGER (1966, 214), a fost datat în La Tene Mijlociu (LT C1-C2), ceea ce indică faptul că centura din Osijek a fost probabil localizată într-un mormânt distrus, care poate fi datat în LT Cl pe baza fibulei găsite. Cea mai apropiată paralelă cu centura Osijek, care este în prezent o descoperire unică în zona scordiscă, a fost găsită în cimitirul Zvonimirovo, dar astfel de paralele au fost documentate mai ales la nord de Alpi, pe teritoriul Germaniei de sud (Bavaria), indicând un import din acea zonă sau mobilitatea femeii care l-a adus în Slavonia de est (DIZDAR 2015a, 194-199, fig. 10). Indiferent dacă obiectul a ajuns prin transfer cultural sau prin mobilitatea persoanei care purta centura, astfel de descoperiri indică cu siguranță contacte între diferite zone, adesea destul de îndepărtate, în timpul La Tene Mediu. Nu ar trebui să excludem complet posibilitatea ca astfel de obiecte de o complexitate tehnologică excepțională să fi fost realizate de meșteri itineranți sau de meșteri locali care au fost capabili, prin transferuri de idei și abilități, să realizeze nu doar curele cu forme locale, ci și o formă externă, posibil la o comandă specială (DIZDAR 2015a, 193-194).

3„Șanțuri înclinate pe bucle au fost identificate și pe segmentul din așezarea *Berching-Pollanten* , care are o îngroșare în formă de disc la mijloc (SCHÄFER 2010, 70-71, fig. 46/4320)."

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Tipul Braunau

La fel ca centura Osijek, o altă descoperire care indică o origine în zona Europei Centrale este fragmentul unei centuri descoperite întâmplător în cimitirul Donja Dolina din nordul Bosniei. Fragmentul are trei segmente lungi și înguste, cu o îngroșare centrală îngustă, care sunt legate prin două cercuri conservate (Pl. 1/2) (MARIC 1964, 47, pl. XVIII/17), motiv pentru care designul său original nu poate fi reconstruit complet. Cimitirul din Donja Dolina a existat în continuitate din Ha C2 și până în LT B2, perioada în care pot fi datate descoperirile din cele mai recente ansambluri de morminte închise. Totuși, cimitirul a conținut și câteva descoperiri mai recente, cum ar fi centura sau armele și fibulele menționate, indicând faptul că cimitirele erau probabil încă folosite la începutul La Tene-ului Mijlociu (TRUHELKA 1904,145,153 fig. 105, pl. LXXXI/13-14; MARIC 1964,46-50, pl. XVIII/21-22, pl. XX/3-6,18). Exemple ale celor mai noi morminte din LT B2: mormântul 31 distrus din parcela I a lui N. Solde (TRUHELKA 1904,116, pl. LXV/24,26) sau mormântul 13a din parcela lui I. Stipancevic (TRUHELKA 1904,130, pl. LXXVI/1-4).

Având în vedere forma segmentelor, centura de la Donja Dolina poate fi asociată cu tipul austro-ceh, cu segmente caracteristice, subțiri și alungite, în formă de tijă, care au proeminențe mai mici, în formă de neg, la capetele buclelor segmentului *(Endpuffer)* (REITINGER 1966, 212-214). [4]Acesta este probabil unul dintre cele mai numeroase și mai eterogene grupe de centuri din bronz, cu o serie de segmente în formă de tijă de diferite forme, unite în diverse combinații, identificate de J. Bujna ca grupa Gk-J. El a clasificat în continuare centurile din acest grup în opt tipuri cu mai multe variante pe baza formei segmentelor, în special a îngroșării centrale și a proeminențelor de pe bucle (BUJNA 2011, 100-105, fig. 42-43). De fapt, cel mai mare număr de astfel de centuri a fost găsit la nord de Alpi, unde descoperirile din morminte le-au datat în La Tene Mijlociu (LT C1-C2) (KRÄMER 1985, 27, 66), în timp ce un număr mai mic a fost găsit în situri din Bazinul Carpatic vestic și din zona alpină sud-estică și doar excepțional în Bazinul Carpatic estic (DIZDAR 2015a, 193-194). Pe baza descoperirilor în morminte, J. Bujna datează centurile acestui grup în LT Cl (BUJNA 2011, 102, 139, fig. 53), deși centurile acestui grup apar la cumpăna dintre LT B2 și LT Cl și ajung în LT C2, așa cum confirmă săpăturile din cimitirul Zvonimirovo (DIZDAR 2011, 111; DIZDAR 2013, 230; DIZDAR 2015a, 195, 199, fig. 2). [5]Cu siguranță, era un element funcțional-decorativ preferat al costumului feminin în timpul La Tene Mijlociu.

O paralelă pentru centura de la Donja Dolina este centura găsită în mormântul de înmormântare de la situl *Braunau-Osternberg,* datată la începutul secolului LT Cl (Pl. 1/3). Centura are o cataramă zoomorfă și este formată, de asemenea, din segmente înguste și lungi, cu o îngroșare îngustă în formă de disc la mijloc. Buclele, care se termină cu proeminențe alungite în formă de neg, au caneluri înclinate (REITINGER 1966, 168, fig. 3). Aceeași centură a fost clasificată de J. Bujna ca varianta J-DXc, cu îngroșarea centrală îngustă și biconică caracteristică (BUJNA 2011, 103, 105, fig. 42/19). Șanțuri înclinate pe bucle au fost identificate și pe segmentele fragmentului conservat al centurii din mormântul de înmormântare 9 din cimitirul Langengeisling, care a fost, de asemenea, datat în secolul LT Cl, cu două catarame zoomorfe. Îngroșarea centrală a segmentului conservat este destul de ovală și include, de asemenea, un șanț înclinat. Proeminențele de pe bucle sunt, de asemenea, înguste (KRÄMER 1985, 106, pl. 44/2). [6]Centuri similare din bronz cu segmente înguste și lungi au fost găsite în cimitirele din Bavaria, cu diferențe notabile în ceea ce privește formele îngroșărilor centrale și dimensiunea și forma proeminențelor de la capetele buclelor. De exemplu, fragmentul de centură din situl *München-Johannkirchen* are cercuri cu secțiune transversală rombică, în timp ce segmentele sale au o îngroșare îngustă în formă de disc la mijloc și proeminențe mai mici și puțin mai late la capetele buclelor (KRÄMER 1985, 119, pl. 55/E8). Un fragment de curea cu segmente similare a fost păstrat în mormântul de înmormântare din Haimnig, din nou cu cercuri cu secțiune transversală rombică (KRÄMER 1985, 102, fig. 15; BUJNA 2011, 104, fig. 41/11), în timp ce două segmente similare de la Kirchberg prezintă urme de incinerare și o îngroșare îngustă în formă de disc la mijloc (KRÄMER 1985, 102-103, pl. 38/B2). O curea deosebit de interesantă din mormântul de înmormântare 7 din cimitirul Manching- *Hundsrucken* are o cataramă zoomorfă cu o îngroșare rotundă în partea de jos; îngroșarea are

---

4 În partea centrală a segmentelor de pe fiecare dintre fragmentele de centură descoperite în timpul săpăturilor șanțului 3 din jurul tumulului 3 din Zemplin, există două îngroșări inelare înguste. Fragmentele de centură au fost găsite împreună cu un grup de obiecte din fier despre care se crede că fac parte dintr-un tezaur (BUDINSKY-KRI^KA-LAMIOVÄ-SCHMEDLOVÄ 1988, 256, pl. X/25). Acesta constă din fibule din perioada târzie de La Tene, așadar fragmentele de centură ar putea proveni dintr-un mormânt distrus.

5 Un fragment de curea de același tip a fost găsit anterior în același cimitir (HUNYADY 1942, pl. XXXV/8).

6smochin. 379), Haselbach (TREBSCHE-FICHTL 2016, 33, fig. 13); etc. Ungaria ex.: Velemszentvid (MISKE 1908, pl. XLV/51-53; WERNER 1979, 35,40-41, fig. 4/6-8, fig. 8/2). Slovacia de Vest de exemplu: Slovensky Grob (CAMBAL 2008,104, fig. 4/13), Zohor (ELSCHEK 2011, 85, fig. 23/5), Obisovce (PIETA 2010, fig. 4/18, fig. 8/9; BUJNA 2042, 1, 2042, fig. nad Hronom (PIETA 2010, 41, fig. 12/1), Selec (PIETA 2010, fig. 72/13-16; BUJNA 2011, 124, fig. 52/3, 7), Zemianske Podhradie (FILIP 1956, pl. 471/8; pl. PIETA 471/8, pl. XI / 24, pl. LV/25; 2011,124, fig. 52/6) etc.Moravia şi Republica Cehă ex.: Stare Hradisko (MEDUNA 1970,97, pl. 6/7); Irisov (JOHN-OUJKO 2017,285-286, fig. 2/3). Polonia: Nowa Cerekwia (RUDNICKI 2014, 38, pl. 4/12-13).

o depresiune în formă de X și proeminențe laterale dreptunghiulare, în timp ce capătul curelei are un pandantiv. Segmentele au o îngroșare îngustă în formă de disc la mijloc și o îngroșare mai mică și mai îngustă pe fiecare parte. Există o diferență în forma proeminențelor în formă de neg de la capetele buclelor, care sunt aproape la fel de late ca buclele, cu o placă conică la capăt (KRÄMER 1985, 93-95, pl. 29/6; BUJNA 2011, 105, fig. 42/18). Mormântul a fost datat la orizontul 5 sau la faza târzie a LT B2 (GEBHARD 1989, 108, fig. -40/21). Curele realizate din segmente subțiri și alungite au fost găsite și în cimitirele cehe. De exemplu, o curea în afara unui ansamblu funerar din cimitirul Lovosice are o cataramă zoomorfă și un pandantiv în formă de inimă la capătul curelei, constând din segmente care au o îngroșare ovală centrală mai lată, cu un șanț înclinat. Capetele buclelor au proeminențe înguste în formă de neg (ZÄPOTOCKY 1973, 149, fig. 9/13). O curea din cimitirul Libocany, datată în LT Cl, are o cataramă zoomorfă și segmente subțiri și lungi cu o îngroșare îngustă în formă de disc la mijloc , în timp ce capetele buclelor au proeminențe înguste și lungi (FILIP 1956, pl. XLIV/5; HOLODNÄK 1988, 47, fig. 19/6; BUJNA 2011, 105, fig. 42/20).

Dintr-o perspectivă mai largă, acest grup de centuri cu segmente caracteristice înguste și lungi include centura din mormântul de la situl §opteriu (Delureni), care a fost datată și ea în LT Cl (Pl. 1/4). Există însă o diferență notabilă în forma îngroșării ovale centrale, care este puțin mai lată decât segmentul; în plus, îngroșarea prezintă o altă îngroșare inelară îngustă pe fiecare parte. Buclele au, de asemenea, caneluri oblice, cu mici proeminențe la capete. Centura include un segment cu un câmp pătrat central, situat între o îngroșare discică pe fiecare parte și cu o proeminență perforată pe lateral. Centura se termină cu un pandantiv care are o jumătate superioară de formă identică și o terminație în formă de semilună (LAZĂR 1975, 69-71, fig. 2/5-9; VAIDA 2006, 304-305, fig. 18/5). Este cea mai estică descoperire a unei centuri formate din segmente înguste și lungi.

Descoperirea fragmentului de centură în cimitirul Donja Dolina (Pl. 1/2), precum și analogiile menționate, dezvăluie toată complexitatea clasificării tipologice a centurilor din bronz, în special a grupului caracterizat prin segmente profilate în formă de tijă. Acest grup nu include alte curele cu caracteristici tipologice de bază similare - segmente profilate în formă de tijă cu proeminențe în formă de neg la capetele buclelor - deoarece acestea diferă în unele detalii, de exemplu lungimea segmentului, așa cum arată segmentele curelelor de la Valicna Vas (GABROVEC 1966, 184, p. 25/1-2; TERZAN 1975, 689, pl. 12/1-2; Bozic 1987, 874-875 , pl. LXXXVII/8; BUJNA 2011, 104, fig. 42/8), Brstje (PAHIC 1966, 288-290, pl. 1/1, 6; GUSTIN 1977, 71, pl. 15; GUSTIN 1984, 340, Beil. 1/25; Bozic). 1987, 874-875, fig. 44/10; Bozic 1999, 210) sau mormântul 15 de la Brezice (JOVANOVIC 2007, 39, 57, fig. la p. 39E, cat. nr. 50) și altele. De asemenea, centura de la Libceves este asociată cu tipul Manching deoarece include segmente cu profil transversal, deși majoritatea segmentelor sunt lungi și subțiri, cu o îngroșare centrală îngustă (DIZDAR 2015a, 197, fig. 9/5). Din nou, acest lucru demonstrează toată complexitatea clasificării centurilor de bronz după forma segmentelor, în special a celor care includ segmente de forme diferite. Aproape fiecare centură are o formă de bază unică a segmentelor, compoziției și cataramelor, în timp ce pandantivele se găsesc mai rar în raport cu centurile realizate din segmente dreptunghiulare și/sau în formă de liră. Centurile cu segmente în formă de tijă reprezintă o formă caracteristică a costumului feminin din La Tene Mijlocie, din zona nordică a Alpilor până la marginea vestică a Bazinului Carpatic, anumite descoperiri fiind în afara ariei de distribuție de bază, care poate include centura de la Donja Dolina și centura menționată de la Osijek. Centura de la Donja Dolina are cele mai apropiate paralele în descoperirile din cimitirele din Austria Inferioară (Pl. 1/3) și Bavaria, deoarece probabil a provenit din aceste zone prin intermediul unui transfer cultural sau al mobilității unei femei care a sosit în acest centru important, care își pierdea încet importanța pe care o avea la cumpăna dintre epoca fierului timpuriu și târziu, odată cu începutul perioadei La Tene Mijlocie.

Tip central-german

Un alt tip de centuri de bronz caracterizate prin segmente profilate în formă de tijă și originare din zona Europei Centrale, dar cunoscute și din siturile din Bazinul Carpatic de Sud, constă în centuri de tip „German Central” (VOIGT 1958). De asemenea, identificate ca o formă separată de J. Reitinger, acestea sunt caracterizate prin segmente scurte cu o îngroșare centrală îngustă în formă de disc și mici proeminențe în formă de neg la capetele buclelor *(Endpuffer)* (REITINGER 1966, 213, fig. 9/2, fig. 10/21). Grupul Gk-J mai mare menționat, conform clasificării lui J. Bujna, include centuri de bronz din „Germanul Central”

Tipul „german” identificat ca varianta J-AXa (BUJNA 2011, 100, fig. 42/1-2). Dacă luăm în considerare distribuția - siturilor cunoscute, atelierele pentru producerea acestui tip de centură sunt situate în zona dintre Pădurea Turingiană și Saale, dar descoperiri au fost înregistrate până în regiunea alpină de sud-est. Centurile au fost datate în La Tene Mijlociu, dar se pare că sunt cele mai frecvente în LT C2 (PESCHEL 1988, 174-177, 195-197, fig. 1/3-5, fig. 4-5; BIEGER 2003, 63, harta 18; SCHÄFER 2007, 351, fig. 5; SCHÄFER 2010, 70-72), deși apar și în timpul LT Dl (MÜLLER 1985, 84, pl. 52/3-4).

Descoperiri singulare de segmente de centuri de tip central-german în sudul Bazinului Carpatic au fost găsite în mai multe situri. Un fragment de segment din situl *Vinkovci-Slatine* prezintă o îngroșare îngustă și oblică în partea centrală și o buclă care se îngustează treptat spre capăt, care are o proeminență largă (Pl. II/l). Trecând prin buclă, se găsește un inel cu secțiune transversală rotundă și o rază mai mică. Situl Sotin-VrucaA: a conținut, de asemenea, un segment cu o îngroșare îngustă în formă de disc la mijloc și proeminențe în formă de neg pe bucle care se îngustează spre capete (Pl. II/2) (ILKIC 1999, 43-44,76, pl. XX/4). Două segmente înguste din situl Cair din Stari Kostolac (Pl. II/3) sunt legate printr-un inel și au o îngroșare îngustă în formă de disc la mijloc; capetele buclelor au mici proeminențe (SPASIC 1992, 8, pl. 1/9).

Cele mai apropiate paralele pentru centurile din siturile scordisce sunt descoperirile din zona alpină de sud-est, unde fragmente sau segmente individuale de centură au fost găsite în numeroase situri, mai ales în cimitire, dar în afara contextelor. Segmentele sunt scurte, cu o îngroșare centrală în formă de disc și mici proeminențe în formă de neg la capetele buclelor. Fragmente sau segmente de centură au fost găsite în Log (Pl. II/4) (GABROVEC 1966, pl. 29/4), cimitirul Metlika (Pl. II/5) (SRIBAR 1976, 326, pl. XI/10), Roje lângă cimitirul Moravcah (KENER 1865, 57, fig. 50), în timp ce segmentul din cimitirul Novo Mesto- *Ljubljanska Cesta* are proeminențe joase la capetele buclelor (Bozic 2008, 151, pl. 2/6). Fragmentul de centură conservat de la Valicna Vas (Pl. II/6) prezintă îngroșări ovale centrale mai late, în timp ce segmentele sale au proeminențe largi la capetele buclelor (TERZAN 1975, 689, pl. 12/3). Segmentul Sotin este similar cu segmentul din râul Savinja din Celje, cu o îngroșare centrală în formă de disc și bucle care se îngustează spre capete, care au proeminențe (LAZAR 1996, 281, pl. 2/2). Centura din așezarea Cvinger nad Koriti, dintr-un strat datat în LT DI, are segmente cu două îngroșări înguste în formă de disc în partea centrală și proeminențe joase și mai late la capetele buclelor (DULAR *ET AL.* 1995, 109, pl. 14/1). Cele două segmente din așezarea Gradisce pri Suhadolak au aceeași formă și proeminențe largi la capetele buclelor (DULAR *ET AL.* 2003, 166, fig. 13/4). [7]Există și alte descoperiri cunoscute în zona alpină de sud-est - Gratschach (MÜLLER-KARPE 1951, 648, fig. 12/17), Sankt Andrä lângă Villach (REITINGER 1966, 220), Gurina (MÜLLER-KARPE 1951, 648, fig. 13/9; NEBEHAY 1977, 55, pl. 4/4), Magdalensberg (DEIMEL 1987, 193-194, pl. 42/1).

Fragmente de centură de această formă, cu segmente de diferite forme, sunt cunoscute și în unele așezări importante, cum ar fi Velemszentvid (MISKE 1908, pl. XLVI/39), Nemcice (CiZMÄR-KoLNiKOVÄ 2006, 264, fig. 5/8; CIZMÄR *ET AL.* 2008, 661, fig. 8/8), Stradonice (Pic 1903, 54, pl. XII/7, pl. XV/1, pl. XXVII/9; REITINGER 1966, 206, fig. 9/3), Liptovskä Mara I (PIETA 1982, 47, pl. XI/20-22), Trencianske Teplice (PIETA 2000, 142, fig. 8/48-50), Nowa Cerekwia (RUDNICKI 2014, 39, pl. 4/21-22), *B er ching-Folianten* și Manching (SCHÄFER 2007, 351, fig. 4/1-4, 6; SCHÄFER 2010, 71-72, fig. 46/932), sau situl Mitterndorf ca probabilă descoperire funerară (KRÄMER 1985,103, pl. 39/1; BUJNA 2011,104, fig. 42/2). Cel mai mare număr al acestor zone a fost găsit în siturile din Germania Centrală, urmată de Bavaria, până în Bazinul Carpatic nord-vestic și zona alpină sud-estică (Pl. II/4-6), cu o arie de distribuție finală incluzând Bazinul Carpatic sudic, așa cum o demonstrează descoperirile din împrejurimile localităților Vinkovci și Kostolac (Pl. II/1-3).

Descoperirile prezentate arată că centurile de tip central-german pot fi clasificate în mai multe variante pe baza formelor segmentelor și a proeminențelor capetelor buclelor. Centura din mormântul de incinerare 741 din cimitirul Holiare (Pl. II/7) este probabil una dintre cele mai vechi descoperiri, datând din faza târzie a LT Cl (BENADI'K 1957, 95, pl. XXXVII/3-5, fig. 28/1-14; BUJNA 2011, 104, fig. 42/1). [8]Frecvența lor mai mare în timpul LT C2 este atestată de descoperirile din principala zonă de distribuție - de exemplu, din mormântul 13 al cimitirului I din...

---

7 Mobilitatea în timpul răspândirii culturii La Tene este atestată de rezultatele analizelor izotopilor de stronțiu și oxigen, care în prezent arată mobilitatea doar a unei părți mai mici a comunităților, în principal a masculilor, dar probabil și a anumitor femele (HAUSCHILD *ET AL.* 2013; SCHEERS *ET AL.* 2013; 2014).

8Articolul a fost scris în cadrul proiectelor APW-15-0491 și VEGA 2/0175/16.

Conectivitatea Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2018, p. 51-64

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Körner (WALTHER 1999, 160, fig. 4/4-16, fig. 5/1-4). Totuşi, apariţia acestei forme de centură a fost confirmată ulterior, în timpul LT DI, aşa cum o demonstrează descoperirile din regiunea alpină sud-estică, în special din cimitirele începute în acea perioadă (de exemplu, Roje sau Novo *Mesto-Ljubljanska Cesta),* dar şi din aşezări precum Cvinger nad Koriti, cu o variantă specială caracterizată prin două îngroşări. Segmentele cu proeminenţe largi la capetele buclelor indică, probabil, şi producţia locală. Descoperirile din împrejurimile oraşului Vinkovci ar fi putut ajunge din zona alpină sud-estică în acest fel, dar nu ar trebui să excludem posibilitatea ca acestea să fi ajuns din siturile situate în Bazinul Carpatic nord-vestic sau în Europa Centrală.

În ceea ce priveşte lungimea segmentului, acest grup de curele poate include fragmentul de curea din cimitirul Ritopek (Pl. II/8), deşi are o formă unică deocamdată. Cureaua este realizată din segmente înguste şi scurte, care în cea mai mare parte constau de fapt din bucle care flanchează o parte centrală excepţional de scurtă, fără nicio îngroşare. Capetele buclelor au mici proeminenţe în formă de neg (TODOROVIC 1967, 156, pl. V/13; TODOROVIC 1971, 159, pl. LXXII/3). Se afirmă că centura este realizată din fier, dar de fapt este realizată din bronz. Cele două segmente găsite pe malul Dunării, lângă Zemun, au aceeaşi formă (Pl. II/9), iar unul dintre ele are o buclă decorată cu motivul „X" între două caneluri transversale (TODOROVIC 1971, 28, 159-160, pl. LXII/4, 6). Singura paralelă pentru forma părţii centrale fără îngroşare, dar puţin mai lungă, este centura găsită într-un mormânt de incinerare din Giinzenhofen, care a fost datată în LT Cla. Capetele buclelor au proeminenţe, iar centura a fost clasificată drept varianta JE (BUJNA 2011, 102, 105, fig. 42/23).

Tipul Nemcice-Velem

O legătură similară între siturile scordisce şi siturile din nord-vestul Bazinului Carpatic şi Europa Centrală poate fi observată în descoperirile segmentelor de centură de tip Nemcice-Velem, care sunt, de asemenea, un element caracteristic costumului feminin din La Tene Mijlociu. Segmentele au o îngroşare centrală ovală sau în formă de disc, cu o placă dreptunghiulară sau trapezoidală pe fiecare parte, uneori cu două sau trei găuri mici la capetele plăcilor. Segmentele sunt legate prin lanţuri mici constând din inele de curea cu o rază mică sau inele duble/triple conectate. Centura include catarame zoomorfe caracteristice cu o placă perforată dedesubt, la fel ca segmentele.

În prezent, există două situri scordisce cu segmente de centură de tip Nemcice-Velem. Un segment descoperit în Andrijasevci (Pl. 11/10), la sud de Vinkovci, are o îngroşare centrală ovală masivă decorată, cu o îngroşare inelară pe fiecare parte şi plăci dreptunghiulare cu cercuri concentrice şi trei găuri. La începutul plăcii, spre partea centrală a segmentului, există şi o nervură transversală îngustă şi proeminentă. Un segment cu aceeaşi formă a fost găsit la situl Cair din Stari Kostolac (Pl. 11/11) (SPASIC 1992, 8, pl. 1/10; DIZDAR 2015b, 300, fig. 4/1), cea mai apropiată paralelă fiind descoperirea de la Kunszentmarton din valea Tisei, care este şi originea segmentului cu plăci dreptunghiulare cu trei găuri (SELLYE 1939, pl. 19/4, WERNER 1979, 35, fig. 4/5).

Centurile de tip Nemcice-Velem au fost evidenţiate de J. REITINGER (1966, 232-233), în timp ce J. WERNER (1979, 40-41) le defineşte ca fiind tipul Velem-Kunszentmarton, datând-o în La Tene târziu. Analize ulterioare au arătat că este probabil o formă apărută la sfârşitul dezvoltării formelor de centuri metalice, datate în general în LT C2-D1 (PIETA 1982, 47; PIETA 2000, 142). Pe baza descoperirilor de la situl Nemcice, s-a subliniat că centurile de acest tip nu apar în mormintele LT Cl, apariţia lor fiind datată nu mai devreme de LT C2, iar descoperirile de segmente neterminate atestă locul producerii lor (CIZMAR-KOLNI'KOVA 2006, 264, fig. 5/1-3,11, fig. 6/3, 5; CIZMAR *ET AL.* 2008, 661-662, fig. 8/1-3,11, fig. 9/3, 5; BUJNA 2011,124, fig. 52/2, 5, 8). În analiza lui J. Bujna, centurile realizate din segmente cu o îngroşare centrală şi plăci perforate legate cu lanţuri mici sunt separate ca grupă Gk-R. În funcţie de numărul de găuri de pe plăci şi de proeminenţe, au fost identificate patru tipuri de bază şi datate în LT C2-D1 (BUJNA 2011, 123-124, 143, 145, fig. 52).

Aşa cum s-a subliniat, curelele de tip Nemcice-Velem şi părţile acestora cu segmente de forme diferite şi catarame zoomorfe au fost documentate în cel mai mare număr în siturile din Austria Inferioară şi Burgenland, urmate de nord-vestul Ungariei şi vestul Slovaciei, dar au fost găsite până în Moravia şi sudul Poloniei. [11] Descoperirile de la oppida Velemszentvid sau Stare Hradisko şi[9]

9Această cercetare a fost susţinută de Bursa de Cercetare Janos Bolyai a Academiei Maghiare de Ştiinţe şi de Grupul de Cercetare MTA-ELTE pentru Arheologie Interdisciplinară.

Absența lor în cimitirele care au dăinuit până în LT Cl indică faptul că ar trebui probabil datate în LT C2, lucru confirmat de descoperirea din mormântul de incinerație de la Rohr, Stiria, cu fibule de tip Mbtschwil (Pl. 11/12) (KRAMER 1994, 30, pl. 30/7-8). Segmentele de la Andrijasevci și Kostolac (Pl. 11/10-11) pot fi probabil datate în același mod, descoperirea din împrejurimile Vinkovci indicând probabil contacte cu Bazinul Carpatic de nord-vest și cu Europa Centrală mai largă. Descoperirea de la Kostolac indică mai degrabă legături de-a lungul râului Tisa și mai departe spre teritoriul Slovaciei de est, unde au fost înregistrate și descoperiri ale acestui element caracteristic al costumului feminin (DIZDAR 2015b, 300). Întrucât acestea sunt descoperiri individuale de segmente în siturile scordisce, nu se poate concluziona cu certitudine dacă acestea au ajuns în Bazinul Carpatic de sud ca importuri sau ca o consecință a mobilității femeilor care le purtau.

Tipul Oberrohrbach

Pe lângă descoperirile de segmente din centurile menționate de tip Nemcice-Velem, o altă formă excepțională în aria de distribuție scordiscă este fragmentul găsit dintr-un segment de centură de bronz, definit ca fiind de tip Oberrohrbach (BIEGER 2003, 58, 64, harta 21). Fragmentul segmentului, cu o placă trapezoidală cu două găuri și o parte din cercul central, a fost găsit la Pacetin, lângă Vinkovci (Pl. 11/13).

Fragmentul Pacetin aparține curelelor realizate din segmente, unde partea din mijloc are un inel cu o rază variabilă, în timp ce fiecare latură are plăcuțe dreptunghiulare sau trapezoidale cu un număr diferit de găuri. De-a lungul laturilor mai lungi pot exista nervuri joase și proeminente, cu distanțe variabile între plăcuțe și inele. Similar curelelor de tip Nemcice-Velem, segmentele sunt legate cu lanțuri de bronz care constau din inele mai mici sau două inele înguste conectate. Există diverse catarame, care au, de asemenea, o formă zoomorfă.

Centuri de această formă sunt menționate de J. REITINGER (1966, 230-232, fig. 10/11-12), apariția lor fiind datată în faza de tranziție LT B2/C1 (CIZMAR 1975, 431). Acestea au fost găsite în morminte feminine din La Tene Mijlociu (LT Cl) de pe Rinul Mijlociu, în Bavaria, Republica Cehă, Moravia și Austria Inferioară, cu variante evidențiate în funcție de forma plăcilor - descoperirile bavareze sunt caracterizate printr-o formă trapezoidală, în timp ce centurile din siturile moraviene au plăci dreptunghiulare (HUSTY 1989, 166-168, harta 1; CIZMAR *ET AL.* 2008, 661). Fragmentul Pacetin are o placă de formă asemănătoare variantei bavareze. Centurile cu segmente care au un inel la mijloc și capete de placă sunt identificate de J. Bujna ca grupă Gk-P, pe care o clasifică în continuare în tipuri în funcție de numărul de găuri de pe plăci și le clasifică din nou în variante în funcție de forma plăcilor. El identifică centurile cu segmente cu plăci dreptunghiulare ca variantă moraviană, iar pe cele cu plăci trapezoidale ca variantă austro-germană, datând-le în faza târzie a LT Cl (BUJNA 2011, 143, fig. 51), așa cum confirmă descoperirile din ansamblurile funerare.

O curea dintr-un mormânt funerar feminin din Oberrohrbach este realizată din segmente cu un cerc ceva mai lat la mijloc și plăci trapezoidale cu trei găuri (Pl. 11/14). Între cerc și plăci există o nervură proeminentă, joasă. Mormântul, care conținea și o fibulă de fier, a fost datat în LT Cl (LAUERMANN 1989, 57-66, fig. 2-3; BUJNA 2011, 121, fig. 51/4). Plăci trapezoidale cu două găuri au fost găsite pe segmentele curelei din mormântul funerar 18 din cimitirul *Manching-Steinbichel* . Plăcile au o nervură joasă de-a lungul marginii inferioare, în timp ce nervurile sunt mai proeminente spre cercul central, ultimele două segmente având o altă îngroșare ovală între plăci și cerc. Doar segmentul final are trei găuri la capăt, cu lanțuri suspendate care se termină în pandantive. Mormântul conținea și o brățară de sticlă incoloră cu folie galbenă, datată la sfârșitul LT Cl sau începutul LT C2 (KRAMER 1985, 79, pl. 9/1). Fibulele de fier folosite ca bunuri funerare au oferit o datare similară pentru centura deteriorată prin arderea odată cu defunctul (Pl. III/l), din mormântul feminin 2 din cimitirul Miinchen- *Moosach* , care conținea și o centură realizată din segmente profilate în formă de tijă din Manching.

tip. Plăcile trapezoidale sunt decorate cu caneluri oblice (Menke 1971, 39, fig. 8; Krämer 1985, 119, pl. 56/4). În plus, există descoperiri cunoscute ale unor centuri similare dintr-un sit necunoscut din Bavaria (Chiemsee), probabil dintr-un mormânt (Menke 1971, 39, pl. 3; Krämer 1985, 117, pl. 53/E12; Bujna 2011, 121, fig. 51/2), și din situl Stöffling (Menke 1971, 39-40, pl. 2).

Varianta moraviană, indiferent de numărul de găuri de pe plăci sau de raza cercului central, este reprezentată de centurile din mormântul Krepice (Bujna 2011, 121, fig. 51/1), mormântul 34 din cimitirul Ponétovice-Podí/y (Meduna 1962, 122, fig. 16/6-7; Cizmárová 2011, 132, pl. 47/4,6-9), mormânt de inhumare în cimitirul Charváty (Filip 1956, pl. XCI/2-4, Bujna 2011,121, fig. 51/5), mormânt feminin 1 în cimitirul *Stíehce-Padélky* (Cizmárová 2011, pl.12527, pl. 76/69 în cimitirul Kadañ (Holodňák 1988, 46, fig. 21/7-10), Staré Hradisko oppidum (Meduna 1961, 5, pl. 3/5) și așezarea Némcice în ipoteza că s-au produs acolo (Cizní6, 20 , 6, 20, 20, 20, 3/5). 5/5-6 Cizmár *et al.* 2008, 661, fig. 8/5-6; Bujna 2011, 121, fig. 51/3). Fragmente de segmente au fost găsite și în așezarea Nowa Cerekwia din sudul Poloniei (Rudnicki 2014, 38-39, pl. 4/17-19).

Centura din mormântul incinerator 1416 din cimitirul Wederath are o compoziție interesantă, care subliniază complexitatea clasificării tipologice a centurilor pe baza numărului de găuri de pe plăcile segmentate (Pl. III/2). Centura este alcătuită din segmente cu plăci dreptunghiulare cu două sau trei găuri, ceea ce determină numărul de mici lanțuri de fier care le leagă, împreună cu câteva cercuri de bronz folosite ca intersegmente. Totuși, este un ansamblu funerar excepțional de important, cu reconstituiri interesante ale modului în care era purtată centura; Împreună cu descoperirile de fibule, a fost datată la sfârșitul secolului LT Cl sau în ultimul sfert al secolului al III-lea î.Hr. (Haffner 1979, 405, 407, pl. 71; Husty 1989, 162, 165-170, fig. 3, fig. 5; Cordie-Hackenberg-Haffner 1991, 32, pl. 374; Bieger 2003, 67). Centura descrisă de la Wederath este asociată cu centura din mormântul de incinerare de la Wolfsheim, unde segmentele sunt, de asemenea, legate cu lanțuri de fier. Probabil au fost produse în același atelier (Husty 1989, 166).

Centurile de bronz de tip Oberrohrbach găsite în ansambluri funerare indică faptul că acesta a fost un element caracteristic al costumului feminin în LT Cl, în zona de la Rinul Mijlociu până la Austria Inferioară, cu variante locale vizibile care dezvăluie că au fost produse în ateliere diferite. Aceste zone ar trebui să conțină originea fragmentului segmentului de la Pacetin, care este în prezent o descoperire unică în sudul Bazinului Carpatic. Fragmentul poate fi probabil datat la sfârșitul LT Cl sau începutul LT C2, indicat și de observația că aceeași metodă de legare cu lanțuri de bronz a fost utilizată pentru segmentele de centuri de tip Némcice-Velem, datate în LT C2.

***

Dezvoltarea culturii La Tene în zona Bazinului Carpatic, indiferent de diferențele regionale sesizabile în moștenirea materială, este caracterizată de o intensificare a contactelor regionale, dar și supraregionale. Se pune întrebarea: cum pot fi aceste contacte, realizate prin transfer cultural sau mobilitate (Ramsl 2003; 2015), [10]recunoscute în descoperirile arheologice și în primul rând în morminte, ca contexte clare și închise, cu diverse combinații de articole de armament, îmbrăcăminte și bijuterii?

În ceea ce privește mobilitatea războinicilor, în special în timpul La Tene timpuriu, când cultura La Tene s-a răspândit spre sudul și estul Bazinului Carpatic, există numeroase dovezi documentate prin distribuția unor forme caracteristice de armament (de exemplu, căști de fier cu calotă întărită, săbii în teacă decorate cu diverse motive zoomorfe și vegetale, anumite forme de curele etc.). Mobilitatea războinicilor este încă indicată în timpul La Tene mijlociu prin aceleași forme de armament ofensiv și defensiv care apar în tot Bazinul Carpatic, cu paralele până în Europa Centrală și mai la vest de Alpi (Rustoiu 2006, 53-66, fig. 4-5; Rustoiu 2008a; 2012a, 363-365, fig. 5-7; Rustoiu 2012b, 159-171; Rustoiu 2013b; Dizdar 2013, 367-369, harta 19; Repka). 2016). Prin urmare, ne putem aștepta la o anumită mobilitate a femeilor în dezvoltarea tuturor fazelor culturii La Tene?

Mobilitatea feminină în La Tene timpurie (LT B2) din sudul Bazinului Carpatic este de așteptat, deoarece a fost o perioadă în care noi comunități se stabiliseră și aduceau forme necunoscute de costume și bijuterii feminine. Acest lucru este vizibil în special în cimitirele La Tene timpurii, cum ar fi Osijek, Karaburma, Rospi Cuprija și Pecine, dar și în cimitirele fără ansambluri funerare închise conservate (de exemplu, Dalj, Vukovar, Kupinovo, Surcin etc.). Interesant este că existența mobilității feminine în timpul fazei anterioare de dezvoltare din sudul Bazinului Carpatic, marcată de faza finală a epocii timpurii a fierului și recunoscută ca faza Curug (LT Bl) (Bozic 1981a, 315-316), a fost

10Această lucrare a fost susținută printr-un grant al Ministerului Cercetării și Inovării, CNCS - UEFISCDI, proiect numărul PN-III-P4-ID-PCE-2016-0353, în cadrul PNCDI III.

confirmată de descoperiri caracteristice, cum ar fi forme particulare de fibule și bijuterii inelare din morminte feminine, în timp ce nu există descoperiri contemporane din morminte masculine (DIZDAR 2015b, 296). Desigur, obiectele menționate au ajuns parțial prin comerț și schimburi cu zonele nordice ale Bazinului Carpatic, unde cultura La Tene era deja răspândită, dar descoperirea unor ansambluri funerare specifice, cum ar fi mormântul de la Velika, cu forme caracteristice de fibule și brățări La Tene timpurii și combinații ale acestora, alături de forme locale particulare (MAJNARIC PANDZIC 1996, 35-37, fig. 1-2; POPOVIC 1996, 106-107, fig. 2-3; DIZDAR-POTREBICA 2002, 113, pl. 3-4; RUSTOIU 2012a, 359, pl. 1; RUSTOIU-URSUJIU 2013b, 324, fig. 5), arată clar că mustața feminină a ajuns în noul mediu, posibil prin procesul de exogamie, în prima jumătate și începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al IV-lea [î.Hr.] (DIZDAR 2015b, 296-298). Nu a fost un eveniment singular, așa cum o demonstrează descoperirile de obiecte de costume, în principal anumite forme de fibule, cum ar fi fibulele cu bucle în formă de opt pe arc (MARIC 2015, 312-313, fig. 1/A1) sau fibulele Dragonului, a căror distribuție indică cu siguranță direcția și intensitatea contactelor reușite, dar și o probabilă mobilitate feminină. În afară de Bazinul Carpatic de Nord, astfel de fibule au fost găsite în zona de la Donja Dolina, pe cursul mijlociu al râului Sava (TRUHELKA 1904, 102, 145, pl. LI/18-20, pl. LXXXI/15) până la teritoriul actual al nord -vestului Bulgariei (RUSTOIU 2008a, 118, fig. 58/1; RUSTOIU 2009, 7, fig. 1/1; RUSTOIU 2012a, 359-360, fig. 2). Contactele contemporane în direcția opusă sunt atestate de descoperirile de mărgele de sticlă în formă de amforă (POPOVIC 1997; RUSTOIU 2011b, 95, fig. 4; RUSTOIU 2015) sau de transferul tehnicilor de granulație și filigran (SZABO 1975, 148; SZABO 2014, 86-87; MAJNARIC-PANDZIC 2006). După cum s-a subliniat, LT B2 este faza așezării celtice în sudul Bazinului Carpatic, astfel încât sursa formelor de costume și bijuterii feminine poate fi cel mai clar recunoscută, acolo unde descoperirile din ansamblurile funerare închise sunt deosebit de importante. Interesant este că descoperirile din cimitirul Osijek și mormintele distruse din Dalj și Vukovar indică originea așezării în zona vestului Ungariei și sud-vestului Slovaciei și utilizarea comunicațiilor care duceau spre vest de-a lungul Dunării (DIZDAR 2016a, 86). Acest lucru este demonstrat de descoperirile de fibule și bijuterii inelare; unul dintre cei mai buni indicatori este fibula de tip Bolcske găsită la Vukovar (MAJNARIC-PANDZIC 2007b, 801-802, pl. 1/1), deoarece astfel de fibule se găsesc cel mai adesea în cimitirele din vestul Ungariei (RUSTOIU 2008a, 118, fig. 58/2; RUSTOIU 2009,7, fig. 1/2). Pe de altă parte, obiectele de costum feminin și bijuteriile inelare găsite în cimitirele din estul Sirmiei, sudul Backa și nordul Serbiei indică comunicații care duceau spre est de la Dunăre de-a lungul râului Tisa și versanții vestici ai Munților Carpați. Exemple bune sunt brățara de bronz de la Kupinovo, decorată cu tehnici de pseudo-filigrană și pseudo-granulație (DRNIC 2015, 84, pl. 36/4), care are paralele în mormântul feminin 81 din cimitirul Sajopetri (SZABO 2014, 96, fig. 14), sau brățara de fier din mormântul G 1-3 378 din Pecine cu decor de coral (POPOVIC-JOVANOVIC 2005, 26-29, pl. 1/4, pl. 3; RUSTOIU 2012a, 362, pl. 10; JOVANOVIC 2014, 28-29, fig. 3-4) care are paralele în mormântul de înmormântare feminină 951 din cimitirul Ludaș (SZABO-TANKO 2012, 48, 101-102, fig. 158, pl. XXVII/10). apoi în mormântul 19 din cimitirul Chotin (RATIMORSKA 1981, 39, pl. XIVB/2; BUJNA 2005, 87-88, fig. 72) și mormântul 71 din Pișcolt (NEMETI 1992, 74, fig. 10/2). În această fază, desigur, au existat și forme de costume care indică o distribuție mult mai largă, cum ar fi centurile de fier confecționate din inele sau segmente în formă de opt, purtate în timpul LT B2-C1 (DIZDAR 2016a, 77-81, pl. 1-2, pl. 3/1). Pe de altă parte, există o transformare interesantă a fibulelor La Tene Dux timpurii în forma locală de tip Karaburma 63, care este caracterizată prin lanțuri frecvente atârnate de spirale și care se termină în pandantive (Bozic 1981a, 317, pl. 1/15). Rețele complexe de comunicații și contacte care pornesc din sudul Bazinului Carpatic spre nord sunt mărturisite de descoperirile de kantharoi, o formă caracteristică de ceramică ce indică schimburi de idei și cunoștințe tehnologice (RUSTOIU-EGRI 2010; 2011; DIZDAR 2013, 330-339).

După colonizare și apariția unei noi identități în Bazinul Carpatic de Sud - Scordiscii - contactele stabilite au continuat în timpul La Tene-ului Mijlociu, așa cum reiese din cercetarea armamentului, și dacă da, cât de intens și din ce direcție/direcții au avut loc? Ce tipuri de obiecte din Costumele și bijuteriile indică contacte, adică există articole care pot fi diferențiate clar de cele caracteristice regionale? Indică acest lucru o posibilă mobilitate feminină?

Când vorbim despre piesele costumului feminin din La Tene Mijlociu al scordiscilor sau despre formele caracteristice ale curelelor și fibulelor, cercetările anterioare au indicat existența unor forme locale specifice, care probabil au apărut în funcție de propriile gusturi, dar au existat și forme care au apărut în zona mai largă a Bazinului Carpatic și chiar dincolo de acesta. Desigur, trebuie ținut cont de faptul că un rol important în crearea combinațiilor caracteristice îl poate juca alegerea personală și grupa de sex și/sau vârstă. Cu toate acestea, descoperirile și combinațiile cunoscute în prezent în ansamblurile funerare documentate indică faptul că crearea costumului feminin caracteristic a avut loc chiar pe teritoriul scordiscilor, ceea ce reprezintă o contribuție importantă la cunoașterea identității lor și la crearea unui cod vizual recognoscibil (DIZDAR 2016a, 76, 86-87).

Prin urmare, formele caracteristice ale costumului feminin din La Tene Mijlociu din Bazinul Carpatic de Sud ar trebui să includă centurile de bronz menționate, realizate în combinație de segmente în formă de liră și dreptunghiulare sau de „tipul scordisc” (JOVANOVIC 1983a; 1983b; CHALLET 1992, 73-76, tab. 12) și centurile astra gal de tip Osijek cu bucle în formă de clopot pe catarame (Bozie 1981a, 319, fig. 3; Bozie 1981b, 52, fig. 3). Printre centurile de bronz, o formă mai răspândită este cea de „tipul maghiar”, realizată din segmente dreptunghiulare de diferite forme, care apar în cel mai mare număr de-a lungul Dunării și la est de aceasta (RUSTOIU 2005; 2008a; 2011a; BUJNA 2011, 112-115, fig. 47-48). Ceva similar a fost înregistrat în cercetarea centurilor din fier pentru femei din perioada La Tene Mijlocie, care a recunoscut și existența unor forme larg răspândite în Bazinul Carpatic, în special în partea sa estică, dar a evidențiat și anumite forme care, împreună cu caracteristici specifice de design, indică originea locală (DIZDAR 2016a). Exemple bune sunt centurile de tip Dalj, realizate din segmente duble alungite și curbate în formă de tijă, legate prin inele. Deși este o formă cu o distribuție mai largă, anumite forme de catarame au apărut doar în cimitirele scordiscilor din sudul Bazinului Carpatic (DRNIC 2015, 89-90, harta 6, pl. 38/1-2; DIZDAR 2016a, 82-85, pl. 4-5). Concluzii similare sunt posibile prin cercetarea diferitelor tipuri de fibule din bronz din perioada La Tene Mijlocie. Formele cu o distribuție mai largă ar trebui să includă fibule cu două proeminențe (DIZDAR 2013, 235-241, harta 22) sau pe cele cu bucle în formă de opt pe picior, reprezentate prin mai multe variante (MARIC 2015, 317, fig. 1/C2-4). Există fibule interesante cu decor pseudo-filigran , unde au fost evidențiate variante specifice care indică în mod clar existența unor ateliere locale, indiferent de același concept decorativ de bază în producția lor de către celții orientali (BREZNANOVĂ 2008). Același lucru s-ar aplica și fibulelor cu plăcuțe dreptunghiulare decorate cu adâncituri de diferite forme, umplute cu email colorat (DIZDAR 2014; 2015b, 300). Acestea indică existența unor ateliere locale pentru producerea unor astfel de forme de fibule și, probabil, și a curelelor și bijuteriilor inelare. În ceea ce privește bijuteriile inelare din perioada La Tene medie, formele larg răspândite ar trebui să includă brățări de gleznă din bronz cu noduri, realizate din trei sau patru calotte (BUJNA 2005, 57-59, 152-155, 185-188, pl. 30, fig. 35, fig. 43-44; TELEAGĂ 2008, 100-104, fig. 8).

Formele de centuri și fibule menționate, răspândite pe scară largă, indică în mod clar existența unei rețele de contacte între diferite comunități care s-au stabilit în Bazinul Carpatic în timpul epocii fierului târzii. Dar oare astfel de forme de costum feminin indică doar existența unor transferuri culturale care ar putea ajunge la scordisci; în ce măsură pot fi asociate astfel de caracteristici ale costumului feminin din La Tene Mediu cu mobilitatea feminină?

Mobilitatea femeilor exista probabil deja la nivel regional (ARNOLD 2005), așa cum arată exemplul cimitirului Dornach (EGGL 2003), dar un răspuns mai cuprinzător ar putea fi oferit prin recunoașterea formelor caracteristice particulare ale centurilor de bronz - de exemplu, centuri realizate din segmente profilate în formă de tijă de tipurile Manching şi Braunau, tipul Nemcice-Velem, tipul Oberrohrbach și tipul de centuri din Germania Centrală - care au fost înregistrate în siturile din Bazinul Carpatic de Sud, din păcate aproape întotdeauna în afara unui context închis și cu paralele înregistrate în siturile din Bazinul Carpatic de Nord sau chiar mai departe, în teritoriile Europei Centrale sau din zona alpină de sud-est. Desigur, acestea nu sunt exemple singulare; Se pot adăuga forme specifice de bijuterii, cum ar fi brățările din sticlă din La Tene Mijlociu din grupa 15 (KARWOWSKI 2005, 163-165; KARWOWSKI 2006, 140; VENCLOVA-HULINSKY 2012, 230, fig. 3/1; VENCLOVĂ 2016, 54-55, fig. 36-37), găsite în mai multe situri din Bazinul Carpatic de sud-est, unde au ajuns prin intermediul comunicațiilor de-a lungul Dunării (DIZDAR 2015b, 298, fig. 3/2-5). În perioada La Tene târzie (LT DI), exemple bune sunt

 catarame de tip Sotin (MAJNARIC-PANDZIC 1973, 67, pl. IV/9; BOCKIUS-LUCZKIEWICZ 2004,13-15, fig. 2b—3; DIZDAR 2015b, 302, fig. 6) sau ideea realizării unor fibule turnate (KARWOWSKI-MILITKY 2011, 133-135, fig. 3-4; DRNIC 2012; KARWOWSKI 2015, 217, fig. 8; DIZDAR 2016b, 37, fig. 9/1-2), care, alături de alte forme de costume și bijuterii feminine, indică legăturile dintre sudul Bazinului Carpatic și Europa Centrală (DIZDAR 2015b, 301-302, fig. 5; KARWOWSKI 2016, 69-76, fig. 2-5; BAZOVSKY 2016). Zona Europei Centrale a fost, de asemenea, sursa ideii pentru centuri de tip central-german, care probabil proveneau din zona alpină sud-estică în varianta lor La Tene târzie, deși nu trebuie exclus complet faptul că până și descoperirea de la Vinkovci ar putea proveni din principala arie de distribuție a acestei forme caracteristice de centuri de bronz.

Formele specifice prezentate ale centurilor feminine din bronz din perioada La Tene Mijlocie indică faptul că, pe lângă contactele stabilite prin transferuri culturale sau prin rețelele de comunicații excepțional de complexe, este probabil de așteptat o anumită mobilitate a unui număr mic de femei care ar fi putut ajunge în Bazinul Carpatic sudic din zone învecinate sau îndepărtate. Mobilitatea presupusă a femeilor la nivel regional (ARNOLD 2005) este mărturisită de mormintele de la Telești sau Remete Mare; un concept similar, cu integrarea ca element social important, a supraviețuit probabil până la sfârșitul secolului I î.Hr. Pe de altă parte, este posibil să se recunoască mobilitatea femeilor care au ajuns în Bazinul Carpatic sudic din zonele mai îndepărtate ale Europei Centrale sau din zona alpină de sud-est?

Acest tip de mobilitate ar putea fi atestat de mormântul descoperit la Velika, în valea Pozega, de la sfârșitul epocii fierului timpuriu, cu o combinație caracteristică de numeroase articole de costum și bijuterii , cum ar fi cele cunoscute din Bazinul Carpatic de nord și integrarea lor cu formele locale *(hibridizare)* - cu alte cuvinte, a fost încorporarea unui set întreg neobișnuit pentru Bazinul Carpatic de sud pentru acea perioadă. Aceeași sursă poate fi probabil presupusă și pentru partea de femei înmormântate la începutul cimitirelor din Karaburma și Pecine, deoarece părțile de costum și bijuterii găsite documentează clar reconfigurarea culturală și socială care a apărut odată cu începutul epocii fierului târzii în Bazinul Carpatic de sud. Se pune o întrebare: va face următoarea fază de dezvoltare a culturii La Tene - în Tene Mijlociu - posibilă și recunoașterea femeilor venite de departe? Analiza anumitor articole de costum, adică a formelor particulare de curele de bronz în acest caz, a relevat clar contacte între Bazinul Carpatic de sud și Europa Centrală. Întrucât se cunosc doar un număr mic de ansambluri funerare conservate, indiferent de marea diversitate a formelor în sine, nu este posibil să se concluzioneze dacă aceste obiecte au ajuns prin transferuri culturale sau ca parte a costumului femeilor care le-au adus. Indiferent de situație, aceste obiecte nu sunt părți obișnuite ale costumului feminin din zona observată, ceea ce ne aduce la presupunerea deschisă că aceasta este o dovadă a mobilității feminine în La Tene Mijlociu și Târziu. În acest fel, mobilitatea - care a fost identificată în toate fazele de dezvoltare ale culturii La Tene în intensități diferite - nu poate fi asociată doar cu bărbații/războinicii, care erau probabil cea mai mobilă parte a comunităților, ci și cu alți membri ai comunităților din epoca târzie a fierului într-o oarecare măsură, inclusiv femeile. O posibilă explicație a mobilității feminine poate fi găsită probabil în existența legăturilor de căsătorie ca forme importante de comunicare socială, lucru atestat și de surse antice (RUSTOIU 2012a, 365-366).

Indiferent dacă obiectele de costum și bijuteriile feminine din perioada La Tene Mijlocie au ajuns în Bazinul Carpatic de Sud prin diverse aspecte ale transferurilor culturale sau prin mobilitatea unor femei, acestea reprezintă cu siguranță dovada unor contacte și rețele de comunicare reușite, folosite pentru a primi unele obiecte unice, ce au jucat un rol important în crearea codului vizual caracteristic și a identității femeilor care le purtau și le foloseau pentru a-și sublinia personalitatea.

Referințe

ARNOLD 2005 — Arnold, B „Bărbați mobili, femei sedentare? Cultura materială ca marker al interacțiunii regionale și supraregionale în *Europa epocii fierului*” .

ARSENIJEVIĆ 1998 — Arsenijevic, S., O încercare de sintetizare a descoperirilor din centurile de astragaloide din epoca fierului, *Balcanica,* XXIX, 7-33.

BAZOVSKY 2016 — Bazovskÿ, I., Sùcasti astragâlovych opaskov z juhozâpadného Slovenska, *Zbornik SNM, 26,* 119-124.

BENADÎK 1957 — Benadîk, B„ *Keltské pohrebiskâ na juhozàpadnom Slovensku,* FAS, I.

BICK 2007 — Bick, A., *Perioada La Tène în Nördlinger Ries,* MatBV, 91.

BIEGER 2003 — Bieger, A., *Kugelfibeln. Un studiu tipologico-cronologic al variantelor F, N și O de Beltz,* UPA, 98.

BOCKIUS-LUCZKIEWICZ 2004 — Bockius, R.-Luczkiewicz, P., *Celți și triburi germanice în secolele II-I î.Hr., Elemente arheologice constitutive pentru o chestiune istorică,* Monografii RGZM, 58.

Bozii 1981a — Bozic, D. „Cronologia relativă a epocii tinere a fierului în regiunea iugoslavă a Dunării", *ArchVest,* XXXII, 315-336.

Crăciunul 1981b — Bozic, D„ Centuri astragale târzii de tip Belgrad, *Starinar,* XXXII, 47-56.

Crăciunul din 1987 — Bozic, D„ Zapadna grupa, IN: Benac, A. (ed.), *Preistoria Țărilor Iugoslave V - Epoca Fierului,* Sarajevo, 855-897.

Dumnezeu 1999 — Bozic, D., Die Erforschung der Latènezeit in Slowenien seit Jahre 1964., *ArhVest,* 50,189-213.

Crăciunul 2008 — Bozic, D„ *Cimitirul roman târziu din Novern mesto.Ljubljanska cesta în Okrajno glavarstvo, Katalogi in Monografije,* Vol. 39, Ljubljana.

BREZNANOVA 2008 — Breznanovä, G., Contribuție la unul dintre tipurile de agrafe La Tène medii, *SlovArch,* LVI/1,1-20.

BUDINSKŸ- KRICKA-LAMIOVÄ-SCHHMEDLOVÄ 1988 — Budinskÿ-Kricka, V.-Lamiovä-Schmiedlovä, M„ A Sfârșitul secolului [1]î.Hr. - Secolul II [d.Hr.] Cimitirul de la Zemplin, *SlovArch,* XXXVIII/2, 245-354.

BUJNA 2005 — Bujna, J., *Bijuterii circulare din mormintele femeilor de la La Tène din Slovacia,* Nitra.

BUJNA 2011 — Bujna, J., *Curele de îmbrăcăminte feminină din perioada La Tène,* Universitatea de Filosofie Constantin din Nitra, Facultatea de Filosofie, Departamentul de Arheologie,

CABANA 1992 — Challet, V, *Les Celtes et l'émail,* Documents Préhistoriques, 3, Paris.

CORDIE-HACKENBERG-HAFFNER 1991 — Cordie-Hackenberg, R.-Haffner, A „ *Cimitirul celto-roman din Wederath-Belginum, partea a 4-a: Morminte 1261-1817, excavate 1978-1980,* TGF, VI, 4.

CAMBAL 2008 — Cambal, R., Așezarea districtelor Bratislava, Senec și Pezinok în perioada La Tène, IN: Pospechovä, P.-Wittgrüber, P. (eds.), *Carnuntum - Gerulata, așezare germanică pe Dunăre în zona Porții Bratislava și contextul economic și social mai larg al Carnuntum și Gerulata,* Bratislava, 101-117.

CIZMAR 1975 — Cizmâf, M., Cronologia relativă a cimitirelor celtice din Moravia, *PamArch,* LXVI/2,417-437.

CIZMAR-KOLNÍKOVA 2006 — Cizmâf, M.-Kolnikovä, E., Nemcice - obehodni a industrials centrum doby latenské na Moravia, *ArchRoz,* LVIII/2, 261-283.

CIZMÄR *și colab.* 2008 — Cizmâf, M.-Kolnikovä, E.-Noeske, C.-H., Nemcice-Vicemëfice - ein neues Handels- und Industriezentrum der Latènezeit in Mähre, *Germania,* 86/2, 655-700.

CIZMÄROV 2011 — Cizmâfovà, J., *Literatura religioasă moravă, Brno-locul din Brno-venkov,* Muzeul Moravian Zemské, Brno.

DEIMEL 1987 — Deimel, M., *Die Bronzekleinfunde vom Magdalensberg, Kärnter Museumsschriften,* 71, AFGN, 9.

DIZDAR 2011

Dizdar, M., Cultura La Tène în Croația centrală. Problema graniței de est a Tauriscilor în regiunea Podravina, IN: Gustin, M.-Jevtic, M. (eds.), *Celții orientali, Comunitățile dintre Alpi și Marea Neagră,* Koper-Beograd, 99-118.

DIZDAR 2013 Dizdar, M., *Zvonimirovo-Velikopolje, Groblje latenske kulture 1,* MIA, 8.

DIZDAR 2014 Dizdar, M., Fibule din bronz cu incrustații de email din situri scordisce, IN: Berecki, S. (ed.), *Meșteșuguri și artizani din epoca fierului în Bazinul Carpatic, Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 10-13 octombrie 2013,* BMM sa, VII, 97-114.

DIZDAR 2015a

Dizdar, M., Centură de bronz de la Osijek - Dovezi ale contactelor scordiscilor cu Europa Centrală și Manching în timpul La Tène Mijlociu?, IN: Gustin, M.- David, W. (ed.), *Ciocnirea culturilor?, Celții și lumea macedoneană,* SKRMM, 9,189-200.

DIZDAR 2015b Dizdar, M., The *Boii* and their connections with the *Scordisci* - Contacts between central Europe and sud-est Pannonia during the La Tène Culture, IN: Karwowski, M.-Salac, V.-Sievers,S. (eds.), *Boier zwischen Realität und Fiktion, Akten des Internationalen Kolloquiums in Cesky Krumlov vom 14.-16. noiembrie 2013,* KVF, 21, 295-308.

DIZDAR 2016a

Dizdar, M., Centuri de fier feminine din La Tène mijlociu în partea de sud-est a bazinului carpatic - este ceva local și/sau global?, IN: Berecki, S. (ed.), *Cronologia epocii fierului în bazinul carpatic* . XII, 75-9

DIZDAR 2016b

Dizdar, M., Late La Tène Settlements in the Vinkovci Region (Eastern Slavonia, Croatia): Centres of Trade and Exchange, IN: Karwowski, M.-Ramsl, PC (eds.), *Boii - Taurisci* ; 85,31-48.

DIZDAR-POTREBICA
2002 DIZDAR- Tonc Dizdar, M.-Potrebica, H., Latenska culture na prostoru Pozeske kotline, *OpArch,* 26,111-131.

Dizdar, M.-Tonc, A., Noi descoperiri de ceramică republicană târzie la Blato în Slavonia (Croația): Contacte între scordisci și Italia în timpul La Tène târziu, în: Barral, Ph.-Guillaumet, J.-P-J. M.-Vitali, D. (eds.), *Celții și nordul Italiei, Prima și a doua epocă a fierului, Lucrările celei de-a XXXVI-a* [și] *ale Conferinței Internaționale a AFEAF, 17–20 mai 2012, Verona,* RAE, 36 [și] Suplimentul 59, 58.

DRNIOR 2012 Drnic, L, Kasnolatenske lijevane fibule s prostora jugoistocne Panonije, *VAMZ,* 3. ser., XLV, 225-238.

DRNIC 2015 Drnic, L., *Kupinovo. Cimitir de cultură târzie / Kupinovo. Un cimitir al culturii La Tène, Cataloage și monografii,* 12, Muzeul Arheologic Zagreb.

DULAR ȘI *COLAB.*, 1995 Dular, J.-Kriz, B.-Svoljsak, D.-Tecco Hvala, S., Așezări preistorice de munte în regiunea aridă, *Arh Vest,* 46, 89-168.

DULAR *ETAL.* 2003 Dular, J.-Pavlin, P.-Tecco Hvala, S., Așezări preistorice de munte în vecinătatea Dol pri Litiji, *ArhVest,* 54,159-224.

EGGL 2003 Eggl, K., Ost-West Beziehungen im Flachgrâberlatène Bayerns, *Germania,* 81/2, 513-538.

ELSCHEK 2011 Elschek, K., Vel'koplosnÿ zâchrannÿ vyskum v areâli asa Zohor, *AVANS,* 2008, 85-89.

EGRI-RUSTOIU 2008

Egri, M.-Rustoiu, A., Semnificația socială a convivialității în mediul scordiscian, IN: Sîrbu, V.-Vaida, DL (eds.), *Practici funerare în epoca bronzului și a fierului în Europa Centrală și de Sud-Est, Lucrările celui de-al 9 -* [lea] *Colocviu Internațional de Arheologie Funerară, Maistria, România ,* [9-11 2008]*,* Cluj-Napoca, 83-93.

FILIP 1956 Philip, J., *Keltové și Stredney Evrope,* MA, V.

Filipovic-Mladenovic 2017 Filipovic, V.-Mladenovic, O., Contribuție la studiul segmentelor de centură astragală de pe teritoriul Europei Centrale și de Sud-Est, *Prilozi IAZ,* 34, 143-183.

Furman 2012 Furman, M., Valoarea interpretativă a ornamentelor inelare pentru studiul populațiilor celtice timpurii din zona Dunării Mijlocii, IN: Berecki, S. (ed.), *Rituri și ritualuri din epoca fierului în bazinul carpatic, Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 7-9 octombrie 2011,* BMM sa, V, 273-287.

Gabrovec 1966 Gabrovec, S., Srednjolatensko obdobje v Sloveniji, *ArhVest,* XVII, 169-242.

Gebhard 1989 Gebhard, R., *Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching,* Die Ausgrabungen aus Manching, 11, Stuttgart.

Gustin 1977 Gustin, M., Relativna kronologija grossova mokronoske grupe, IN: Gustin, M. (ed.), *Keltske studije,* Knjiga 4, Posavski muzej Brezice, 67-103.

Gustin 1984 Gustin, M., Celții din Iugoslavia, *Anuarul RGZM,* 31, 305-363.

Haffner 1979 Haffner, A. Despre cronologia absolută a perioadei La Tène medii, *ArchKorr,* 9/4, 405-409.

Hauschild 2010 Hauschild, M., „Celtizat” sau „Asimilat”? În domeniul populațiilor străine și indigene în timpul migrațiilor celtice, IN: Berecki, S. (ed.), *Comunități din epoca fierului în bazinul carpatic, Lucrările Colocviilor Internaționale de la Târgu Mureș, 9-11 octombrie 2009,* BMM sa, II, 171-180.

Hauschild *et al.* 2013 Hauschild, M.-Schönfelder, M.-Scheers, M.-Knipper, C.-Alt, KW-Pare, Ch„ Nebringen, Münsingen și Monte Bibele - Despre dovezile arheologice și bioarheometrice ale mobilității în secolele IV-III î.Hr., *ArchKorr,* 43/3, 345-364.

Holodnäk 1988 Holodnäk, P., Keltskä pohfebistë ve stfednim Poohfi, *PamArch,* LXXIX/1,38-105.

Hunyady 1942 Hunyady, L, *Keltâk a Kârpât-medencében,* Täblakötet, DissPann, 11.18.

Husty 1989 Husty, L., Înmormântarea unei fete cu un lanț de curea din epoca La Tène medie, IN: Haffner, A. (ed.), *Mormintele – oglinzi ale vieții, Despre obiceiurile funerare ale celților și romanilor folosind exemplul cimitirului treveri din Wederath-Belginum,* SRLT, 2, 161-172.

Ilkic 1999 Ilkic, M„ *Hrvatsko podunavlje u zeljenom rijedo - ultimele 10sucljece prije Krista,* teză de master, Zagreb.

Jedlicka 1997 Jedlicka, E, KG Drösing, *FÖ,* 35 (1996), 462-463.

John—Ousko 2017 John, J.-Ousko, P., Obiecte metalice târzii din vecinătatea oppida Trisovského. Prospectare în anii 2013-2016, *AVJC,* 30, 281-289.

Jovanovic 1975a Jovanovic, B., Element! pentru cunoașterea artei lui Skordisk, *Starinar,* XXIV XXV (1973-1974), 17-31.

Jovanovic 1975b Jovanovic, B., Scordiscii și arta lor, *Alba Regia,* 14, 167-176.

Jovanovic 1983a Jovanovic, B., centură articulată celtică din Hrtkovci, *RVM,* 28, 27-34.

Jovanovic 1983b Jovanovic, B., Les chaînes de ceinture chez les Scordisques, *ÉC,* XX, 45-57.

Jovanovic 1987 Jovanovic, B., Grupul estic, IN: Benac, A. (ed.), *Preistoria teritoriilor iugoslave V - Epoca fierului,* Sarajevo, 815-854.

Jovanovic 1998 Jovanovic, M., Centurile Astragali din zona Balcanilor centrali și a Europei de Sud-Est, *RVM,* 40, 39-95.

Jovanovic 2007 Jovanovic, A., *Celții la confluența Savei din Krka,* Catalogul expoziției, muzeul Posavski Brezice, Brezice.

Jovanovic 2014 Jovanovic, B. „Celții orientali și invaziile lor în Grecia elenistică și Asia Mică”, *Balcanica,* XLV, 25-36.

Karwowski 2005 Karwowski, M„ Cele mai vechi tipuri de ornamente din sticlă est-celtice, IN: Dobrzahska, H.-Megaw, V.-Poleska, P. (eds.), *Celți la margine, Studii în interacțiunea culturală europeană,* secolul al VII-lea *î.Hr. - secolul al I-* lea *d.Hr., Dedicat lui Zenon Wozniak,* Cracovia, 163-171.

Karwowski 2006 Karwowski, M., Întrebări majore privind sticla celtică din regiunile estice ale culturii La Tène, *AAR,* 1,133-157.

KARWOWSKI 2015 Karwowski, M., Așezările fortificate de pe dealuri din zona dunăreană „Boian", IN: Karwowski, M.-Salac, V.-Sievers, S. (ed.), *Boianul între realitate și ficțiune, lucrările Colocviului Internațional de la Cesky Krumlov din 14-16 noiembrie 2013,* KVF, 21, 211-223.

KARWOWSKI 2016 Karwowski, M., Conexiuni transregionale sudice ale așezării celtice de pe Oberleiserberg: o analiză a descoperirilor selectate, IN: Karwowski, M.-Ramsl, PC (eds.), *Boii - Taurisci, Lucrările Seminarului Internațional, Oberleis-Klement, 14-15 iunie 2012, MittPK*, 85, 69-87.

KARWOWSKI-MILITKY 2011 Karwowski, M.-Militky, J., Tipurile Oberleiserberg în contextul influențelor Taurisci, IN: Gustin, M.-Jevtic, M. (eds.), The Eastern Celts, The Communities between the Alps and the Black Sea, Univerza na Primorskem, Znanstveno- raziskovalno sredisce, *Zaloperzite Annanskovalno sredisce, Zaloperzite Annata* 131-136.

KENER 1865 Kenner, E, *Moraitsch (Krain, Bezirk Treffen),* Mittheilungen des Musealvereines für Krain, 57-58.

KRAMER 1994 Kramer, M. „ *Descoperiri din neoliticul târziu din Stiria", Small Writings,* 43, Marburg.

KRÄMER 1985 Krämer, W., *Descoperirile funerare de la Manching și mormintele plate din perioada La Tène din sudul Bavariei,* Săpăturile de la Manching, 9, Stuttgart.

KULL 1992 Kull, B, „Descoperiri târzii în săpăturile din așezarea Feudvar, IN: Hänsel, B.-Medovic, P., *Raport preliminar privind săpăturile iugoslavo-germane din așezarea Feudvar de lângă Mosorin (Gern. Titel, Voivodina) din 1986 până în 1990,* Raport RGK, 72 (1991), 151-164.

LAUERMANN 1989 Lauermann, E. „A La Tène period belt chain from Oberrohrbach, Gern. Leobendorf, VB. Korneuburg, Lower Austria *", ArchAustr., 73,* 57-66.

LAZAR 1996 Lazar, L, Latenezeitliche und frührömische Funde aus der Savinja in Celje, *ArchVest,* 47, 279-296.

LAZĂR 1975 Lazär, V., Mormintul celtic de la Delureni (jud. Bistrija-Näsäud), *ActaMN,* XII, 69-74.

MAJNARIC-PANDZIC 1970 Majnaric-Pandzic, N. *Cultura celtico-latenă în Slavonia şi Srijem,* ActaMC, 2, Vinkovci.

MAJNARIC-PANDZIC 1973 Majnaric-Pandzic, N. Morminte celtice Late La Tène din Sotin, *VAMZ,* 3, VI-VII, (1972-1973), 55-74.

MAJNARIC-PANDZIC 1996 Majnaric-Pandzic, N. Câteva note despre introducerea stilului La Tène timpuriu în nordul Croației și Bosniei, *ArhRR,* 12, 31-53.

MAJNARI6-PANDZIC 2006 Majnaric-Pandzic N„ Balkan Jewellery Production techniques in Iron Age Pannonia, IN: *In Honorem Verae Bitrakova Grozdanova,* FAB, 1,129-143.

MAJNARIC-PANDZIC 2007a Majnaric-Pandzic, N., Inele de bronz din cimitirul La Tène de la Cărămidaria din Orașul de Jos Osijek, *Prilozi IAZ, 24,* 113-120.

MAJNARIC-PANDZIC 2007b Majnaric-Pandzic, N., Bijuterii din bronz La Tène Mijlociu de la Vukovar decorate în stil plastic și pseudofiligran, IN: Blecic, M.-Cresnar, M.-Hänsel, B.- Hellmuth, A.-Kaiser, E.-Metzner-Nebelsick, C., *Scripta Situla Praehistorica4, Scripta Situla Praehistorica4, in honorem Bib* . 797-811.

MARTIE 1964 Marie, Z., Valea Donja, *Glasnik ZM,* XIX, 5-128.

MARIC 2015 Marie A., Fibule cu decor în formă de opt în zona Boii: mărturie a legăturilor lor sud-estice, IN: Karwowski, M.-Salac, V.- Sievers,S. (eds.), *Boier zwischen Realität und Fiktion, Akten des Internationalen Kolloquiums in Cesky Krumlov vom 14.-16. noiembrie 2013,* KVF, 21.309-321.

MEDUNA 1961 Meduna, J„ *Stare Hradisko. Catalog nälezü ulozenych v museu mesta Boskovic,* FAS, II, Brno.

MEDUNA 1962 Meduna, J., Salariile latente ale castanelor pe Moravia, *PamArch,* LII/1, 87-136.

MEDUNA 1970 Meduna, J., *Stare Hradisko II. Catalogul descoperirilor din muzeele din Brno, Praha, Olomouc, Plumlov și Prostejov,* FAM.V.

MENKE 1971 Menke, M., Settlement-related problems from Chiemsee, *BayerVorgbl,* 36/1, 24-43.

MISKE 1908 Miske, von K. E, *Așezarea preistorică Velem St. Vid, L: Descrierea descoperirilor din supraexploatare,* Viena.

MÜLLER 1985 Müller, R „ *Descoperiri funerare din perioadele Jastorf și La Tène pe Saale inferioară și Elba Mijlocie",* VLVS, 38.

MÜLLER-KARPE 1951 Müller-Karpe, H„ Zeugnisse der Taurisker in Kärenten, *Carinthia, 1,* 141 595-677.

NEBEHAY 1977 Nebehay, S., La Tène in Eastern Austria, IN: Gustin, M. (ed.), *Keltske studije,* Knjiga 4, Posavski, Brezij-5

NEMETI 1992 Nemeti, Necropola latină a Micutului, judg. Satu Mare, III, *Thraco-Dacica,* XIII/1-2, 59-1

PAHIC 1966 Pahic, S., Keltske Najdbe v Podravlju, *ArhVest,* XVII, 271-319.

PESCHEL 1988 Peschel, SK, Celți și triburi germanice în timpul epocii fierului preromane mai tinere (secolele II-I î.Hr.) > IN: Horst, E-Schlette, E, *Popoare timpurii din Europa Centrală,* Berlin, 167-200.

Fotografie 1903 Pic, J., *Cechy na ùsvitë dëjin. Hradistë și Stradonic jako historicalké Marobudum, 2,* Praga.

PLETA 1982 Pieta, K., *Cultura Puchov,* Studia Archaeologica Slovaca, I, Nitra.

PLETA 2000 Pieta, K„ Zidul castelului și locul de sacrificiu (?) din perioada La Tène din Trencianske Telpice, IN: Bouzek, J.-Friesinger, H.-Pietä, K.-Komoröczy, B., *Gentes, Regs și Roma, confruntare - recunoaștere - adaptare. Festschrift pentru Jaroslav Tejral cu ocazia împlinirii a 65 de ani,* Spisy AUBrno, 16, 129-153.

PLETA 2010 Pieta, K„ *Die keltische Besiedlung der Slowakei, Jüngere Latènezeit,* ASM, XII.

POPOVIC 1996 Popovic, P., La Tène timpuriu între Pannonia și Balcani, *Starinar,* XLVII, 105-125.

POPOVIC 1997 Popovic, P., Les perles de verre en forme de vase ou d'amphore sur l'éspace entre la mer Adriatique et le Danube, *Starinar,* XLVIII, 165-171.

POPOVIC 2002 Popovic, P., Enamel and Scordisci, *Godisnjak,* 30, Bencev zbornik, 349-361.

POPOVIC-JOVANOVIC 2005 Popovic, P.-Jovanovic, B., La sépulture 1-3/378 de la nécropole de Pecine lângă Kostolac, *Balcanica,* XXXV, 23-34.

RAMSL 2003 Ramsl, PC, Fenomenele migratorii (?!) în perioada timpurie La Tène, *MittAGW,* CXXXIII, 101-109.

RAMSL 2015 Ramsl, PC, Mobilitate, migrație și identitate - Cimitirele din perioada La Tène din nord-estul Austriei, IN: Pülz, A.-Trinkl, E. *„Sinele și celălalt", Lucrările celei de-a 4-a Conferințe a Centrului de Arheologie și Studii Clasice de la Academia Austriacă de Științe, 26-27 martie 2012,* ÖAW, Clasa de Filosofie-Istorică. Memorandumuri, 482, Origines, Publicații ale Centrului de Arheologie și Studii Clasice, Volumul 4, Viena, 65-72.

RATIMORSKÄ 1981 Ratimorskä, P., Keltske pohrebisko v Chotine I, *Vlastvedny zbornik Muzei zâpadnoslovenskéhe kraja,* 8,15-88.

REITINGER 1966 Reitinger, J., Descoperirile din perioada La Tène de la Braunau Heimathaus. O contribuție la cunoașterea lanțurilor de bronz și fier din perioada La Tène, *Jahrbuch OM,* 111, 165-236.

REPKA 2016 Repka, D., Dovezi arheologice și scrise ale prezenței grupurilor celtice occidentale în teritoriul Bazinului Carpatic la sfârșitul perioadei La Tène timpurii și începutul perioadei medii, *Anodos,* 12/2012, 219-231.

RUDNICKI 2014 Rudnicki, M., Nowa Cerekwia. Un centru celtic pentru meșteșuguri și comerț de importanță interregională la nord de Carpați, IN: Berecki, S. (ed.), *Meșteșuguri și artizani din epoca fierului în bazinul carpatic, Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 10-13 octombrie 2013,* BMM sa, VII, 33-70.

RUSTOIU 2005 Rustoiu, A., Legăturile celtic-indigene în Oltenia în timpul La Tène Mijlociu. Observații privind un mormânt celtic din Telești (județul Gorj), *EphemNap,* XIV-XV, 2004-2005, 53-71.

RUSTOIU 2006 Rustoiu, A., O călătorie în Mediterana. Peregrinările unui războinic celtic din Transilvania, *Studia UBB,* 51/1, 42-85.

RUSTOIU 2008a Rustoiu, A., *Războinici și societate în aria celtică Transilvăneană, Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești,* Cluj-Napoca.

RUSTOIU 2008b Rustoiu, A„ Celții din Transilvania și comunitățile indigene nord-balcanice. Schimburi culturale și mobilitate individuală, *EphemNap,* XVIII, 25-44.

RUSTOIU 2009 Rustoiu, A., Masters of Metals in the Carpathian Basin (Workshops, Production Centres and Funerary Manifestations in the Early and Middle La Tene), *EphemNap,* XIX, 7-21.

RUSTOIU 2011a Rustoiu, A., Celții din Transilvania și Banatul de est și vecinii lor sudici. Schimburi culturale și mobilitate individuală, IN: Gustin, M.-Jevtic, M. (eds.), *Celții orientali. Comunitățile dintre Alpi și Marea Neagră,* Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno sredisce, Univerzitetna zalozba Annales, Koper-Beograd, 163-170.

RUSTOIU 2011b Rustoiu, A., Celto-Pontica. Legăturile celților din Transilvania cu Marea Neagră, *Pontica,* XLIV, 91-111.

RUSTOIU 2012a Rustoiu, A., Celții și populațiile indigene din Bazinul Carpatic de Sud. Strategii de comunicare intercomunitară, IN: Berecki, S. (ed.), *Rituri și ritualuri din epoca fierului în Bazinul Carpatic, Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș 7-9 octombrie 2011,* BMM sa, V, 357-390.

RUSTOIU 2012b Rustoiu, A., Commentria Archaeologica et História (I), *EphemNap,* XXII, 159-183.

RUSTOIU 2013a Rustoiu, A., Stilul de viață celtic - Moda indigenă. Povestea unei broșe din epoca fierului timpuriu din Balcanii de Nord-Vest, *ArchBulg,* 17/3,1-16.

RUSTOIU 2013b Rustoiu, A., Războinici rătăcitori. Mormântul celtic de la „Silivaș” (Transilvania) și povestea sa, *Terra Sebus,* 5, 211-226.

RUSTOIU 2015 Rustoiu, A., Mărgele de sticlă și coral în formă de amforă. Conexiuni culturale îndepărtate în Bazinul Carpatic la începutul epocii fierului târzii, *ArchKorr,* 45/3, 365-377.

RUSTOIU 2017 Rustoiu, A., Traci - Ilirii - Celți. Conexiuni culturale în Balcanii de Nord în secolele IV - III î.Hr., *Starinar,* LXVII, 33-52.

RUSTOIU-EGRI 2010 Rustoiu, A.-Egri, M., Danubian Kantharoi - aproape trei decenii mai târziu, IN: Berecki, S. (ed.), *Iron Age Communities in the Carpathian Basin, Proceedings of the International Coloquiums from Targu Mureș, 9-11 October 2009,* BMM sa, II, 217-2.

SCHEERS *ȘI COLAB.,* 2013 Scheers, S.-Knipper, C.-Hauschild, M.-Schönfelder, M.-Siebel, W.-Vitali, D.-Pare, Ch.-Alt, KW, Dovezi ale „migrațiilor celtice”? Analiza izotopilor de stronțiu la cimitirele La Tène timpurii (LT B) de la Nehaben (Germania) și Monte Biblee (Italia), *JAS,* 40, 3614-3625.

SCHEERS *ȘI COLAB.,* 2014 Scheers, S.-Knipper, C.-Hauschild, M.-Schönfelder, M.-Siebel, W.-Vitali, D.-Pare, Ch.-Alt, KW, „Migrațiile celtice”: Realitate sau ficțiune? Analiza izotopilor de stronțiu și oxigen din cimitirele cehe Radovesice și Kutnâ Hora din Boemia, *AJPhA,* 155/4, 496-512.

SEPTEMBRIE 1939
SPAJIC 1954
SPAJIC 1956
SPAJIC 1962
SPASIC 1992

Sellye, L, *Csâszârkori enamelmunkăk Pannoniâbôl,* DissPann, II, 8, Budapesta. Spajic, E., Nalaziste mladeg zeljeznog doba s terena Osijeka, *OZ,* IV, 7-18.
Spajic, E. Sit din epoca timpurie a fierului din zona Osijek, *OZ,* V, 47-53.
Spajic, E., Sit din epoca timpurie a fierului din zona Osijek, *OZ,* VIII, 37-55. Spasic, D., Descoperiri întâmplătoare de origine celtică din situl „Cair” din Stari Kostolac, *Viminacivm,* 7, 5-27.

STANCZIK-VADAY 1971 Stanczik, I.-Vaday, A., Keltische Bronzegürtel „ungarischen” Typus im Karpatbecken, *FolArch,* XXII, *1-Zl.*

STUPPNER 1991 Stuppner, A., KG Drösing, *PO,* 29 (1990), 215.

SZABÓ 1975 Szabo, M„ Despre chestiunea filigranului în arta celților orientali, *Alba Regia,* 14, 144-165.

SZABÓ 2014 Szabö, M., Despre chestiunea elitei celților orientali în epoca fierului, *ActaArchHung,* LXV/1, 73-117.

SZABÖ-TANKÖ 2012 Szabö, M.-Tankö, K„ Necropola celtică de la Ludas-Varjû-Dülô, IN: Szabö, M. (ed.), *Necropola celtică la Ludas - Varjû-Dülô,* Budapesta, 9-152.

SRIBAR 1976 Sribar, V, 2gano srednjolatensko grobisce v Metliki, *ArhVest,* XXV (1974), 319-353.

TELEAGĂ 2008 Teleagă, E., Die La-Tène-zeitliche Nekropole von Curtuișeni / Érôrtvélyes (Bihor, română). Der Forschungsstand, *Dacia ns,* LII, 85-165.

TERZAN 1975 — Terzan, B,, Valicna Vas, *ArhVest,* XXIV, 660-699.

TODOROVIC 1956 — Todorovic, J., Necropola pretoriană din Rospi-Cupriji și Beograd, *Absolvent de onoare a muzeului Beograd,* Knj. III, 27–62.

TODOROVIĆ 1963 — Todorovic, J. *Rospi Cuprija, Necropola din perioada Tene din Belgrad,* InvArch, A V.

TODOROVIĆ 1964 — Todorovic, J., Ein Beitrage zur stilischen und zeitliche Bestimmung der astragaloiden Gürtel in Jugoslavien, *ArchIug,* V, 45-48.

TODOROVIĆ 1967 — Todorovic, J., Necropole preistorice din Ritopek, *Starinar,* XVII (1966), 153-160.

TODOROVIĆ 1968 — Todorovic, J., *Celții din Europa de Sud-Est,* DMB, VII.

TODOROVIĆ 1971 — Todorovic, J., *Catalogul obiectelor preistorice din metal,* Catalogul III, Muzeul Orașului Belgrad.

TODOROVIĆ 1972 — Todorovic, J., *Karaburma I preistorică - Necropolă din epoca timpurie a fierului,* DMB, XIII.

TODOROVIĆ 1974 — Todorovic, J., *Skordisci,* Monumenta Archaeologica, 2, Novi Sad-Beograd.

TREBSCHE-FICHTL 2016 — Trebsche, P.-Fichtl, S., Așezarea centrală din Haselbach (municipiul Niederhollabrunn) din perioada La Tène - la începutul proiectului de cercetare franco-austriac, Contribuții la Ziua Arheologiei Austriei Inferioare 2016, *Catalogul Muzeului de Stat al Austriei Inferioare,* NF 531, Asparn/Zaya, 20-36.

TRUHELKA 1904 — Truhelka, C., Locuința preistorică pe piloni din valea Sava, lângă Donja Dolina (districtul bosniac Gradiska), raport asupra săpăturilor până în 1904. *WMBH,* IX, 1-156.

VAIDA 2006 — Vaida, DL, Descoperiri celtice în nord-estul Transilvaniei (secolele IV - II î.Hr.), IN: Sîrbu, V.-Vaida, L. (eds.), *Traci și celți, Lucrările Coloquiului Internațional de la Bistrița, 18-20 mai 2006,* Cluj-Napoca, 295-322.

VENCLOVÁ 2016 — Vendovä, N., *Nemcice și Stare Hradisko. Sticla și prelucrarea sticlei din epoca fierului în Europa Centrală,* Praga.

VENCLOVA-HULINSKY 2012 — Venclovä, N.-Hulinsky, V., Prelucrarea sticlei în perioada La Tène și implicațiile sale tehnologice și culturale: exemplul de la Nimeice, IN: Kern, A.-Koch, J.K.-Balzer, I.-Fries-Knoblach, J.-Kowarik, K.-Later, C.-Ramsl, PC-Trebsche, P.-Wiethold, J., *Dezvoltarea și transferul tehnologic în perioadele Hallstatt și La Tène, Contribuții la Conferința Internațională a Grupului de Lucru pentru Epoca Fierului și a Muzeului de Istorie Naturală din Viena, Departamentul de Preistorie - Hallstatt 2009,* Contribuții UFM, 65, 227-241.

VOIGT 1958 — Voigt, T., A existat o provincie culturală independentă în valea Saale mijlocie în perioada La Tène târzie?, *JahrMV,* 41-42, 409-466.

WALTHER 1999 — Walther, W, Fibule din coral din fier din cimitirul de incinerare din Körner, districtul Unstrut-Hainich - tipologie, datare și observații tehnice, O contribuție la cunoașterea fibulelor din coral din perioada La Tène mai recentă din Germania Centrală, *Alt-Thuringia, 33,* 153-180.

WERNER 1979 — Werner, J., *Celtismul târziu între Roma și Germania,* Eseuri despre perioada La Tène târzie, Pauli, L. (ed.), *Contribuții de la München la preistorie și istorie timpurie,* Volum suplimentar 2, München.

ZÁPOTOCKY197? — Zapotocky, M., Keltskä pohfebiste na Litomericku, *ArchRoz,* XXV/2,139-184.

Lista plăcilor

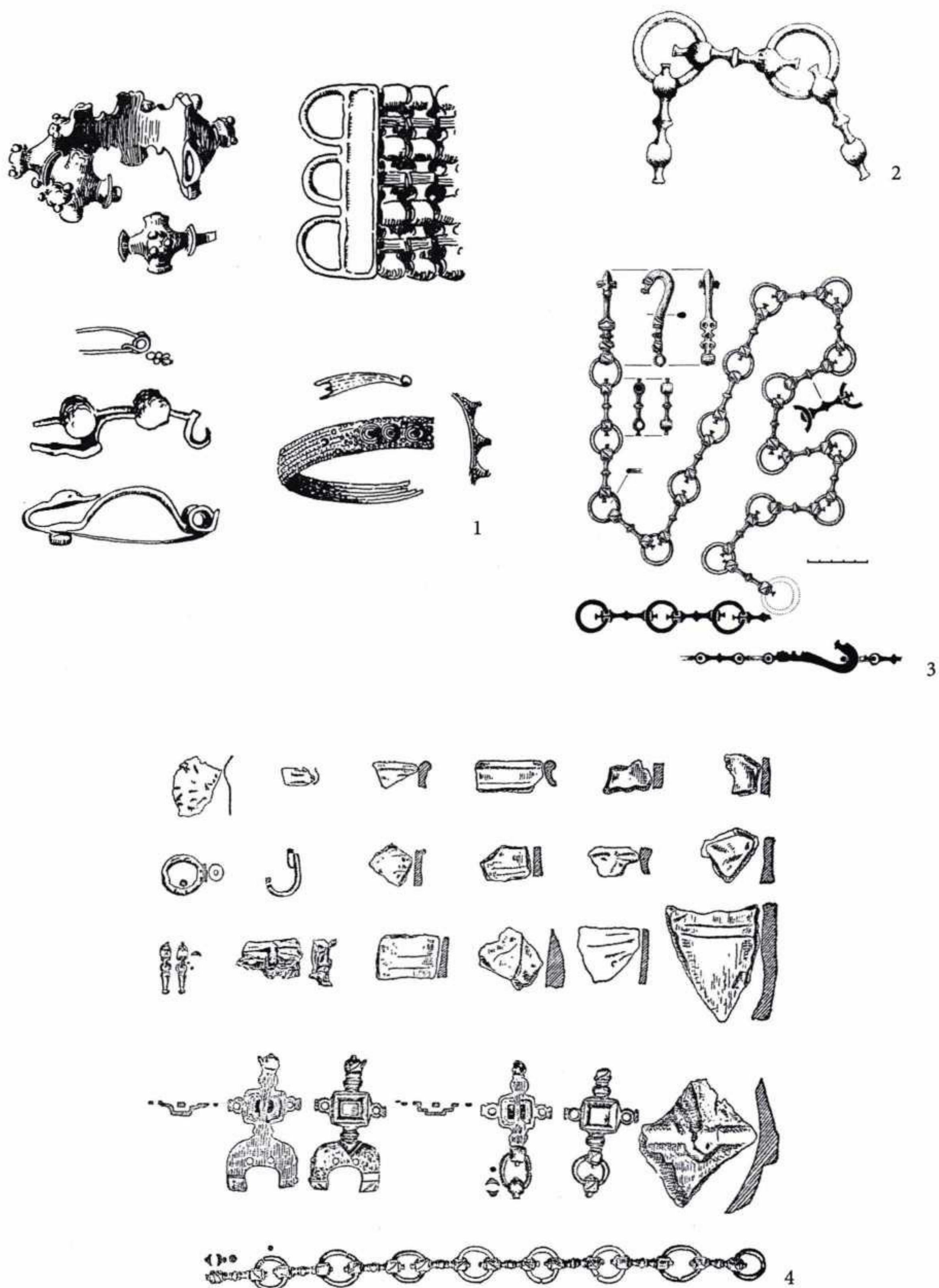
tul 9 de la Osijek-Ze/eno *polje* (după SPAJIC 1954); 2. Curea de bronz de la Donja Dolina (după MARIC 1964); 3. Curea de n mormântul de la Braunau (după REITINGER 1966); 4. Mormânt de la §opteriu (Delureni) (după LAZÁR 1975). 1-2 și 4 ă.

ci-S/atine; 2. Sotin- *Vrucak* (după ILKIC 1999); 3. Stari Kostolac-Caire (după SPASIC 1992);

(după GABROVEC 1966); 5. Metlika (după SRIBAR 1976); 6. Valicna Vas (după TERZAN 1975);

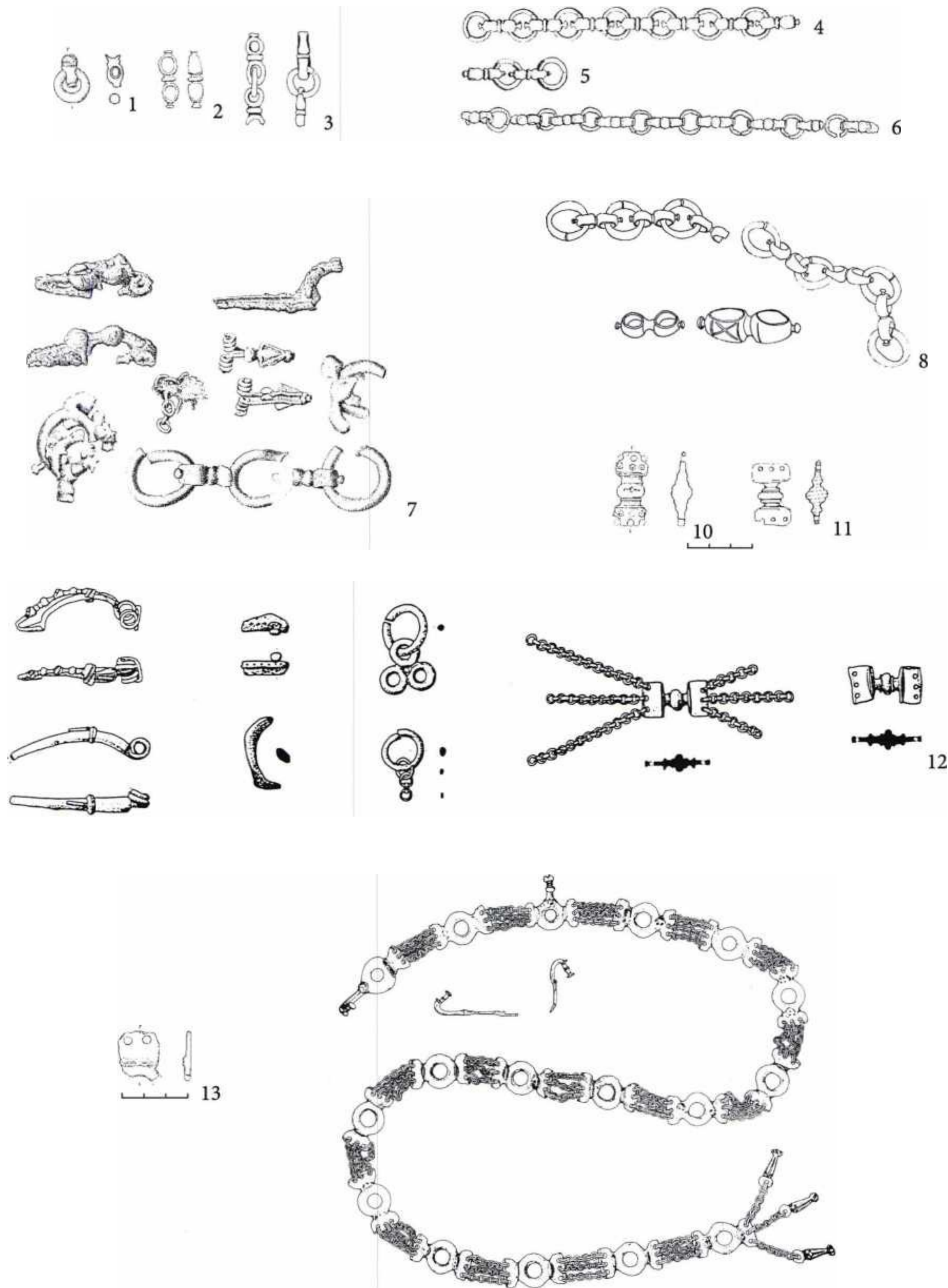
re, Mormântul 741 (după BENADÍK 1957); 8. Ritopek (după TODOROVIC 1971); 9. *Zermin-Dunare* (după TODOROVIC 0. Andrijasevci; 11. Stari Kostolac-Caire (după SPASIC 1992); 12. Mormânt de la Rohr (după KRAMER 1994); 13. Pacetin;

mânt de la Oberrohrbach (după LAUERMANN 1989). 1-9,12,14 fără scară.
ntul 2 de la München-Moosac/i (după KRAMER 1985); 2. Mormântul 1416 de la Wederath (după CORDIE-HACKENBERG-R 1991). 1-2 fără scară.

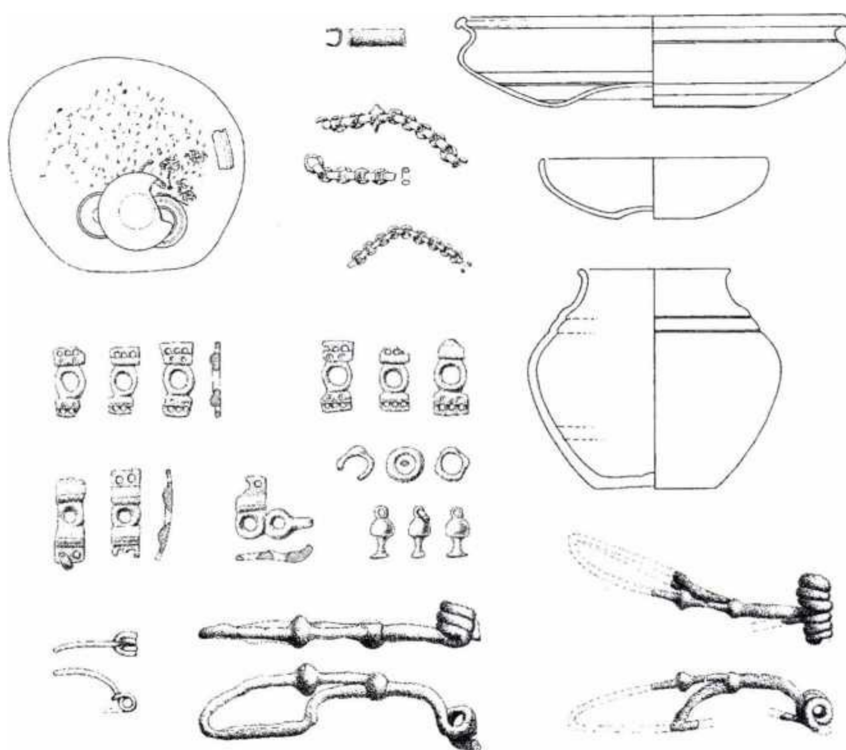
Planșa I. 1. Mormântul 9 din *mormântul Osijek-Zeleno* (după SPAJIC 1954); 2. Curea de bronz din Donja

Dolina (după MARIO 1964); 3. Curea de bronz din mormântul de la Braunau (după REITINGER 1966); 4. Mormânt de la $opteriu (Delureni) (după LAZĂR 1975). 1-2 și 4 fără scară.

Salariile II. 1. *Vinkovci-Slatine;* 2. *Sotin-Vrucak* (după ILKIC 1999); 3. Stari Kostolac-Cafte (după SPASIC 1992); 4. Buştean (după GABROVEC 1966); 5. Metlika (după SRIBAR 1976); 6. Valicna Vas (după TERZAN 1975); 7. Holiare, Mormântul 741 (după BENADIK 1957); 8. Ritopek (după TODOROVIC 1971); 9. *Zemun-Dunare* (după TODOROVIC 1971); 10. Andrijasevci; 11. Stari Kostolac-Care (după SPASIC 1992); 12. Mormânt de la Rohr (după KRAMER 1994); 13. Pacetin; 14. Mormânt de la Oberrohrbach (după LAUERMANN 1989). 1-9, 12, 14 fără scară.

Planșa III. 1. Mormântul 2 din München-Moosac/i (după KRÄMER 1985); 2. Mormântul 1416 de la Wederath (după CORDIE-HACKENBERG-HAFFNER 1991). 1-2 fără scară.

RELAȚII ȘI CONEXIUNI INTERREGIONALE

ÎN EPOCA FIERULUI DIN EUROPA CENTRALĂ

Peter C. RAMSL
Nitra, Slovacia Viena,
Austria
peter.ramsl@univie.ac.at

Cuvinte cheie: Epoca Fierului, rețele, sisteme de comunicații, Europa Centrală

O scurtă introducere teoretică și metodologică

Termenul frecvent utilizat „cultura La Tene" este în general înțeles astăzi în același mod de către majoritatea cercetătorilor, însă este interpretat diferit în ceea ce privește detaliile sale. H. Hildebrand a menționat termenul pentru prima dată în 1872 ca „groupe de La Tene" pentru faza ulterioară - *Kulturkomplex (Kulturkreis)* - a epocii fierului europene medii (URBAN 2012, 1137). O. TISCHLER (1855) a împărțit tipologic „perioada La Tene" în faze timpurie, mijlocie și târzie, pe baza anumitor fibule și săbii descrise ca aparținând „tipurilor La Tene". În 1892, M. Hoernes, primul profesor de preistorie la Universitatea din Viena, a folosit termenul „La Tene-Cultur", care a fost definit ca un set de elemente religioase, sociale și economice ținute împreună de un limbaj specific, ca o caracteristică antropologică unificatoare (ECHT 1999, 227). Pentru el, termenii „cultură" și „popor" nu erau identici sau interschimbabili. Hoernes a folosit și termenul *La Tene-Ornamatik* în lucrările sale, iar mai târziu, în 1898, a menționat termenii *La Tene-Formen, La Tene-Kunst* și *La Tene-Stil* (HOERNES 1892). P. REINECKE (1902) a împărțit ulterior perioada La Tene în patru faze etichetate de la A la D, pe baza unor modificări observate în inventarele mormintelor și în ritualurile funerare. J. DECHELETTE (1914) a coroborat cele trei faze menționate anterior, propuse de Tischler, cu datarea absolută propusă de Reinecke. Folosind modificările observate în ritualurile funerare, el a împărțit perioada La Tene în trei faze etichetate I, II și III. În plus, el a considerat perioada La Tene drept cultura etnică a celților, a căror artă era un amestec de stil geometric local și ornamente vegetale grecești. Conform lui Dechelette, „...în perioada La Tene, o nouă cultură, cultura celtică, se dezvoltă în zonele locuite de aceste populații. Totuși, celții existau deja înainte de apariția culturii La Tene..." Mai târziu, D. VIOLLIER (1907) a considerat că celții au imigrat în zona care reprezintă astăzi Elveția. Totuși, a evitat utilizarea termenilor „perioada La Tene" și „cultura La Tene", preferând în schimb să folosească „a doua epocă a fierului" sau „civilizație celtică și galică". Din punct de vedere cronologic, el a combinat fazele propuse de Dechelette cu cele ale lui Tischler (LT I = Timpurie, LT II = Mijlocie, LT III = Târzie); prima fază La Tene a fost, de asemenea, împărțită în Ia, Ib și Ic (VIOLLIER 1916). Alți termeni asociați cu conotații cronologice, precum „stilul La Tene" (GINOUX 2012a) și „Latenizare" (SZABO 2012), au fost propuși mai recent.

Această scurtă prezentare generală a utilizării termenului „culturii La Tene" la începutul arheologiei din epoca târzie a fierului și ulterior evidențiază percepția deja diferită a termenului de către diverși cercetători. Cu toate acestea, cultura La Tene ar trebui înțeleasă în primul rând ca o rețea de fenomene culturale locale. Pe parcursul a aproape cinci sute de ani ai așa-numitei „culturi La Tene" (aproximativ 16 generații, dacă se consideră că o generație durează 30 de ani), economia, structurile de așezare, obiceiurile funerare, stilurile artistice etc. ale acestor societăți s-au schimbat continuu, obligându-i pe arheologi să împartă cronologia epocii târzii a fierului în mai multe faze.

Conectivitatea Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2018, p. 39-50

Nu a existat niciodată o cultură La Tène omogenă în întreaga Europă, în ciuda presupunerilor anterioare , deși unele dintre hărțile adesea utilizate continuă să o ilustreze ca atare. Cu toate acestea, mai multe teritorii prezintă o anumită uniformitate (care le diferențiază și de ceilalți vecini) în ceea ce privește mai multe aspecte, cum ar fi stilul artistic sau obiceiurile funerare. Această uniformitate este mai probabil rezultatul mai multor rețele de interacțiune care au funcționat atât la nivel local, cât și regional. R. ECHT (1999, 253) a sugerat deja că „...nu mai este nimic altceva decât un sistem de comunicare..." Înțelegerea acestor sisteme sau rețele de comunicare - ambii termeni fiind mai potriviți decât cultura arheologică - ne apropie de o înțelegere corectă a modurilor în care societățile umane au funcționat și au interacționat de-a lungul timpului.

În zilele noastre, termenul de cultură este frecvent discutat în cadrul globalizării, poate și din cauza pierderii aparente a conotațiilor sale identitare. Astfel, definiția culturii a trecut de la percepția sa anterioară ca „entitate" la cea a unui „construct simplu". Mai mult, a fost folosit ca *„...Begriff zur Bezeichnung einer bestimmten Gruppe von*

Menschen samt der von ihnen hervorgebrachten geistigen und materiellen Produkte...” (...un termen pentru a desemna un anumit grup de oameni, împreună cu produsele spirituale și materiale pe care le produc...), sau ca o schemă holistică, „ *kulturementh nischelle ”... (einschließlich religiöser), soziale oder auch ökonomische Einheiten..* .” (...unități etnice, culturale (inclusiv religioase), sociale sau chiar economice...) (KISTLER-ULF 2012, 26-27), în contrast cu fragmentarea, diversitatea sau alteritatea existente. Mai recent, cultura a fost definită antropologic din perspectiva identității individuale sau de grup ca proces social, influențând astfel și conceptul de „identitate” în arheologie (Di AZ-ANDREI-LUCY 2005, 1).

În trecut, identitatea a fost de obicei echivalată cu etnia, dar studiile antropologice au arătat că aceasta încorporează și caracteristici legate de alte tipuri de afiliere socială, cum ar fi vârsta, religia, sexul și statutul. Termenul poate fi folosit pentru a identifica caracteristicile cuiva (identitate de sine), precum și pe cele legate de diverse grupuri sociale (identitate colectivă). În aceeași ordine de idei, conceptul *de conștiință practică al lui Anthony Giddens* - (GIDDENS 1984) ȘI *habitusul* lui Pierre Bourdieu (BOURDIEU 1977, vezi și DIETLER-HERBICH 1998) pot contribui, de asemenea, la o mai bună înțelegere a modurilor în care se construiește identitatea . Mai recent, statisticile au fost utilizate în arheologie pentru a identifica aceste grupuri sociale în cadrul comunităților antice (vezi, de exemplu, TRAMBLEY CORMIER *ET AL.* 2017).

Revenind la conceptul de rețea în arheologie, la nivel de bază aceasta constă dintr-un set de legături și noduri. Metodologic, cel mai important lucru este să definim atât legăturile, cât și nodurile, deoarece acestea fac parte din procese particulare de interacțiune. Analiza acestor procese poate contribui la identificarea unor modele specifice locale, regionale și transregionale (KNAPPETT 2013, 3). Prin urmare, analiza rețelelor este unul dintre principalele mijloace de identificare și analiză a impactului conectivității sociale la diferite scări spațiale și temporale.

Scopul principal al acestui articol este de a discuta modul în care au funcționat aceste rețele sau sisteme de comunicare, precum și influența lor asupra diferitelor comunități. Analiza ia în considerare cimitirele La Tène din Austria Inferioară, cu scopul de a identifica unele conexiuni care au fost stabilite cu anumite zone din Europa Centrală (RAMSL 2014a). Așa cum am menționat anterior, așa-numita cultură La Tène pare a fi un sistem de comunicare format din rețele locale și regionale care se suprapun adesea și care au funcționat la diverse niveluri sociale. Cartografierea grupurilor regionale din perioada La Tène timpurie indică diversitatea aparentă a așa-numitei culturi La Tène (Fig. 1).

Cu toate acestea, la un nivel temporal mai larg, de la începutul perioadei La Tène până la „viața de apoi” în cadrul următoarelor culturi dominante (romană, germanică etc.), este dificil să comparăm cultura La Tène timpurie cu cea târzie, deoarece există diferite tendințe artistice, sisteme sociale, obiceiuri, chiar diferite stiluri de luptă și așa mai departe. Prin urmare, ne-am putea întreba dacă există ceva asemănător „culturii La Tène”.

Conexiuni în perioada La Tène timpurie

Austria Inferioară a fost aleasă ca studiu de caz deoarece este foarte relevantă pentru modul în care populațiile locale au construit legături cu lumea exterioară în timpul epocii fierului târzii. Din punct de vedere geografic, regiunea în cauză se află la una dintre cele mai importante răscruci de drumuri din Europa Centrală. Dunărea a fost principala rută de comunicare între est și vest, facilitând transmiterea diverselor tendințe și practici (de exemplu, tehnicile timpurii de olărit la roată). În același timp,

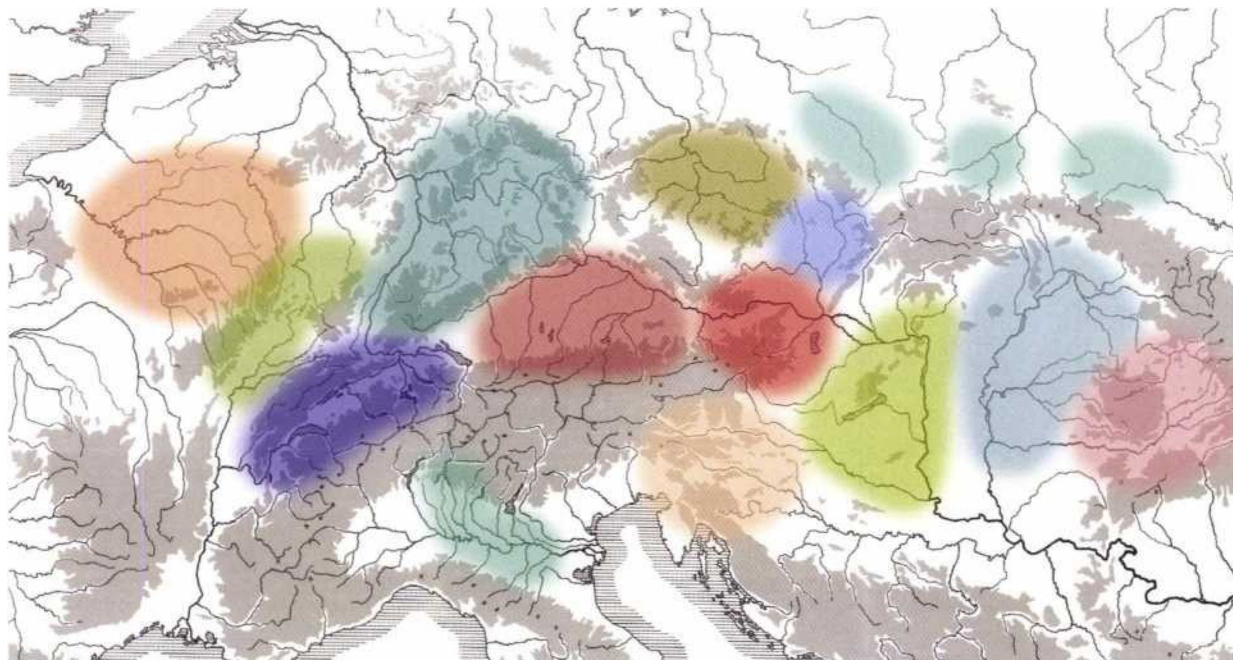

Fig. 1. Prezentare generală a culturilor La Tène timpurii regionale (după RIECKHOFF-BIEL 2001 cu adăugiri).

Așa-numita Rută a Chihlimbarului a facilitat legăturile nord-sud. Prin urmare, Austria Inferioară a jucat un rol important în migrația celtică și în răspândirea culturii La Tene, servind totodată ca un creuzet al diverselor influențe sociale și culturale.

Începând cu înmormântările din perioada Hallstatt târzie și cea timpurie din perioada La Tène, au existat legături puternice între Austria Inferioară și zonele franceze occidentale, precum Champagne, Ardennes, Picardia și Ile de France (GINOUX-RAMSL 2014). Printre exemplele arheologice relevante se numără colierul răsucit găsit în mormântul 17 din cimitirul Ossarn (NEUGEBAUER 1992; RAMSL ÎN CURS DE PUBLICARE) sau vasul cu „ornamentație vestică" din mormântul 157 de la Mannersdorf (RAMSL 2011, Taf. 169). Conexiuni similare sunt atestate de stindardul de luptă din mormântul 180 și de sabia din mormântul 117 de la Mannersdorf (RAMSL 2011, Taf. 185 și 138/6). Unele descoperiri din așezări indică, de asemenea, astfel de conexiuni la distanță lungă, aducând inovații în producția de ceramică (RAMSL 2014b).

În această perioadă, comunitățile locale locuiau în sate mici și gospodării agricole. Își îngropau defuncții în cimitire comunale, care reprezintă punctul de plecare pentru această cercetare. Costumul femeilor decedate includea ornamente inelare, iar aceasta este aparent o caracteristică foarte locală. Cu toate acestea, costume diferite au fost folosite de diferite grupuri sociale în cadrul aceluiași cimitir și în aceeași fază (RAMSL 2011, 250; vezi și un model similar în RUSTOIU 2013). Aceste variații de costume pot indica aparținerea unor persoane unor populații locale diferite sau unor grupuri sociale diferite (Fig. 2).

Pe de altă parte, anumite detalii ale costumelor care conțin ornamente inelare permit excluderea unor cazuri singulare din analiză pentru a identifica noi grupuri, precum cel de la Casalecchio di Reno (vezi RAMSL 2014b, fig. 15), care pot fi apoi comparate cu alte înmormântări în care defunctul purta brățări. Trebuie menționat că dezvoltarea acestor grupuri locale a avut loc în zone diferite în perioada La Tene timpurie. În acest caz, există exemple provenite din mormântul 1003 de la Pottenbrunn (RAMSL 2002, Taf. 79), mormântul 39 de la Brno-Malomefice (CIZMAROVA 2005, obr. 72) și mormântul 5 de la Makotrasy (CIZMAR 1978, obr. 5), care includ un tip similar de costum inelar cu brățări la gleznă, brățări și o brățară pe partea stângă. În contrast cu acesta, costumul din mormântul 38 de la Casalecchio di Reno (ORTALLI 1991, fig. 14/1) conține doar brățări și o brățară pe partea dreaptă. De asemenea, orientarea acestor două grupuri este diferită, de la nord-vest la sud-est. Începând cu H. LORENZ (1978), numeroase studii au încercat să exploreze aceste diferite grupuri de costume (mai recent FURMAN 2009), dar nu au fost propuse o prezentare generală și o concluzie finală, în mare parte din cauza numeroaselor dificultăți și incertitudini privind cronologia lor.

Un alt pas în modelul interpretativ propus este discutarea conectivităților regionale. Analiza așezărilor și a cimitirelor acestora indică anumite similarități regionale, precum cele din

Valea Traisen sau împrejurimile dealurilor Leitha. Caracteristicile lor pot fi comparate cu cele ale altor zone similare, cum ar fi Weinviertel din Austria, regiunea Vah din Slovacia sau zona Sopron din Ungaria (Fig. 3).

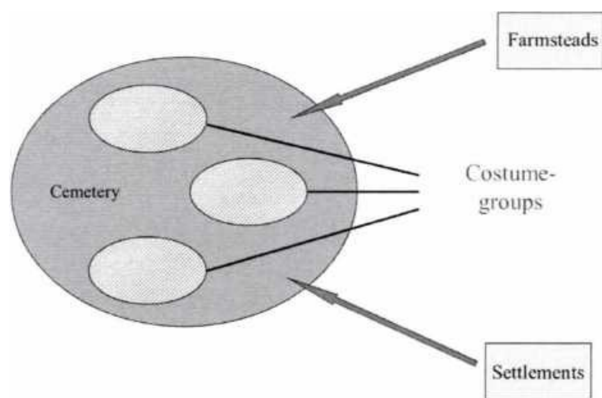

Fig. 2. Local connections.

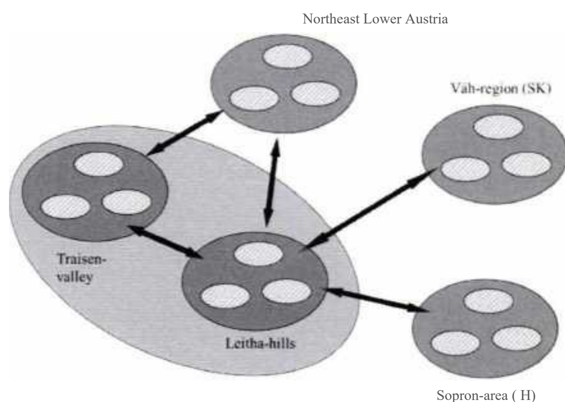
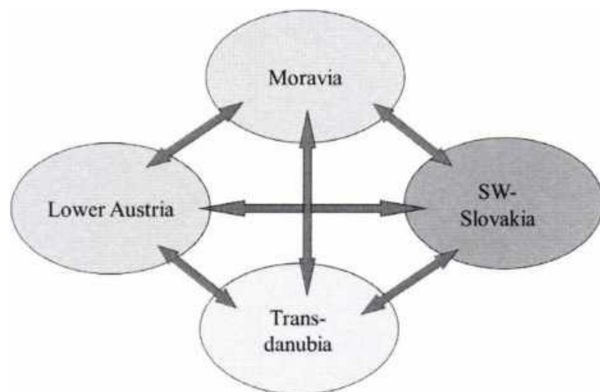

Fig. 3. Regional connections.

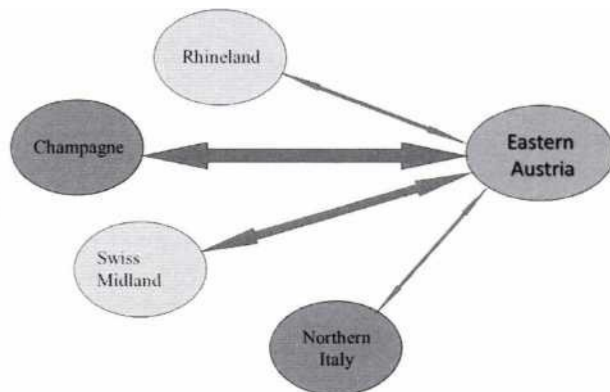

Fig. 5. Long-distance connections.

Fig. 4. Conexiuni transregionale.

Un exemplu de conectivitate regională este oferit de atelierele de olărit sau, mai precis, de meșterii itineranți sezonieri care se deplasau pe o arie mai largă, dar bine delimitată. Mișcările și activitatea lor sunt demonstrate de prezența unei ștampile ceramice identice în Austria Inferioară, Burgenland și Transdanubia. Analiza arată că ștampila în cauză a fost folosită pentru decorarea ceramicii recuperate din cimitirele de la Neunkirchen, Mannersdorf/Leithagebirge, Sopron-Krautacker și Pottenbrunn (ZEILER *ET AL.* 2010; RAMSL 2012, Abb. 173).

În regiunea investigată, au fost stabilite conexiuni transregionale între diferite zone, cum ar fi Austria Inferioară și Moravia, sau sud-vestul Slovaciei și Transdanubia. Un exemplu interesant este oferit de ornamentația brățărilor. Aceste brățări din foi goale au încuietoarea tubulară decorată cu un model încrucișat. Brățări similare au fost găsite, de exemplu, la Heviz în Ungaria, Dubnik (BUJNA 1989, Taf. X/8,9) și Maña (BENADIK 1983,114, Taf. XXXI-84/6,7) în Slovacia, Brno-Malomèfice (CIZMÁROVÁ 2005, Obr. 61/14) și Lovcice în Moravia, precum și la Mannersdorf/Leithagebirge și Hamburg în Austria Inferioară (RAMSL 2011,190, Abb. 157b; MÜLLAUER-RAMSL 2007). Distribuția lor este în mare măsură rezultatul interacțiunilor transregionale (Fig. 4).

Ultimul pas în acest model interpretativ propus este identificarea conexiunilor la distanță lungă. Dovezile arheologice indică faptul că populațiile din Austria Inferioară au stabilit legături semnificative spre vest cu zona Champagne (estul Franței) în perioada La Tène A. Alte conexiuni par să fi avut loc ulterior, în special cu populații din Elveția, Renania și nordul Italiei. Cu toate acestea, trebuie menționat că toate aceste regiuni erau interconectate într-o rețea culturală mai largă (Fig. 5).

Existența conexiunilor la distanță este demonstrată, de exemplu, de prezența „artefactelor străine care nu se încadrau ușor în practicile și obiceiurile locale. Cu toate acestea, acestea nu ar trebui discutate izolat, deoarece contextul descoperirii lor ar putea dezvălui percepții și funcționalități locale . Cu alte cuvinte, „...Este vorba de difuziune, acceptare selectivă sau transformare creativă a elementelor culturale străine, dar și de respingerea acestora... de către interese economice sau sociale...” (RIECKHOFF 2009, 363).

Un bun exemplu este un ac omega găsit într-un mormânt de la Mannersdorf (RAMSL 2009), un artefact originar din zona balcanică, deși găsit în Austria Inferioară. Deși bunurile provenite din zona sud-estului european nu sunt necunoscute sau poate neobișnuite acolo, harta distribuției arată că Mannersdorf este cel mai nordic loc de descoperire (RAMSL 2011, Abb. 107). Un alt caz se referă la brățările în formă de S care au fost găsite în mormintele 86 și 114 de la Mannersdorf, din nou fără nicio legătură aparentă cu această zonă (RAMSL 2011, Taf. 98/1 și 122/12). Brățări similare au fost găsite și în zona Champagne, la Prosnes, St. Jean-sur-Turbe (STEAD-RIGBY 1999,1874, 2178,1615) sau Puisieulx-Taissy-La *Cuche* (informații de la J.-J. Charpy, Epernay). Nu există artefacte similare între cele două zone, cel puțin conform dovezilor arheologice disponibile.

O situlă de origine etruscă a fost găsită în mormântul 13 de la Mannersdorf am Leithagebirge (RAMSL 2011, Tafel 53, 155). Descoperiri similare sunt cunoscute din nordul Italiei, la Populonia, Bologna și Certosa (GIULIANI POMES 1957, 56, 58), în timp ce altele au fost găsite la granița dintre regiunea alpină estică și vestică din Elveția, în mormântul 114 din cimitirul de la Arbedo-Cerinasca (BOULOUMIE 1986, 70). Legăturile la distanță lungă sunt documentate și de colierele răsucite care ar putea proveni din estul Franței (CHARPY 2013), un exemplu fiind găsit în mormântul 17 de la Ossarn (NEUGEBAUER 1992, 46, Abb. 12). De asemenea, apar ca descoperiri singulare în regiunea alpină de la Diirnberg și în Bazinul Carpatic estic de la Menfocsanak, Ungaria (UZSOKI 1987, pl. VI/1). Prezența lor nu poate fi legată exclusiv de tendințele modei, deoarece elementele de costume inelare sunt folosite ca markeri ai unei anumite identități sociale (Fig. 6).

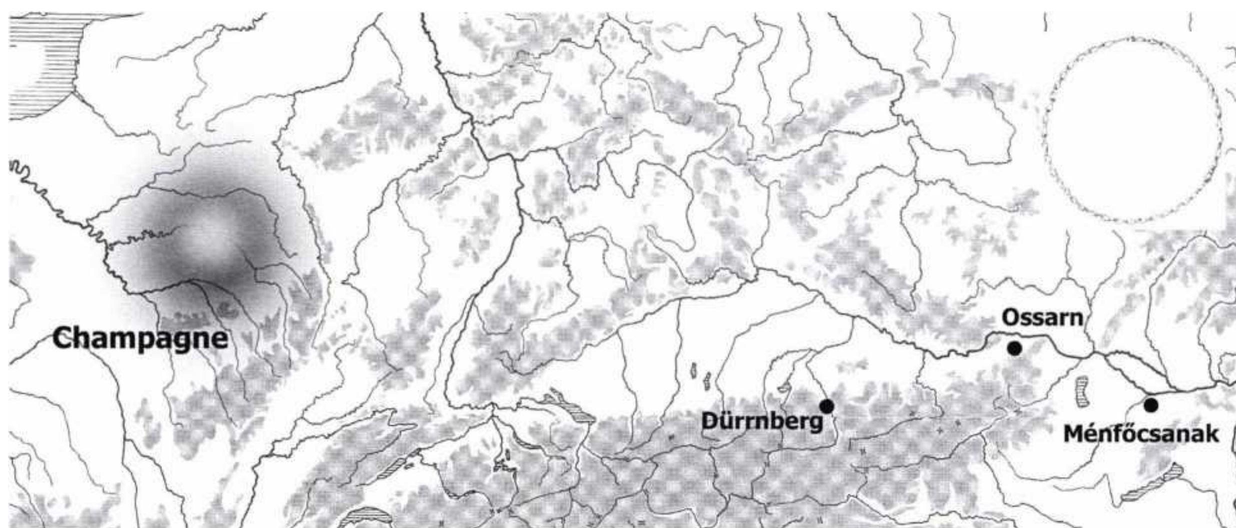

Fig. 6. Distribuția colierelor răsucite cu secțiune transversală dreptunghiulară (grafic după NEUGEBAUER 1992 și CHARPY 2013 cu completări).

Un alt exemplu se referă la construcția tehnică și decorarea aproape identică a unor fibule timpurii din epoca La Tene (RAMSL 2014C). Acestea includ fibulele gemene din mormântul 854 de la Pottenbrunn (RAMSL 2002, Taf. 71/7), Frankfurt-Eschersheim (JACOBSTHAL 1969, pl. 163.324; Nr. Inv. X19104 - Muzeul Arhitectural Frankfurt/Main; RAMSL 2014C, Abb. 15) și mormântul 86 de la Mannersdorf (RAMSL 2011, Taf. 97/5). Întrebarea este dacă aceste fibule provin dintr-un singur atelier care desfășura activități comerciale pe o arie mai largă sau dacă distribuția lor este rezultatul mobilității individuale (RAMSL 2003) (Fig. 7).

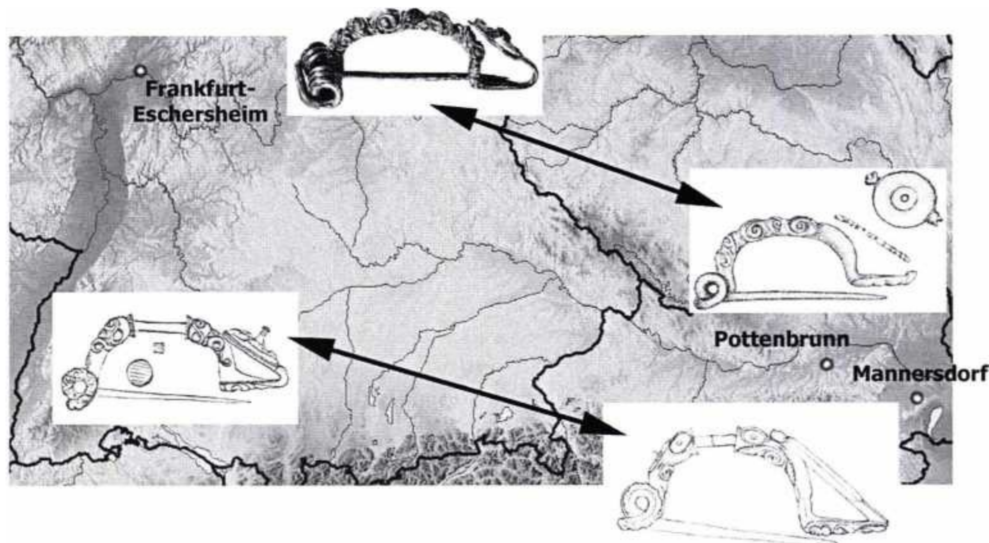

Fig. 7. „Fibule gemene de la *Pottenbrunn-Eschersheim* și *Mannersdorf-Eschersheim* (PC Ramsl, M. Imam, V. Vignoli, V. Kruta - cu permisiune amicală)."

O altă dovadă a conectivității pare să implice transferurile tehnologice de la un teritoriu la altul. Un exemplu relevant este oferit de apariția și dezvoltarea tehnologiei ceramicii la roată în Europa Centrală. O tradiție înrudită se referă la adoptarea așa-numitei „geriefte Drehscheibenware" (ceramice la roată cu caneluri), care își are originea în nordul Italiei (BALZER 2009, 148; TAPPERT 2012; RAMSL 1998, 26-27, Abb. 13-14). Pe de altă parte, a existat și ceramica la roată a culturii Vekerzug, care provenea din orașele grecești de pe coasta Mării Negre (CHOCHOROWSKI 1985; ROMSAUER 1991; RAMSL 1998, 27-28, Abb. 15).

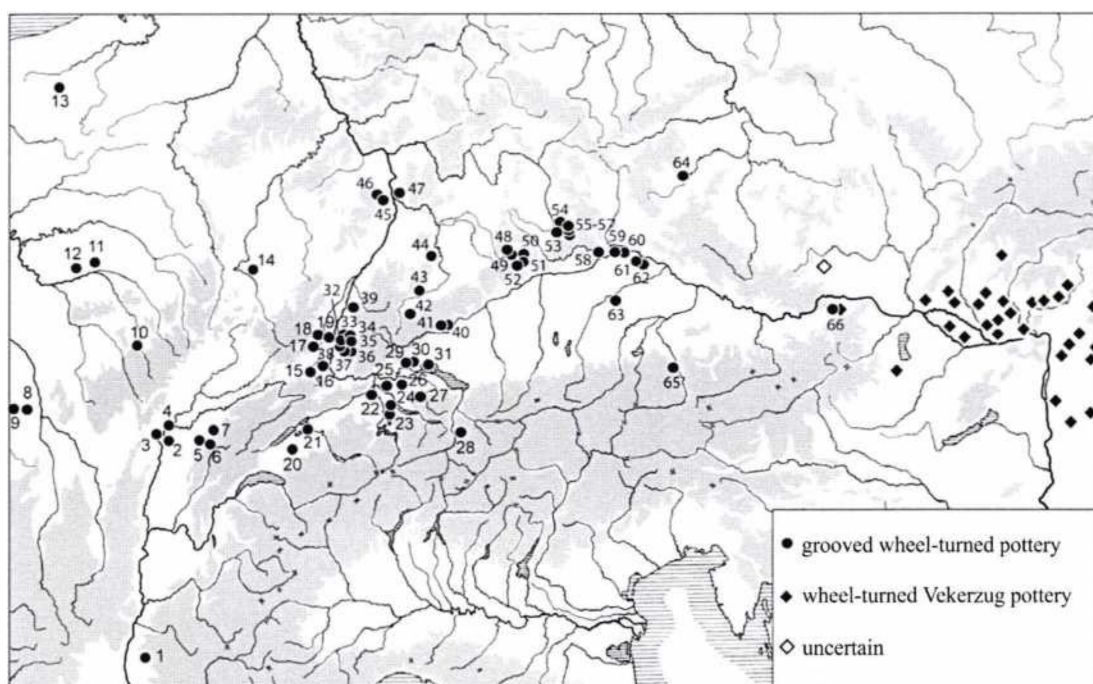

Fig. 8. Distribuția ceramicii lucrate la roată cu caneluri și a ceramicii lucrate la roată din cultura Vekerzug (după TAPPERT 2012 cu adăugiri).

Această inovație tehnică și rutele sale de circulație indică nu doar fenomenul difuziei culturale, ci și rutele comerciale existente în perioada Hallstatt târzie și perioada La Tène timpurie. Aceste conexiuni la distanță lungă au avut uneori o influență economică și socială semnificativă asupra comunităților locale.

„Rețeaua războinicilor"

Un alt aspect relevant care trebuie discutat se referă la legăturile stabilite între „oamenii înarmați" din estul Austriei cu cei din alte zone celtice din Ungaria, Croația, România, Franța și Elveția. Discuția ar trebui să înceapă prin analizarea semnificației termenului „războinic" sau „om înarmat" în epoca fierului târzie. Analizele anterioare au arătat că nu sunt simpli oameni purtători de arme, deoarece dreptul de a le deține era, de asemenea, o chestiune de „identitate". În acest context, trebuie subliniat faptul că identitatea este stratul de contact dintre o ființă umană și societate. Prin urmare, ea este definită și pusă sub semnul întrebării permanent de către persoana însăși, într-un proces nesfârșit (RAMSL 2015, 68, Taf. 14, Abb. 9).

În același sens, prezența armelor în morminte poate avea diferite semnificații. O persoană ar fi putut primi aceste obiecte de la familie din anumite motive. De exemplu, acestea ar fi putut fi importante pentru statutul social al familiei, deși acest lucru ar fi putut fi relevant și pentru statutul decedatului. În același timp, armele erau percepute ca obiecte importante de prestigiu. În cele din urmă, prezența armelor putea atesta apartenența decedatului la așa-numita „clasă a războinicilor".

Trebuie menționat că statutul și identitatea de „războinic" nu erau legate de genul biologic, ci de rangul și statutul social. Acesta este subiectul principal al actualului proiect SASPRO (1340/03/03) despre identitățile masculine, în care sunt colectate și analizate toate „cazurile speciale". Investigarea cimitirelor La Tene din Austria, Slovacia și Moravia a relevat mai multe cazuri în care persoanele biologic masculine au markeri de identitate feminini, în timp ce unele decedate de sex feminin au markeri masculini. Un exemplu este oferit de mormântul 67 de la Mlcechvosty, lângă Melnik (Boemia), unde a fost analizat ADN-ul decedatului, rezultatele arătând că acesta aparține unei femei care a fost înmormântată cu o sabie de fier (LEVI'NSKY 2009; SANKOT 2014; STRANSKA-HAJEK 2009). Exemple similare sunt cunoscute și din perioade de timp, de exemplu mormântul din epoca vikingă Bj 581 de la Birka (Suedia), unde o femeie a fost înmormântată cu întreaga panoplie de arme (HEDENSTIERNAL-JONSON *ET AL.* 2017).

Trebuie observat că, în ultimele decenii, imaginea ideală a „războinicului celtic mobil" a fost utilizată într-un număr mare de publicații și discuții (de exemplu, DEYBER 2009; RAPIN 2012). Nu este posibil să se afle cine a introdus acești termeni pentru prima dată, dar, de exemplu, V. Kruta a afirmat: „L-am folosit de multe ori", probabil pentru că migrația celtică era unul dintre principalele sale interese (KRUTA 1983; GINOUX 2012b).

Un instrument de bază folosit pentru a demonstra existența conectivității pe distanțe lungi este harta distribuției, precum cea care prezintă distribuția proeminențelor scuturilor cu aripi ajurate și a tecilor cu ornamente ajurate (GINOUX-RAMSL 2014). Acest tip de hărți permite interpretarea spațială a descoperirilor. Se pare că activitatea anumitor ateliere și transferul tehnologic sunt factori importanți în această distribuție pe scară largă , fără a nega impactul mobilității individuale și de grup.

Un exemplu relevant pentru aceste conexiuni este oferit de designul stindardului de luptă din fier descoperit în mormântul 180 de la Mannersdorf (Austria Inferioară), care a fost analizat cu atenție (RAMSL 2007; 2011, 157-158, Taf. 185).

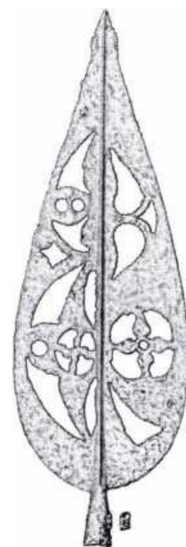

Fig. 9. Battle-standard from grave 180 at Mannerdorf, Lower Austria (drawing M. Imam).

Forma de bază are cele mai bune analogii în Moravia, la Krenovice (PROCHAZKA 1937, Tab. XVI/15). Aranjamentul motivelor pe secțiunea centrală (două rozete cu părți însoțitoare de frunze) poate fi găsit la Barbuise (Franța) tot pe un vârf de lance (RAMSL 2007,197), în timp ce motivul în formă de evantai cu o floare de lotus stilizată decorează un vârf de lance de la Plessis-Gassot (GINOUX 2003, fig. 3). Harta de distribuție rezultată a vârfurilor de lance ajurate arată o serie de locuri integrate într-o rețea la distanță lungă din epoca fierului târziu, care a fost cel mai probabil activă timp de peste 100 de ani (Fig. 9).

Un alt exemplu relevant este oferit de tecile cu decor ajurat (o temă aparte în sine, legată de identificarea stilurilor artistice specifice). Astfel de descoperiri sunt cunoscute la Pottenbrunn (RAMSL 2002, Taf. 65), Izkovize (SZABO-PETRES 1992, 208, pl. 90) și Grabelsdorf (GLEIRSCHER 2009, Abb. 7/la). Unele mânere de sabie de la Pottenbrunn (RAMSL 2002, Taf. 65), Kosd și Kupovino (DRNIC 2015, T. 41) prezintă un tip de decor destul de similar. Legătura este asigurată în aceste cazuri de două tipuri de motive - ornamentul de pe teci și cel unghiular de pe mânerele sabiei (Fig. 10).

Distribuția acestor elemente decorative este mai probabil rezultatul unor ateliere conectate sau cel puțin a unor meșteri mobili. Această rețea de ateliere specializate a jucat un rol major în distribuția anumitor stiluri decorative și inovații tehnologice, care, la rândul lor, trebuie să fi avut un impact asupra modei locale, așa cum demonstrează și anumite tipuri de broșe (RAMSL 2003, Abb. 1).

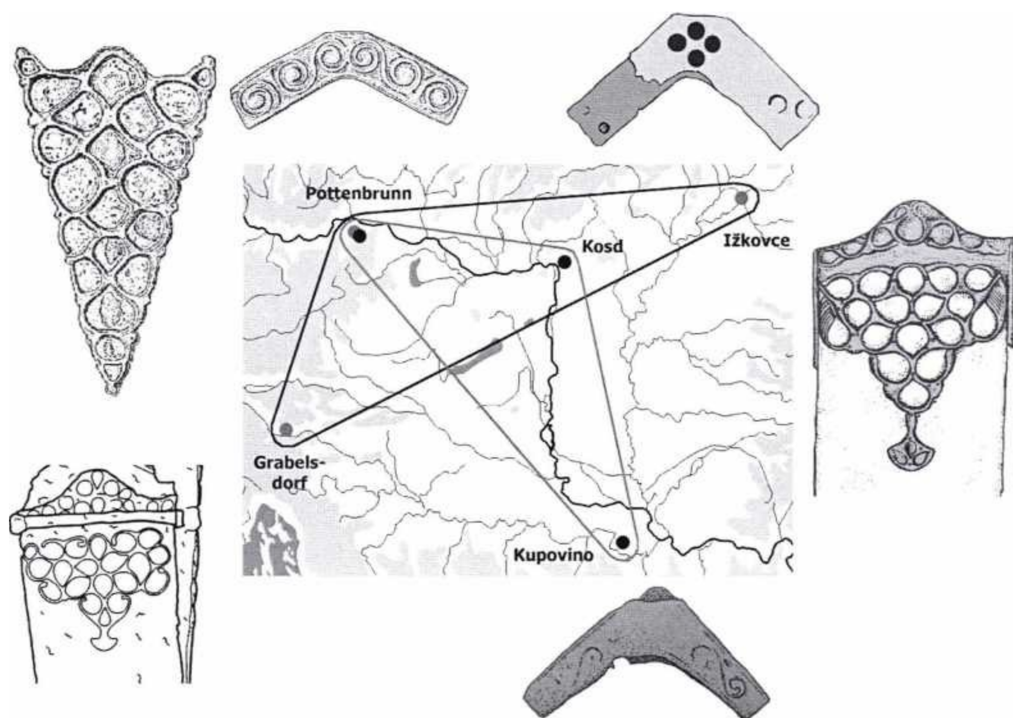

Fig. 10. Distribution of angular ornaments on sword hilts and scabbards (after RAMSL 2002; SZABO-PETRES 1992; GLEIRSCHER 2009; DRNIC 2015 and A. Rapin, with additions).

Rezumând observațiile menționate anterior privind natura diferitelor conectivități apărute în Europa Centrală în timpul epocii fierului târzii, se poate concluziona că acestea au fost facilitate de mobilitatea individuală și de grup (după cum reiese din distribuția acelor omega, a vârfurilor de suliță și a tecilor), de rețeaua menționată anterior de ateliere specializate (după cum reiese din distribuția vârfurilor de suliță, a tecilor și a decorațiunilor brățărilor), precum și de schimburile regionale și la distanță lungă care uneori au produs anumite tendințe în modă (decorarea brățărilor, situle mediteraneene). În cele din urmă, trebuie spus că hărțile de distribuție care au fost publicate anterior fără dovezi contextuale nu sunt altceva decât simple reflecții ale rețelelor sociale din epoca fierului târzie.

Confirmare

Lucrarea a fost scrisă în cadrul proiectului SASPRO 1340/03/03, finanțat de Academia Slovacă de Științe, Acțiunile Marie Curie și Programul-cadru 7 al Uniunii Europene.

Referințe

BALZER 2009 — Balzer, L., *Investigație cronologică-corologică a „reședinței princiare" de pe Münsterberg în Breisach din perioada Hallstatt târzie și La Tène timpurie (săpături 1980-1986),* MABW, 84, Stuttgart 2009.

BENADIK 1983 — Benadik, B., *Mana, cimitir celtic, catalog de descoperiri,* MAS, V.

BOULOUMIÉ 1986 — Bouloumié, B., Vases de bronze étrusques du service du vin, IN: Swaddling, J. (ed.), *Italian Iron Age Artefacts in the British Museum,* Londra, 63-76.

BOURDIEU 1977 — Bourdieu, P., *Schiță a unei teorii a practicii,* Cambridge.

BUJNA 1989 — Bujna, J., Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubnik I, *SlovArch, 27, 2,* 245-354.

CHARPY 2013 — Charpy, J.-J., The Marnian Torques of Champagne. Essai de typologie, *Revue du Nord,* 403,113-128.

CHOCHOROWSKI 1985 — Chochorowski, J., *Die Vekerzug-Kultur. Characteristik der Funde,* Lucrări arheologice, 36.

ZIZMÁR 1978 — Cizmâr, M,, Keltisches Gräberfeld on Makotfasy, Bez. Kladno, *SlovArch,* 69, 1, 117-144.

DJIZMAROVA 2005 Cizmârovâ, J., *Keltské pohrebistë v Brné-Malomëricich - Das keltische Gräberfeld in Brno-Malomërice,* Pravëk, Suppiementum, 14, Brno.

DÉCHELETTE 1914 Déchelette, J., *Manual de arheologie preistorică, celtică și galo-romană IV. A doua epocă a fierului sau perioada Laténe,* Paris.

DECEMBRIE 2009 Deyber, A., *Galii în război. Strategii, tactici și tehnici,* Paris.

DÎAZ-ANDREI-LUCY 2005 Diaz-Andreu, M.-Lucy, S., Introducere, IN: Diaz-Andreu, M.-Lucy, S.-Babic, S.-Edwards, DN, *Arheologia identității,* New York, 1-12.

DIETLER-HERBICH 1998 Dietler, M.-Herbich, L., Habitus, Tehnici, Stil: O abordare integrată a înțelegerii sociale a culturii materiale și a granițelor. IN: Stark, M. (ed.), *Arheologia granițelor sociale,* Washington, 232-263.

DRNIC 2015 ECHT 1999 Drnic, L, *Cumpărare - Cimitirul cultural A La Tène,* Zagreb.

Echt, R„ *Das Fürstinnengrab von Reinheim. Studien zur Kulturgeschichte der Früh-La-Tene-Zeit,* SBA, 69.

FURMAN 2009 Furman, M. „*Bijuteriile circulare ca sursă de costume trasabile arheologic, activități de distribuție și mobilitatea comunităților celtice din zona Dunării Centrale”,* Disertație Nitra.

GIDDENS 1984 Giddens, A., *Constituția societății: Schița unei teorii a structurării,* Cambridge.

GINOUX 2003 Ginoux, N., Eexcellence guerrière et l'ornementation des arms aux IV [e] et IIP siècles av. J.-C: découvertes récentes, *EC,* 35, 33-67.

GINOUX 2012a Ginoux, N., La Tène Stil, IN: Sievers, S.-Urban, OH-Ramsl, P. C„ *Lexikon zur*

GINOUX 2012b

keltischen Archäologie, MittPK, 74,1138-1139.

Ginoux, N.-C., Imagini și coduri vizuale ale elitelor războinice celtice timpurii (secolele V - IV î.Hr.), IN: Pare Chr. (ed.), *Arta și procesele de centralizare a comunicării în societățile europene în mileniul I î.Hr.* · *Mainz* , 179-190.

GINOUX-RAMSL 2014 Ginoux, N.-Ramsl, P. C. „Artă și măiestrie în mormintele războinicilor de elită: de la boii la parohie și înapoi...” IN: Gosden, Chr.-Crawford, S.-Ulmschneider, K. (ed.), *Arta celtică în Europa. Crearea de conexiuni,* Oxford, 284-295.

GIULIANI POMES 1957 Giuliani Pomes, M. V, Cronologia siturilor reinventate în Etruria, *Studii etrusce,* XXV, 39-70.

GLEIRSCHER 2009 Gleirscher, P., Graves keltischer Schwertkrieger vom Fuße der Gracarca (Kärnten), IN: Tiefengraber, G.-Kavur, B.-Gaspari, A. (eds.), *Keltske studije II. Studii de arheologie celtică, Lucrări în cinstea lui Mitja Gustin,* Montagnac, 143-162.

HEDENSTIERNAL-JONSON *ET AL.* 2017 Hedenstiernal-Johnson, Ch.-Kjellström, A.-Zachrisson, T.-Krzewinska, M.- Sobrado, V.-Price, N.-Günther, T.-Jakobsson, M.-Götherström, A.-Storä, J., A Războinică vikingă confirmată prin genomică, *AJPhA,* 164, 4, 853-860. Hoernes, M.

HORNES 1892 „Preistoria omului conform stării actuale”.

Viena-Pesta-Leipzig.

JACOBSTHAL 1969 Jacobsthal, P. „ *Arta celtică timpurie”,* Oxford.

Kistler, E.-Ulf, Chr., Actori culturali - Construcția emică a culturii și consecințele sale, IN: Ulf, Chr.-Hochhauser E.-M. (ed.), *Actori culturali. Întâlniri și transferuri culturale 1,* Würzburg, 21-69.

Knappett, C., Introducere: De ce rețele? ÎN: Knappett, C. (ed.), *Analiza rețelelor în arheologie - Noi abordări ale interacțiunii regionale,* Oxford, 3-15.

Kruta, V„ Deux fourreaux marniens décorés du V [eme] siècle avant notre ère, *ÉC,* 20, 23-41.

Levinsky, O., Mlcechvosty, districtul Mëlnik - o așezare multiculturală și un cimitir din perioada preistoriei târzii și a Evului Mediu (perioada modernă), *ArchCechâch,* 12, 322.

Lorenz, H., Obiceiuri și costume funerare, *BerRGK,* 59, 1-380.

Müllauer, N.-Ramsl, PC, Investigații tehnice de fabricație ale cercurilor din tablă goală din cimitirul din perioada La Tène din Mannersdorf/Lgb., *ArchKorr,* 1, 67-84.

Neugebauer, J.-W, *Celții din Austria de Est,* St. Pölten-Viena.

Ortalli, J., Necropola celtică din zona „A” a orașului Casalecchio die Reno (Bologna), IN: Charpy, J.-J. (dir.), *Europa celtică din secolul al V-lea până în* secolul al III-lea *î.Hr.,*

Epernay, 189-238. Prochâzka, A., *Cultura galică din Vyskovska, La Tène stredomoravsky,* Slavkov.

Ramsl, PC, *Inzersdorf-Walpersdorf. Studien zur spüthallstatt-/latènezeitlichen Besiedlung im Traisental, Niederösterreich,* FÖ, Materialheft, A6.

Ramsl, P. C. „ *Cimitirul din epoca fierului de la Pottenbrunn* ", FÖ, Materialhefte A, 11.

Ramsl, PC, Fenomene de migrație la începutul perioadei La Tène (!?), *MittAGW,* 133, 101-109. Ramsl, PC, Vârful de lance ajurat din mormântul 180 de la Mannersdorf/Lgb., NÖ - o analiză istorico-artică (Festschrift pentru Milos Cizmäf), *Pravék Nova Rada,* 16/2006, 185-200.

Ramsl, P. C. „Un agraf de omega în locul de înmormântare din perioada La Tène din Mannersdorf am Leithagebirge, Austria Inferioară". ÎN: Tiefengraber, G.-Kavur, B.-Gaspari, A. (eds.), *Keltske studije II. Studii de arheologie celtică, Lucrări în cinstea lui Mitja Gustin,* Montagnac, 117-124.

Ramsl, PC, *Câmpul funerar lateenezeitliche din Mannersdorf am Leithagebirge, Flur Reinthal Süd, Austria Inferioară,* MittPK, 74.

Ramsl, PC, Identități de vârstă în Europa Centrală - Câteva abordări inițiale, IN: Popa, C.-Stoddart, S. (eds.), *Amprentarea vârstei fierului,* Cambridge, 200-208.

Ramsl, PC, Relația dintre siturile austriece și nord-italiane în epoca fierului, *Actes du XXXVI [e] colloque international de I'AFEAF-Verone, Supplément de la Revue Archéologique de I'Est,* 36,179-188.

Ramsl, PC, Broșele decorate plastic din mormintele 86 şi 13 ale cimitirului din perioada La Tène de la Mannersdorf am Leithagebirge / Plasticky zdobené spony z 86 a 13 z la Tène period Mannersdorf am Leithagebirge, IN: Cizmârovâ, J.-Venclovâ, N.-Bfezinovä, G. (ed.), *Răscruciul Moraviei. Regiunea Dunării Mijlocii între preistorie și istorie / Moravian crossroads. The Middle Danube region between prehistory and history,* Muzeul zemstvo-ului Moravian, Brno, 727-737.

Ramsl, PC, Mobilitate, migrație și identitate - Cimitire din perioada La Tène în nord-estul Austriei, IN: Pülz, A.-Trinkl, E. (eds.), *Sinele și celălalt. Lucrările celei de-a 4-a Conferințe a Centrului pentru Arheologie și Studii Clasice de la Academia Austriacă de Științe, 26-27 martie 2012,* Origines 4, Viena, pp. 65-72, planșele 11-16.

Ramsl, PC, *Grupurile de morminte din perioada La Tène din Ossarn și Oberndorf in der Ebene, Traisental,* Austria Inferioară.

Rapin, A „Fighting Ways", IN: Sievers, S.-Urban, OH-Ramsl, P C. (eds.), *Lexicon de arheologie celtică,* MittPK, 73, 872-875.

REINECKE 1902 Reinecke, P., Despre cunoașterea monumentelor La Tène din zona de la nord de Alpi, *Festschrift RGZM,* 53-109.

RIECKHOFF 2009 Rieckhoff, S., „Bohemian Villages" - On the Ethnicity of the Oppida Inhabitants in Bohemia, IN: Bagley, JM-Eggl, Chr.-Neumann, D.-Schefzik, M. (eds.), *Festschrift for Prof. Dr. Amei Lang cu ocazia împlinirii a 65 de ani. Studia Honoraria,* Rahden/Westf., 361-376.

RIECKHOFF-BIEL 2001 Rieckhoff, S.-Biel, J., *Die Kelten in Deutschland,* Stuttgart.

ROMSAUER 1991 Romsauer, P „Cea mai veche ceramică strunjită la roată din Bazinul Carpatic", *Antichitate,* 65, 247, 358-367.

RUSTOIU 2013 Rustoiu, A., Costume duble în funcțiunile feminine din bazinul carpatic, IN: Ferenz, JV-Rişcu|a, NC-Bärbat, OT (eds.), *Descoperiri arheologice de mici dimensiuni și semnificația lor. Lucrările simpozionului: Costumele ca expresie identitară,* Cluj-Napoca, 89-100.

SANKOT 2014 Sankot, R, Laténsky hrob 67/2005 în Mlcechvosty, districtul Melnik - cu o amazonă din regiunea Lorena din Boemia Centrală? / Mormânt din perioada La Tène 67/2005 din Mlcechvosty (Districtul Mëlnik) - cu o amazonă cu un singur braț din regiunea Lorena din Boemia Centrală? *Praehistorica,* XXXII, 2, Universitatea Carolină din Praga, 285-294.

STEAD-RIGBY 1999 Stead, I.-Rigby, V., *Colecția Morel,* Londra.

STRANSKA-HAJEK 2009 Strânskâ, P.-Hâjek, M„ La Tène rămășițe scheletice din Mlcechvosty, *ArchCechdch,* 12, 325.

SZABÓ 2012 Szabô, M„ Latènisierung, IN: Sievers, S.-Urban, OH-Ramsl, PC, *Lexikon zur keltischen Archäologie,* MittPK 74,1139-1140.

SZABÖ-PETRES 1992 Szabo, M.-Petres, E„ *Armele decorate ale epocii fierului la Tène în Bazinul Carpatic,* IPH, V.

TAPPERT 2012 Tappert, C., Începuturile ceramicii cu roată în perioada La Tène timpurie estică şi dezvoltarea sa până la sfârşitul etapei Lt A, IN: Kern, A.-K. Koch, J.-Balzer, I.-Fries-Knoblach, J.-Kowarik, K.-Later, Chr.-Ramsl, P.-Trebsche, P.-Wiethold, J. (eds.), Dezvoltarea şi transferul tehnologic în perioadele Hallstatt şi La Tène. *Contribuţii la Conferinţa Internaţională a Grupului de Cercetare a Epocii Fierului şi a Muzeului de Istorie Naturală Viena, Departamentul de Preistorie - Hallstatt 2009,* BUFM, 65, 121-138.

DULGHER 1855 Tischler, O., Despre structura perioadei La Tène şi decorarea armelor de fier în această perioadă, *Jurnal de corespondenţă al Societăţii Germane de Antropologie, Etnologie şi Preistorie,* 14, 157-161.

TRAMBLEY CORMIER *ET AL.* 2017 Tramblay Cormier, L.-Nakoinz, O.-Popa, C. N„ Trei metode pentru detectarea grupărilor din trecut: spaţiu cultural şi identitate de grup, *JAMT,* 1-19.

URBAN 2012 Urban, O. H„ La Tène Kultur, IN: Sievers, S.-Urban, OH-Ramsl, PC, *Lexikon zur keltischen Archäologie,* MittPK, 74,1137-1138.

UZSOKI 1987 Uzsoki, A., Ménfôcsanak, IN: Horvath, L.-Kelemen, M.-Uzsoki, A.-Vadäsz, É. (eds.), *Transdanubia I,* Corpus of Celtic Finds in Hungary, 1,13-61.

VIOLLIER 1907 Viollier, D., *Studii asupra fibulelor din epoca fierului găsite în Elveţia: eseu despre cronologie şi tipologie,* ASA, 9,1.

VlOLLIER 1916 Viollier, D., *Les sépultures du second âge du fer sur le Plateau suisse,* Geneve.

ZEILER *ET AL.* 2010 Zeiler, M.-Ramsl, PC-Jerem, E.-Megaw, JVS, Ceramica Frühlatène între Traisental şi Neusiedler See, IN: Cooney, G.-Becker, K.-Coles, J.-Ryan, M.-Sievers, S., *Relicve ale decenţei vechi: studii arheologice în preistoria târzie. Un Festschrift pentru Barry Raftery,* Dublin, 259-276.

Lista figurilor

fig. 1. Prezentare generală a culturilor La Tène timpurii regionale (după RIECKHOFF-BIEL 2001 cu adăugiri).
Fig. 2. Conexiuni locale.
Fig. 3. Conexiuni regionale.
fig. 4. Conexiuni transregionale.
Fig. 5. Conexiuni la distanţă lungă.
Fig. 6. Distribuţia colierelor răsucite cu secţiune transversală dreptunghiulară (grafic după NEUGEBAUER 1992 şi CHARPY 2013 cu completări).
Fig. 7. Fibule „gemene” de la Pottenbrunn-Eschers/ieiwi şi *Mannersdorf-Eschersheim* (PC Ramsl, M. Imam, V. Vignoli, V. Kruta - cu permisiune amicală).
Fig. 8. Distribuţia ceramicii lucrate la roată cu caneluri şi a ceramicii lucrate la roată din cultura Vekerzug (după TAPPERT 2012 cu adăugiri).
Fig. 9. Standard de luptă din mormântul 180 de la Mannerdorf, Austria Inferioară (desen M. Imam).
Fig. 10. Distribuţia ornamentelor unghiulare de pe mânerele şi tecile sabiei (după RAMSL 2002; SZABO-PETRES 1992; GLEIRSCHER 2009; DRNIC 2015 şi A. Rapin, cu completări).

DEFUNCTUL LA TÊNE OPPIDUM DIN BRATISLAVA[11]

Branislav KOVAR
Institutul de Arheologie al SAS, Nitra
branislav.kovar@savba.sk

Radoslav CAMBAL
Muzeul Național Slovac - Muzeul Arheologic Bratislava
radoslav.cambal@snm.sk

Marek BUDAJ
Muzeul Național Slovac - Muzeul Istoric Bratislava
m.budaj@centrum.sk

Cuvinte cheie: oppidum, Bratislava, perioada La Tene târzie, daci, Boii

Oppidumul din Bratislava este unul dintre siturile bine cunoscute asociate cu studierea perioadei La Tene în Europa Centrală. Situl este situat pe teritoriul Bratislavei de astăzi, la poalele munților Male Karpaty și pe ambele maluri ale Dunării. Bratislava este situată la o răscruce de rute comerciale importante și pe Drumul Chihlimbarului. Oppidumul în sine a fost construit în principal pe teritoriul orașului vechi de astăzi și al dealului castelului. În ultimul deceniu, investigațiile arheologice din Bratislava și împrejurimi au adus informații neașteptate despre așezarea târzie La Tene.

Sosirea Boiilor

Oppidumul La Tene târziu din Bratislava este asociat cu tribul boiilor, care ar fi putut pătrunde în această zonă geografică după înfrângerea lor de către romani în nordul Italiei, la începutul secolului al II -lea. Se crede, în general, că aceștia au sosit după campania cimbrilor și teutonilor (120-113 î.Hr.) de pe teritoriul Boemiei de astăzi.

Plecarea lor din așezările din Boemia este cel mai adesea datată în primul sfert al secolului I î.Hr. Informațiile cheie despre mișcarea boilor se găsesc în raportul lui Caesar despre asediul lor nereușit asupra localității Noreia, care este - pe baza surselor istorice și numismatice - datat în 64/63 î.Hr. (DOBESCH 1995, 15; GOBL 1994, 39; URBAN 1996, 203). G. Dobesch presupune că, după eșecul de la Noreia, boii din Boemia s-au stabilit în apropierea confluenței râurilor Morava cu Dunărea și doar o parte mai mică a tribului s-a unit cu helveții cu intenția de a se stabili în Galia (DOBESCH 1995, 15). În 58 î.Hr., acest grup, împreună cu helveții, a intrat într-un conflict cu Caesar. Au fost 32.000 de boii care s-au alăturat helveților (Caesar, *De bello Gallico,* 1.21-31). Caesar a învins triburile și i-a stabilit pe boii pe teritoriul heduilor.

Odată cu sosirea mai multor boii la Bratislava, economia și puterea oppidumului au început să crească. Dezvoltarea nu ar fi fost posibilă fără o așezare celtică mai veche (La Tene) în zona vastă.
împrejurimi care, însă, nu pot fi asociate exact cu niciun grup etnic specific. Cu toate acestea, nu poate fi exclusă o posibilă legătură cu valul mai vechi de boii, care a sosit în regiunea Dunării Centrale în secolul al II-lea î.Hr. Pe baza celor mai recente descoperiri de la castelul Bratislavsky hrad, putem afirma că așezarea boilor din Bratislava a fost puternic influențată de Roma (MUSILOVA 2010; VRTEL 2011, 274; MUSILOVA *ET AL.* 2012, 197-205). De când și în ce măsură rămâne o întrebare.

Monetarea hexadrahmelor de tip biatec începe odată cu sosirea unui nou val de celți. Primele monede au fost fabricate după modelul denarilor romani din anul 70 î.Hr.; cu toate acestea, acest lucru nu exclude o posibilă începere ulterioară a monetizării. Presupunem că dezvoltarea generală a oppidumului și a monetizării de tip biatec a avut loc

11Am dori să profităm de această ocazie pentru a le mulțumi colegilor noștri Sanda și Dan Băcue|-Crișan pentru furnizarea materialelor și documentației săpăturilor lor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

după asediul Noreiei din 64/63 î.Hr. Este oare monetizarea celtică după modele romane o reflectare a relațiilor peste standardele existente dintre Roma și acest mic trib?

Astfel de relații ar putea fi sugerate și de cele mai recente descoperiri sau de arhitecturile romane de pe dealul castelului, care sunt interpretate ca un emporiu roman (MUSILOVA 2010; VRTEL 2011, 274; MUSILOVA *ET AL.* 2012, 197-205; RESUTIK 2014, 153 și următoarele). Se pune o întrebare: în ce măsură au participat romanii la viața oppidumului?

Studiul nostru pornește de la cronologia stabilită pentru oppidumul din Bratislava de către L. ZACHAR (1981; ZACHAR-REXA 1988; PIETA-ZACHAR 1993, 147, 185, 190). Cronologia sa este împărțită în două etape. LT DI este faza de așezare mai veche a oppidumului (125-58/44 î.Hr.), iar LT D2 este faza mai tânără (45/44-20/0 î.Hr.). Considerăm că această cronologie ar trebui editată și restabilită în conformitate cu schimbările semnificative din regiune (CAMBAL *ET AL.* 2015, 226). Etapa LT DI poate fi împărțită preliminar în două faze. Dispariția siturilor fortificate din Plavecke Podhradie-Pofianskd și Smolenice-Mo/pir poate fi clasificată în faza mai veche LT Dla. Conținutul etapei LT Dla este asociat cu depunerea de obiecte la Pohanska. Este orizontul fibulei Nauheim. Faza mai tânără a etapei LT Dlb (100-70/63 î.Hr.) nu este reprezentată atât de semnificativ în regiunea studiată în acest moment. Conține în principal fibule de tip linguriță și fibule de tip Almgren 65.

Sugerăm împărțirea etapei LT D2 în două părți. LT D2a ar putea fi limitată de 70/69 sau 64/63 î.Hr., care reprezintă începutul monedelor de tip Biatec. Turnul de secundă al etapei LT D2a și LT D2b este limitat de conflictul boio-dac - după 45/44 î.Hr. (LT D2a: 70/69-64/63 până la 45/44 î.Hr.). Sugerăm introducerea etapei LT D2b după această dată. Aceasta este asociată cu declinul puterii boiilor la Dunăre și cu influența noricilor. Este definită de descoperiri destul de numeroase fibule târzii de la La Tene Alesia, Jezerine, Gorica, Almgren 238a, Almgren 18. Sfârșitul etapei LT D2b rămâne deschis în prezent (LT D2b: 45/44-20/0 î.Hr.). Probabil că oppidumul supraviețuiește până la schimbarea epocilor într-o formă semnificativ schimbată (CAMBAL *ET AL.* 2015, 226).

Conform cunoștințelor noastre actuale, primele grupuri germanice au ajuns pe teritoriul Bratislavei (spre deosebire de Boemia) abia în al doilea deceniu al secolului I d.Hr., deși descoperiri unice de ceramică germanică apar sporadic aici încă din perioada La Tene târzie (CAMBAL *ET AL.* 2013, 79-84).

Fibule din oppidum din Bratislava

Fibulele sunt o metodă bună de datare provenind din teritoriul oppidumului din Bratislava. Fibulele La Tene, în principal cele mijlocii, cu construcție dintr-o singură piesă, sunt cronologic mai vechi, în perioada La Tene târzie. Ele aparțin etapei LT C2 sau LT DI (CIZMAR 1993, 92-93; PIETA-ZACHAR 1993, 170). Fibulele mai vechi includ și fibulele cu lingură (Pl. 11/13). Datarea lor se încadrează în etapa La Tene târzie LT Dlb, în special în faza sa mai tânără, cu o posibilă apariție în LT D2 (CIZMAR 1993, 90).

Recent, a existat o creștere masivă a numărului de descoperiri de fibule târzii de tip La Tene, datate în a doua jumătate a secolului I î.Hr., în zona de captare a oppidumului din Bratislava (CAMBAL 2017, 87-106). Acest lucru contrastează cu situația din Republica Cehă, unde astfel de tipuri de fibule apar foarte rar. Aceasta ar putea documenta sosirea boilor din Boemia pe teritoriul Bratislavei. Fibulele de tip Feugere 21al Alesia sau Alesia lai sunt comune (Pl. 11/18). În Galia, apariția lor se încadrează în perioada anterioară anului 52 î.Hr. și sunt prezente până în anul 15 î.Hr. (DUVAL 1974, 72-75; RIECKHOFF 1975; 22; PIETA 1982 , 39 ; VOLLING 1994, tab. 8; DROBERJAR 1997, 277; DEMETZ 1999, 164; FEUGERE 1985, 304). Acestea se concentrează în jurul oppidumului din Bratislava, de-a lungul ambelor maluri ale Dunării. În regiunea alpină de est, astfel de fibule au apărut din stadiul LT D2b, după 50 î.Hr. În mediul La Tene târziu din Slovacia, acestea supraviețuiesc mai aproape de cumpăna epocilor, până în epoca augustană (RIECKHOFF 1975, 20-21; GUSTIN 1991, 43, 45; PIETA 1982, 38).

Două fibule de tip Gorica IIa2 (Pl. 11/15) provin din zona studiată (DEMETZ 1999, 107; CAMBAL *ET AL.* 2010, 131 nn., tab. 1/4; MUSILOVA-LESAK 1996, 101, tab. II/4). Fibulele de tip Gorica sunt datate - pe baza descoperirilor din cimitirele din fosta Iugoslavie - în perioada 40/30 î.Hr. - 10/20 d.Hr. (GUSTIN 1991, 42; DEMETZ 1999, 108).

Multe descoperiri din regiunea Bratislavei aparțin tipului Jezerine-Feugere 12a (Pl. 11/16) (FEUGERE 1985, 253-258, 438). În mediul nostru, acestea sunt datate în stadiul La Tene târziu LT D2b, după 50 î.Hr., și apar și la sfârșitul acestuia, în jurul ultimei treimi a secolului I î.Hr. (MUSILOVA-LESAK 1996, 103).

Fibulele de tip Feugere cu capac sunt rare în oppidumul din Bratislava și în zona sa de captare (Pl. 11/14; FEUGERE 1985, 247 nn.). Aceste fibule sunt datate în a doua jumătate a secolului I î.Hr. (FEUGERE 1985, 251, fig. 24).

Cel mai tipic și mai frecvent întâlnit tip de fibule din perioada La Tene târzie în regiunea geografică studiată sunt fibulele de tip Almgren 18a cu arcuri îndoite (Pl. 11/17). Cât despre fibulele de tip Almgren 18a, acestea sunt reprezentative tipice pentru fibulele datate aproximativ în a doua jumătate a secolului I î.Hr., adică stadiul La Tene târziu LT D2b (CAMBAL *ET AL.* 2015, 234).

Fibulele norico-pannonice cu „aripi” de tip Almgren 238 provin din zona prelucrată, în principal din partea

transdanubiană a Bratislavei (DEMETZ 1999, 43). Fibulele de tip Almgren 238a (Pl. 11/19) pot fi datate în secolele al III-lea [și] al II- [lea] î.Hr. sau puțin mai devreme (DEMETZ 1999, 46). Una dintre ele a fost găsită împreună cu monedele Biatec și Simmering la Devinska Kobyla din Bratislava (CAMBAL *ET AL.* 2015, 234), precum și în alte situri (BAZOVSKY 2017, 157-161). În ultima treime a secolului [I], apar fibule cu capete de animale pe arcuri, așa-numitele Tierkoppffibeln TKF (Pl. 11/20). Acestea aparțin epocii augustene medii, din ultima treime a secolului [I] î.Hr.

Ceramică din zona oppidumului din Bratislava

Producția de olărit s-a concentrat în zona Bratislavei încă din perioada LT Cl. Am documentat descoperiri de cuptoare de olărit în oraș și împrejurimi. Producția de olărit atinge apogeul în perioadele LT DI și LT D2, când 17 cuptoare de olărit nestudiate anterior erau situate în oppidum (VRTEL 2012, 167), care aprovizionau oppidumul cu ceramică de înaltă calitate, modelată cu jigger, precum și cu veselă cu pereți subțiri (ZACHAR 1981, 40-52; ZACHAR-REXA 1988, 45-50; PIETA-ZACHAR 1993, 157-165; CAMBAL 2004, 15-30; CAMBAL *ET AL.* 2012, 117-136).

Ceramica pictată în roșu și alb, cu benzi tipice și decor geometric, este numeroasă. Printre formele de ceramică, predomină situlele cu margini îngroșate și cordoane de plastic pe gâturi, cu decor tipic pieptănat vertical (Pl. 1/15, 21), împreună cu boluri cu margini orientate spre interior (Pl. 1/14). Conținutul material include mai multe forme de ceramică direct legate de așezarea celtică (boii) a teritoriului boem actual. Există oale cu gură în formă de S cu suprafață modificată (Pl. 1/19). Boluri de tip Bekasmegyer (Pl. 1/13), ceaune tripode (Pl. 1/16), cupe și vaze în formă de potir pe picior (Pl. 1/9-10), capace de vase (Pl. 1/5-6), decorate cu vopsea roșie sau gri (Pl. 1/5-6), decorate cu vopsea roșie sau gri (Pl. 1/11). Agregatul include și boluri în formă de sferă de tip Bol Roanne (Pl. 1/11), precum și strecurătoare în formă de farfurie (Pl. 1/8). Sticlele decorate în benzi orizontale cu angobă roșie și albă și modele geometrice pictate (Pl. 1/1,3,7,12) au o formă tipică de ceramică pictată, similar exemplarelor nepictate cu decorațiune (Pl. 1/4) sau fără aceasta (Pl. 1/2). În materialul ceramic, apar importuri de *terra sigillata* și amfore republicane romane. Există, de asemenea, imitații locale de veselă romană (CAMBAL 2004,19, 29, 68). În orizontul final al așezării oppidumurilor, întâlnim și așa-numita ceramică decadentă lucrată manual (Pl. 11/11). Aceasta poate fi găsită în materialul din oppidum, din bazinul său hidrografic sau din castelul Devin din apropiere (CAMBAL-BAZOVSKY 2017, PIETA 2008, obr. 87/1,5,12-13). Cea mai veche ceramică germanică (Pl. 11/12) aparținând grupului Planany din cultura Grossromstett de pe teritoriul Boemiei a fost identificată pentru prima dată (CAMBAL *ET AL.* 2013, 82).

Nu în ultimul rând, o formă de situlă indicată ca ceramică cu marginea îngroșată a măciucii (Pl. 1/17-18, 20) apare la sfârșitul așezării celtice; vom trata această formă mai târziu. Probabil că forma a fost utilizată în cea mai mare parte a existenței oppidumurilor.

Monede în zona oppidumului din Bratislava

Așa-numitele monede Boii timpurii se găsesc în zona oppidumului și în împrejurimile sale; cu toate acestea, nu au fost bătute local. Monedele de aur sunt reprezentate de stateri și nominalele lor din Atena

Tipul Alkis-Alkidemos (Fig. 1/9) (CAMBAL-BUDAJ 2009, 3 nn.; FRÖHLICH 2013, 9 nn.). Există, de asemenea, 1/3 acțiuni de stater de tip T (Fig. 1/10). În plus, există monede de argint de tip Roseldorf-Nemcice din ambele variante - (Fig. 1/1-2) cu un cal pe avers (KOLNIKOVÄ 2006, 37-38; KOLNIKOVA 2012b). Aceste monede sunt evident legate de explozia centrelor celtice din Roseldorf, Austria, și din Nemcice, Moravia. Extinderea monedei boii este probabil asociată cu sosirea timpurie a boilor de pe teritoriul nordului Italiei în Europa Centrală (teritoriul actual al Boemiei, Moraviei, sud-vestului Slovaciei și Austriei Inferioare) în prima jumătate a secolului al II- lea î.Hr. Aceste monede aparțin etapelor LT Cl și LT C2 (CIZMÄR *ET AL.* 2008, 671).

Fig. 1. Monede Boii tipice din sud-vestul Slovaciei (secolul al II-lea - secolul I î.Hr.) 1.-2. Monede de argint de tip Roseldorf-Nemcice; 3. Hexadrahme de argint de tip Biatec; 4.-7. Drahme de tip simmering; 8. Oboli Karlstein; 9. Stater de aur de 1/3 Athen Alkis-Alkidemos; 10. Stater de aur de 1/8 tip T; 11. Stater de aur de 1/3 din scoică; 12. Stater de aur din scoică; 13. Tetradrahmă de argint de tip Adincata-Manastirea/Sattelkopfpferd; 14-15. Tetradrahme de argint de tip Hułi-Vovrieşti; 16. Tetradrahmă de argint de tip Mediešu Aurit/Schnabelpferd; 17. Drahmă de argint de tip Cričeni-Berchieś; 18. Tetradrahma de argint de tip Inote$ti-Racoasa/Sattelkopfpferd.

În Munții Karpații Male sunt cunoscute două așezări fortificate importante, situate pe dealuri, din această perioadă: Smolenice-Alo/pfr și Plavecke Podhradie-Pofianskd, situate la nord de Bratislava. Nucleul de așezare al acestor situri se încadrează în etapele LT C2 și LT DI. În ceea ce privește Smolenice- Molpir *,* acest lucru este sugerat de o concentrație considerabilă de fibule cu construcție La Tene medie (FARKAS 2004, 67 nn.). Plavecke Podhradie-*Pohanska* se încadrează între etapa LT C2 și faza mai veche LT DI (CAMBAL 2015). LT DI include în principal câteva obiecte din depozite de bunuri din fier; au fost documentate 14 astfel de obiecte. Acestea sunt în mare parte fibule Nauhaim din depozitul 10/2005, o teacă de sabie de fier cu o clemă în formă de S din depozitul 1/68, un cuțit de tip „sica" și artefacte din sticlă. Cel mai recent, primele monede de argint cu un cal au fost publicate de pe acest sit (FROHLICH 2012, 59 nn.). Toate aceste obiecte datează sfârșitul așezării acestui sit la sfârșitul LT C2 și începutul LT DI, probabil în legătură cu campania teutonilor și cimbrilor între 120 și 113 î.Hr. (PAULIK 1970, obr. 5/4; 7/1a-b; PAULI'K 1976, 145, 153, tab. LII/1; PAULIK-TOMCI'KOVA 2005, obr. 12; ZACHAR 1976, 63; CAMBAL 2015, 41-44).

Schimbările s-au reflectat și în monedă. De atunci, la Bratislava s-au bătut statere de aur pentru midii (Fig. 1/12), uneori cu inscripțiile BIATEC și NONNOS. Staterele BIATEC/BIAT și NONNOS sunt în mod clar mai recente decât modelele lor cehe. Au fost fabricate în jurul anului 70 î.Hr. și mai târziu. Pe lângă acestea , sunt cunoscute statere de 1/3 cu inscripția BIAT (Fig. 1/11) , precum și statere de 1/8 acțiuni și 1/8 cu inscripția BIA. Astfel

, acestea pot fi atribuite în mod fiabil boilor și, în plus, erau similare iconografic cu monedele cehe (MILITKY 2013, 167).

Hexadrahme de argint de tip Biatec au fost produse în oppidumul din Bratislava împreună cu monede de aur (Fig. 1/3); acestea au fost bătute după modelele monedelor republicane romane. Romanii le-au bătut în anii 80/71-46 î.Hr. Prin urmare, putem presupune că bătuirea lor în oppidumul din Bratislava a început după anul 70 î.Hr. sau după anul 69 î.Hr. (KOLNI'KOVA 2012a, 207). În acea perioadă, un val de boii ar fi putut sosi din Boemia. În același timp, putem folosi această dată ca începutul fazei LT D2 pentru oppidumul din Bratislava și împrejurimile sale. În total, cunoaștem 16 inscripții pe aceste monede. NONNOS și BIATEC au fost cele mai frecvent utilizate.

Alte nominale includ drahmele mai cunoscute sub numele de Simmerings (Fig. 1/4-7), care apar sporadic cu inscripțiile NONN sau ONNO aparținând lui SONNON NONNOS (BUDAJ-CAMBAL 2013, 223-233; BUDAJ-CAMBAL în curs de publicare). Didrahmele cu inscripția BIATEC sunt foarte rare. În oppidum, producerea lor folosind plăci de dozare a fost documentată (KOLNI'KOVA-KOVAR 2010, 5 nn., VRTEL 2012, 168).

Monedele mici de argint - oboli cu cai de tip Karlstein, care fac parte din descoperirile frecvente (Fig. 1/8) au fost bătute în oppidumul din Bratislava. Se presupune că erau monede circulante. Acest lucru este documentat de numeroase descoperiri atât în oppidum, cât și în împrejurimile sale. Producerea lor este documentată de descoperiri de plăci de dozare din mai multe situri ale oppidumului (de exemplu, KOVAR-HANUS 2012, 182, fig. 285, VRTEL 2012, 171; BAZOVSKY-GREGOR 2009, 131-152). Este demn de remarcat faptul că acestea nu au fost găsite în depozite (comori) care conțineau hexadrahme și monede pentru fierbere la foc mic. În prezent, producția de Karlstein este datată în prima și a doua treime a secolului I î.Hr. (MILITKY 2012, 59; KOLNI'KOVA 2013, 6).

Sfârșitul băterii hexadrahmelor de la Bratislava este adesea asociat cu conflictul boio-dac, datat pe baza descoperirilor numismatice în anii 41/40 î.Hr. (GOBL 1994, 32; DOBESCH 1994,1995; URBAN 1996, 203). Cu toate acestea, acest război s-ar fi putut încheia probabil mai devreme, după 45 î.Hr., când boii conduși de Kritasira au fost înfrânți și puterea lor a scăzut (CAMBAL *ET AL.* 2015, 239).

Dacii din Bratislava?

Se presupune că victoriosul conducător dac Burebista moare de o moarte violentă la scurt timp după uciderea lui Caesar în 44 î.Hr. Nu există relatări istorice despre el după această dată. Cum era puterea dacilor în Bratislava după bătălia victorioasă? Avem unele dovezi despre preluarea puterii de către daci în oppidum, dar este oare suficient?

Interferența dacă în teritoriul sud-vestului Slovaciei este considerată la cumpăna dintre secolele al II-lea și I î.Hr. (PIETA 1982, 101-102). Materialul ceramic de caracter dacic apare în mai multe localități din sud-vestul Slovaciei (Chrastince, Ipel'ske Predmostie, Kamenin, Mad'arovce, Slovenske Darmoty, Sarovce); cu toate acestea, există în principal descoperiri unice sau localități nepublicate anterior (TOCI'K 1959, 841-874; LUSTIKOVA 2007, 84-86; KOVAR 2008, 53-62). Cu toate acestea, în zonele învecinate ale Ungariei, așezările dacă au fost documentate în secolul I î.Hr. (VISY 1995, fig. 1). Acestea ar fi putut avea forma unor grupuri mici (VISY 1995, 100, 101). Dacă informațiile despre siturile din investigații mai vechi și atribuite dacilor ar putea fi dovedite de o analiză mai nouă, rămâne o întrebare. Există doar câteva descoperiri care pot fi atribuite fără îndoială dacilor și acestea ar putea documenta mai degrabă un fel de schimb. Situația din estul Slovaciei este diferită. Așezarea dacă de acolo ar fi putut fi mai densă. În acest sens, analiza sitului Nitriansky Hradok va fi crucială pentru investigarea impactului dacic.

Există două grupuri principale de descoperiri pe teritoriul Bratislavei. Acestea ar putea dovedi prezența dacilor. Primul grup cuprinde ceramica. Aceasta a fost găsită direct pe teritoriul Bratislavei, dar și la castelul Devin menționat mai sus. Dar este într-adevăr ceramică dacă? Numărul mic de descoperiri dovedește cu adevărat o așezare dacă?

Așa-numita ceramică dacă se întâlnește în două tipuri. Primul include cupe/boluri cu una sau două mânere (Pl. II/2-10). Al doilea tip conține oale decorate cu cordoane de plastic, ghirlande sau adâncituri pe umflături, aranjate în ghirlande (Pl. II/1). Acestea sunt de proveniență locală, cu excepția unui exemplar de la Devin, a cărui origine poate fi căutată în România (CAMBAL *ET AL.* 2009, 77nn.). Ceramica dacă apare în principal cu ceramică tipică de oppidum, uneori pictată. Nu este o metodă bună de datare. nu trebuie neapărat să fie înrudit cu dacii lui Burebista; ar fi putut ajunge în oppidum prin comerț în perioade mai vechi (CAMBAL *ET AL.* 2015, 231).

Obiectele metalice asociate cu dacii se găsesc în zona oppidumului din Bratislava. Acestea fac parte din centuri de astragale (PIETA-ZACHAR 1993, Obr. 115/11; BAZOVSKY 2016, 119-124). Monedele dacice sunt mai importante. Cele mai vechi monede includ cele de tip Hu$i-Vovrie$ti (Fig. 1/14-15), care au fost bătute la sfârșitul secolului al III-lea până la jumătatea secolului al II-lea î.Hr. Cele mai frecvente monede sunt de tip Adincata-Manastirea (KOLNIKOVA 1982, 13 nn.), care în literatura mai veche erau numite monede de tip Pezinok. Este interesant faptul că, pe teritoriul Slovaciei, astfel de monede sunt concentrate într-o zonă destul de mică între Bratislava, Senec și Pezinok, în sud-vestul

Slovaciei, adică în sfera oppidumului din Bratislava. Nouă din zece monede de tipul menționat mai sus au fost găsite acolo (BUDAJ-CAMBAL în curs de publicare). Este vorba de monede din a doua jumătate a secolului al II -lea î.Hr. până în prima treime a secolului I î.Hr., care au fost bătute de triburi dacice independente până în perioada domniei lui Burebista. După ascensiunea sa la putere în anii '70-'60 ai secolului I î.Hr., acestea nu mai sunt bătute (KOLNI'KOVA 1982, 13 nn.; HUNKA-BUDAJ 2005, 10). Aceste monede apar împreună cu alte monede dacice din sudul și sud-estul dacic doar pe teritoriul sud- vestului Slovaciei și sud-estului Moraviei. Printre descoperirile cele mai recente și nepublicate anterior se numără o descoperire masivă de 42 de piese de același tip din Cataj și mai multe exemplare din Sladkovicovo-MaZa *Maca* (BUDAJ-CAMBAL în curs de publicare). Conform lui E. Kolnikova, putem considera aceste monede o dovadă a primei expansiuni dacăine pe teritoriul sud-vestului Slovaciei la cumpăna dintre secolele al II-lea și I î.Hr., adică în etapa LT D (KOLNIKOVA 1982, 19, 23; CAMBAL *ȘI AL.* 2015). Pe lângă cele mai numeroase descoperiri de monede de tip Adincata-Mănăstirea (Fig. 1/13) sub formă de depozite, apar și alte tetradrahme geto-dacice de tip Huși-Vovriești (Fig. 1/14-15), Medieșu Aurit (Fig. 1/16), Inotești-Răcoasa (Fig. 1/18), dar și drahme de tip Crijeni-Berchieș (Fig. 1/17) (BUDAJ-CAMBAL în curs de publicare).

După anul 44 î.Hr., Burebista a fost ucis, iar dacii s-au retras din aceste teritorii. Vidul de putere de după acest eveniment a fost folosit de norici, care au încercat să influențeze dezvoltarea din spatele graniței nord-dunărene, adică în zona Bratislavska brana (oppidum, castru de pe deal la Devin), din teritoriul Carintiei de astăzi, din punct de vedere politic și economic. Acest lucru este exprimat prin descoperirile de monede norice (KOLNIKOVA 1996, 9 nn.; KOLNIKOVA-KOVAR 2010, 71).

După cum am menționat deja, după moartea lui Burebista în 44 î.Hr., puterea dacă la Dunăre se prăbușește și nu se mai poate conserva. Descoperirile din această perioadă nu permit confirmarea clară a preluării controlului de către daci asupra sud-vestului Slovaciei, prin urmare, presupunem că așa-numitul orizont celto-dacic nu există în acest teritoriu. Credem că, în ceea ce-l privește pe Burebista, a fost doar un scurt episod militar-politic și nu o stabilire intenționată a dacilor în regiune (CAMBAL *ET AL.* 2015).

Sfârșitul oppidumului din Bratislava

Presupunem că, după bătălia dintre Kritasir și Burebista, teritoriul oppidumului din Bratislava a fost condus de Norici. Pe toată durata existenței oppidumului, precum și în perioada ulterioară a existenței sale, au fost bătute monede de tip Karlstein. În ultimii ani s-a presupus că acestea sunt nominale ale căror ediții au fost bătute împreună cu nominale mai mari (hexadrahme și drahme) în cea mai mare parte a perioadei monetare din oppidum, deoarece acestea au creat un sistem monetar elaborat (MILITKY 2013; 2015; VRTEL 2012, pozn. 575; VRTEL 2015,62; VRTEL *ȘI AL.* 2014,61). Acest lucru este documentat de numeroase descoperiri în oppidum în diverse situații, precum și în împrejurimile sale. Este demn de remarcat faptul că acestea nu au fost găsite în depozite care conțineau hexadrahme și drahme de tip Simmering.

Cea mai recentă descoperire a obolilor Karlstein este o descoperire agregată din elementul 115/09 din curtea palatului castelului (VRTEL 2011, 268, obr. 6, 7). Baterea de oboli mici de tip Karlstein este, de asemenea, importantă, deoarece producția lor la Bratislava documentează moneda și în perioade ulterioare, adică după declinul puterii dacice. În prezent, se presupune că producția lor a avut loc în cursul primei și celei de-a doua treimi a secolului I î.Hr. (MILITKY 2012, 59; KOLNIKOVA 2013, 6; VRTEL *ET AL.* 2014, 61). Prezența unor oale cu margini îngroșate ale măciucii, de origine posibil sudică (Pl. 1/17-18, 21) este o altă dovadă. Acesta este un tip destul de frecvent de descoperiri (CAMBAL *ET AL.* 2016, 147 nn.).

Orizontul catastrofal poate fi datat în perioada conflictului boio-dac și a sosirii noricilor. În principal la situl Bratislava- *Vydrica,* schelete umane nedepuse de diferite vârste și de ambele sexe au fost găsite în straturile de așezare (PIETA-ZACHAR 1993, 185; JELI'NEK *ET AL.* 2010, 37-39; KOVAR-HANUS 2012, 181). În prezent, două orizonturi catastrofale cronologic diferite sunt documentate în zona oppidumului din Bratislava, conform celor mai recente interpretări ale situațiilor de descoperire (VRTEL 2015; 53 nn; VRTEL 2016, 333 nn.).

Pe teritoriul Bratislavei sunt cunoscute mai multe importuri din mediul Imperiului Roman sau din Marea Mediterană. Această colecție, însă, a fost îmbogățită semnificativ de descoperirile din investigațiile de la castelul Bratislavsky hrad. Mai multe echipe arheologice au descoperit acolo structuri din piatră, ceea ce este rar în mediul celtic din Europa Centrală. Importurile din Marea Mediterană fuseseră rare în zona Bratislavei până la descoperirea structurilor romano-celtice (2010). Compoziția lor este, de asemenea, neobișnuită, deoarece fragmentele de amfore au dominat printre descoperiri (MUSILOVA *ET AL.* 2012, 197 ff.; KYSELA-OLMER 2014, 167 ff.). Descoperirile recente ale unor arhitecturi din piatră din zona castelului Bratislavsky hrad (MUSILOVA *ȘI COLAB.* 2012, 197 și ss.; RESUTI'K 2014, 153 și ss.) și de la situl Vydrica situat sub castel (KOVAR-HANUS 2012, 182) ne-au schimbat viziunea asupra impactului romanilor în perioada La Tene târzie. Acestea sunt dovezi ale impactului romanilor asupra mediului boii din Bratislava

și un subiect de discuții ulterioare. Pe lângă cele menționate mai sus, am documentat structuri din piatră din castelul Devin.

Pe baza celor menționate mai sus, putem afirma că oppidumul din Bratislava s-a dezvoltat în etapa La Tene LT D2 și a urmat dezvoltării anterioare din perioada La Tene. Etapa LT D2 ar putea fi împărțită în două subetape - LT D2a și LT D2b. Am plasat începuturile oppidumului din Bratislava și apariția băterii monedelor de tip Biatec în prima. Arhitecturile romane de la situl castelului Bratislavsky hrad provin probabil din aceeași etapă. În timpul LT D2a, au existat contacte și un conflict ulterior între boii celtici și dacii din regiunea Dunării Centrale. În ciuda victoriei lor, presupunem că influența dacilor asupra teritoriului Bratislavei de astăzi și a sud-vestului Slovaciei a fost doar episodică. Conflictul a avut loc în jurul anilor 45/44 î.Hr., iar a doua subetapă LT D2 ar fi putut începe aici. În această perioadă, puterea boilor a început să scadă, probabil în favoarea noricilor, fapt evidențiat de descoperirile monetare de la Bratislava. Mai târziu, teritoriul a căzut sub presiunea Imperiului Roman în expansiune și a sosirii germanilor. Data exactă a pătrunderii lor pe teritoriul Dunării Centrale va fi supusă unor cercetări ulterioare.

Referințe

BAZOVSKY 2016 Bazovsky, L, Fragmente de centuri de astragal din sud-vestul Slovaciei (Bestandteile der Astragalgürtel aus der Südwestslovakei). *Zbornik SNM,* 110, Arh. 26.119-124.

BAZOVSKY 2017 Bazovsky, L, Despre problema apariției cataramelor norico-panonice cu aripi la nord de cursul mijlociu al Dunării, IN: Droberjar, E.-Komoróczy, B. (eds.), *Catarame romane și germanice în Europa Centrală,* Arheologia barbarilor 2012, Lucrări din AUBrno, 157-161.

BAZOVSKỸ-GREGOR 2009 Bazovsky, I.-Gregor, M„ Placi de distribuire a monedelor din strada Mudronova din Bratislava. *Lucrările SNM,* 103, Arh. 19, 131-152.

BUDAJ-CAMBAL 2013 Budaj, M.-Cambal, R., Drahme de tip fierbere la foc mic cu inscripția Nonnos din Slovacia, *Pravék NR,* 21, 223-233.

BUDAJ-CAMBAL ÎN Budaj, M.-Cambal, R., Noi descoperiri de monede geto-dacice din Slovacia, IN: *Lucrările conferinței Arheologie der Barbaren, desfășurată la Mistelbach,* în curs de publicare.

CAMBAL 2004 Cambal, R., Dealul Castelului din Bratislava - Acropola Oppidumului La Der Bratislavaer Burghügel - Die Akropolis von spätlatènezeitlichem oppidum, *Zbornik SNM, Supplementum,* 1, Bratislava.

CAMBAL 2015 Cambal, R., Datarea castrului de pe dealul Pohanskä de lângă Plavecké Podhrad în perioada La Tène din perspectiva descoperirilor arheologice și numismatice, *Numismatics,* 25, 41-44.

CAMBAL 2017 Cambal, R., Catarame La Tène târzii de pe teritoriul sud-vestului Slovaciei, cu accent pe fundalul oppidumului din Bratislava, IN: Droberjar, E.-Komoróczy, B. (eds.), *Catarame romane și germanice în Europa Centrală,* Arheologia Barbarilor 2012, Lucrări din AUBrno, 87-106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

CAMBAL-BAZOVSKÝ 2017 Cambal, R.-Bazovsky, L, Obiecte de așezare latine târzii în Bernoläkovo, raionul Senec / Spâtlatènezeitliche Siedlungsobjekte în Bernoläkovo, Bez. Senec, IN: *Zbornik SNM,* 111, Arh. 27.109-131.

CAMBAL-BUDAJ 2008 Cambal, R.-Budaj, M. Două monede noi de tip Athena-Alkis din Slovacia, *Colecția Numismatică,* 23, 3-5.

CAMBAL *ET AL.* 2009 Cambal, R.-Gregor, M.-Harmadyovä, K.-Hlavatâ-Hudâckovâ, N.-Haläsovä, E., Danish pottery from the Bratislava oppida and Devina, IN: Karwowski, M.- Droberjar, E. (eds), *Powiazania i contacti w swiecienc0 barbaezy0,* barbaezy0 Rzeszöw 2009,77-99.

CAMBAL *ET AL.* 2010 Cambal, R.-Minäc, V.-Zachar, L. Obiectele La Tène 3/78 și 7/78 din Senec-Svâtý Martin, IN: Beljak, J.-Bfezinová, G.-Varsik, V. (ed.), *Economia germanică, așezările și structurile economice de la sfârșitul perioadei La Tène până la începutul Evului Mediu,* Archeology of the Barbarians 2009, ArchSlovC, X, 131-154.

CAMBAL *ET AL.* 2012 Cambal, R.-Kovâr, B.-Hanus, M. Tipologia ceramicii târzii La Tène din Bratislava, IN: *Arheologie la pragul istoriei. La aniversarea vieții lui Charles Pieta,* ArchSlovC, XIV, 117-136.

CAMBAL *ET AL.* 2013 Cambal, R.-Kovâr, B.-Hanus, M. Primele descoperiri germanice de la Bratislava-Vydrice, *Proceedings of the SNM,* 107, 23, 79-84.

CAMBAL *ET AL.* 2015 Cambal, R.-Bazovsky, I.-Budaj, M.-Kovâr, B„ Boische Besiedlung im Oppidum von Bratislava und in seinem Hinterland / The settlement of Boii oppida in Bratislava and its hinterland, IN: Karwowski, M.-Salac, V.-Sievers. S.), (Hrsäzg . *Akten des internationalen Kolloquiums in Cesky Krumlov vom 14.-16. 2013,* Bonn, Habelt, 225-242.

CAMBAL *ET AL.* 2016 Cambal, R.-Gregor, M.-Bazovsky, I.-Brezinovä, G.-Kovär, B.-Karwowski, M., Ceramica cu margine îngroșată de club la sfârșitul perioadei La Tène târzii în regiunea Dunării Mijlocii (Caracteristici mineralogice și petrografice), IN: *Boii - Taurisci: Lucrările Seminarului Internațional, Oberleis-Klement, 14 iunie* [1912 ·] *1912 ,* [Viena] , 147-169.

CIZMÄR 1993 Cizmär, M., Despre cronologia culturii Puchov din Moravia, *PamArch,* 84, 1, 86-96.

CIZMÄR *ETAL.* 2008 Cizmär, M.-Kolnikovä, E.-Noeske, H. Ch., Nèmcice-Vicemèfice - un nou centru comercial și industrial al perioadei La Tène în Moravia. Raport preliminar, *Germania,* 86, 655-700.

DEMETZ 1999 Demetz, S., *Fibule din perioada La Tène târzie și perioada imperială romană timpurie în țările alpine,* Raden/Westf.

DOBESCH 1994 Dobesch, G., Despre cronologia regelui dac Burebista. IN: Göbl, R., *Hexadrahmele monetare ale Marii Boii. Proces, cronologie și relevanță istorică pentru Noricum și regiunile învecinate,* Viena, pp. 51-67.

DOBESCH 1995 Dobesch, G., Boii și Burebista, IN: Tejral, J.-Pieta, K.-Rajtär, J. (eds.), *Celți, triburi germanice, romani în regiunea Dunării de Mijloc de la sfârșitul civilizației La Tène până în secolul al II-lea în regiunea Dunării de Mijloc. Lucrările celui de-al VII-lea Simpozion Internațional „Probleme fundamentale ale dezvoltării istorice timpurii în regiunea Dunării de Nord", 13-16 decembrie 1994,* Brno-Nitra, 15-19.

DROBERJAR 1997 Droberjar, E., Catarame finlandeze timpurii de proveniență occidentală din Boemia, *Arch Bohemia,* 1, 273-301.

DUVAL 1974 Duval, A., Un type particulier de fibule gallo-romaine précoce: la fibule "dAlèsia", *Antiquités Nationales, 6,* 67-76.

FARKAS 2004 Farkas, Z., Catarame din perioada La Tène din așezarea fortificată Molpir de lângă Smolenice, *Proceedings of the SNM,* 98, Arh. 14, 67-94.

FEUGÈRE 1985 Feugère, M., Les fibules en Gaule méridionale de la conqête à la fin du Ve siècle ap. J.-C., *Revue Archéologique de Narbonnaise,* Supplément 12, Paris.

FRÖHLICH 2012 Fröhlich, J., Monede celtice din oppidumul Pohanskâ din Plavecký Podhrad în sistemul „acordului monetar” al celților din Europa Centrală în cea mai tânără perioadă La Tène, *Colecția Numismatică,* 26/1, 59-80.

FRÖHLICH 2013 Fröhlich, J., Descoperirea monedelor celtice din Oresianul Superior-Majdânul din Slovacia. Aurul și originea monedelor celtice de tip Athena-Alcidemos, *Colecția Numismatică,* 27/2, 2012-2013, 9-32.

GÖBL 1994 Gobi, R., *Die Hexadrachmenprägungder Gross-Boier. Ablauf, Chronologie und historische Relevanz für Noricum und Nachbargebiete,* Wien.

GUSTIN 1991 Gustin, M„ *Posocje in der jüngeren Eisenzeit,* Ljubljana.

HUNKA-BUDAJ 2005 Hunka, J.-Budaj, M., *Comori de monede din Pezinok și împrejurimi,* Pezinok.

JELINEK *ET AL.* 2010 Jelinek, P.-Kovâr, B.-Benus, R., Descoperiri de schelete umane în așezările Vydrica (Bratislava, Slovacia), IN: Tichÿ R. (ed.), *Morminte, înmormântări și rămășițe umane în așezări preistorice și medievale,* Studii Arheologice ale Universității din Hradec Krâlové, 2, Hradec Krâlové, 25-31.

KOLNÎKOVÂ 1982 Kolnîkovâ, E„ Monede ale Daciei preromane din Cehoslovacia, *Scrisori numismatice,* 37, 13-29.

KOLNI'KOVÄ 1996 Kolnîkovâ, E., Norische Münzen im Oppidum Bratislava und in seinem Hinterland, *Slovenskâ Numizmatika,* 14, 9-57.

KOLNÎKOVÂ 2006 Kolnîkovâ, E., Semnificația unei monede din centrul moravian La Tène din Němcice nad Hanou pentru numismatica celtică, *Colecția Numismatică,* 21, 3-56.

KOLNÎKOVÂ 2012a Kolnîkovâ, E., Monedele - o mărturie a prosperității celților, IN: Stefanovicâ, T.-Sedivÿ, J. (eds.), *Istoria Bratislavei I. Brezalauspurc - la răscrucea culturilor,* Bratislava, 205-215.

KOLNÎKOVÂ 2012b Kolnîkovâ, E., *Nëmcice, Ein Macht-, Industrie- und Handelszentrum der Laténezeit in Mähren und Siedlungen am Ihren Rande,* Brno.

KOLNÎKOVÂ 2013 Kolnîkovâ, E„ Monede mici celtice de argint - tip Cachtice, *Numismatică,* 23,1-8.

KOLNÎKOVÀ-KOVÂR 2010 Kolnîkovâ, E.-Kovâr, B„ Monede La Tène în poalele Bratislavei, *Zbornik SNM,* 104, Ach. 20, 5-73.

KOVÂR 2008 Kovár, B., The Late La Tène Period in Pohron and Poiple with a Focus on the Ethnic Question, *Studijné zvesti,* 43, 53-62.

KOVÂR-HANUS 2012 Kovár, B.-Hanus, M., Așezare celtică pe teritoriul Vydrica, IN: Sedivÿ, J.-Stefanovicovâ, T. (eds.), *Istoria Bratislavei 1, De la începuturi până la cumpăna dintre secolele al XII-lea și al XIII-lea. Brezalauspurc la răscrucea culturilor,* Bratislava, 180-183.

KYSELA-OLMER 2014 Kysela, J.-Olmer, E, Amforele romane descoperite în *excavarea castelului din Bratislava - un studiu preliminar, IN: Musilovâ, M.-Barta, P.-Herucovâ, A. (eds.), Bratislavskÿ hrad: dejiny, vÿskum a obnova,* Bratislava, 8167-18, 8167-18.

LUSTÎKOVÂ 2007 Lustîkovâ, L„ Dâcka keramika na ûzemî Slovenska, *VsP,* 8, 77-95.

MILITKŸ 2012 Militkÿ, J., Monede celtice din oppidul Hrazany (districtul Pribram), *Scrisori numismatice, 67,* c. 2, 51-61.

MILITKŸ 2013 Militkÿ, J., O descoperire masivă a unei hexadrahme de tip Biatec dintr-o localitate necunoscută şi un nou tip de monedă din Bratislava cu inscripția LATTU, *Numismatickÿ sbornik,* 27/2, 2012-2013 , 161-178.

MILITKŸ 2015 Militkÿ, J., *Oppidum Hradistë u Stradonice. Catalog adnotat al descoperirilor de monede și documentelor privind producția de monetărie,* Praga.

MUSILOVÂ 2010 Musilovâ, M„ Bratislavaer Burg - Arx Boiorum im Lichte der neuesten archäologischen Funde Archäologische Forschung - Winterreithalle, *Anodos.Studii ale lumii antice 10/2010,* Trnava, 2011, 187-205.

MUSILOVÂ-LESÂK 1996 Musilovâ, M.-Lesâk, B., Late Late Late Settlement at Hlavnom nâmésti c. 7 (Palatul Kutscherfeld) din Bratislava. *Procesele SNM,* 90, Arh. 6, 87-105.

MUSILOVÄ *ET AL.* 2012 Musilov, M.-Resutik, B.-Lesâk, B., Pătrunderea culturii romane în mediul La Tène târziu. Ultimele cercetări la Castelul Bratislava, IN: Sedivy, J.- Stefanovicovâ, T. (eds.), *Istoria Bratislavei 1, De la începuturi până la cumpăna dintre secolele al XII-lea și al XIII-lea. Brezalauspurc la răscrucea culturilor,* Bratislava, 197-205.

PAULI'K 1970 Paulik, J., Cele mai vechi descoperiri în masă de obiecte din fier din Slovacia, *Proceedings of the Slovac National Museum,* 64, Hist. 10, 31-83.

PAUH'K 1976 Paulik, J., *Celtic hillfort of Pohanskâ in Plavecký Podhrad,* Martin.

PAULÎK-TOMCÎKOVÀ 2005 Paulik, J.-Tomcikovâ, K„ O altă descoperire în masă a obiectelor de fier în Plavecký Podhrad, *SlovArch,* 53, 85-122.

PIETA 1982 Pieta, K., *Die Püchov-Kultur,* Nitra.

PIETA 2008 Pieta, K., *așezarea celtică a Slovaciei. Perioada mai tânără La Tène,* ArchSlov, XI.

PIETA-ZACHAR 1993 Pieta, K.-Zachar, L. Oppidum latin târziu în centrul istoric al orașului, IN: Stefanovicovâ, T. și alții, *Cea mai veche istorie a Bratislavei,* Bratislava, 148-209.

RESUTI'K 2014 Resutik, B., Construcția celto-romană II în lumina importurilor mediteraneene antice în mediul celtic, IN: Musilovä, M.-Barta, P.-Herucovä, A. (ed.), *Castelul Bratislava: istorie, cercetare și restaurare,* Bratislava, 153-166.

RIECKHOFF 1975 Rieckhoff, S., Münzen und Fibeln aus dem Vicus des Kastells Hüffingen (Schwarzwald-Baar-Kreis), *SJ,* 32, Berlin-New York.

TOCI'K 1959 Tocik, A., Problema așezării în sud-vestul Slovaciei la începutul secolului, *ArchRoz,* 11, 841-874.

URBAN 1996 Urban, OH, Zur Chronologie der djungeren Latènezeit in der Ostösterreich, *ArhVest,* 47,197-207.

VISY 1995 Visy, Z., Problemele etniei dacice din Ungaria, IN: *Din Istoria Europei Romane,* Universitatea din Oradea, Ser. Istoria IV, 93-104.

VÖLLING 1994 Völling, T„ Studien zo Fibelformen der jungeren vorrömischen Isenzeit und ultesten römischen Kaiserzeit, *BerRGK, 75,* 147-282.

VRTEL 2011 Vrtel, A., Neskorolaténsky objet 115/09 na nâdvori Bratislavského hradu, IN: Droberjar, E. (ed.), *Hroby a pohrebistë Germânü mezi Labern a Dunajem,* Archéologie barbarû 2010, Olomouc, 265-277.

VRTEL 2012 Vrtel, A., Keltské oppidum v Bratislave. ÎN: Sedivy, J.-Stefanovicovâ, T. (eds.), *Dejiny Bratislavy 1, Od pociatkov do prelomu 12. a 13. storocia. Brezalauspurc na krizovatke kultür,* Bratislava, 164-179.

VRTEL 2015 Vrtel, A., Observații despre orizontul catastrofal al oppidumului din Bratislava, IN: Wefers, S.-Karwowski, M.-Fries-Knoblach, J.-Trebsche, P.-Ramsl, PC (eds.), *Arme - Violență - Război, Contribuții la Conferința Internațională a Grupului de Lucru pentru Epoca Fierului și a Institutului Arheologic al Universității din Rzeszow - Rzeszow, 19-22 septembrie 2012,* Contribuții UFM, 79, 53-69.

VRTEL 2016 Vrtel, A „Structura internă a așezării târzii La Tène din Bratislava, IN: Blancquarert, G.-Malrain, E, *Evoluția societăților galice din a doua epoca a fierului, între mutații interne și influențe externe. Lucrările celei de-a 38-a conferințe* internaționale *AFEAF - Amiens din 29 mai până în 1 iunie 2014,* Revue Archéologique de picarde, Nr. special, 30, 333-342.

VRTEL *ET AL.* 2014 Vrtel, A.-Lesâk, B.-Kovâc, J.-Stanik, L, Neskorolaténske osidleniena nâdvori palâca Bratislavského hradu, IN: Musilovä, M.-Barta, P.-Herucovâ, A. (zost.), Bratikumsky obslova, *Bratislavského hrad* , Bratislavského hradu 45-71.

ZACHAR 1976 Zachar, L., Despre poziția cronologică a semănăturilor săbiilor cu clemă bucală în formă de S, *Lucrările Facultății de Filosofie a Universității Comenius,* 25, Musaica 14, 63-94.

ZACHAR 1981 Zachar, L., Straturi latine târzii de pe strada Partizânska din Bratislava, *Lucrările Muzeului Național Slovac,* 75, Hist. 21, 35-54.

ZACHAR 1982 Zachar, L. Contribuție la problema oppidumului din Bratislava, *Proceedings of the SNM,* 75, Hist. 22, 31-49.

ZACHAR-REXA 1988 Zachar, L.-Rexa, D., Contribuție la problema orizonturilor de așezare din perioada târzie în cadrul oppidumului din Bratislava, *Proceedings of the SNM,* 82, Hist. 28, 27-72.

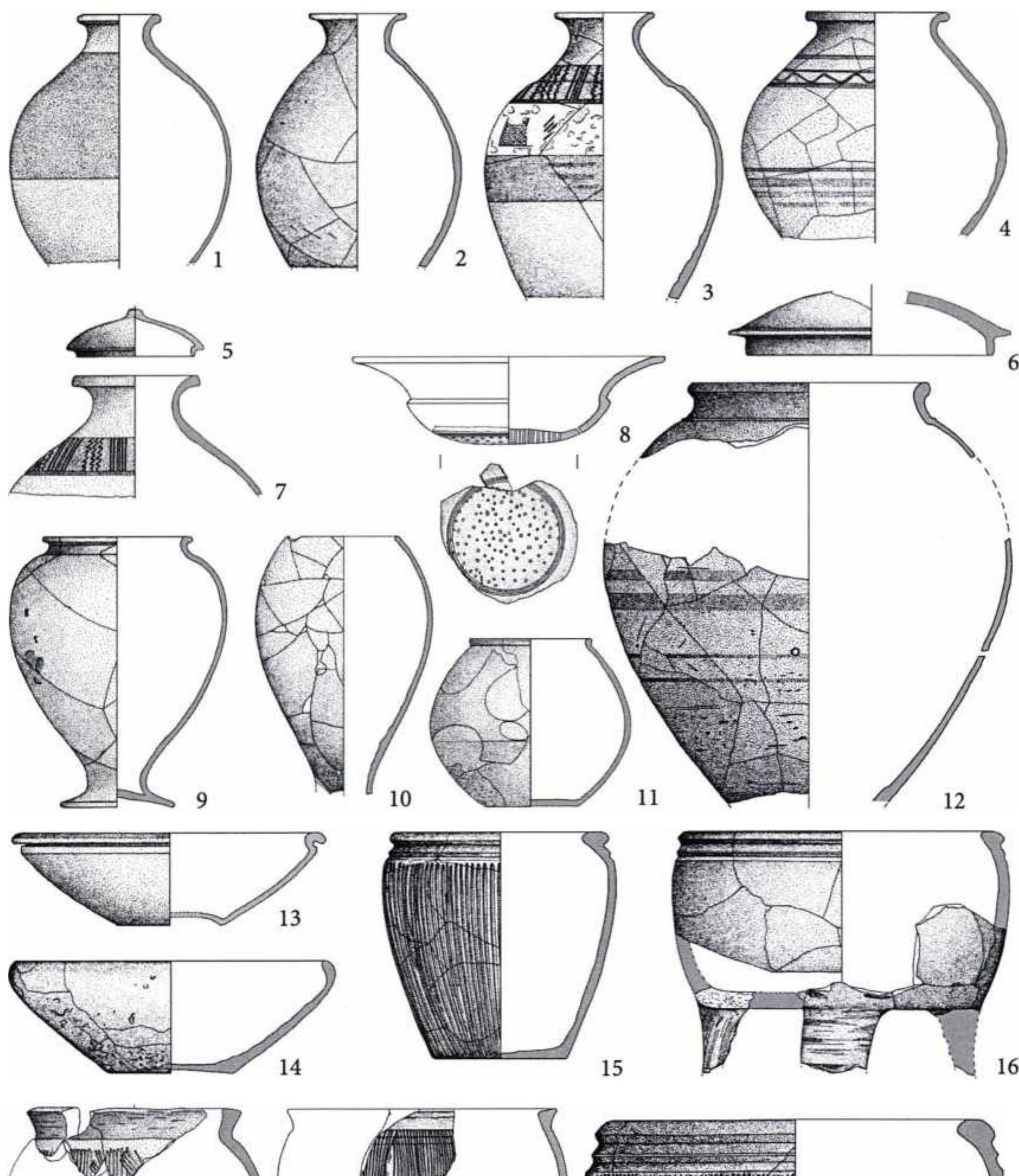
Lista figurilor

Fig. 1. Monede Boii tipice din sud-vestul Slovaciei (secolul al II-lea - secolul I î.Hr.) 1.-2. Monede de argint de tip Roseldorf-Nemcice; 3. Hexadrahme de argint de tip Biatec; 4.-7. Drahme de tip simmering; 8. Oboli Karlstein; 9. Stater de aur de 1/3 Athen Alkis-Alkidemos; 10. Stater de aur de 1/8 tip T; 11. Stater de aur de 1/3 din scoică; 12. Stater de aur din scoică; 13. Tetradrahmă de argint de tip Adincata-Manastirea/Sattelkopfpferd; 14-15. Tetradrahme de argint de tip Husici-Vovrieşti; 16. Tetradrahmă de argint de tip Medieşu Aurit/Schnabelpferd; 17. Drahmă de argint de tip Crišeni-Berchieš; 18. Tetradrahma de argint de tip Inote$ti-Racoasa/Sattelkopfpferd.

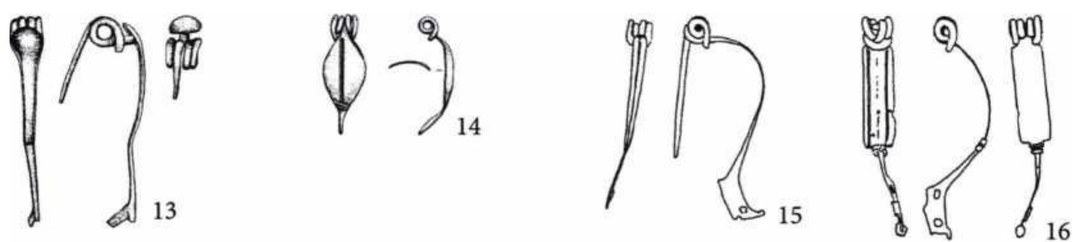
Lista plăcilor

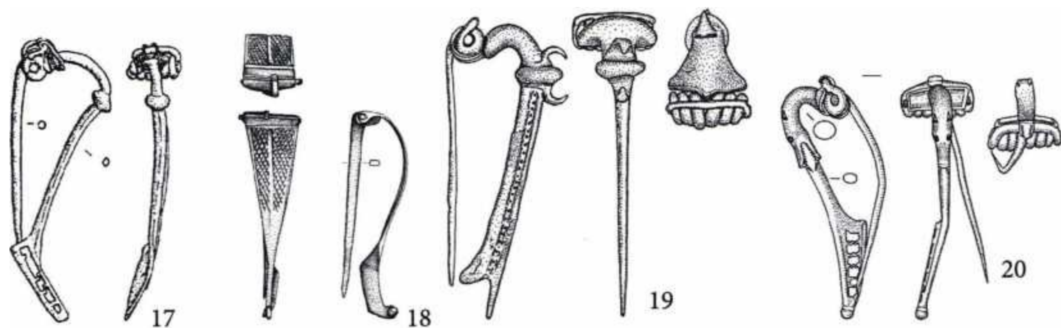
Pl. I. Forme tipice ale ceramicii pictate și gri, lucrate la roată, din oppidumul din Bratislava, din perioada La Tene târzie.

Pl. II. 1-10. Așa-numita ceramică dacă din oppidumul Bratislava; 11. Ceramică decadentă lucrată manual; 12. Cea mai veche ceramică germanică; 13-20. Fibule tipice din bronz și alamă, epocă târzie LT, din oppidumul Bratislava şi din hinterlandul său: 13. Fibule în formă de lingură; 14. Fibule din Feugere lid; 15. Fibule din Gorica IIa2; 16. Fibule din Jezerine lib; 17. Fibule din Almgren 18; 18. Fibule din Alesia lai; 19. Fibule norico-pannonice cu „aripi” din Almgren 238a; 20. Fibule cu capete de animale pe arcuri, așa-numitele Tierkoppffibeln TKF lai.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Planșa II. 1-10. Așa-numita ceramică dacă din oppidumul din Bratislava; 11. Ceramică decadentă lucrată manual; 12. Cea mai veche ceramică germanică; 13-20. Fibule tipice din bronz și alamă, LT târzie, din oppidumul din Bratislava și din hinterlandul său: 13. Fibule în formă de lingură; 14. Fibule din Feugere lid; 15. Fibule din Gorica IIa2; 16. Fibule din Jezerine lib; 17. Fibule din Almgren 18; 18. Fibule din Alesia lai; 19. Fibule norico-pannonice cu „aripi” din Almgren 238a; 20. Fibule cu capete de animale pe arcuri, așa-numitele Tierkoppffibeln TKF lai.

CONEXIUNI ÎN CIMITIRUL CELTIC DE PE INSULA CSEPEL

Attila HORVATH M.
Muzeul de Istorie din
Budapesta Budapesta, Ungaria
horvath.m.attila@gmail.com

Cuvinte cheie - Csepel, LT î.Hr., celți, îmbrăcăminte feminină, mărgele, cantare, fibule, conexiuni

Acest articol nu este despre o descoperire inovatoare sau o teorie completă, ci mai degrabă despre câteva idei și gânduri care mi-au venit în minte în timp ce lucram cu descoperirile. Ideea este de a iniția o discuție despre legăturile dintre nord și sud și de a pregăti o cale pentru viitoarele mele cercetări și lucrări.

Așa cum s-a raportat în mai multe lucrări anterioare (HORVATH *ET AL.* 2007, 216-232; HORVATH 2013, 91-110; HORVATH 2014, 161-170; HORVATH 2016, 141-164), la marginea de nord a insulei Csepel au fost înregistrate un total de 900 de unități stratigrafice pe 12 hectare în timpul săpăturilor arheologice anterioare construirii Stației Centrale de Epurare a Apelor Uzate din Budapesta, între 2004 și 2008 (Pl. 1/1-2). Printre aceste unități, pe lângă mai multe culturi preistorice diferite (Ludanice, Bell-beaker, Nagyrev, cimitirul LT BC), au fost descoperite un LT D și o parte a unei așezări medievale (HORVATH *ET AL.* 2007, 177-185). Excavarea cimitirului, condusă de Departamentul de Preistorie și Perioada Migrațiilor din cadrul Muzeului de Istorie din Budapesta, a avut loc în 2004 și 2006, sub supravegherea noastră împreună cu A. Endrodi și, în 2006, cu B. Maraz, care, din păcate, ne-a părăsit pe neașteptate pe 26 septembrie 2017 (Pl. 1/3).

Un total de 107 vestigii arheologice au aparținut cimitirului LT BC din Csepel. Dintre aceste unități, peste 80 s-au dovedit a fi morminte, majoritatea jefuite. Restul au fost gropi de jefuire, descoperiri rătăcite sau gropi funerare goale. Descoperirile au putut fi datate între secolul al IV-lea și începutul secolului al II-lea î.Hr., perioadele de la LT Bl până la sfârșitul LT Cl (HORVATH 2016, 142).

În timpul inventarierii și prelucrării obiectelor din cimitir, originea și legătura sudică au fost bine perceptibile în cazul mai multor obiecte. Desigur, există unele ansambluri în conținutul arheologic total al cimitirului care implică legături sudice, însă popoarele și culturile din vest, est și sud-est care au populat ulterior Bazinul Carpatic și-au încheiat migrația în mai multe rânduri în vecinătatea Bazinului Dunării Mijlocii. Cu toate acestea, în majoritatea cazurilor, râul nu a separat, ci mai degrabă a unit aceste popoare cu origini diferite, așa cum este evident în cazul culturilor Bellbeaker și Nagyrev din epoca bronzului timpuriu sau al culturilor celtice și scitice din epoca fierului, descoperite în situl arheologic de la Csepel.

Pe de o parte, pare evident că celții descoperiți la Csepel au ajuns în Bazinul Carpatic undeva dinspre vest. Cu toate acestea, nu avem informații despre locul exact de unde și cărui trib îi aparțineau, sau dacă s-au stabilit înainte sau

după campaniile balcanice (280-279 î.Hr.) și dacă războinicii comunității au participat sau nu la aceste raiduri (Pl. 1/4). Poate că numărul mai mic de înmormântări masculine din cimitir se datorează participării bărbaților la aceste campanii, din care o bună parte dintre ei nu s-au întors. Totuși, aceasta este doar o ipoteză, deoarece această disproporție este prezentă și în înmormântările ulterioare.

Descoperirile dintr-un cimitir implică legături de amploare. În conținutul arheologic total al celților care s-au stabilit pe insula Csepel, însă, o legătură sudică este evidentă, până la urmă. Cel mai

O legătură evidentă este perceptibilă, desigur, în îmbrăcămintea feminină, în special prin mărgele. Cele mai spectaculoase dintre ele sunt, fără îndoială, mărgelele în formă de amforă, care sunt prezente în aproape fiecare înmormântare feminină timpurie. Mărgelele din coral, sticlă, chihlimbar și opace sunt, de asemenea, comune (Pl. II/1-7). Majoritatea acestora provin din comerțul mediteranean și balcanic și au fost extrem de populare în întreaga zonă din secolul al V- lea până la începutul secolului al III- lea î.Hr. (RUSTOIU 2008, 52-56; RUSTOIU 2011, 95-96; RUSTOIU 2015, 366-377; RUSTOIU-EGRI 2015, 120-121). Atelierele din regiunea greco-pontică, care funcționau deja la acea vreme, au jucat un rol important în confecționarea diferitelor mărgele. Aceste ateliere și-au distribuit produsele timp de secole printre popoarele din vecinătatea lor. Mărgelele în formă de amforă și cele de sticlă dispar însă din descoperirile din Bazinul Carpatic până la mijlocul secolului al III- lea î.Hr., ceea ce este evident legat de campaniile nereușite și de închiderea rutelor comerciale (Pl. III/l).

Prezența lor în situri de aproape aceeași vârstă pe această rută comercială, cum ar fi Donja Dolina (TRUHELKA 1904, Taf. XLVII/28, LIV/3, LVII/5, LVIII/1) sau Sanski Most (FÍALA 1899,116-117, Taf. IV) nu este întâmplătoare (Pl. II/2-3). În plus, aceste mărgele erau răspândite și în alte regiuni. Faptul că apar în morminte de-a lungul râului Ilek (Kazahstan), de exemplu în îndepărtata regiune Ural, arată popularitatea lor (Pl. IV/1). În așa-numita perioadă Prohovka, care, conform celor mai recente studii, poate fi datată în secolele IV - II î.Hr. (BÁRCÁ-SYMONENKO 2009,403), printre kurganele sarmaților ridicate de-a lungul râului Ilek, de exemplu în mormintele nr. În kurganul 8 al sitului Mechet-Sai, se poate găsi aproape întregul repertoriu de mărgele de sticlă (Pl. IV/2—3) din mormintele celtice din Europa Centrală și de Sud-Est (SMIRNOV 1975, 130-131, pl. 1, 31a—b).

Mărgelele de coral mediteraneene au dispărut și ele la mijlocul secolului al III- lea î.Hr. Acestea erau folosite mai ales în ramuri mici, lungi de 1 sau 2 cm. În fiecare ramură se găura câte o mică gaură. În majoritatea cazurilor, un capăt era tăiat drept, în timp ce celălalt era șlefuit globular. În unele cazuri, însă, am observat că mărgelele de coral aveau formă de amforă (Pl. II/8), ceea ce poate fi corelat cu scăderea acesteia din urmă (HORVÁTH 2016, 144, pl. 2/8-9).

Din cauza ratei ridicate de jaf din morminte, obiceiurile de purtare a mărgelelor nu au putut fi determinate . Cu o ocazie s-a putut observa că acestea erau puse în mormânt în jurul gâtului defunctului, în mai multe rânduri. În cazul mormintelor deranjate total sau parțial (în jurul pieptului), acestea erau împrăștiate peste tot.

În mormintele 538 și 607 (Pl. V/1—2) au fost găsite relativ multe mărgele pe părțile laterale ale umărului și craniului defunctului, din care am concluzionat că acestea nu făceau parte dintr-un colier, ci mai degrabă ornamentau o batistă. Întrucât avem cunoștințe minime despre ținuta feminină celtică timpurie, această reconstrucție este doar o operă a imaginației noastre (Pl. V/3).

Celelalte elemente evident sudice ale conținutului arheologic sunt kantharoi, legate fără îndoială de lumea greacă (RUSTOIU-EGRI 2011).

Kantharos-ul, găsit în mormântul nr. 179 de la Csepel, ar putea fi clasificat în primul grup, care este în mare parte replici locale ale formelor grecești originale (Pl. V/4-5). Utilizarea sa este comună în principal în regiunile sudice, dar unele piese sunt cunoscute și din nord. Aceste replici ale kantaro-urilor elenistice cu două mânere și un piedestal mic sunt prezente în cultura celtică încă din LT B2, dar răspândirea lor generală poate fi datată în perioada LT Cl. Pe baza altor obiecte funerare și a ritului funerar, mormântul de la Csepel cu kantaro-ul poate fi, de asemenea, datat în perioada LT Cl (HORVÁTH 2015, 254-256, fig. 8; HORVÁTH 2016, 149, pl. 11/2).

Kantharoii găsite în Bazinul Dunării Mijlocii, în zonele de la nord de Budapesta, aparțin celui de-al doilea grup al lui A. Rustoiu și M. Egri (RUSTOIU-EGRI 2011, 44-50). Aceste vase kantharoid sunt de obicei boluri de fabricație locală cu două mânere. Relația lor cu pseudo-kantharos-ul din mormântul 149 de la Csepel constă doar în mânerele figurate.

Pseudo-kantharos-ul din mormântul 149 (Pl. V/6) și, apropo, întregul mormânt în sine, reprezintă unele dintre descoperirile dominante ale întregului cimitir. Acesta aparține celei de-a treia grupe din clasificarea lui A. Rustoiu și M. Egri. Acestea sunt de obicei vase bombate sau bitruncate, așezate pe un mic inel de bază, și erau realizate cu mânere care se ridică deasupra marginii. Răspândirea lor poate fi, de asemenea, datată în perioada LT B2. Varianta lor cu mânere antropomorfe, la fel ca vasul de la Csepel, apare pe la mijlocul secolului al III-lea , în jurul schimbării perioadelor LT B2/C1. Forma lor este practic invariabilă în timpul utilizării lor, de la sfârșitul secolului al III-lea până în

primul deceniu al secolului al II-lea (HORVÁTH 2015, 249, 253-254, fig. 6; HORVÁTH 2016, 147-148, pl. 9/1). Acest pseudo-kantharos este un vas lucrat manual, exclusiv folosit pentru ceremoniile funerare. Ambele mânere au formă antropomorfă, corpurile arcuindu-se înapoi și ținându-se de margine cu mâinile ridicate (HORVATH 2015, fig. 6)

Doar două vase de acest tip sunt cunoscute din cultura celtică din regiunea Dunării. Unul dintre ele a fost găsit în Blandiana (RUSTOIU-EGRI 2011, fig. 20), celălalt provine de la Csepel (Pl. V/6-7). Principala diferență dintre cele două vase, altfel aproape identice, constă în forma mânerelor. Figurile antropomorfe ale vaselor de fabricație locală sunt în majoritatea cazurilor reprezentări pe mânere. În cazul exemplarului de la Csepel, însă, figura umană elaborată este chiar mânerul. La fel ca în cazul exemplarului din al doilea grup de la Kakasd (SZABO 1971, 56, pl. 31-32), cunoașterea tipurilor de kantharos și interpretarea anumitor motive în mediul local indică existența unor conexiuni sudice. Totuși, în acest caz, nu este vorba despre reluarea fostelor rute comerciale, ci mai degrabă despre faptul că fabricanții acestor vase erau cumva conștienți de motivele grecești sau etrusce (Pl. V/8-9), întrucât figurile umane arcuite elaborate, cu mâinile ridicate, erau răspândite în acele regiuni. Acest lucru este interesant și pentru că nu cunoaștem niciun exemplar original din zona Dunării Centrale.

Următorul grup de conexiuni nu este nici pe departe la fel de simplu ca cel discutat anterior. După cum am menționat deja, grupurile nou-venite în Bazinul Carpatic adesea încadrează motivele și tehnicile popoarelor deja prezente sau care vin din alte direcții decât ale lor. Acest lucru poate crește și mai mult prin conexiuni comerciale, așa cum s-a explicat mai sus. Pe lângă mărgele și ceramică, acest lucru poate fi valabil și pentru prelucrarea metalelor, așa cum arată un tip de fibulă mai puțin cunoscut.

În anii 1870, pe cimitirul Becsi din Sopron au fost adunate rămășițele mai multor morminte celtice. Descoperirile au fost publicate de F. PULSZKY (1880, 154, pl. XXIII/1-2) și mai târziu de L. Marton în numărul din 1933-1934 al revistei Szegedi Dolgozatok. În al doilea mormânt, lângă brățări, a fost găsită o fibulă cu picior buton și o pereche de fibule în formă de cap de dragon, un nou tip cu dispozitiv de arc de arbaletă, fibulă cu placă aplicată cu picior disc (Pl. VI/1). Marton a numit acest nou specimen fibulă de tip Altmark (MARTON 1934, 110). I. Hunyadi menționează, de asemenea, aceste descoperiri în lucrarea sa din 1944 și afirmă că singurul specimen cunoscut al acestui tip Altmark este cel găsit pe cimitirul Sopron-Becsi . Ea adaugă, de asemenea, că, datorită piciorului discal, probabil se poate conecta la tipul Munsingen, iar apariția sa poate fi datată în secolul al IV-lea î.Hr. (HUNYADY 1944, 73). M. SZABO (2005, 32, fig. 1-2) menționează, de asemenea, aceste două tipuri de fibule împreună. JEREM (1996, 106, Abb. 10) a prezentat acest tip Altmark ca o posibilă paralelă cu fibula ajurata găsită în cimitirul timpuriu La Tene din Neufeld an der Leitha, Burgenland, pe care o datează în perioada LT A împreună cu celelalte descoperiri.

Până în prezent, nu se cunoaște niciun alt exemplar de acest tip din zona Ungariei. Prin urmare, a fost surprinzător faptul că în 2004, în mod firesc, dintr-o unitate feminină LT B jefuită, a fost găsită o pereche de fibule legate între ele. Una dintre ele era o fibulă cu cap de dragon, în timp ce cealaltă era rămășița fragmentară a unei fibule de tip Altmark. Dispozitivul cu arc și piciorul în disc lipsesc, au rămas doar arcul placat și placa de prindere (HORVATH 2016, 143, pl. 3/3).

Unitatea nr. 276, descoperită în 2006, despre care inițial se credea că este o înmormântare jefuită, s-a dovedit a fi și mai interesantă. După cercetări amănunțite, am realizat că această mică groapă orientată vest-est, situată la marginea de sud a cimitirului (Pl. I/2a), situată în grupul de morminte LT B, orientat nord-sud, pur și simplu nu poate fi un mormânt. Majoritatea descoperirilor au ieșit la iveală în urma săpăturilor rotunde din mijlocul gropii ovale (Pl. VI/2-4). S-a sugerat că ar putea fi un cenotaf, dar fragmentele de os uman descoperite printre descoperiri, adunate laolaltă, exclud această posibilitate. Mai degrabă, trebuie să credem că aceste descoperiri erau rămășițe ale unor morminte din apropiere, jefuite la scurt timp după înmormântare și îngropate sau ascunse în acest fel. Printre mărgelele deja cunoscute, în unitate au fost găsite o pereche de brățări subțiri de bronz, o fibulă mică cu picior noduros, câteva fragmente de plăci de bronz decorate și trei fibule de tip Altmark. (Pl. VI/4-15).

Conform lui JEREM (1996, 106), acest tip unic, care are doar paralele vag asemănătoare, este, fără îndoială, produsul unui atelier din Bazinul Carpatic. Acestea, așa cum a afirmat și HUNYADY (1944, 73), seamănă în mare parte cu fibulele de la Munsingen prin formă. MARTON (1933, 17-18, 2. kep) este ceva mai subtil și menționează piesa de la Sopron ca o variantă a fibulei Altmark din nordul Germaniei, dar menționează că datarea este incertă, deoarece tipul este încă prezent în perioada La Tene mijlocie în nordul Germaniei.

Ultimele cercetări clarifică originea nordică a tipului de fibulă. B. TERZAN (2009, 85, Abb 1) clasifică piesa descoperită în situl Vace, Slovenia, ca fiind un tip Altmark-Kowalowice din LT A, cu
analogii cunoscute anterior M. CIZMAR (2011, 108-109) gândește similar pe baza piesei găsite la Vîskov, Moravia.

Trebuie menționat, totuși, că până în ziua de azi nu au fost găsite piese complet identice cu exemplarele de la Sopron și Csepel. Cele mai asemănătoare paralele sunt piesele recent publicate de la situl funerar Oberndorf in der

Ebene (Traisental), mormântul 31, care au fost datate în perioada de tranziție dintre Halstatt târziu și La Tene timpuriu (RAMSL 2018, 493-502). Dar cred că acest tip de fibulă este de tranziție între fibula în formă de liră cu arc de la Vace și piesele menționate anterior din Austria și Moravia. Asemănarea cu fibulele Altmark din Ungaria se vede în piciorul în formă de disc.

De asemenea, este demn de remarcat faptul că fibulele Altmark-Kowalowice, inclusiv cea de la Sopron, sunt de obicei formate dintr-o singură piesă, cu excepția mecanismului cu arc al arbaletei. Totuși, plăcile, proiectate diferit, - deoarece arcul a fost nituit de picioarele pliate spre spate în cazul pieselor de la Oberndorf și Csepel. Tehnica plăcilor și, în special, a discurilor, însă, în opinia mea, seamănă mai degrabă cu descoperirile de tip sudic și probabil că artizanii lor trebuie căutați în regiunea Mării Negre sau poate printre fierarii nomazi.

Acest lucru este deosebit de evident în cazul plăcilor șlefuite, a căror funcție părea insolubilă. În acest sens, descoperirile de la Donja Dolina, dezgropate în secolul al XIX-lea, [ne] aduc mai aproape de răspuns (TRUHELKA 1904, Taf. XLI/1-3; XLIV/9; XLVII/29-30). Aici, existau câteva perechi fragmentare de plăci de bronz, care, dacă nu prin forme, ci mai degrabă prin tehnici și modele, prezentau o asemănare strânsă cu descoperirile de la Csepel (Pl. III/2). Pe spatele plăcilor subțiri de bronz în ambele cazuri existau urme de oxid de fier, iar pe unul dintre specimenele de la Csepel, o rămășiță a unui spin de fier. Au ieșit la iveală mai multe presupuneri legate de plăcile de la Donja Dolina, printre care posibilitatea unei apărători de obraz sau a unei fibule cu placă.

Mai multe plăci similare au fost descoperite în sit. Vecinătatea lor și aceste straturi indică faptul că fibulele și plăcile trebuie să aibă o relație mai strânsă una cu cealaltă, iar în acest fel, legătura dintre plăci și fibule de la Csepel poate deveni mai ușor de înțeles, dar pentru a demonstra acest lucru avem nevoie de cercetări suplimentare, la scară largă.

Confirmare

Aș dori să le mulțumesc lui M. Dizdar, D. Bozic și A. Marie pentru sugestiile lor bibliografice.

Referințe

BÂRCĂ-SYMONENKO 2009 Barcă, V.-Symonenko, O., *Călăreții stepelor. Sarmații în spațiul nord-pontic / Călăreți din stepă. Sarmații din Regiunea Nord Pontică,* Cluj-Napoca. Cizmar, M.,

ClZMÄR 2011 Prvni Nâlez Casnë Laténské Spony Kowalowického Typu na Moravë *t* Der erste Fund einer frühlatènzeitlichen Fibel des Typs Kowalowice in Mähren, *Sbornik Brno,* LX, Arch. 16, SAB, 101-109.

VIOLET 1899 Fiala, E, Das Flachgräberfeld und die prähistorische Ansiedlung in Sanskimost, *WMBH,* 6, 62-128.

HORVÁTH 2013 Horvath, MA, Sirzeszertekek rekonstrukeiös kisérlete egy La Tène kori temetkezes kapesän, *BpRég,* 45, 91-110.

HORVATH 2014 Horvath, MA, O sabie La Tène decorată din insula Budapesta - Csepel, IN: Berecki, S. (ed.), *Meșteșuguri și artizani din epoca fierului în bazinul carpatic, Lucrările colocviului internațional de la Târgu Mureș, 10-13 octombrie 2013,* BMM sa, VII, 161-170.

HORVÀTH 2015 Horvath, MA, Kantharoi din cimitirul din perioada La Tène, Insula Csepel (Budapesta), IN: Gustin, M.-David, W. (Hrsg.), *Ciocnirea culturilor? Celții și lumea macedoneană,* SKRMM, 9, Manching (2014), 247-258.

HORVÀTH 2016 Horvath, MA, Probleme despre schimbarea perioadelor și ritualurilor în cimitirul La Tène de pe insula Csepel (Budapest), IN: Berecki, S. (ed.), *Cronologia epocii fierului în bazinul carpatic, Actele colocviului internațional de la Târgu Mureș, 8-10. octombrie 2015,* BMM sa, XII, 141-163.

HORVÄTH *ȘI COLAB.,* 2007 Horväth, MA-Endrödi, A.-Maraz, B., Cercetări arheologice în zona Stației Centrale de Epurare a Apelor Uzate din Csepel, *Aquincumi Füzetek,* 13, 216-232.

HUNYADI 1944 Hunyady, L, *Keltak a Carpet-medencében, Szövegkötet,* DissPan, 11.18, Budapesta.

JEREMY 1996 Jerem, E., Zur Ethnogenese der Ostkelten - Späthallstatt- und frühlatènezeitliclie Gräberfelder zwischen Traisental und Donauknie, IN: Jerem, E.-Krenn-Leeb, A.-Neugebauer, JW-Urban, OH), și Donaurs Keleng . *Studien zur Isenzeit im Ostalpenraum,* 1, Budapesta-Viena, 91-110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

MÄRTON 1933 Marton, L., A *Korai La Tène kultur Magyarorszagon / Die Frühlatènezeit in Ungarn,* ArchHung, XL

MĂRTON 1934 Mărton, L,, A korai La Tène leletanyaga / Das Fundinventar Frühlatenegräber, *Szegedi Dolgozatok,* IX-X, 1933-34, 93-165.

PULSZKY 1881 Pulszky, E, A Sopronyi lelet, *ArchÉrt,* XIV, 1880,153-155.

RAMSL 2018 Ramsl, P. C., Ein Beitrag zur Frage des Übergangs von der Hallstatt zur Frühlatenezeit in Nordostösterreich. *Annalen Wien,* Serie A, 120, 493-502.

RUSTOIU 2008 Rustoiu, A., *Războinici și societate in aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești,* Cluj-Napoca.

RUSTOIU 2011 Rustoiu, A., Celto-Pontica. Connections of the Celts from Transylvania with the Black Sea, *Pontica,* XLIV, 91-111.

RUSTOIU 2015 Rustoiu, A., Amphora-Shaped Glass and Coral Beads. Distant Cultural Connections in the Carpathian Basin at the Beginning of the Late Iron Age, *ArchKorr,* 45, 3, 366-377.

RUSTOIU-EGRI 2011 Rustoiu, A.-Egri, M., *The Celts from the Carpathian Basin. Between Continental Traditions and the Fascination of the Mediterranean. A Study of the Danubian Kantharoi / Celții din Bazinul Carpatic intre tradițiile continentale și fascinația Mediteranei. Un studiu privind kantharoi-i danubieni,* Cluj-Napoca.

RUSTOIU-EGRI 2015

Rustoiu, A.-Egri, M., Celții din Bazinul Carpatic Oriental și legăturile lor cu Marea Mediterană. Import, imitație și adaptare, IN: Gustin, M.-David, W. (Eds.), *Ciocnirea culturilor? Celții și lumea macedoneană,* SKRRM, 9, Manching (2014), 117-128.

SMIRNOV 1975 Smirnov, K. E, *Insula Szarmati,* Moszkva.

SZABÓ 1971 Szabo, M., *A Celtic High School Magyarorszagon,* Budapesta.

SZABÓ 2005 Szabo, M,, *Consilier celtic,* Budapesta.

TERZAN 2009 Terzan, B,, A Latin Forerunner in Hallstattisch Vace, IN: Tiefengraber, G.-Iavur, B.-Gaspari, A. (eds.), *Celtic Studies II. Studies in Celtic Archaeology, Papers in Honor of Mitja Gustin,* Montagnac, 85-99.

TRUHELKA Truhelka, C., Descoperirea anterioară a economiilor la Donja Dolina, *WMBH,* 9, 3-170.

Lista plăcilor

PL I. 1. Harta Budapestei; 2. Prezentare generală a cimitirului La Tene; 2a. Sectorul sudic al cimitirului cu mormintele La Tene B; 3. Borbala Maraz; 4. Harta migrației celtice (de B. Maraz).

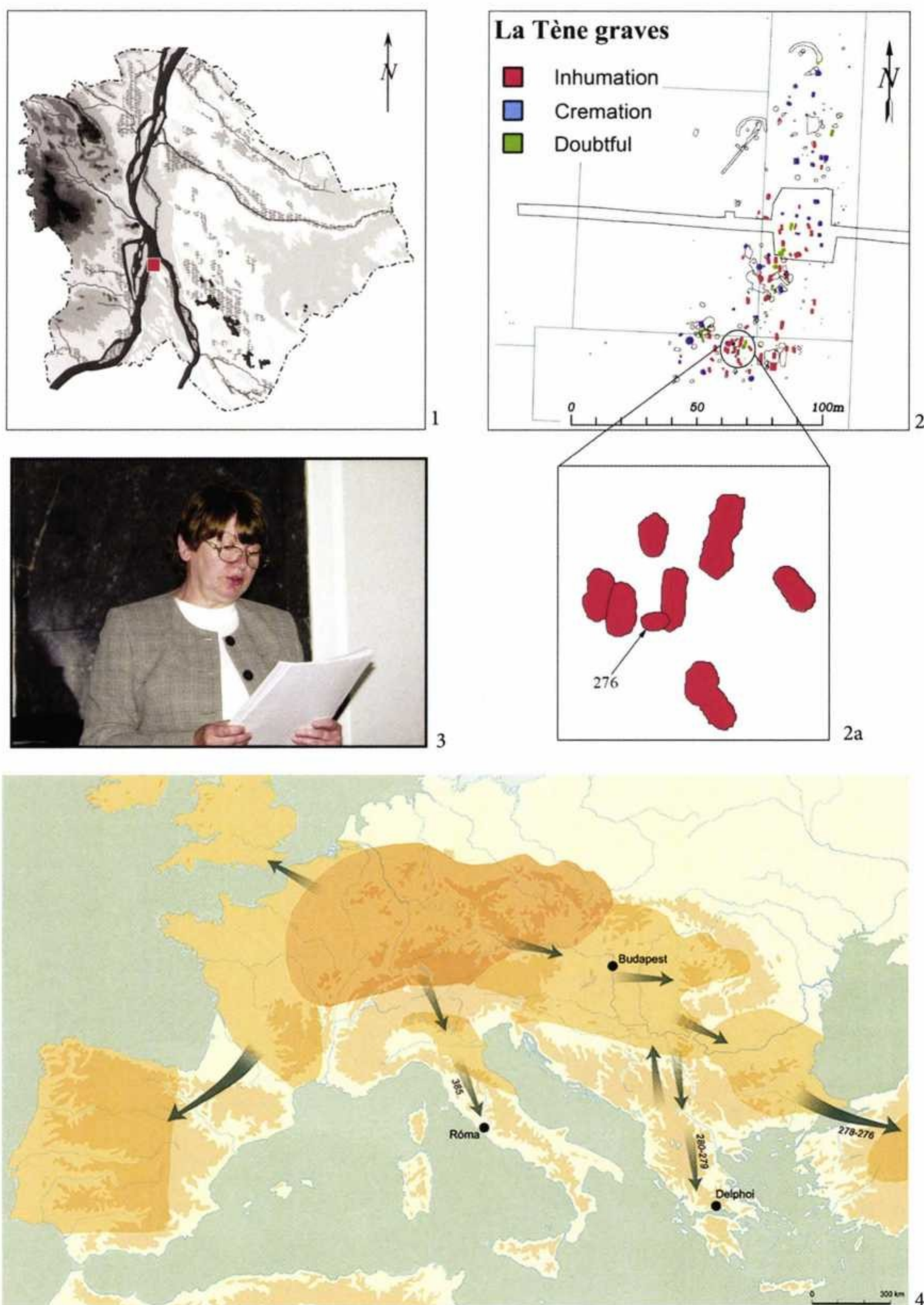
Pl. II. Diverse mărgele din cimitirul celtic din Csepel; 1. Mărgele transparente, de culoare verzuie, în formă de amforă; 2. Mărgele de coral și sticlă colorată; 3. Mărgele de chihlimbar; 4. Mărgele transparente, albastre, în formă de amforă; 5. ab.,de: Transparent incolor și c: Mărgele verde, în formă de amforă; 6. Mărgele de diferite tipuri și culori în timpul săpăturilor; 7. Mărgele de coral; 8. Mărgele de coral transformate în formă de amforă.

Pl. III. 1. Distribuția mărgelelor de sticlă în formă de amforă și a mărgelelor de coral (după RUSTOIU 2015); 2. Descoperire de la Donja Dolina (după TRUHELKA 1904); 3. Descoperiri de la Sanski Most (după FIALA 1899).

Pl. IV. 1. Kurgane sarmatice de-a lungul râului Ilek (secolul 4 [î.Hr.] - sec. [II] î.Hr.); 2-3. Mărgele de sticlă de diferite forme și culori din kurganul 8 [al] sitului MeHeTb-Caii (1-3. după SMIRNOV 1975).

Pl. V. 1-2. *Csepel-Szennyviztisztito,* mormintele 538, 607; 3. Îmbrăcăminte feminină celtică, un experiment de reconstrucție (sfârșitul secolului al IV- [lea] - începutul secolului al III- [lea] î.Hr.); 4a-c. Tipologia cantharoilor danubieni: a. imitații ale formelor elenistice; b. cantharoi derivate din boluri locale; 3. cantharoi derivate din vase înalte locale; 5a-b. cantharosul și decorațiunea sa din mormântul 179 de la Csepel; 6. pseudo-cantharosul de la Csepel, mormântul 149; 7. pseudo-cantharosul de la Blandiana; 8-9. Mânere antropomorfe din vase grecești și etrusce (4-6. după RUSTOIU-EGRI 2011).

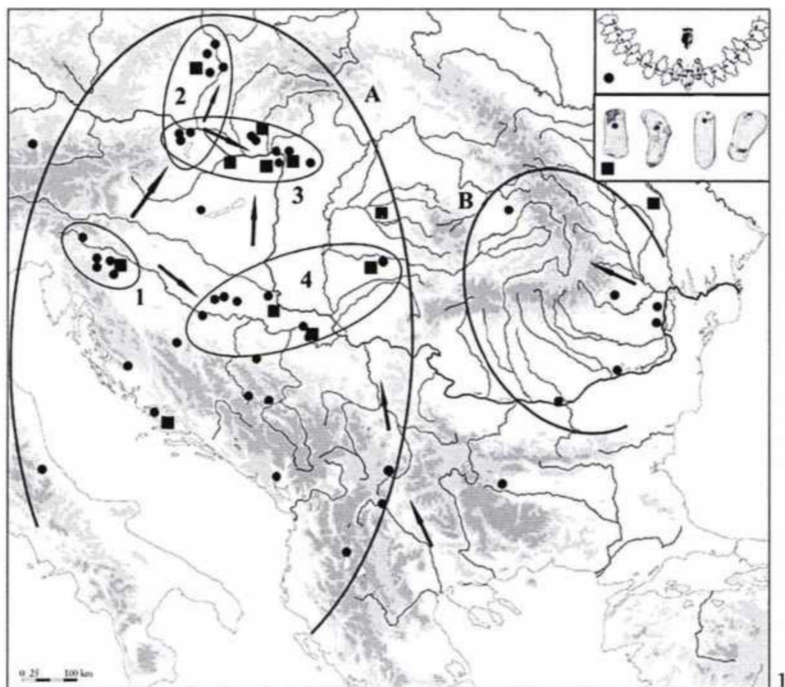
Pl. VI. 1. Descoperirile de la Sopron (după MARTON 1934); 2-4. Csepel, elementul 276; 5. tipuri de mărgele din elementul 276; 6-7. o pereche de brățări din bronz; 8-10. Fibule Altmark; 11-14. plăci de bronz decorate în rozetă, cu resturi de elemente din fier pe spate; 15. o mică fibulă din bronz cu picior prins cu curea.

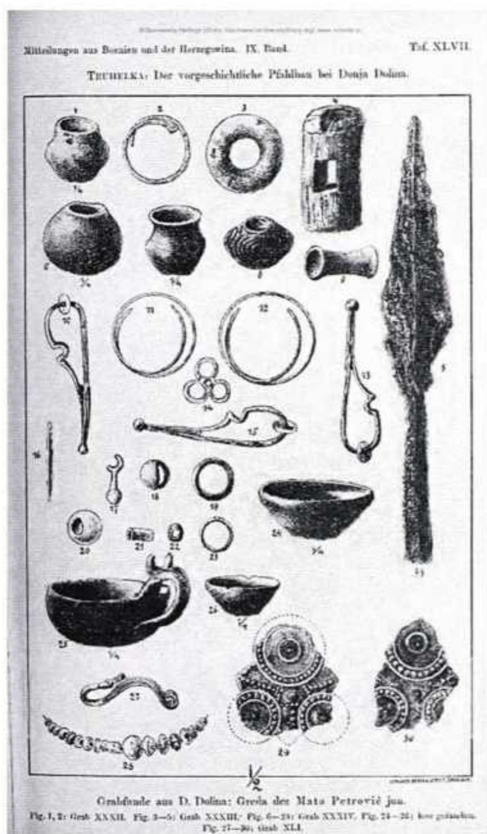

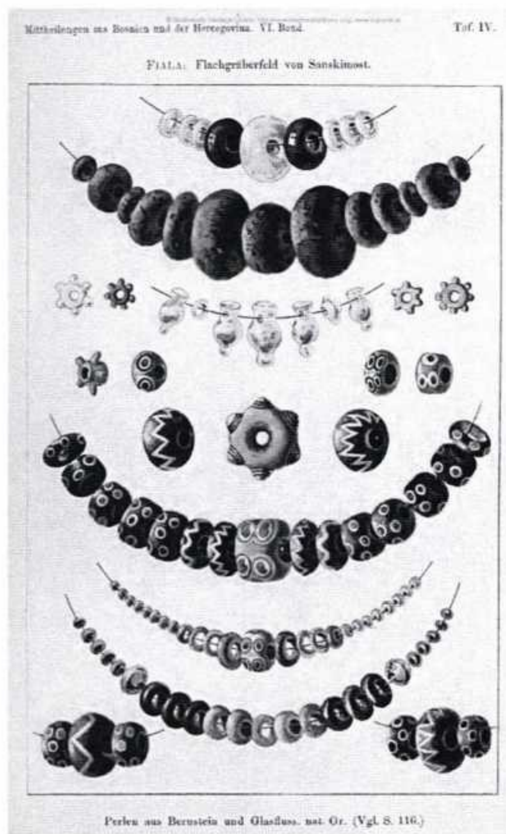
Planșa I. 1. Harta Budapestei și amplasarea sitului; 2. Prezentare generală a cimitirului La Tene; 2a. Sectorul sudic al cimitirului cu mormintele La Tene B; 3. Borbala Maraz; 4. Harta migrației celtice (de B. Maraz).

Planșa II. Diverse mărgele din cimitirul celtic din Csepel; 1.
Mărgele transparente, de culoare verzuie, în formă de amforă; 2. Mărgele de coral și sticlă colorată; 3. Mărgele de chihlimbar; 4. Mărgele transparente, albastre, în formă de amforă; 5. ab.,de: Transparentă, incoloră și c: Mărgele verde, în formă de amforă; 6. Mărgele de diferite
tipuri și culori în timpul săpăturilor; 7. Mărgele de coral; 8. Mărgele de coral transformate în formă de amforă.

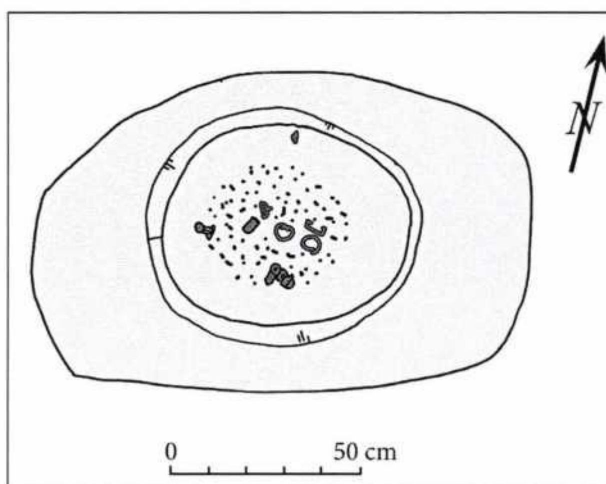

Planșa III. 1. Distribuția mărgelelor de sticlă în formă de amforă și a mărgelelor de coral (după RUSTOIU 2015); 2. Descoperire de la Donja Dolina (după TRUHELKA 1904); 3. Descoperiri de la Sanski Most (după FIALA 1899).

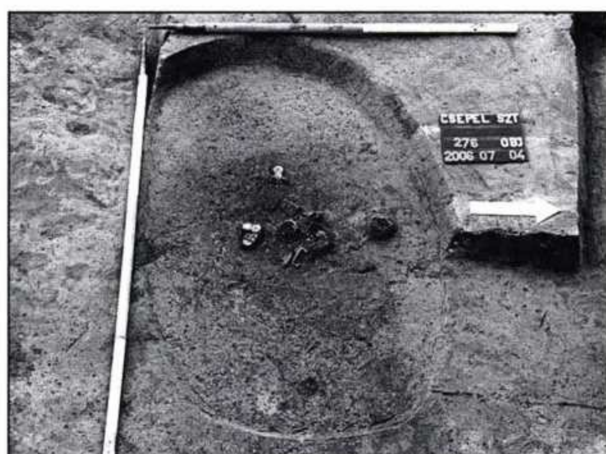

Planșa V. 1-2. *Csepel-Szennyviztisztitô,* mormintele 538, 607; 3. Îmbrăcăminte feminină celtică, un experiment de reconstrucție (sfârșitul secolului al IV -lea - începutul secolului al III- lea î.Hr.); 4a-c. Tipologia cantharoilor danubieni: a. imitații ale formelor elenistice; b.
cantharoi derivați din boluri locale; 3. cantharoi derivați din vase înalte locale; 5a-b. cantharo-ul și decorațiunile sale din mormântul 179 de la Csepel; 6. pseudo-cantharo-ul de la Csepel, mormântul 149; 7. pseudo-cantharo-ul din Blandiana; 8-9. Mânere antropomorfe din vase grecești și etrusce (4-6. după RUSTOIU-EGRI 2011).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

Planșa VI. 1. Descoperirile de la Sopron (după MARTON 1934); 2-4. Csepel, elementul 276; 5. tipuri de mărgele din elementul 276; 6-7. o pereche de brățări din bronz; 8-10. Fibule Altmark; 11-14. plăci de bronz decorate în rozetă , cu resturi de elemente de fier pe spate; 15. o mică fibulă din bronz cu picior prins cu curea.

O ÎNCERCARE DE INTERPRETARE A DESCOPERIRILOR DIN ASEZĂRI LA TÈNEAȘI DIN PERIOADA ROMANĂ DE LA SZILVÁSVÁRAD, ÎN NORD-ESTUL UNGARIEI[12]

Eszter SOÓS din
Pécs Pécs, Ungaria
soos.eszter@pte.hu

KarolyTANKO
MTA - Grupul Interdisciplinar de Cercetare Arheologică ELTE
Budapesta, Ungaria tanko.karoly@btk.elte.hu

Cuvinte cheie: așezare din epoca fierului târziu, perioadă romană, cultura La Tene, cultura Przeworsk, celți, germanici, quads, Barbaricum, tipologie și cronologie ceramică, importuri romane, NE-Ungaria

Din punct de vedere geografic, partea de nord-est a Ungariei este o regiune muntoasă, împărțită de afluenții râului Tisa. Este mărginită de Cotul Dunării și râul Ipoly la vest, de Marea Câmpie Maghiară la sud și de râul Bodrog la est. În timpurile istorice - deci la sfârșitul epocii fierului și în perioada romană/timpurie a migrațiilor - acest teritoriu era puternic legat de zona situată la vest și la nord de Dunăre, precum și de Marea Câmpie Maghiară (Fig. 1).

În ceea ce privește acest teritoriu, cercetătorii perioadei Migrațiilor Timpurii s-au ocupat de supraviețuirea - locuitorilor celtici - sau, cu alte cuvinte, de tradițiile culturii La Tene - în perioada romană și de chestiunea celei mai vechi așezări a grupurilor germanice de mult timp (PARDUCZ 1957, 50; SALAMON-TOROK 1960, 154, 170-171; SALAMON 1963, 18; K. VEGH 1964, 52; LAMIOVA-SCHMIEDLOVA 1969, 462; K. VEGH 1975, 92; JURECKO 1983, 277-278; K. VEGH 1989, 484-488; BUDINSKY-KRICKA-LAMIOVA-SCHMIEDLOVA 1990, 313; K. VEGH 1999, 218-219; KAMINSKA 2005). Totuși, în general, s-ar putea afirma că sunt disponibile doar date limitate din perioada tranziției de la perioada La Tène la perioada romană timpurie. Aceste materiale arheologice sunt cunoscute din săpături anterioare, în timp ce rezultatele investigațiilor recente sunt în mare parte nepublicate sau cunoscute din rapoarte preliminare.

Nu este încă posibil să se interpreteze faptul că din această perioadă au fost identificate doar așezări, în timp ce nu avem informații despre amplasarea cimitirelor. Pe lângă puținele date arheologice disponibile, cea mai importantă problemă este reprezentată de dificultățile cronologiei absolute. Din această perioadă, rămășițele funerare sunt puțin cunoscute, iar artefactele metalice sunt rareori descoperite, prin urmare ne putem baza în principal pe ansamblurile ceramice. Pe baza acestora, orizontul celtic cel mai recent, precum și momentul exact și dinamica celei mai vechi ocupații germanice sunt problematice.

12 Aș dori să le mulțumesc doamnei Oana Damian și domnului Vlad Vintilă Zirra pentru ajutorul acordat în căutarea obiectelor de la Cepari în depozitul Institutelor. Depozitul Institutelor se află într-un proces de reorganizare, ceea ce a îngreunat foarte mult căutările. Odată ce această reorganizare se va finaliza, inventarele funerare de la Cepari vor putea fi probabil identificate.

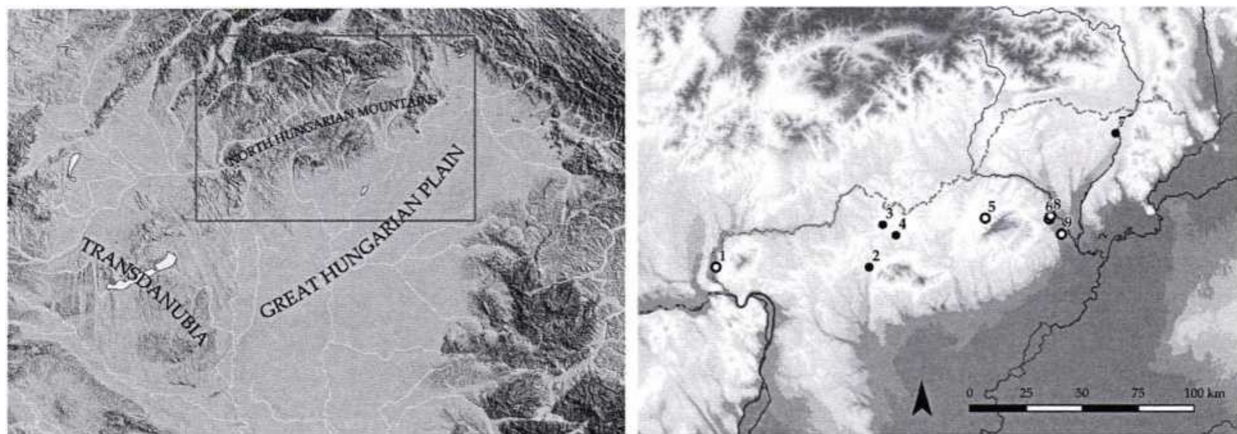

Fig. 1. Așezări cu ansambluri ceramice barbare din perioada La Tène și din perioada romană în Munții nord-ungari menționați în această lucrare:
1. Ipolytolgyes (ERDÉLYI-LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1971), 2. Pásztó-CsoMt/aZva (TANKÓ 2006), 3. Salgótarján- *Ipari-park* (VADAY-SZABÓ 2009), 4. Kazár (VADAY) , 220044; 22004; 5. Szilvásvárad-Sport *tér* (SALAMON- TÓRÓK 1960), 6. *Miskolc-Szabadság tér* (K. VÉGH 1964), 7. *Hernádvécse-Nagy-rét al 4-lea loc (* SOÓS 2015,116), 8. Sotéduczkapu19 . Kistokaj-Gerenda (K. VÉGH 1975, 71).

Din rezultatele publicate până în prezent, este evident că există unele așezări în regiunile muntoase puțin investigate din nord-estul Ungariei, unde au fost găsite ceramică de așezare La Tene, împreună cu artefacte de natură germanică din perioada romană. Acest lucru justifică în special examinarea amănunțită a relațiilor dintre descoperirile acestor două culturi arheologice diferite descoperite în același loc (Fig. 1). Site-ul Szilvasvarad-Sport ***ter , care acum se publică,*** ne oferă o bună oportunitate de a rezuma tipurile ceramice caracteristice și întrebările aferente.

Situl Szilvasvarad-Sporfter ***(*** sau Szilvasvarad-Lovaspd/ya) a fost excavat ca parte a unei cercetări arheologice planificate la începutul anilor 1960 (SALAMON-TOROK 1960). În timpul acestui proces au fost deschise mai multe șanțuri, în care descoperirile descoperite au fost documentate în funcție de straturi (Pl. 1/1). Cel puțin o clădire semi-scufundată și alte trei sau patru elemente arheologice pot fi reconstituite din documentația veche a săpăturilor. Din păcate, doar o parte din materialul arheologic poate fi conectată la clădirea (A) și la elementele arheologice (BC). Majoritatea descoperirilor au fost descrise ca fiind ceramice din primul (0-20 cm), al doilea (-20-40 cm) sau al treilea (-40-60 cm) strat al diferitelor șanțuri (Pl. 1/2).

Cioburile de ceramic din perioada celtică și romană provin de obicei din aceleași straturi ale săpăturilor, dar în acest caz nu a fost o dovadă certă pentru un context apropiat. Singurul context închis, clădirea semi-scufundată, conținea descoperiri mixte din ambele perioade. Trebuie menționat că nu a fost disponibilă nicio documentație despre această clădire, ci doar harta completă a săpăturilor. Fără artefacte metalice databile, ne putem baza doar pe material ceramic.

În ansamblurile ceramice celtice de la Szilvasvarad există doar câteva piese de ceramică lucrată manual. Dintre acestea, un singur fragment poate fi identificat tipologic: o oală de gătit în formă de butoi de tip I.5.2.1 (Pl. 11/14) (toate identificările tipologice din acest studiu se bazează pe sistemul Sajopetri: SZABO-TANKO 2007, 168; SZABO *ET AL.* 2007, 229). Nu existau alte obiecte de ceramică la fața locului. Acest tip, clasificat printre formele tradiționale „scitice”, a fost, de asemenea, un tip comun în așezarea din epoca fierului târzie de la Sajopetri (SZABO *ET AL.* 2007, 239). Având în vedere acest lucru, poate fi datat cu siguranță în perioada La Tene. Celelalte tipuri ceramice au fost toate aruncate la roată în faza La Tene de la Szilvasvarad. Bolul clasic, de tip II.1.1, cu profil în S, Pl. 11/13; III/7,13-14) și vasul semisferic de tip II.1.2 cu margine îngroșată (Pl. III/5,11) este reprezentat în materialul din situl așezării. Situle (Pl. II/ 4, 8; IV/6) cu (tipul II.2.2) sau fără (tipul II.2.1) decor pieptănat sunt, de asemenea, descoperiri frecvente în faza târzie a epocii fierului a așezării. Diferite variante de tip II.3 ale oalelor strunite la roată (Pl. III/ 8-9) și oale mici de tip II.5 (Pl. 11/12; III/10) apar și ele printre materialul așezării.

Din punct de vedere tehnologic și tipologic, tipurile ceramice menționate mai sus se încadrează în imaginea relativ unitară a perioadei La Tene din nord-estul Ungariei. Aceste tipuri erau utilizate în mod obișnuit în așezările La Tene mijlocii (TANKO 2010, pl. 2-3) și prezintă analogii apropiate cunoscute și din oppidumul La Tene târziu de la Bukkszentlaszlo (HELLEBRANDT 1992, fig. X).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

O mică parte din ceramica modelată manual din perioada romană era ceramică fină cu suprafață lustruită, în timp ce cea mai mare parte era ceramică brută. Implementarea fină a vaselor lustruite (Pl. II/7, 9; III/1, 6) este tipică în materialul ceramic din Quadi și în cultura Przeworsk (KOLNIK *ET AL.* 2007, 24, obr. 23-24; VARSIK 2011, 184; GINDELE 2010, 142; Soos 2016, fig. 5).

Analogia cu oala miniaturală (Pl. III/2) a fost găsită la Sebastovce-Barca (LUSTIKOVA 2013, Tab. III/5) în regiunea Przeworsk, iar boluri cu profil similar au fost frecvente și în vest, în teritoriul Quad (KOLNI'K *ET AL.* 2007, obr. 23). Fragmentele de la fund (Pl. II/5,9), aparținând probabil bolurilor biconice, sunt în general răspândite în materialul culturii Prezworsk din Bazinul Carpatic (GINDELE-ISTVANOVITS 2009, Abb. 22; LUSTIKOVA 2013, Tab. 1/8,15; Soos 2014, fig. 10/7; 22/9). Majoritatea vaselor din Szilvasvarad erau simple, cu corp globular (Pl. II/2; IV/7; V/3-4, 6-7), care erau răspândite în așezările germanice din Barbaricum din perioada de tranziție a secolelor II - III d.Hr. (Ipolytolgyes: ERDELYI-LAMIOVA-SCHMIEDLOVA 1971, obr. 4/1, 6/5-6; în vecinătatea orașului Miskolc: K. VEGH 1989, fig. 6/11-12; 13/25; Slovacia de Vest: VARSIK 2011, obr. 101; 103). Vase cu gură îngustă (Pl. IV/1) au apărut și pe teritoriul sarmatic (VADAY-SZEKERES 2001, fig. 18/14), dar formele de bază ale vaselor sunt ușor de separat de ceramica din Szilvasvarad. Bolurile, similar ceramicii descoperite la Paszto (TANKO 2006, fig. 4), aveau marginea ușor inversată și corpul emisferic (Pl. VI).

Ceramica aruncată la roată din perioada romană consta în principal din boluri conice și emisferice (Pl. 11/11; IV/2) și, similar materialului de la Paszto (TANKO 2006, fig. 4), au fost găsite și ulcioare și borcane (Pl. II/6; IV/8). Bolurile emisferice simple și bolurile arse în roșu sau gri, cu profilul îndoit într-un unghi ascuțit și margine inelară (Pl. VI), pot fi găsite în așezările sarmatice din a doua jumătate a secolului al II- lea d.Hr. (VADAY-SZEKERES 2001, fig. 10/7,12; 14/6-7,9,11,13; 26/4,7; 27/10-11). Bolurile conice cu margine inversată diagonal au fost frecvente și în materialul sarmatic târziu (KOVALOVSZKI 1980, 16. t./4; SOSKUTI 2010, 172, 1. k./10). Decorul netezit a apărut și pe fragmentele de ulcioare aruncate la roată (Pl. II/6). Analogiile acestuia sunt cunoscute din teritoriul sarmatic și din așezările din vecinătatea orașului Miskolc (VADAY-SZEKERES 2001, fig. 24/1, 3; K. VEGH 1989, fig. 7/1; 14/9, 15; K. VEGH 1999, fig. 13/14; 19/12). În ciuda celor menționate mai sus, vasele de depozitare mari și brute, așa-numitele „de tip nordic" (Pl. IV/8), au fost utilizate în principal pe teritoriul culturii Przeworsk (LAMIOVA-SCHMIEDLOVA 1969, 475; Soos 2014, 146, 7. k.; Soos 2016, fig. 5).

Artefactele databile din materialul arheologic sunt, de asemenea, importuri romane în cazul vasului de la Szilvasvarad. Bolul panonic gri, decorat cu nervuri - ***Ringschiissel*** - (Pl. VI) este caracteristic așezărilor germanice din Barbaricum din a doua jumătate a secolului al II-lea până la începutul secolului al III- lea d.Hr. (ERDELYI-LAMIOVA-SCHMIEDLOVA 1971, obr. 9/9; LAMIOVA-SCHMIEDLOVA 1969, 480, Abb. 29/6-8; 14/3; precum și partea de vest a Slovaciei: VARSIK 2011, 190, obr. 102). Fragmentul de terra sigillata (Pl. VI) aparține marginii unui vas de tip Dragendorff nr. 31 (GABLER 1968, 225; GABLER-VADAY 1986, 25). Această formă de vas a apărut deja pe teritoriul sarmatic ca produs al atelierelor din Gallia Mijlocie, în timp ce în regiunea Curburii Dunării acest tip poate fi pus în legătură mai degrabă cu atelierele de la Rheinzabern și Westerndorf și poate permite, de asemenea, o datare ulterioară față de Marea Câmpie Maghiară (GABLER-VADAY 1992, 89 și urm., 91).

Interpretarea cronologică a descoperirilor menționate mai sus este deosebit de problematică. Cel mai important motiv pentru aceasta este lipsa unei baze cronologice absolute din teritoriile de la est de Dunăre în perioada cuprinsă între secolele II - I î.Hr. și secolele I -II d.Hr. Cronologia relativă utilizată în prezent pune, de asemenea, unele probleme. După analogiile cunoscute, descoperirile celtice prezentate aici pot fi clasificate în faza LT C, care, conform punctului de vedere acceptat în prezent, poate fi datată în secolele III - II î.Hr. Mai mult, conform stării actuale a cercetărilor, cimitirele orizontale din La Tene timpuriu și mediu au încetat la sfârșitul fazei LT Cl, iar majoritatea așezărilor au fost, de asemenea, abandonate în această perioadă (SZABO 2015, 60).

Această schimbare a fost legată de înființarea oppida (FICHTL 2000, 31; SZABO 2015, 60). În prezent, se pare că Bukkszentlaszlo a fost cel mai semnificativ oppidum din Munții Nord-Ungaria. În interiorul meterezei au existat doar investigații la scară mică în 1930 și 1958 (HELLEBRANDT 1992, 37). Pe lângă unele artefacte metalice nedatabile, au fost găsite în principal cioburi ceramice. Au fost publicate în special tipurile aruncate la roată: boluri cu profil în S (tipul ILLI), boluri semisferice cu margine îngroșată (tipul II.1.2), situle cu (tipul II.2.2) sau fără (tipul II.2.1) decor pieptănat, diferite variante de oale strunjite la roată (tipul II.3) și oale mici (tipul II.5), precum și dolia (tipul

II.9) a apărut și printre materialele așezărilor (HELLEBRANDT 1992, fig. VI-X). În ciuda cantității uriașe de material ceramic, ceramica lucrată manual a fost rareori prezentă (HELLEBRANDT 1992, fig. VI/9,12; VIII/13). Toate tipurile ceramice descoperite în Bükkszentlászló sunt prezente, fără excepție, în Sajópetri (SZABÓ *ET AL.* 2007, fig. 47) și în celelalte așezări LT B2-C1 (TANKÓ 2010, pl. 2-3).

Totuși, pe lângă ceramica caracteristică stilului La Tene, lucrată manual, o cantitate semnificativă de ceramică lucrată manual, cu caracteristici scitice, a fost prezentă și în Sajópetri, Polgár și Mátraszólós, care au fost abandonate la sfârșitul fazei LT Cl (SZABÓ 2007, 319; TANKÓ 2010, 325). Ceramica lucrată manual, cu caracteristici scitice, a apărut rar în Bükkszentlászló, precum și în Szilvásvárad. Din aceasta putem concluziona că tradiția ceramică La Tene mijlocie a persistat, iar tipurile anterioare au fost utilizate continuu în perioada La Tene târzie, în timp ce ceramica lucrată manual, cu caracteristici scitice, a dispărut treptat din ansamblurile din nord-estul Ungariei. Între timp, proporția tipurilor lucrate manual, cu caracteristici scitice, s-a schimbat în ansamblurile ceramice din așezări în perioada de tranziție de la La Tene mijlocie la cea târzie. Este evident că a crescut numărul de boluri cu profil în S, situle și oale, în timp ce dolia și borcanele de depozitare apar și ele în cantități mari în ansamblurile ceramice. Acest lucru poate fi observat atât în Bükkszentlászló, cât și în Szilvásvárad.

Pe de altă parte, rata ceramicii lucrate manual a fost în medie de 60-80% în așezările celtice convenționale (Sajópetri: 76%: SZABÓ *ET AL.* 2007, 251; Mátraszólós: 88%: TANKÓ-VADAY 2010, 144 și următoarele; Polgár: 57%: SZABÓ *ET AL.* 2008, 198). În cazul orașului Szilvásvárad, dacă se ia în considerare doar materialul La Tene, putem număra aproape doar ceramică prelucrată la roată. Dimpotrivă, ceramica din perioada romană era în mare parte lucrată manual, în timp ce numărul ceramicii prelucrate la roată este foarte scăzut (Fig. 2).

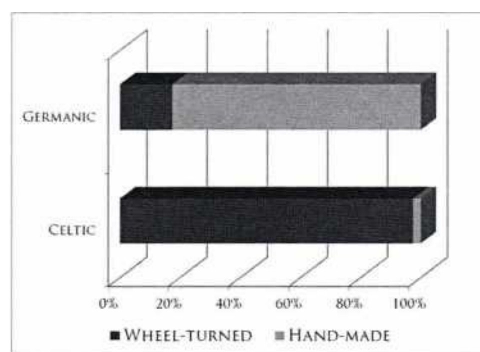

Fig. 2. Statistical distribution of wheel-thrown and hand-made ware from Szilvasvarad-Sport *ter.*

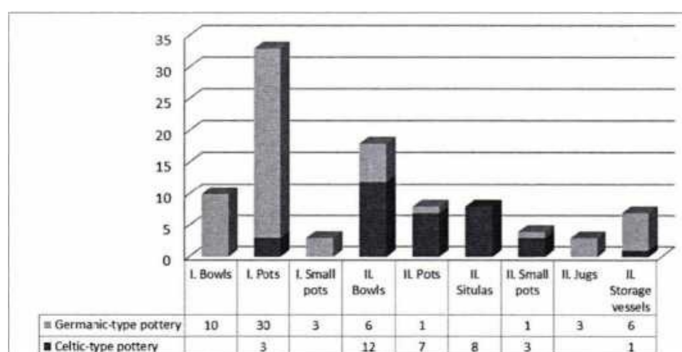

Fig. 3. Statistical distribution of the main pottery types in Szilvasvarad-Sport *ter* (NMI).

Dacă analizăm ceramica turnată la roată din perioada La Tene împreună cu ceramica din pământ lucrată manual din perioada romană, rata ceramicii lucrate manual este de aproximativ 70%, similară cu cea dintr-o așezare tipică din epoca fierului. Pe lângă faptul că cioburile din epoca fierului târzie și din epoca romană provin frecvent din același strat sau context în Szilvasvarad, materialele ceramice ale celor două perioade s-au completat funcțional reciproc: ceramica fină turnată la roată era tipică La Tene, în timp ce ceramica lucrată manual, cu temperatură brută, era de natură germanică (Fig. 3).

Descoperirile din perioada romană pot fi datate pe baza importurilor. Aceste descoperiri unice au fost făcute de la sfârșitul secolului al II- lea până la începutul secolelor al II -lea și al III- lea d.Hr. Cu toate acestea, este discutabil cum determină acestea întreaga durată de viață a așezărilor? O problemă metodologică importantă a cercetării din perioada romană este că cronologia așezărilor se bazează pe cronologia importurilor romane. Fluxul de artefacte romane către Barbaricum a avut două puncte culminante. Primul a fost în perioada războaielor markomanice, deci din a doua jumătate a secolului al II- lea până în prima jumătate a secolului al III- lea d.Hr., iar al doilea a fost la sfârșitul secolului al IV - lea d.Hr. Din acest motiv, aceste puncte de referință cronologice „apropie” sau „restricționează” durata de viață a așezărilor la deceniile de după războaiele markomanice și/sau sfârșitul secolului al IV -lea d.Hr. Această problemă nu se limitează doar la Ungaria de Est, ci sunt afectate și teritoriile cehe, moraviane și slovace (TEJRAL 1998, 187, Abb. 4).

Problema cronologică a secolului I d.Hr. provine parțial din situația menționată mai sus . Cu excepția câtorva exemple izolate (BENADIK 1965; BUDINSKY-KRICKA-LAMIOVA-SCHMIEDLOVA 1990), nu putem data cu certitudine nicio așezare în această perioadă, nici pe teritoriul
cultura Prezworsk (GINDELE 2013, 12) și nici Barbaricumul sarmatic (ISTVANOVITS *ET. AL.* 2005; ISTVANOVITS-KULCSAR 2005) în partea estică a Bazinului Carpatic. Trebuie să observăm că depopularea Marii Câmpii Maghiare și a Munților Nord-Ungari este destul de improbabilă în secolele I î.Hr. și d.Hr.

O problemă cronologică similară poate fi observată și în Polonia Mică. M. Rudnicki a analizat relația dintre celți și popoarele germanice din perspective arheologice diferite. El a concluzionat că elementele Przeworsk au apărut relativ devreme în materialul celtic local, descris anterior ca grupul Tyniec (WOZNIAK 1992; GODLOWSKI 1992, 13), de la

sfârșitul perioadei La Tene Medii (RUDNICKI 2009, 293). Conform acestui fapt, putem conta pe existența paralelă a celor două grupuri etnice, dar există doar puține dovezi arheologice pentru o posibilă coexistență. Amestecul dintre materialul celtic și cel germanic timpuriu poate fi observat și în Moravia și Bazinul Ceh. Aceste descoperiri au fost descrise ca grupul Radovesice-Luzice sau Odera-Wartha (DROBERJAR 2006). După cum se poate observa, problema ridicată în cazul siturilor Szilvasvarad, Paszto (TANKO 2006) și al celorlalte situri din nord-estul Ungariei nu este deloc singulară în cercetarea Barbaricum.

În concluzie, interpretarea comună a materialelor din epoca fierului târzie și perioada romană timpurie pune o problemă metodologică (Pl. VI). Cercetătorii celor două perioade au elaborat sisteme tipo-cronologice diferite bazate pe propriile materiale, o secțiune comună a acestora fiind încă dificil de interpretat. Datarea bazată pe schimbări rapide are ca rezultat faptul că cronologia unei culturi materiale neschimbate pentru o lungă perioadă de timp va fi considerată nejustificat de „scurtă”. Pe de altă parte, această cronologie este încadrată de două puncte de bază cu siguranță databile: perioada La Tene medie și perioada războaielor markomanice. Din acest motiv, se pare că nu ar fi existat date arheologice în Ungaria de Est între secolele II - I î.Hr. și secolele I - II d.Hr.

Prin urmare, este deosebit de dificil de interpretat descoperirile celtice și germanice timpurii descoperite în același context în Szilvasvarad și situri similare. În lumina acestui fapt, sunt necesare cercetări suplimentare pentru a dovedi sau a respinge posibilitatea unor relații între celți și popoarele germanice.

În cele din urmă, trebuie menționat că Muzeul Castelului Dobo Istvan din Eger a efectuat investigații suplimentare la fața locului în 2016, unde - printre altele - au fost descoperite numeroase descoperiri din epoca fierului târzie și perioada romană timpurie, precum și diferite structuri de așezare. Sperăm că teritoriul recent excavat al sitului dovedește multe informații noi despre perioada de tranziție dintre La Tene și perioada romană timpurie și clarifică multe întrebări fără răspuns din nord-estul Ungariei.

Referințe

BENADIK 1965 — Benadik, B., Die spätlatenezeitliche Siedlung von Zemplin in der Ostlowakei, *Germania,* 43, 63-91.

BUDINSKY- KRICKA-LAMIOVÄ-SCHMIEDLOVA 1990 — Budinsky-Kricka, V.-Lamiovä-Schmiedlovä, M., A late l st Century BC - 2nd Century AD Cimitir at Zemplin, *SlovArch,* 38, 245-344.

DROBERJAR 2006 — Droberjar, E., Colecție planificată a culturii Poloniei Mari. De la cronologia așezărilor și localităților germanice din Oechsl până la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, IN: Droberjar, E.-Lutovsky, M. (ed.), *Arheologie barbară. Materiale de la prima conferință preistorică „Așezări celtice târzii, germanice și slave timpurii”, Kounice, 20-22 septembrie 2005,* Praga, 11-90.

ERDELYI-LAMIOVA-SCHMIEDLOVÄ 1971 — Erdelyi, I.-Lamiovä-Schmiedlovä, M., Osada z doby rimskej v Ipolytölgyesi v Mad'arsku, *VsP,* 2, 51-72.

FICHTL 2000 — Fichtl, S., *La ville celtique. Les oppida de 150 av. J.-C. ä 15 ap. J.-C.,* Paris.

GABLER 1968 — Gabler, D., Terra sigillatäk a Kelet-Pannoniäval szomszedos Barbaricumban. A Barbaricum importjänak nehäny kerdese, *Archßrt,* 95, 211-242.

GABLER-VADAY 1986 — Gabler, G.-Vaday, A., *Terra Sigillata în Barbaricum între Pannonia și Dacia,* FAH.

GABLER-VADAY 1992	Gabler, G.-Vaday, A., Terra Sigillata în Barbaricum între Pannonia și Dacia, II, *ActaArchHung,* 44, 83-160.
GINDELE 2010	Gindele, R., *Dezvoltarea așezărilor imperiale în Barbaricum din regiunea de nord-vest a României,* Satu Mare.
GINDELE 2013	Gindele, R., Problema aşezărilor barbare din nord-vestul României între întemeierea provinciei Dacia și războaiele marcomanice, *EphemNap,* 23,11-30.
GINDELE-ISTVÄNOVITS 2009	Gindele, R.-Istvânovits, E., *Aşezarea romană de la Csengersima-Petea,* Satu Mare.
GODLOWSKI 1992	Godlowski, K., Cultura Przeworsk, IN: Neumann, G.-Seemann, H. (eds.), *Contribuții la înțelegerea Germaniei de Tacit, 2,* Göttingen, 9-90.
HELLEBRANDT 1992	Hellebrandt, M., Epoca celtică a orașului Miskolc, IN: Rémiâs, T. (ed.), *Studii arheologice din istoria timpurie a orașului Miskolc,* Miskolc, 33-74.
ISTVÄNOVITS - CHEIE 2005	Istvânovits, E.-Kulcsâr, V., Oale granuloase, un tip caracteristic de import provincial roman și ceramică barbară în așezările barbare din Marele Plan Maghiar, IN: Visy, Zs. (ed.), *Limes XIX, Lucrările celui de-al XIX- lea Congres Internațional de Studii Frontiere Romane,* Pécs, 987-997.
ISTVÄNOVITS *și colab.,* 2005	Istvânovits, E.-Lôrinczy, G.-Pintye, G., Așezarea imperială Szegvár-Oromdülôi, *MFMÉ,* 11, 51-115.
JURECKO 1983	Jurecko, P., Contribuție la soluționarea problemei așezării în estul Slovaciei în perioada romană, *Historica Carpatica,* 14, 277-384.
KAMINSKA 2005	Kaminskä, L., Două faze ale așezării romane în Cicarovce, *VsP, 7,* 57-82.
KOLNÎK *ȘI COLAB.,* 2007	Kolnik, T.-Varsik, V.-Vladâr, J., *Brane. Așezări germanice din secolele II-IV,* ASM, Catalogi X.
KOVALEVSZKI 1980	Kovalovski, J., *Telepàsatâsok Tiszaeszlâr-Bashalmon (Bronzkor, III-IV. és XI XIII. szâzad),* FAH.
LAMIOVÄ-SCHMIEDLOVÄ 1969	Lamiovä-Schmiedlovä, M., Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei, *SlovArch, 17,* 403-502.
LUSTIKOVÁ 2013	Lustikovė, L,, Sebastovce-Barca, Ceramica de epocă romană, *Studijné zvesti,* 54, 91-110.
PARDUCZ 1957	Pârducz, M., Römai csâszârkori lelet Miskolcon, *ACASA,* 1, 45-59.
RUDNICKI 2009	Rudnicki, M., Așezări și schimbări culturale în Polonia Mică în timpul perioadei La Tène târzii și începutul perioadei imperiale romane timpurii, IN: Salac, V.-Bemmann J., (ed.), *Europa Centrală în timpul lui Marbod. Conferința „Roztoky u Kfivoklatu" (Roztoky și Kfivoklatu), 4-8 decembrie 2006, cu ocazia celei de-a 2000-a aniversări a campaniei romane împotriva lui Marbod,* Praga-Bonn, 289-330.
SALAMON 1963	Salamon, A., La Tène-kori leletek Arkäröl, *FolArch,* 15.13-20.
SALAMON-TÖRÖK 1960	Salamon, Ä.-TÖRÖK, Gy., Aflări din nord-estul Ungariei din perioada romană, *FolArch, 12,* 145-172.
Soös 2014	Soös, E., Colțul Garadna-Kastély. O reevaluare a fragmentului de așezare germanică din perioada imperială romană, *ComArchHung,* 121-152.
Soos 2015	Soös, E., *Istoria așezărilor din Valea Hernäd în secolele I-IV/V d.Hr.,* Disertație de doctorat, Universitatea Eötvös Lorând, Budapesta.
Soos 2016	Soös, E,, Istoricul așezărilor din Valea Hernâd în secolele I până în secolele IV/V d.Hr. (Rezumatul tezei), *DissArch,* Seria 3., Nr. 4, 449-466.
SÖSKUTI 2010	Söskuti, K. Așezarea Szarmata găsește dintr-un tronson de gazoduct în județul Csongrád, de la Pusztaszertól la Algyô, IN: Lôrinczy, G. (ed.), De la Pusztaszertól la Algyôig, *MFMÉ,* Monumenta Archaeologica, II, Szeged, 171-192.
CROITOR 2007	Szabö, M., La chronologie de l'habitat, IN: Miklös, Sz. (dir.), *L'habitat de l'époque de La Tène à Sajôpetri - Hosszû-dülô,* Budapesta, 229-252.
CROITOR 2015	Szabö, M., Celții din Ungaria, IN: Szabö, M.-Borhy, L., *Istoria Ungariei în antichitate: celți și romani,* Budapesta, 13-81.

SZABÓ-TANKÓ 2007	Szabo, D.-Tankö, K., Présentation du système de gestion de céramique de Sajôpetri (Hungrie), *Ôsrégészeti Letters, 8-9,* 168—177.
SZABO *și colab.,* 2007	Szabo, M.-Tankô, K.-Szabô, D., Mobilier ceramic, IN: Szabo, M. (ed.), *Habitatul perioadei La Tène în Sajôpetri - Hosszu-dülô,* Budapesta, 229-252.
TAILOR *BASED* 2008	Szabo, M.-Czajlik, Z.-Tankô, K.-Timâr, L„ Polgar 1: l'habitat du second Age du Fer (III e siecle av. J-Chr.), *ActaArchHung,* 59,183-223.
TANKO 2006	Tankô, K., Așezare barbară din perioada celtică și romană de la Pâsztô, Csontfalva, *AIH 2005, 87-97.*
TANKO 2010	Tankô, K., La Téne Ceramic Technology and Typology of Settlement Assemblages in Northeast Hungary, IN: Berecki, S. (ed.), *Iron Age Communities in the Carpathian Basin, Proceedings of the International Coloquium from Târgu Mureș,* Cluj-Napoca, 321-332.
TANKÓ-VADAY 2010	Tankô, K.-Vaday, A., Așezări din epoca bronzului târziu și epoca fierului târziu în Mâtraszôlós-Kirâlydombrôl, IN: Guba, Sz.-Tankô, K. (eds.), *„Pornim din cele mai vechi timpuri...” Studia Archaeologica in honorem Pauli Patay / Studii arheologice din comitatul Nôgrâd în onoarea lui Pâl Patay,* Szécsény, 137-196.
CU LAPTE 1998	Tejral, J., Particularitățile dezvoltării așezărilor germanice în perioada imperială și perioada timpurie a migrațiilor în Moravia și reflectarea lor în dovezile arheologice, IN: Leube, A. (ed.), *Casă și fermă în Germania de Est. Conferința de la Berlin, 4-8 octombrie 1994,* UPA, 50, 181–207.
VADAY 2004a	Vaday, A., Kazär (több korszakù régészeti lelôhely) / Kazär (un sit arheologic cu mai multe perioade), *AIH 2003,* 51-64.
VADAY 2004b	Vaday, A., Kazär több korszakù régészeti lelôhely feltărâsănak elôzetes jelentése, *NMMÉ,* 27-28, (2003-2004), 203-216.
VADAY 2006	Vaday, A., Kazär - un sit arheologic multi-periodic (Raport preliminar II) *,* AIH *2005,* 99-108.
VADAY-SZABÓ 2009	Vaday, A.-Szabo, A., Salgötarjän, Centru comercial - sit arheologic multiperiodic, *AIH 2008,* 5-42.
VADAY-SZEKERES 2001	Vaday, A.-Szekeres, Ä. Note asupra problemei așezărilor sarmatice timpurii din Marea Câmpie. (Despre problema imigrației și așezării jazige), *Studia Archaeologia,* 8, 231-298.
VARSIK 2011	Vrasik, V, *Germănske ostdlenie na vychodnom predpoli Bratislavy. Sidliskd z doby rtmskej v Bratislave-Trnăvke av okoli,* ASM, 18.
K. VEGH 1964	K. Végh, K., Rămășițele unei așezări din perioada Koracsâszâr în Piața Szabadsâg din Miskolc, *HOMÉ,* 4, 45-62.
K. VEGH 1975	K. Végh, K., Date pentru istoria Ungariei de Nord în secolele I-IV d.Hr., *HOMÉ,* 13-14, 65-129.
K. VEGH 1989	K. Végh, K., Csâszârkori telep Miskolc-Szirmân, *HOMÉ, 27,* 463-500.
K. VEGH 1999	K. Végh, K., Csâszârkori telep Szirmabesenyôn, *HOMÉ, 37,* 181-223.
WOZNIAK 1992	Wozniak, Z., Despre cronologia materialelor de așezare celtică din Silezia și Polonia Mică, IN: Godlowski, K. (ed.), *Probleme de cronologie relativă și absolută din perioada La Tène până în Evul Mediu timpuriu,* Cracovia, 9-17.

Lista figurilor

Lista plăcilor

pl. I. 1. Săpătură la Szilvasvarad-Sport *ter* în 1962; 2. Harta de topografie a săpăturii Szilvasvarad în 1962.
pl. II-V. Material arheologic de la Szilvasvarad-Sport *ter.*
Pl. VI. Distribuția tipo-cronologică a materialului ceramic de la *ter. Szilvasvarad-Sport.*

Szilvásvárad
1962
„A”

9+20 árok

15+20 árok

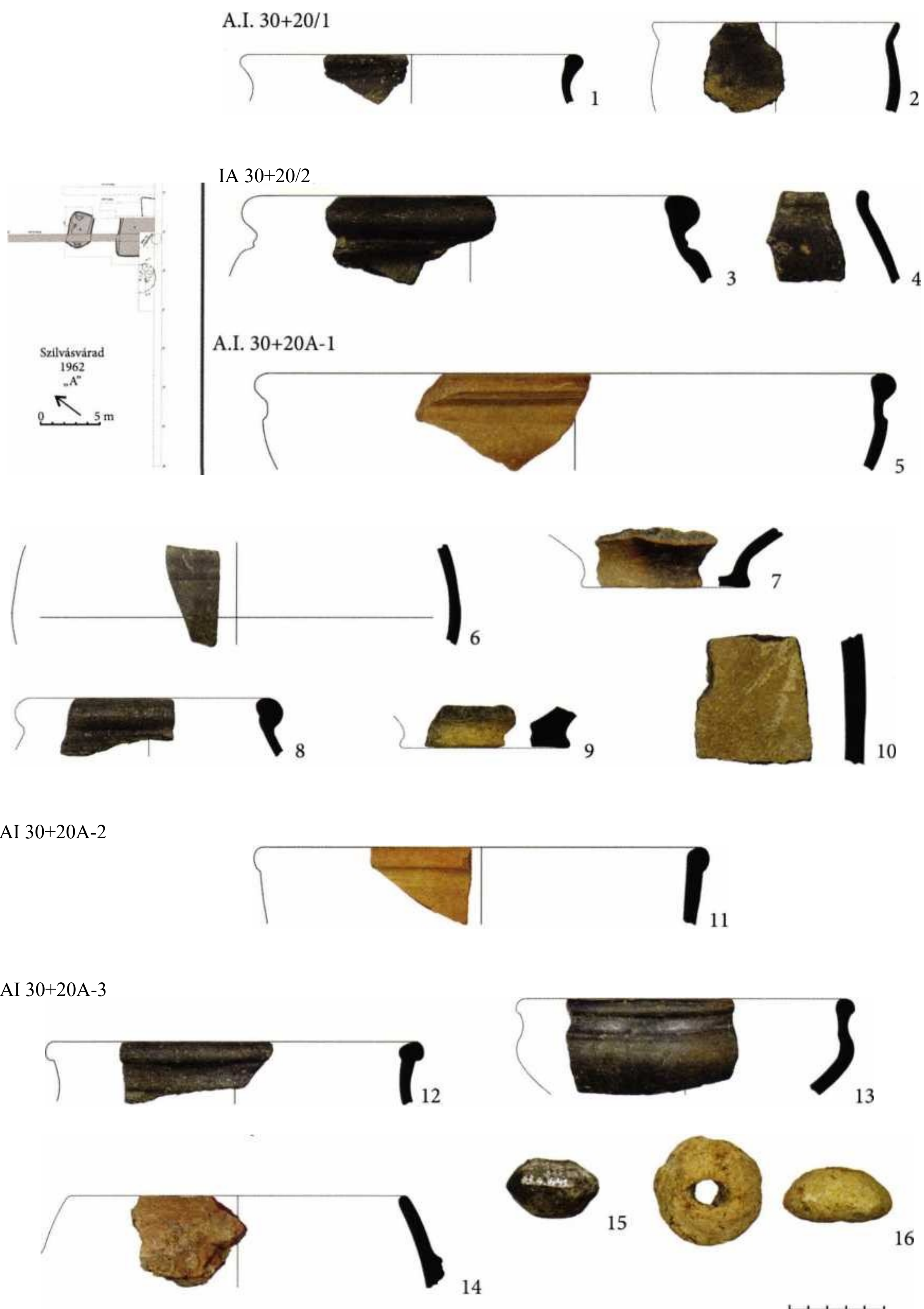
24+12 árok

26+7 árok

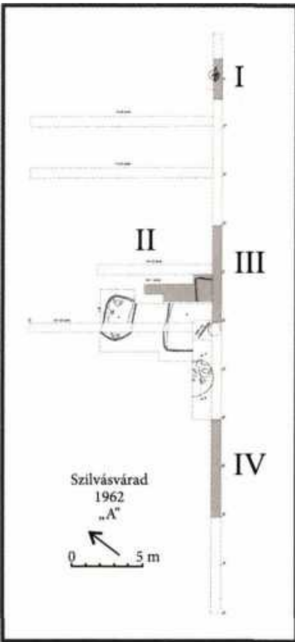
30+20 árok

0 5 m

2

Planșa II. Material arheologic de la Szilvasvarad-Sport *ter*.

A.I. 0-10/2

A.I. 0-10/a

I

A.I. 26+7/2

A.I. 26+7/3

II

A.I. 20-30/1

A.I. 20-30/2

III

A.I. 20-30/3

IV

A.I. 40-50/1

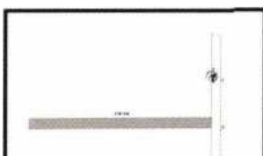

A.I. 40-50/2

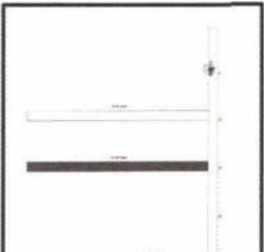
Planșa III. Material arheologic de la Szilvasvarad-Sport *ter*.

IA 9+20/1

Planșa IV. Material arheologic de la Szilvasvarad-Sport *ter*.

A.I. 15+20/a 1

IA 15+20/a2

Planșa V. Material arheologic de la Szilvasvarad-Sport *ter*.

	(
tipul 1.5.2.1.	§ LU Î < oale, boluri ? Z < E u
tipul II. 1.1.	

B) Săptămâna Î	
tipul II. 1.2. > *f* w ;	boluri L d
tipul II.2. «r»	Lt. *Eu* situle z 0 *t* *r* . Ld
tipul II.3. „Wbf > \”	Ld I vase
tipul II.5. p* r	
..wr	ghivece mici

Tipuri ceramice cu caracteristici germanice

Tip germanic fragmente

vase

boluri

Ceramică romană

boluri

URME ALE INTERACȚIUNILOR LOCALE ȘI CONEXIUNILOR REGIONALE ÎN REGIUNEA TISA DE MIJLOC

Péter F. KOVACS
Muzeul Damjanich Jânos,
Szolnok, Ungaria
kovacs@djm.hu

Cuvinte cheie: tezaur Besenyszôg, cultura Vekerzug, cultura La Tène, comunități, conexiune

Prezentul articol prezintă în detaliu schimbările sistemului de rețele și conexiuni din Regiunea Tisei Mijlocii în timpul Epocii Fierului (Fig. 1). În prima parte, aș dori să prezint epoca fierului timpurie și medie în general, iar apoi va fi analizată interacțiunea dintre comunitățile locale și locuitori prin intermediul câtorva exemple, și va fi discutată posibila proveniență a bunurilor non-locale din regiune.

Zona în cauză se află în estul Ungariei și poate fi definită ca una dintre mezoregiunile Marii Câmpii Maghiare, numită Regiunea Tisei de Mijloc. Din punct de vedere geografic, această zonă este o câmpie clasică, dominată în mare măsură de râuri și pâraie până la regularizarea albiei râurilor în secolul al XIX -lea . După cum arată reconstrucția hidrografică, bazinul hidrografic era extins (vezi V. SZABO *ET AL.* 2014, fig. 9). Un punct interesant este faptul că Regiunea Tisei de Mijloc este încă extrem de amenințată de inundații , apele interioare și poate fi considerată una dintre cele mai periclitate regiuni ale țării (Fig. 1).

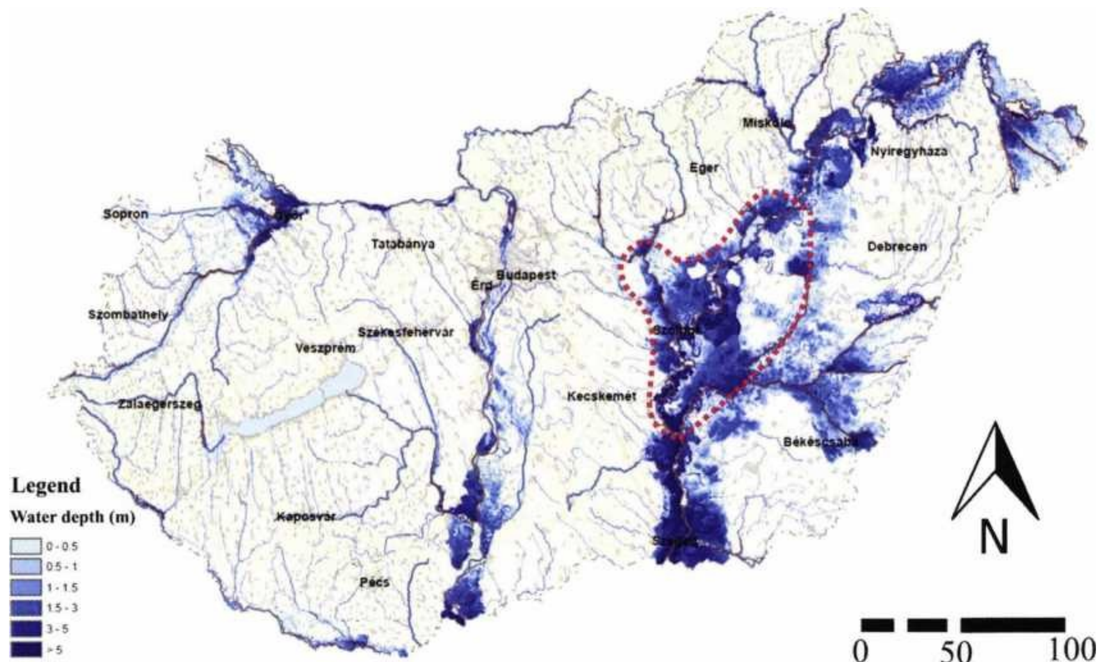

Fig. 1. Harta nivelului inundațiilor și a zonei studiate cu linie roșie punctată (sursa: http://kotivizig.vizugy.hu/).

Conectivitatea Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2018, p. 91-98

Singura descoperire evaluabilă din perioada pre-scitică este tezaurul de la Besenyszôg- *Fokorupuszta* . Acesta a fost găsit în timpul arăturii terenurilor de către țăranii locali în 1877. Potrivit unui ziar local, tezaurul era mai mare decât dimensiunea a ceea ce cunoaștem astăzi. Tezaurul de aur, datând din secolul al VIII- lea î.Hr., demonstrează cu adevărat natura multicoloră a Marii Câmpii Maghiare (HARMATTA 1948, 86). Ornamentările care caracterizează lucrările meșteșugarilor precaucaziani apar pe diadema din foi de aur și decorațiunile de frâu (KEMENCZEI 2001, 11-12; KEMENCZEI 2005, 68). În cazul pandantivelor și inelelor de braț cu capăt spiralat, se pot identifica influențe locale (KEMENCZEI 2000, 88), în timp ce în cazul fibulelor de aur în formă de cadran de nisip pot fi identificate influențe est-balcanice (TERZAN 2009, 206). Acest ansamblu de 64 de obiecte este unul dintre cele mai importante și mai reprezentative tezaure ale aérei (E KOVACS 2017, 22).

După perioada pre-scitică, epoca medie a fierului este mult mai vizibilă, însă doar câteva săpături sunt publicate, iar rezultatele sunt încă dezechilibrate. O parte remarcabilă a datelor provine dintr-un singur cimitir, și anume situl Tôrôkszentmiklôs-Surjdny (vezi CSALOG-KISFALUDI 1985). În ceea ce privește așezările din epoca medie a fierului, avem doar informații sporadice; cu toate acestea, secțiunea de așezări scitice din situl Jâszberény-AImdsi *tanya* va fi publicată în viitorul apropiat.

Sistemul de conexiuni al culturii Vekerzug/scitice trebuie înțeles ca fiind o primă moștenire a tradițiilor locale din epoca bronzului târziu. După cum interpretează unii cercetători, anumite rituri funerare pot proveni din comunitățile locale din epoca bronzului târziu. De exemplu, poziția contractată poate fi urmărită până în cultura Mezôcsât/prescitică, iar înmormântările prin incinerare pot fi derivate din epoca bronzului târziu (KEMENCZEI 2001, 16). De asemenea, tradiția ceramică arhaică poate fi descoperită pe unele tipuri de ceramică lucrată manual.

Cimitirul din Tôrôkszentmildôs-Surjânyf-Üjtelep este un alt bun exemplu pentru a demonstra conexiunile multidirecționale ale comunităților locale din epoca medie a fierului. Necropola are o tradiție care a supraviețuit epocii bronzului târziu, ceea ce poate fi observat prin unele descoperiri ceramice (CSALOG-KISFALUDI 1985, Abb. 1/13; 6/15). Există și alte descoperiri care ne conduc spre Vest. Oala în formă de găleată - imitație de situle - (CSALOG-KISFALUDI 1985, Abb. 3/9; 8/2; F. KOVACS 2017, 35), mica cupă biconică (CSALOG-KISFALUDI 1985, Abb. 2/1; 9/2; F. KOVACS 2017, 32), pot fi, de asemenea, interpretate ca un produs al culturii Hallstatt de Est. Riturile funerare prezintă, de asemenea, o imagine foarte diversă. 56% dintre cadavre au fost așezate în poziție contractată, 1% în poziție întinsă, 21% în formă de tort, 16% incinerație, 1% necunoscute (CSALOG-KISFALUDI 1985, 336). De fapt, au fost descoperite numeroase descoperiri tipice care pot fi legate direct de cultura scitică non-locală. Cum ar fi pandantive spiralate, mărgelele pentru ochi, arme sau decorațiunile din tolbă. Bunurile comerciale la distanță lungă sunt scoicile de vacă, dintre care trei pot fi găsite în cimitirul Tôrôkszentmiklôs (CSALOG-KISFALUDI 1985, Abb. 1/8).

În 1961, câteva descoperiri scitice au fost donate muzeului. Trei falere de aur, un șir de mărgele pentru ochi (13 bucăți), un *Fufizierfibel,* 50 de bucăți de scoici de cauri, un recipient decorat pentru pigmenți, un vas de lut, un șir de 12 mărgele de sticlă (KISFALUDI 1983, 69; F. KovÂcs 2017, 24). Conform relatării fondatorilor, descoperirile au fost depuse inițial într-un mormânt de înmormântare (KISFALUDI 1983, 69). Acest ansamblu funerar demonstrează legătura multidirecțională a culturii Vekerzug. *Fufizierfibel* este neobișnuit în partea de est a Bazinului Carpatic, cea mai

apropiată analogie a sa putând fi găsită la *Sopron-Balf* și *Sopron-Krautacker* (KISFALUDI 1983, 69). Falerele de aur și mărgelele pentru ochi provin probabil din zona Pontului (KISFALUDI 1983, 69-70). Scoicile de cauris provin dintr-o mare cu apă caldă, probabil din Africa de Est, în timp ce mărgelele simple de sticlă sunt răspândite în cimitirele culturii Vekerzug (KISFALUDI 1983, 70).

Niciun obiect din Regiunea Tisei Mijlocii nu poate fi considerat artefact de influență elenistică. Există o singură excepție, fragmentele unui bol din situl Tiszaszôllôs-CsontospÆrt *III* . Săpăturile au fost efectuate de Zs. Csalog (Arhiva Bazei de Date a Muzeului Damjanich Jânos, A.16). Artefactul a fost recunoscut ulterior de J. CSEH (2006, 15, fig. 8/4; 14; F. KOVACS 2017, 29), când a publicat descoperirile așezării. Forma bolului este similară cu un tip ceramic elenistic, și anume Kylixul. Forma mânerului și a bolului ne-ar putea aminti de prefigurarea greacă. Cu toate acestea, originea sa este încă o chestiune de îndoială. Ar putea fi un obiect unic realizat de un olar local sau o copie de la periferia zonei clasice. Putem găsi Kylix elenistic în regiunea nord-balcanică (JEREM 1971, 85), Bulgaria (YOUNG 1981, 115) și este larg răspândit în regiunea Pontică-Mării Negre (GAVRILJUK 2008). Cu toate acestea, aceste fragmente din Tiszaszôllôs-CsoMtospart ar putea fi interpretate ca un exemplu al influenței elenistice îndepărtate asupra culturii scitice într-o zonă îndepărtată.

Rezumând șirul de idei de mai sus, se poate recunoaște cu ușurință că elementele locale din epoca bronzului și cele prescitice sunt încă detectabile prin ritualurile funerare și stilul ceramic arhaic. Un comerț regional
de produse din piatră trebuie să fi existat, cel mai probabil legate de regiunea Munților Nord-Ungariei. Aceasta este doar o presupunere. Efectuarea unor investigații arheometrice asupra descoperirilor de piatră și a uneltelor de piatră din epoca fierului mediu ne-ar aduce mai aproape de înțelegerea organizării produselor locale din piatră. Putem găsi bunuri non-locale din zonele vestice și estice. Originea imitației de kylix elenistic este încă o chestiune de îndoială. Concluzionând asupra diferitelor elemente culturale din cultura Vekerzug din regiunea Tisei Mijlocii, aceasta este un amestec colorat de diferite culturi arheologice.

Până la sfârșitul secolului al V-[lea] î.Hr., cimitirele plate și așezările s-au încheiat fără continuitate. Datarea exactă a așezărilor este, de asemenea, un domeniu problematic. Datorită lucrărilor lui J. Cseh și Zs. Csalog, există câteva situri publicate din epoca medie a fierului, dar poziționarea lor cronologică se situează între intervale largi. Umplerea golului dintre perioadele scitice și La Tene este încă o problemă dificilă a cercetării locale.

Problemele menționate mai sus indică faptul că comunitățile locale sunt aproape invizibile în epoca fierului târzie. Cu toate acestea, urmele culturii scitice nu au dispărut evident în secolele IV - III [î.Hr.] În unele cazuri norocoase, cimitirele ne oferă dovezi despre interacțiunea nou-veniților cu comunitățile autohtone. Cum ar fi în cazul mormintelor din cimitirul Jaszbereny-Cserofialom, excavate în 1957-59 de Gy. Kaposvari. Cimitirul este format din 50 de morminte din perioada epocii fierului târzii. În cinci cazuri, ceramica lucrată manual a fost îngropată împreună cu defunctul. Ceramica din mormintele 2, 55, 92 și 120 este necaracteristică, dar în mormântul 121 există un vas în formă de butoi, cu bosaj și amprentă cu vârfurile degetelor (Fig. 2), caracteristic culturii Vekerzug (KAPOSVARI 1969,198). Celălalt segment al practicilor funerare variate este înhumarea în poziție contractată, care poate fi interpretată ca un exemplu al tradiției scitice la celți. În această zonă există un singur cimitir cu acest tip de practică. În situl Kunszentmarton-**Telekpart** , G. Csallany a descoperit 10 morminte La Tene. Cu toate acestea, documentația originală a săpăturilor este încă disponibilă la Muzeul Koszta Jozsef (Szentes), majoritatea descoperirilor fiind pierdute în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Conform documentațiilor și raportului lui I. HUNYADI (1957, 120), au existat două morminte cu schelete așezate în poziție contractată. În același timp, nu există informații specifice despre ansamblurile descoperite.

Fig. 2. Vekerzug style pottery from Jaszbereny-*Cserohalom* cemetery, grave 121 (unpublished photo).

Fig. 3. Vekerzug style pottery from a Late Iron Age house, Tiszapuspoki-Holt-Tisza-part site.

Examinarea așezărilor este o sarcină foarte problematică și dificilă. În majoritatea cazurilor, ansamblurile sunt foarte sărace și fragmentate. Dar, în unele cazuri mai norocoase, poate fi detectată interacțiunea sau chiar coexistența comunităților locale și a persoanelor nou-venite. În unele cazuri, fragmente ceramice tipice scitice pot fi găsite împreună cu descoperiri celtice, cum ar fi resturile ceramice lucrate manual din situl Jaszbereny- *Almdsi tanya* (F. KOVACS 2017, 194-195). La situl *halom Turkeve-Burkus* a fost descoperită o casă cu podea scufundată La Tene. Descoperirile acesteia sunt caracteristice perioadei medii, dar au existat și câteva ceramici lucrate manual, posibil legate de cultura Vekerzug (F. KOVACS în curs de publicare, 5. tabelul 5).

Situația este similară la situl Tiszapiispoki-Ho/t-Tisza-pari, unde a fost descoperit un vas din cultura Vekerzug, aflat pe podeaua unei case din epoca fierului probabil târzie (Fig. 3). În ceea ce privește ansamblul descoperirilor din clădire, vasul este singura piesă de încredere, deoarece nu au mai existat alte descoperiri în el,

cu excepția unei mici bucăți dintr-un fragment ceramic gălbui, de la roată aruncată. Tipul vasului este bine cunoscut în timpul epocii fierului. Acesta apare în faza mijlocie, mai ales pe teritoriul culturii Vekerzug și, de asemenea, al grupului Sanislau-Nir. O analogie apropiată ar putea fi cea din cimitirul Bodroghalom- Medvetanya , mormântul 4 (HELLEBRANDT 1999, 187; HELLEBRANDT 1999, LXVII/11). Tipologic putem găsi o altă paralelă din situl Besenyotelek-Szor/idt, cu un motiv în zig-zag între două mânere cu țeava (HELLEBRANDT 1999, 164). Hellebrandt atribuie acest tip tradiției ceramice autohtone (HELLEBRANDT 1999, 164), ulterior afirmând că există și altele din cimitirul de la Sănișlău, din Moldova și din teritoriul Scordiscului (HELLEBRANDT 1999, 197). Puternica legătură cu epoca medie a fierului este clar vizibilă prin exemplele de la Nyiregyhaza- *Kdzvdgohid* (KEMENCZEI 2009, Taf. 50/9), *Eger-Nagyeged* (KEMENCZEI 2009, Taf. 146/3), Nagypart (HELLEBRANDT 2001, 16. k. /4), Chotin (DUSEK 1966, pl. XXII/1), Zemplin (BENADIK 1966, fig. 10). O examinare mai aprofundată ar dezvălui mai multe exemple. După cum afirmă Kemenczei, forma este bine cunoscută din epoca bronzului târziu până în perioada pre-scitică (KEMENCZEI 2009, 96-97). În același timp, acest tip lipsește aproape complet din părțile vestice ale Bazinului Carpatic. Pe scurt - așa cum a spus deja un alt arheolog - vasele în formă de butoi din epoca La Tene medie într-un mediu celtic pot fi interpretate ca un fenomen de supraviețuire a tradițiilor autohtone. O datare exactă fără alte descoperiri este aproape imposibilă.

Deși este foarte probabil ca vasul să fie legat de cultura Vekerzug, atât prin formă, cât și prin stil (așa cum sugerează și localizarea sa), analogii apropiate ale decorațiunii sunt cunoscute și din Transilvania (PUPEZA 2010, XI/33; BERECKI pl. 22/1; 38/2). Obiectele Iličua și Moretti nu sunt însă analogii perfecte, deoarece au fost decorate cu un șnur cu vârful degetelor, în timp ce piesa Tiszapiispoki are ghirlandele realizate prin tăieturi subțiri. O altă diferență este că butoanele sunt în partea mediană, cu incizie perpendiculară.

Mult mai rar apar descoperiri celtice în mediul scitic. Documentația săpăturilor relatează că fragmente de vase Vekerzug și bucăți de *situle de grafit La Tene* au ieșit la iveală dintr-una dintre fântânile sitului *Jaszkiser-Ludas-oldal din epoca medie a fierului* (CSANYI 2010, 231-232). În 2017, la situl Kunszentmarton-Nagy-Eri *Focsatorna-Keleti Partea I a fost descoperită o parte a unei așezări* probabil de la începutul secolului al IV -lea î.Hr., care nu poate fi luată în considerare deocamdată. Cu toate acestea, putem afirma dinainte că descoperirile materiale prezintă trăsături caracteristice aproximativ egale atât pentru cultura Vekerzug, cât și pentru cea La Tene.

Pe teritoriul comitatului Jasz-Nagykun-Szolnok, apariția monedelor celtice este relativ rară. Până de curând, doar două monede celtice erau cunoscute din colecția lui Viktor Hild (H. VADAY 1975, 4). Din păcate, aceste monede s-au pierdut în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. După 116 ani, în 2016 au fost descoperite 3 monede noi (F. KOVACS-TORBAGYI 2017, în curs de publicare). Una dintre ele a fost găsită în vecinătatea orașului Kengyel. Imită tetradrahma lui Filip al II-lea al Macedoniei (F. KOVACS 2017, 71). Conform tipologiei și metrologiei, poate fi considerată o imitație timpurie, datată în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al IV- lea î.Hr. și mijlocul secolului al III- lea î.Hr. Astfel de imitații timpurii au ieșit la iveală mai ales ca descoperiri izolate în regiunea dintre Balcani și Dunărea de Jos. Sunt foarte rare în regiunea intracarpatică. Semnele de monetărie ale prototipului macedonean pot fi relativ bine identificate pe reversul monedei. Tăieturile (=Einhieb) sunt tipice monedelor circulate în Transilvania, așadar se poate presupune că moneda din Kengyel a ajuns dinspre est în Marea Câmpie Maghiară.

O altă monedă este o drahmă celtică din Martfii (F. KOVACS 2017, 71). Este o mică modificare a așa-numitului tip Baumreiter din faza B, care a fost bătută probabil în regiunea Syrmia. Această monedă poate fi datată în prima parte a secolului al II-lea î.Hr. A treia a fost descoperită în Ujszasz (F. KOVACS 2017, 71). Prototipul monedei a fost așa-numitul tip *Baumreiter mit Bartkranzavers* din Transilvania de Nord, dar moneda noastră a fost probabil bătută pe teritoriul Syrmiei. Un astfel de tip de monedă este cunoscut și din Hetes (județul Tolna). Tipul Baumreiter a fost prototipul mai multor imitații diferite atât în Munții Central-Nord, cât și în Syrmia. Chiar și tipul Kapostal din Transdanubia de Sud poate fi atribuit indirect acestui tip. Analiza numismatică a fost efectuată de M. Torbagyi (HNM).

Definirea provenienței artefactelor realizate din materiale nelocale poate fi, de asemenea, considerată o abordare

în urmărirea conectivității regionale. În cazul dat, sapropelitul, grafitul și alte materiale din piatră ar putea fi luate în considerare. Artefactele din sapropelită descoperite în județul Jasz-Nagykun-Szolnok sunt în prezent studiate, în timp ce, în cazul obiectelor din grafit, cercetările maghiare oferă deja rezultate bune. Definirea provenienței pietrelor, uneltelor sau silexurilor ar însemna un pas uriaș către înțelegerea relațiilor interregionale din zonă. Grupul de materiale menționat mai sus indică în mod clar Munții Nord-Ungariei, dar și alte regiuni ar putea juca un rol semnificativ, ca în cazul silexurilor.

Cercetarea arheologică a sapropelitei sau a artefactelor asemănătoare sapropelitei este un domeniu problematic atât din punct de vedere geologic, cât și arheologic. Cele mai importante întrebări din punct de vedere geologic sau arheometric sunt analiza artefactelor și identificarea materiei prime din punct de vedere geologic, precum și luarea de măsuri de control și identificarea surselor. Este foarte dificil să se definească tipul de materie primă, deoarece există și alte tipuri similare ale acestei roci sedimentare, cum ar fi cărbunele de canal, jaistul sau șistul negru. Mai mult, are și alte subvariante cu doar mici diferențe. Din punct de vedere arheologic, pot fi ridicate multe alte întrebări, cum ar fi: A jucat obiectul rolul în simbolismul personal? Pot fi urmărite mișcările artefactelor asemănătoare sapropelitei? Este un bun comercial în sine sau un produs secundar?

În ciuda faptului că există mari cercetători care au studiat acest grup de artefacte din punct de vedere aheometric și arheologic social, teritoriul Ungariei este încă aproape o zonă goală (F. KOVACS 2016, 193). În Ungaria, sunt cunoscute aproximativ 50 de brățări asemănătoare sapropelitului, din aproximativ 40 de situri. Conform acestor exemple, acestea erau purtate în mare parte de femei (în 90% din cazuri), în principal pe brațul stâng (vezi bibliografia detaliată: F. KOVACS 2016). În zona studiată de noi, modelul este similar, deși sunt cunoscute doar 4 cazuri. Din *așezarea Jaszbereny-Hajtai* este cunoscută o brățară provenită dintr-o înmormântare cu incinerare. Din păcate, obiectul original nu a putut fi găsit în acest moment. Un alt obiect este cunoscut din așezarea Jaszbereny-AZmdsi *tanya* LT. Al treilea a fost descoperit în Besenyszog-Berek part, într-o înmormântare feminină datată în faza LT B2-C1 (F. KOVACS 2017, 46). Bijuteria se afla pe brațul stâng. Un alt exemplu este cunoscut de la situl Kunszentmarton-Te/ek *part* , dar din păcate doar din documentație scrisă. Acest lucru sugerează că obiectul se afla din nou pe brațul stâng. În ceea ce privește simbolismul său, conform cazurilor cunoscute, putem spune că are un model puternic.

F. Kristaly de la Universitatea din Miskolc a efectuat analize de difracție cu raze X asupra celor două obiecte existente. În ciuda faptului că acestea sunt doar rezultate preliminare, a fost detectat un procent ridicat de componentă organică. Cantitatea mare de sulf ar putea proveni din plante, iar fosforul din rămășițele faunistice. Sperăm că examinările ulterioare vor implica mai multe probe, aducând o mai bună cartografiere a originii și a mișcării artefactelor asemănătoare sapropelitelor în Bazinul Carpatic.

Una dintre cele mai comune materii prime este grafitul. Au fost publicate numeroase lucrări despre proveniența sa, iar Ungaria a produs și o serie de investigații arheometrice. Conform acestor rezultate, grafitul, ca materie primă, provenea din Boemia (HAVANCSAK *ET AL.* 2009, 50). Întrucât nu există o analiză completă disponibilă în regiunea Tisei Mijlocii, rezultatele unor lucrări anterioare ar trebui utilizate și acceptate și pentru această regiune. De asemenea, Boemia poate fi sursa brățărilor asemănătoare sapropelitei. Una dintre monedele găsite în regiunea Tisei Mijlocii poate fi urmărită până în Transilvania, în timp ce alte două provin din Syrmia.

Prin aceste exemple este posibil să recunoaștem o rețea multidimensională și în transformare în timpul epocii fierului. În perioada timpurie, tezaurul de la Besenyszog prezintă influențe orientale dominante și stiluri locale, iar în faza medie tradițiile locale sunt încă detectabile, împreună cu legături cu regiunea pontică și cultura Hallstatt. În timpul epocii fierului târzii, sistemul s-a schimbat profund. Interacțiunile dintre cele două blocuri culturale, adică culturile Vekerzug și La Tene, pot fi detectate sporadic, dar clar, iar în unele cazuri este vizibilă și apariția unei noi identități. Legăturile puternice orientale și pontice au devenit mai slabe și s-au limitat la Transilvania, în timp ce influența occidentală domină materiile prime și bunurile non-locale. În consecință, regiunea Tisei Mijlocii adaptează tendințele culturale ale Marii Câmpii Maghiare din primele milenii î.Hr.

Referințe

BENADIK 1966 — Benadik, B,, Die Besiedlung von Zemplin ab der Wende der Zeitrechnung, *VII și Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistorique Tchécoslovaquie,* Nitra, 1-16.

BERECKI 2008 — Berecki, S,, *Aşezarea La Tène din Moretti,* Cluj-Napoca.

CSALOG-KISFALUDI 1985 — Csalog, Zs.-Kisfaludi, J., Skythenzeitliches Gräberfeld in Törökszentmiklös- Surjän-Üjtelep, *ActaArchHung,* XXXVII, 3-4, 307-344.

CSÄNYI 2010 Csänyi, M., Jäszkiser, Ludas-oldal I., *AIH 2009,* 231-232.

CEHĂ 2006 Cseh, J., Archaeologia Scythica. Adalekok a Közep-Tisza mente vaskori törtenetehez / Archaeologia Scythica. Supliment la Istoria Regiunii Tisei Mijlocii în Epoca Fierului, *Tisicum,* 15,13-42.

DUSEK 1966 GAVRIILJUK 2008 Dusek, M,, *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin, ArchSlovF, VI. Gavriljuk, A. N,, Stratificarea socială și economică a sciților din regiunea stepei pe baza ceramicii cu glazură neagră din înmormântări, IN: Bilde, PG-Petersen, JH-Peters (Măsuri culturale ale între ele), Conflicte și coexistență,* Black Sea Studies, 8, 237-262.

HARMATTA 1948 Harmatta, J., Le Probleme Cimmerien, *ArchErt,* ser. III., VII-IX, 1946-1948, 79-132.

HAVANCSÄK *ŞI COLAB.,* 2009

Havancsäk, I.-Bajnöczi, B.-T6th, M.-Kreiter, A.-Szöllösi, Sz., Ceramica grafitică celtică: teorie şi practică în lumina studiului mineralogic, petrografic şi geochimic al ceramicii de la Dunaszentgyörgy. *Archeometriai Mühely,* 1, 39-51.

B. HELLEBRANDT 1999 B. Hellebrandt, M,, *Descoperiri celtice din nordul Ungariei,* Corpus de descoperiri celtice din Ungaria, III, Budapesta.

B. HELLEBRANDT 2001 B. Hellebrandt, M. Memoria culturii scitice la întâlnirea dintre Marea Câmpie și Munții Roșii, IN: *Bătălia Giganților. Epoca scitică a Marii Câmpii,* Gyulai Katalögusok, 10, Gyula, 51-68.

HUNYADI 1957 Hunyadi, I., *Keltdk în bazinul Kärpät. Găsește,* RegFiiz, 2.

JEREMY 1971 Jerem, E. „Descoperirile cimitirale din epoca fierului târzie de la Beremend (comitatul Baranya), *JPME,* 16, 69-90.

KAPOSVARI 1969 Kaposväri, Gy., The Jäszbereny-Cseröhalma Celtic Ternet, *ArchErt,* 96,178-198.

CUPTOR 2000 Kemenczei, T. Descoperiri de aur din epoca timpurie a fierului, IN: Kemenczei, T.-Raczky, P. (ed.), *Comori preistorice de aur ale Muzeului Național Maghiar,* 83-91.

CUPTOR 2001 Kemenczei, T, Epoca scitică a Marii Câmpii, IN: Havassy, P. (ed.), *Bătălia Giganților. Epoca scitică a Marii Câmpii,* Gyulai Katalögusok, 10, 9-36.

CUPTOR 2005 Kemenczei, T., Epoca fierului. Sciții, cultura Hallstatt (800 î.Hr.-450 î.Hr.), IN: Garam, E. (ed.), *Șeful Arhivelor Muzeului Național Maghiar - Orient și Occident* - Istoria *popoarelor din Țara Maghiară , Budapesta.*

CUPTOR 2009 Kemenczei, T, *Studien zu den Denkmälern skythisch prägteter Alföld gruppe,* IPH, 12.

SATUL MIC 1983

F. KOVACS 2016 Kisfaludi, J., Mormântul Szkitakori din Mezötürröl, *ArchErt,* 110, 69-73.

F. Koväcs, Armrings P,, La Tene 'Sapropelite” din judeţul Jäsz-Nagykun-Szolnok, *Tisicum,* 25,193-206.

F. Kovács 2017

F. Koväcs, P., *Moștenirea sciților și celților. Arheologia epocii fierului în comitatul Jäsz-Nagykun-Szolnok,* SzRT, 1.

F. KOVACS ÎN PRESĂ Koväcs, P., Detalii de așezare din epoca La Tene din regiunea Tisa Mijlociu. Tiszapüspöki-Holt-Tisza-bank, movila Türkeve-Burkus, raionul Szolnok-Vegyimüvek, *Tisicum,* XXVI, (2017-2018), în presă.

F. KOVACS-TORBAGYI 2017 E Kovacs, P.-Torbagyi, M,, Monede celtice din regiunea Tisei Mijlocii (Jasz-Nagykun-Szolnok county, East Hungary), *Acta Numismatica,* 2017/1, in press.

PUPEZĂ 2010 Pupeză, P., Ceramica daco-getică din interiorul arcului Carpatic (sfârșitul sec. III a. Chr. - începutul sec. I a. Chr.), *RevBis,* XXIV, 129-162.

V. SZABO *ET AL.* 2014 V. Szabo, G.-Czajlik, Z.-Remenyi, L,, Traces of an Iron Age Armed Conflict, *Hungarian Archeology,* E-Journal, 2014-winter, 1-7.

TERZAN 2009 — Terzan, B., Simbolismul caucazian în sud-estul Europei - Observații despre broșele de aur de Mikhalkov - Fokoru - Dalj, IN: Apakidze, J.-Govedarica, B.-Hänsel, B. (eds.), *Regiunea Mării Negre din eneolitic până la începutul epocii fierului (5000-500* î.Hr. *) Niveluri de comunicare între Caucaz și Carpați Conferința internațională a humboldtienilor pentru humboldtieni la Colegiul Humboldt din Tbilisi / Georgia (17 - 20 mai 2007),* PAS, 25, 190-216.

TÂNĂR 1981 — Young, B., *Prelucrarea metalelor Dunării de Jos secolul al V -lea î.Hr. - secolul al IV -lea* d.Hr. Teză susținută pentru obținerea titlului de doctor în filosofie, Departamentul de Arte Frumoase, Universitatea din Edinburgh .

H. VADAY 1975 — H. Vaday, A., *Szolnok County Eremitological Dates from Viktor Hild's Notes,* SzMMA, 27.

Lista figurilor

Fig. 1. Harta nivelului inundațiilor și a zonei studiate cu linie roșie punctată (sursa: http://kotivizig.vizugy.hu/).
Fig. 2. Ceramică în stil Vekerzug din cimitirul *Jaszbereny-Cserohalom* , mormântul 121 (fotografie nepublicată).
Fig. 3. Ceramică în stil Vekerzug dintr-o casă din epoca fierului târzie, situl Tiszapuspoki-Ho/t-Tisza-part.

ZONE DE CONTACT ȘI PERIFERIE NEGOCIATĂ - SEMNIFICAȚII ȘI FUNCȚII ÎN BAZINUL CARPATIC ORIENTAL ÎN TIMPUL EPOCII FIERULUI TÂRZII[13]

Mariana EGRI

Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, România marianaegri@yahoo.com

Cuvinte cheie: regiunea alpină sud-estică; Bazinul Carpatic de Est; zonă de contact; periferie negociată; rețea socială; bunuri dezirabile

O scurtă prezentare teoretică

Articolul aduce în discuție câteva particularități ale zonelor de contact care au apărut la periferia Bazinului Carpatic de Est în faza târzie a Epocii Fierului Târzii. Analiza se bazează pe câteva studii de caz relevante pentru impactul expansiunii romane timpurii asupra structurilor și dinamicii sociale a comunităților indigene din regiunile în cauză. Studii recente, bazate pe o analiză contextuală a dovezilor arheologice disponibile, au subliniat rolul important jucat de aceste comunități în dezvoltarea unei serii de rețele regionale și la distanță lungă care au conectat zone din Bazinul Carpatic de Est și de Sud cu Italia și Marea Mediteranë de Vest la sfârșitul Epocii Fierului Târzii și începutul perioadei provinciale romane (vezi o prezentare generală în EGRI-BERECKI 2018).

Conceptul de zonă de contact a fost inițial conceput de antropologii sociali în timp ce discutau despre mijloacele și procesele care au modelat interacțiunile dintre diverse entități politice în trecut și prezent. Ca parte a așa-numitei teorii a Sistemelor Mondiale (WALLERSTEIN 1974), acesta a ajutat la explicarea naturii, mecanismelor și rezultatului acestor interacțiuni; inițial, implica o serie de relații inegale între un nucleu dominant și adesea în expansiune și o periferie pasivă și în mare parte subdezvoltată. Deși acest model interpretativ a vizat inițial analiza dezvoltării imperiilor moderne timpurii și a impactului lor socio-politic și economic global, a fost preluat și de unii arheologi la sfârșitul anilor 1970 și 1980 ca mijloc de analiză a naturii interacțiunilor dintre entitățile politice în expansiune și vecinii lor presupuși mai puțin dezvoltați din timpurile antice (de exemplu, ROWLANDS 1987; CHAMPION 1995; un rezumat critic

13 Din motive necunoscute, în registru două morminte au același număr, 4. Este vorba de două morminte diferite, una identificată în primăvara anului 1941, iar cealaltă în toamna aceluiași an.

al acestor abordări în STEIN 1998 și HALL *ET AL.* 2011).

De cele mai multe ori, distribuția „bunurilor dezirabile” străine a fost folosită ca argument cheie în aceste studii. Cu toate acestea, acest model interpretativ „centru - periferie” a fost criticat în ultimele două decenii pentru că a pus prea mult accent pe factorii economici străini care determină schimbările sociale în rândul populațiilor indigene de la periferie, în timp ce transformările structurale socio-politice și economice locale și regionale au avut tendința de a fi trecute cu vederea (de exemplu, GOSDEN 1985, 489-491; DIETLER 1998, 295-298; WOOLF 1993; PITTS 2010, 32-34; EGRI 2014). În plus, s-a demonstrat, de asemenea, că aceste comunități periferice erau departe de a fi actori pasivi, păstrând adesea un grad variabil de autonomie, ceea ce le-a permis să aibă un impact social, cultural și economic destul de semnificativ asupra regiunilor centrale. Acest lucru...
Așa-numita „perifericitate negociată” (KARDULIAS 2007; un rezumat al abordărilor recente conexe în HALL *ET AL.* 2011, 241-243) este un concept util pentru înțelegerea dinamicii sociale și economice a „zonelor de contact” și a răspândirii influenței acestora nu numai în regiunile centrale, ci și în zone care sunt în mare parte în afara controlului direct al entităților politice în expansiune.

În ciuda conexiunilor sale teoretice timpurii cu modelul destul de unidirecțional „nucleu - periferie” derivat din teoria originală a Sistemelor Mondiale, conceptul de „zonă de contact” ca spațiu definit de o gamă de interacțiuni diverse, intensive și adesea provocatoare poate fi încorporat cu succes în așa-numita „analiză a rețelei”. Acest din urmă model interpretativ caută mijloace care facilitează dezvoltarea conectivităților intensive la diferite scări spațiale și sociale și, în consecință, este mai puțin concentrat pe factorii economici sau pe acțiunile elitei (de exemplu, BRUGHMANS 2010; COLLAR *ET AL.* 2015; KNAPPETT 2011; KNAPPETT 2013; 2017; EGRI 2017). Mai mult, analiza rețelelor oferă o serie de instrumente utile care ne ajută să înțelegem dinamica spațială, socială și culturală variabilă a interacțiunilor umane și rezultatul lor la fel de diferit.

Din punct de vedere structural, o rețea este formată din noduri și legături definite de caracteristici specifice care apar în anumite condiții. La nivel social, atât nodurile, cât și legăturile sunt mai mult decât simple puncte și linii cartografiate; ele se pot referi la diferite așezări, comunități și grupuri sociale care au dezvoltat o serie de conexiuni adesea suprapuse, condiționate de diverși factori sociali, politici, economici, demografici sau de mediu. Prin urmare, toate rețelele sociale, indiferent de dimensiunea lor, sunt dinamice și adaptive. În acest context, rețelele care includ situri și zone de interacțiune intensă între diferite entități politice prezintă un interes deosebit pentru înțelegerea mijloacelor și proceselor implicate în circulația și transformarea bunurilor, practicilor și ideilor dintr-un mediu cultural în altul.

„Frontiera” sau „zona de contact” care s-a dezvoltat între două entități politice este o astfel de zonă de interacțiune intensivă (FERGUSON-WHITEHEAD 2001, xi-xii; RODSETH-PARKER 2005, 12-13; GARDNER 2007). Unele studii recente au arătat că zonele de contact sunt caracterizate de un mediu distinct , dinamic, dar provocator, facilitând dezvoltarea diferitelor forme de interacțiuni între grupurile sau indivizii locali și cei nou-veniți (de exemplu, WELLS 2005, 49-51; WHITTAKER 2009 , 193-194; WOOLF 2009, 209-211; HINGLEY-HARTIS 2011; EGRI 2017). Acest mediu contribuie, de asemenea, semnificativ la percepția „celuilalt” departe de raza sa teritorială formală, fiind un factor important în transmiterea, însușirea, adaptarea sau respingerea bunurilor, practicilor și ideilor străine în zone mai largi. Cu toate acestea, alți factori, pe lângă dinamica socială - geografici, ecologici, economici și chiar ideologici - contribuie, de asemenea, la conturarea zonelor de contact ca spații distincte de interacțiune.

Un anumit tip de zonă de contact este așa-numita „periferie contestată” - o zonă situată între entități politice concurente care exercită o presiune sau o influență mai mult sau mai puțin directă, fiind astfel adesea predispusă la război sau dominație economică din exterior (CLINE 2000; HALL *ET AL.* 2011, 243; vezi și MAC SWEENEY 2010). Totuși, în ciuda statutului aparent oprimat, multe comunități care locuiau în astfel de zone au reușit să mențină un echilibru delicat între vecinii lor mai puternici, căutând activ să dezvolte mecanisme adecvate de adaptare de natură socio-politică, economică sau chiar ideologică, menținându-și în mare măsură propriul mod de viață; caracteristicile ecologice sau geografice locale, dificil de gestionat de către străini, le-ar fi putut ajuta, de asemenea. În timp ce unele periferii contestate s-au dezvoltat în „zone de frontieră” tipice prin anexare, altele au devenit „zone tampon” care au servit unei anumite puteri hegemonice, păstrând în același timp un anumit grad de autonomie.

Zone de contact și periferie negociată în Bazinul Carpatic de Est

Un studiu de caz relevant este oferit de regiunea alpină sud-estică, care s-a dezvoltat treptat dintr-o „periferie disputată” într-o „zonă de contact” între secolul al II-[lea] î.Hr. și epoca augustană (Pl. 1/1). Deși studiile anterioare s-au concentrat în principal pe expansiunea romană către Europa temperată ca principal factor care a determinat această transformare, dovezile arheologice prezintă, de fapt, o imagine mai nuanțată în care au fost implicați o serie de actori socio-politici diferiți. Aceștia includ nu numai statul roman, ci și regatul noric și unele populații din regiunea în cauză, cum ar fi carnii, latobicii și tauriscii, și chiar anumiți actori „privati”, de exemplu, familii comerciale importante din

Aquileia și Histria, a căror activitate a avut implicații politice și economice semnificative în această perioadă.

Regiunea alpină sud-estică, care include Pasul Okra (Razdro), de importanță strategică și comercială, a funcționat ca o poartă de acces între Europa Centrală și Mediterana încă din preistorie , aflându-se la intersecția dintre Ruta Chihlimbarului, care leagă nordul Italiei cu bazinul Dunării mijlocii și, mai la nord, cu Marea Baltică, și valea Savei, care asigura legătura estică cu bazinul Dunării inferioare, și de-a lungul râului Mureș cu Transilvania. Sursele literare antice menționează mai multe populații indigene care au locuit regiunea în cauză în timpul epocii târzii a fierului, inclusiv Carni, Latobici și Taurisci, în timp ce Norici și Boii erau cei mai importanți vecini ai lor la nord. Fiecare dintre ei a fost asociat de către cercetători cu un grup cultural diferit, definit prin caracteristici arheologice particulare, în special practici funerare, inventare și stiluri de ornamentație corporală (Bozifi 1981; Gustin 1984).

Noricii și boii au fost actori politici regionali importanți în secolul al II-lea î.Hr., urmărind să-și exercite hegemonia asupra întregii regiuni alpine estice, uneori amenințând chiar așezările romane nou înființate în nordul Italiei. Regatul noric a prevalat în cele din urmă, profitând de intervențiile militare atât romane, cât și dacice din prima jumătate a secolului I î.Hr., deși acest lucru l-a adus și în conflict cu unele dintre populațiile locale de la sud de munții Karawanken, și în special cu tauriscii, care controlau circulația prin Pasul Okra (Gustin 1984, 305, harta 2; Bozie 1991; Sasel Kos 1998; Gaspari 2014, fig. 114; Zimmermann 2017, 67-70).

În aceeași perioadă, statul roman a inițiat cucerirea și colonizarea nordului Italiei și a coastei estice a Adriaticii. Colonia Aquileia, fondată la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr. (Gabba 1989, 215), ocupa cea mai favorabilă poziție la capătul sudic al Drumului Chihlimbarului, folosit încă din preistorie, legând Peninsula Italică de Marea Baltică. Se pare că unul dintre scopurile statului roman era să-și asigure accesul la resursele de fier ale regatelor norice, deși și alte metale, chihlimbarul baltic și probabil cheresteaua, erau probabil comercializate, cel puțin în secolul I î.Hr. În același timp, amintirile nu atât de îndepărtate ale invaziilor celtice anterioare din Italia ar fi putut modela și politica romană în regiunea alpină de est. Astfel, o mișcare diplomatică importantă a fost stabilirea unor relații de prietenie cu regatul noric (Sasel Kos 1998; Zimmermann 2017, 67-68, cu bibliografie suplimentară), ceea ce a permis un acces sporit și sigur al negustorilor romani la resursele și piețele locale, oferind în același timp o linie de apărare fiabilă împotriva altor populații indigene mai beligerante . Aceste acțiuni au contribuit, cel mai probabil, la ostilitatea crescândă a căpeteniilor tauriscilor, carnilor și lapodelor față de romani.

Prin urmare, la sfârșitul secolului al II-lea și în prima jumătate a secolului I î.Hr., politica romană în regiunea alpină de sud-est a fost în mare măsură modelată de faptul că a trebuit să se confrunte cu mai multe entități politice indigene, mai mici sau mai mari, având o gamă largă de interese, loialități și structuri socio-politice, uneori concurente. Abordarea romană a implicat o combinație de intervenții militare rapide și diverse acțiuni diplomatice. Atât dovezile literare, cât și cele arheologice indică faptul că unele dintre interacțiunile cu tauriscii și alte populații locale au fost departe de a fi pașnice, indicând raiduri organizate de căpeteniile locale care încercau să-și mențină controlul în regiune, urmate de acțiuni punitive romane (Sasel Kos 2000; Horvat 2002; Horvat-Bavdek 2009; Gaspari 2014, 96-97; Laharnar 2015; Horvat 2015, 277-278, fig. 2). Pe de altă parte, altor căpetenii mai flexibile, precum cele ale noricilor și latobicilor, li s-au oferit stipendii și alianțe militare profitabile; ocazional, romanii ar fi putut instiga conflicte interne între populațiile locale. O altă politică de succes a fost sprijinirea stabilirii unor diaspori comerciale și manufacturiere robuste în centre indigene cheie de-a lungul principalelor rute de comunicație.

Natura complexă a acestei abordări poate fi întrezărită nu doar din puținele surse scrise antice care tratează regiunea alpină de sud-est, ci mai ales din dovezile arheologice. Cele mai vechi descoperiri romane constau aproape exclusiv în echipament militar (Pl. II), monede și un număr mic de descoperiri ceramice (Pl. III) și metalice (veselă fină, amfore de vin și unele accesorii vestimentare). Descoperirile tind să se concentreze în anumite situri de-a lungul principalelor rute de comunicație, în special de-a lungul Pasului Okra și în imediata sa vecinătate (Horvat 1997, 124-128, listele 2-6, fig. 48-52; Horvat 2002; Horvat 2015, 277-278; Horvat-Bavdek 2009; Laharnar 2015, 11-22). Echipamentul militar recuperat, inclusiv un număr semnificativ de capete de săgeți și sulițe și proiectile de plumb, poate fi mai probabil legat de avanposturi militare romane sau de castre indigene asediate, precum cele de la Grad lângă Smihel, Baba lângă Slavina, Zerovniscek lângă Blocice sau Ambrozevo lângă Gradišče. Descoperirea câtorva tezaure de monede, care

conțineau uneori atât monede celtice, cât și romane, ar putea indica faptul că unii dintre căpeteniile locale au primit stipendii fie de la reprezentanți ai statului roman, fie de la negustori care doreau să obțină o trecere în siguranță prin regiune. Siturile de la Mandrga și Preval au oferit o concentrație puțin mai mare de diferite categorii de descoperiri romane, inclusiv vase de masă și de gătit și lămpi cu ulei, în timp ce descoperirile indigene au fost foarte rare, indicând faptul că ambele au funcționat mai probabil ca avanposturi militare romane . În cele din urmă, câteva descoperiri romane solitare din alte situri au fost cel mai probabil aduse ca obiecte personale sau achiziții ocazionale, mai degrabă decât să fie bunuri comercializate în mod regulat în sine.

Numărul destul de mic și distribuția dispersă a tuturor categoriilor de descoperiri străine sugerează fie că nu a existat un interes real pentru astfel de bunuri în rândul populației indigene, fie că mediul instabil a împiedicat comerțul și schimburile regulate. Astfel, prezența lor în regiune indică doar direcția și mijloacele de expansiune romană în această perioadă.

Această situație s-a schimbat în a doua jumătate a secolului [1] î.Hr., în urma anexării majorității regiunii alpine de sud-est la Italia (Sasel Kos 2000; 2002; vezi și Horvat-Bavdek 2009, 137-150). Printre altele, acest lucru a dus la înființarea mai multor forturi militare în locații strategice la Emona și de-a lungul văii superioare a Savei și la dezvoltarea unui sistem de centre comerciale și manufacturiere majore, care includeau Nauportus și Kranj, ambele fiind deja strâns legate de cele de la Gurina și Magdalensberg din Noricum (Horvat 2015, 282; vezi și Zimmermann 2017, 80-83 pentru evenimentele politice și militare) (Pl. 1/2). Deși rolul principal al acestor situri militare era apărarea nordului Italiei prin controlul rutelor de acces peste Alpi, centrele comerciale și de producție menționate anterior au sporit, de asemenea, circulația mărfurilor și a persoanelor între nordul Italiei, Noricum și valea Savei, asigurând în același timp o rețea eficientă de aprovizionare pentru armata romană care înainta și gestionând extracția și prelucrarea resurselor locale.

La Nauportus, o așezare indigenă preluată în timpul Republicii târzii de către negustori și meșteșugari originari în mare parte din Aquileia, investigațiile arheologice au scos la iveală mai multe structuri - portul, docuri, o piață mare, horrea, ateliere - care indică importanța sa ca centru regional de comerț și producție (Horvat 1990; Horvat 2008; Music-Horvat 2007; Egri 2009) (Pl. 1/3). Așezarea a servit, de asemenea, ca bază importantă de aprovizionare pentru armata romană înaintată în timpul epocii augustine și tiberiană.

	local	nedefinit	Cursiv		
ceramică grosieră	22	1	2		ceramică grosieră
capac	2		4		capac
-	-		8		tavă de copt
oală	120		2		vas adânc/oală
0	0	1	6		vas mare de depozitare
0	0		23	de	amforă
vază/potriș	20		0		0
0	0	3	42		borcan
pirostrie	3		-		-
-	-		4		mortariu
farfurie	5	1	4		farfurie
ceramică fină	1	12	42		ceramică fină (diverse)
-	-	1	32		farfurie/tavă
-	-		32		ceașcă
-	-		14		pahar
-	-		1		polonic
	173	19	216		

Fig. 1. Modele de consum al ceramicii la Nauportus în perioada augustană (după Horvat 1990).

O analiză a unor ansambluri ceramice provenite din mai multe structuri de la Nauportus, datate între a doua jumătate a secolului [1] î.Hr. și începutul perioadei tiberiene, arată prezența unui număr aproximativ egal de ceramică locală și importată (Horvat 1990, 232-234, tabelul 6) (Fig. 1). Cu toate acestea, categoria veselei este clar dominată de vase italice, inclusiv sigillata și cești și pahare cu pereți subțiri, în timp ce printre vesela de bucătărie au fost identificate foarte puține articole importate. Acestea din urmă constau în câteva mortaria și farfurii pompeian-roșii, indicând prezența unor oameni obișnuiți cu stilul culinar mediteranean. Vesela de bucătărie constă aproape exclusiv din vase

indigene.

Acest model sugerează că nou-veniții au ales să folosească oale locale, aducând doar câteva articole de gătit specializate, care lipseau din gama ceramică indigenă. Pe lângă ceramica romană, ansamblurile analizate conțin și alte obiecte specifice stilului de viață mediteranean, cum ar fi instrumente de scris sau lămpi cu ulei de măsline. Se pare că cel puțin unii dintre locuitorii indigeni au avut ocazia să experimenteze anumite obiceiuri mediteraneene prin contacte strânse cu indivizii sosiți , furnizând în același timp bunuri produse local pentru această comunitate destul de diversă.

Structura eterogenă a acestor ansambluri indică faptul că Nauportus era destul de bine conectat și integrat în rețelele regionale de schimb și comunicare aflate în rapidă dezvoltare dintre nordul Italiei și Europa Centrală. Impactul acestor rețele s-a resimțit și mai spre nord, de-a lungul Rutei Chihlimbarului, ajungând în bazinul Dunării mijlocii, precum și spre est, de-a lungul văii inferioare a Savei și până în bazinul inferior al Dunării și în Transilvania.

Spre nord, Magdalensberg a fost un alt centru comercial și de producție important care, conform dovezilor epigrafice, a inclus o diaspora italic considerabilă în timpul Republicii târzii și al perioadei augustano-tiberiene (DOLENZ *ET AL.* 2008a; 2008b; SCHERRER 2002, 13-30). Ca și în cazul așezării Nauportus, investigații arheologice ample au scos la iveală mai multe structuri care indică importanța economică a așezărilor, legate în principal de mineritul și industria prelucrătoare a fierului. Inventarele menajere asociate conțin din nou un amestec divers de importuri italice (Fig. 2), cum ar fi veselă fină și amfore pentru vin și ulei de măsline, precum și ceramică produsă local. Ultima categorie include nu numai formele tradiționale „celtice”, în mare parte vase de gătit și depozitare, ci și vase legate de băut, care au fost aparent inventate de olarii locali prin combinarea anumitor caracteristici locale și italice (Pl. IV). Prezența seturilor de băut ceramice a căror structură funcțională seamănă cu cele indigene, deși uneori includ forme „inspirate” de ceramica italic nordică, pare să sugereze o perpetuare a unor practici conviviale tradiționale și chiar inventarea altora care au atras gustul local printr-un set de indicii vizuale specifice, în ciuda disponibilității tot mai mari a sigillatei și a veselei cu pereți subțiri, atât importate, cât și produse local (SCHINDLER-KAUDELKA 2015; BAUR-SCHINDLER-KAUDELKA 2015).

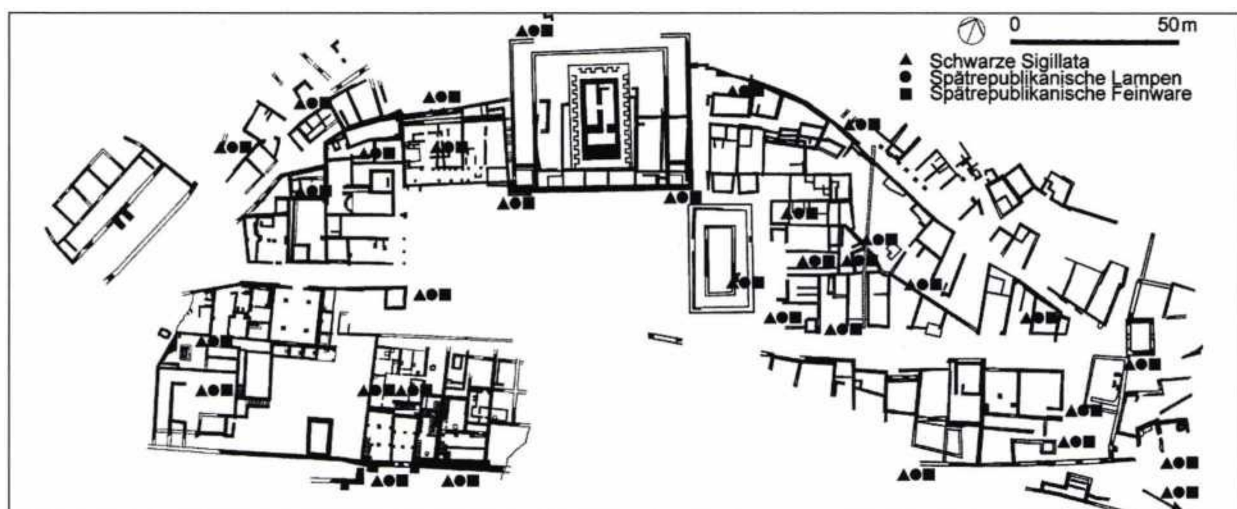

Fig. 2. Distribuția ceramicii importate la Magdalensberg în a doua jumătate a secolului I î.Hr. (după DOLENZ *ȘI COLAB.* 2008a).

Emona a fost o altă așezare indigenă din regiunea alpină de sud-est, care a devenit un important centru comercial și de producție în această perioadă (SASEL KOS 2000, 295-297; GASPARI 2014, 120-126; RAVNIK-ZUPANEK 2017). Legăturile cu nordul Italiei, inclusiv prezența negustorilor romani, sunt atestate arheologic mai devreme în secolul I î.Hr., în mare parte pe malul drept al râului Ljubljanica, sub Dealul Castelului. Cu toate acestea, poziția strategică a Emonei la intersecția drumurilor care facilitează accesul spre nord la Dunărea mijlocie și spre est de-a lungul văii Sava a contribuit la dezvoltarea sa accelerată în ultimele decenii ale secolului I î.Hr. și începutul secolului I d.Hr. pe ambele maluri ale râului. În acea perioadă, regiunea alpină de sud-est se afla sub control roman complet, iar unii dintre căpeteniile locale au devenit aliați ai romanilor, contribuind cu trupe la campaniile ilirice de la sfârșitul secolului I î.Hr. și mai târziu la cele de la nord de Drava și pe mijlocul râului

Fig. 3. Funerary inventory from grave 1042 at Emona (after Gaspari *et al.* 2015).

Dunăre. Acest lucru este demonstrat în mare parte de prezența armelor, a vaselor de metal și a altor categorii de bunuri romane în morminte care încă respectau normele și practicile funerare indigene (Gustin 1984, 349; Gaspari 2008, 36-43; Gaspari 2014, 124-126; Gaspari *et al.* 2015; Egri 2012, 506-507; Egri 2018) (Fig. 3).

Aceste centre comerciale și de producție, cu o populație diversă, precum și primele forturi militare și așezările acestora, au funcționat ca noduri majore de interacțiune în perioada de la sfârșitul secolului I î.Hr. - începutul secolului I d.Hr., facilitând însușirea, transformarea și transmiterea diverselor bunuri, practici și idei în întreaga regiune în cauză. Câteva exemple relevante sunt oferite de inventarele mai multor înmormântări datate în această perioadă din regiunea Dolenjska, cum ar fi cele de la Verdun lângă Stopice (Brescak 2015), Novo mesto (Knez 1992; Bozic 2008), Bela Cerkev (Dular 1991) sau Pristava lângă Trebnje (Knez 1969; Slabe 1993). Acestea includ numeroase obiecte funerare de origine italica, inclusiv arme, veselă și accesorii de costume, ceea ce indică faptul că cel puțin o parte din...

Membrii acestor comunități aveau un acces destul de regulat, într-un fel sau altul, la rețelele de aprovizionare romane (Pl. V). Căpeteniile locale și alaiul lor militar, în special, par să fi primit anumite tipuri de echipament militar roman și alte bunuri ca stipendii în timp ce serveau ca aliați ai romanilor în campaniile menționate anterior. Cu toate acestea, aceste bunuri funerare străine doar le-au înlocuit pe cele indigene, care aveau o funcție practică și simbolică similară, cel puțin în contextele funerare, în timp ce riturile și ritualurile tradiționale din epoca fierului târziu au fost păstrate cu grijă.

Impactul acestor rețele de conectivități din regiunea alpină de sud-est, unele existente deja înainte de sosirea romanilor și altele rezultate din impunerea stăpânirii romane, poate fi observat arheologic nu numai spre nord, de-a lungul Rutei Chihlimbarului, ci și spre est, de-a lungul văii Savei și până la confluența cu Dunărea inferioară. Deși s-a considerat că circulația persoanelor și a mărfurilor de-a lungul văii Savei a crescut semnificativ abia după campaniile ilirice ale lui Octavian, anumite categorii de descoperiri care au fost distribuite pe o arie mai largă - arme, bijuterii și accesorii de costume - indică faptul că ruta era deja utilizată cu mult înainte de această perioadă. Unele centre indigene importante s-au dezvoltat în bazinul inferior al Savei, de exemplu Segestica, Blato sau Gomolava, unde sunt atestate arheologic activități comerciale și manufacturiere semnificative. Unele analize recente indică faptul că fiecare dintre aceste centre a interacționat nu numai cu comunitățile care locuiau în amonte de-a lungul Savei, ci și cu cele din regiunea Dunării inferioare și din Balcanii de nord, iar altele din Dunărea mijlocie la sfârșitul secolului al II-lea și secolul I î.Hr. În cadrul acestor rețele nu se schimbau doar bunuri, ci și diverse tendințe și practici, un exemplu fiind apariția unor variante locale ale fibulelor originare din vestul Bazinului Carpatic (de exemplu, Dizdar-Tonc 2013; Bozic 2016; Dizdar 2016; Drnic 2016) (Fig. 4).

În a doua jumătate a secolului I î.Hr. - începutul secolului I d.Hr., mai multe comunități indigene care trăiau pe valea inferioară a Savei și care sunt de obicei identificate în literatura arheologică ca aparținând scordiscilor par să fi dobândit un acces sporit la anumite categorii de bunuri de proveniență italicească (Rustoiu 2005, 75-81; Egri 2012, 506-507; Mihajlovic 2014, 196-199; Dizdar-Tonc 2013; 2014, 590-592). Unele dintre aceste bunuri au continuat, cel mai probabil, să sosească prin intermediul rețelelor de interacțiune menționate anterior cu comunitățile din regiunea alpină sud-estică și din bazinul superior al Savei, fiind probabil schimbate sau redistribuite în cadrul rețelelor regionale de putere și autoritate. Altele ar fi putut fi achiziționate direct de la negustorii care călătoreau în aval de-a lungul râului, ajungând chiar în bazinul inferior al Dunării și în Transilvania.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

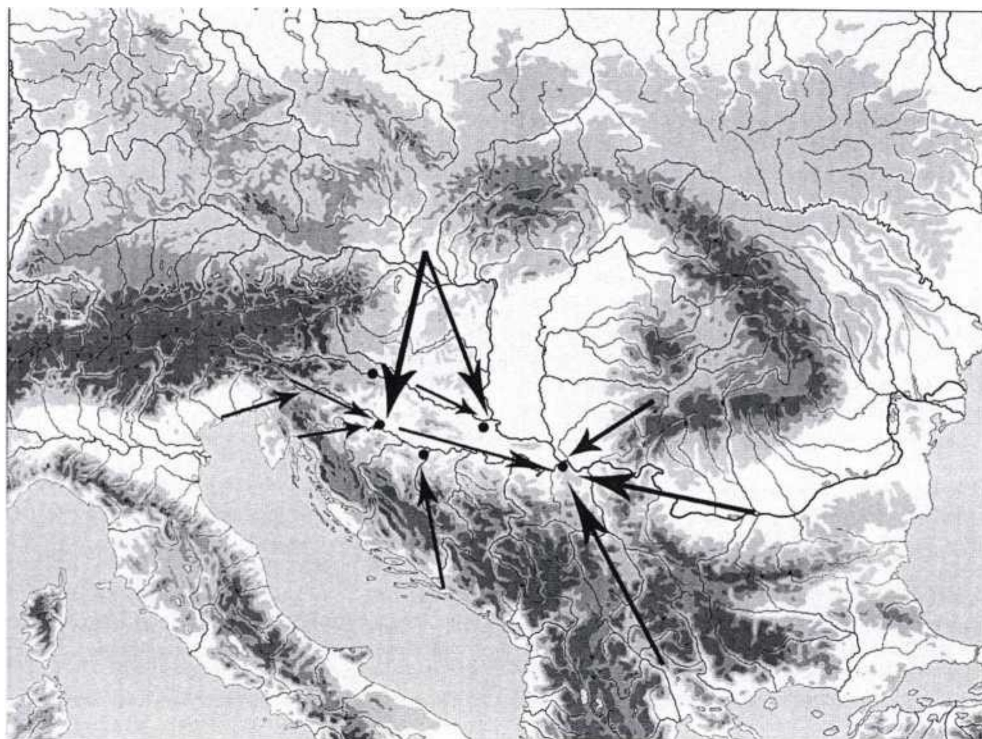

Fig. 4. Bazinul inferior al Savei în cadrul rețelelor panregionale de interacțiune din timpul epocii fierului târzii (după DIZDAR 2016).

În același timp, unii dintre căpeteniile locale ar fi putut primi bunuri străine dorite și alte tipuri de stipendii în timp ce serveau ca aliați ai romanilor la sfârșitul secolului I î.Hr. Pe baza câtorva surse scrise antice destul de succinte, s-a presupus că scordiscii au fost învinși decisiv de romani în anul 85 î.Hr., aparent după o serie de conflicte armate care au avut loc mai ales în Balcanii de Vest, iar întreaga regiune în cauză a fost adusă sub control militar și administrativ roman direct în ultimele decenii ale secolului I î.Hr. (PAPAZOGLU 1978, 271-388; o critică a acestei abordări cultural-istorice în DZINO-DOMIC KUNIC 2012; MIHAJLOVIC 2018, 40-44). Cu toate acestea, este discutabil dacă această interpretare etnocentrică atotcuprinzătoare este valabilă pentru comunitățile indigene din valea inferioară a Savei. Dovezile arheologice par să indice că cel puțin o parte dintre aceste comunități au reușit să mențină un anumit grad de independență, fiind înscrise într-un sistem de control regional care a fost în cele din urmă subordonat autorității militare romane cel puțin până la Bellum Batonianum din anii 6-9 d.Hr. În cadrul acestui sistem, care a fost folosit destul de frecvent de statul roman în timpul Republicii târzii și al Principatului timpuriu, căpeteniile locale au recrutat și organizat trupe capabile să controleze eficient zonele de frontieră, ținând în același timp la distanță alte populații indigene potențial ostile din vecinătate. Ca parte a acestui acord, aceștia au primit echipament militar roman, inclusiv *cingula* și *gladii*, precum și alte bunuri mediteraneene, preferate de consumatorii locali (DIZDAR-RADMAN-LIVAJA 2015, 217-219, EGRI 2018, 98-99) (Pl. VI/1).

În acest context, unele grupuri sociale aparținând acestor comunități indigene au exprimat un interes deosebit pentru obținerea și utilizarea anumitor categorii de bunuri, în special a vaselor de metal. Datele provenite din contexte funerare indică faptul că, în principal, consumatorii locali au selectat pahare, găleți și polonice din bronz, care au fost incluse în unele ansambluri funerare alături de bunuri, alimente și băuturi de proveniență locală (POPOVIC 1992; DIZDAR-RADMAN-LIVAJA 2004; DIZDAR-TONC 2014; MIHAJLOVIC 2014, 196-199). Structura funcțională și simbolică a acestor ansambluri, net diferite de cele italice, sugerează un stil de consum restrâns, uneori în cadrul unei „ierarhii" conviviale determinate de structurile socio-politice locale de putere și autoritate, ceea ce a fost sugerat și pentru comunitatea care a folosit cimitirul *Belgrad-Karaburma* (EGRI-RUSTOIU 2008) (Pl. VI/2). Prin urmare, aceste vase au dobândit noi funcții și semnificații practice și simbolice, în care „valoarea lor de distanță" sau mijloacele de achiziție ar fi putut fi, de asemenea, relevante. În același timp, alte categorii de bunuri mediteraneene erau mult mai puțin populare, iar numărul și varietatea lor au crescut abia după

începutul secolului I d.Hr., când unele dintre comunitățile locale au dobândit acces mai regulat la rețelele de aprovizionare militară (EGRI 2016, cu bibliografia anterioară).

***

Rezumând modelele identificate mai sus, trebuie menționat că o serie de factori importanți au contribuit la transformarea regiunii alpine de sud-est dintr-o „periferie contestată" într-o „ zonă de contact" între secolul al II-lea î.Hr. și epoca augustană. Deși, în principal, factorii socio-politici și uneori cei economici au fost anterior luați în considerare atunci când s-a discutat impactul avansului roman asupra comunităților indigene din această regiune, particularitățile de mediu și demografice ar trebui, de asemenea, aduse în discuție. Acestea includ peisajul muntos accidentat, traversat de văi înguste, care au fragmentat regiunea în cauză și au contribuit la apariția unor anumite tipuri de locuire, economie și organizare comunitară. Aceste particularități de mediu au modelat în continuare agregarea socio-politică a comunităților indigene într-o varietate de entități politice mai mici sau mai mari pentru care există doar scurte dovezi scrise antice, filtrate exclusiv prin prisma romană. Prin urmare, se poate deduce mult mai mult din dovezile arheologice folosind o abordare contextuală.

Un alt factor important a fost amplasarea regiunii alpine din sud-est, la intersecția dintre Ruta Chihlimbarului, care lega nordul Italiei de bazinul Dunării mijlocii și, mai la nord, de Marea Baltică, și valea Savei, care asigura legătura estică cu bazinul Dunării inferioare, și de-a lungul râului Mureș cu Transilvania. Punctele cheie de acces de-a lungul acestor rute și traficul de persoane și mărfuri rezultat au fost controlate de diferite comunități indigene pe parcursul epocii fierului târzii; acestea ar fi putut fi, de asemenea, o chestiune de dispute mai mult sau mai puțin violente între diferiți actori politici locali și regionali. Dovezile arheologice indică faptul că unele centre comerciale și de producție importante s-au dezvoltat în aceste puncte cheie de acces, de exemplu Nauportus și așezarea de pe malul drept al râului Ljubljanica la Emona, precum și Magdalensberg la nord, de-a lungul Rutei Chihlimbarului. Acestea au facilitat stabilirea diverselor rețele locale, regionale și la distanță lungă de interacțiune și au fost caracterizate de un mediu mai divers și mai dinamic datorită traficului crescut de persoane, mărfuri și idei.

De asemenea, este important de menționat că populațiile din regiunea alpină de sud-est s-au confruntat cu entități politice concurente - boii, noricii și romanii - care au căutat să controleze rutele de acces menționate anterior pe parcursul perioadei în cauză. De departe, cel mai puternic a fost statul roman, care a ajuns să încorporeze întreaga regiune în a doua jumătate a secolului I î.Hr. Cu toate acestea, procesul de încorporare a fost gradual, implicând diferite mijloace de acțiune militare și diplomatice, iar unele dintre comunitățile indigene au profitat de interesul roman pentru a-și urmări propria agendă. Ca aliați ai romanilor, liderii lor au obținut acces la rețelele de aprovizionare militară, dar au folosit și aceste relații nou dobândite și mijloace materiale pentru a-și consolida statutul social și autoritatea.

Acești factori au avut, cel mai probabil, implicații socio-politice și economice importante pentru rețelele locale și regionale de interacțiuni în care au fost implicați aceste comunități și liderii lor. Pe lângă o circulație sporită a persoanelor și bunurilor originare din Italia și din Mediterana, comunitățile din această zonă de contact nou stabilită au transformat și reinterpretat adesea lucruri, practici și idei de origine sudică înainte de a le împărtăși cu alte comunități indigene din sudul și estul Bazinului Carpatic. Impactul acțiunilor lor poate fi observat arheologic, de exemplu în mai multe ansambluri, în mare parte funerare, recuperate din diferite situri din bazinul mijlociu și inferior al Savei, care conțin artefacte provenite nu numai din Italia, ci și din regiunea alpină de sud-est.

Prin urmare, se poate concluziona că transformarea regiunii alpine sud-estice în timpul celei mai târzii faze a epocii fierului târzii și începutul perioadei provinciale romane, dintr-o periferie contestată într-o zonă de contact, a avut un impact mai amplu în sudul și estul Bazinului Carpatic, facilitând circulația diverselor persoane, bunuri, practici și idei, modelând totodată percepția localnicilor asupra lumii romane. În cazul fiecărei comunități indigene, natura și intensitatea acestui impact au fost direct legate de nivelul de integrare în rețelele regionale și la distanță lungă de interacțiune care au funcționat în întregul Bazin Carpatic în perioada în cauză.

Referințe

BAUR-SCHINDLER-KAUDELKA 2015 — Baur, C.-Schindler-Kaudelka, E., Magdalensberg. Despre evaluarea straturilor de nivelare augustane – aculturație folosind exemplul ceramicii locale, IN: Lohner-Urban, U.-Scherrer, P. (eds.), *Regiunea Dunării Superioare 50 î.Hr. - 50 d.Hr.,* Berlin, 35-69.

Bozi61981 — Bozic, D., Relativna kronologija mlajse zelezne dobe v jugoslovanskem Podonavju, *ArhVest,* 32, 315-336.

Bozie 1991 Bozic, D., I Taurisci, IN: Moscati, S. *et al.* (eds.), *I Celti. Catalogo della mostra, Palazzo Grassi, Venetia,* Milano, 471-477.

Bozie 2008 Bozic, D„ *Late La Tène - Cimitirul roman din Novo mesto.Drumul Ljubljana și Administrația districtuală,* Cataloage și monografii, 39, Ljubljana.

Ziua lui Dumnezeu 2016

Bozic, D., Fibule de bronz de tip Zvonimirovo la Taurisci și Boii, IN: Karwowski, M.-Ramsl, PC (eds.), *Boii - Taurisci. Lucrările Seminarului Internațional Oberleis-Klement, 14-15 iunie 2012, Viena,* 55-65.

PIERSICĂ 2015 Brescak, D. Morminte cu arme din Verdun lângă Stopice, IN: Istenic, J.- Laharnar, B.- Horvat, J. (ed.), *Dovezi ale armatei romane în Slovenia,* Cataloage și monografii, 41, Ljubljana, 75-123.

BRUGHMANS 2010 Brughmans, T., Conectarea punctelor: către analiza rețelelor arheologice, *OJA,* 29, 3, 277-303.

CAMPION 1995 Champion, TC, Introducere, IN: Champion, TC (ed.) *Centru și periferie. Studii comparative în arheologie,* Londra, 1-20.

CLINE 2000 Cline, EH, „Periferii contestate” în teoria sistemelor mondiale: Megiddo și valea Izreel ca caz test, *Journal of World-Systems Research,* 6,1,7-16.

COLLAR *ȘI ALȚII* 2015 — Collar, A.-Coward, E-Brughmans, T.-Mills, BJ, Rețele în arheologie: fenomene, abstractizare, reprezentare, *JAMT,* 22,1-32.

DIETLER 1998 Dietler, M., Consum, agenție și încurcătură culturală: implicații teoretice ale unei întâlniri coloniale mediteraneene, IN: Cusick, JG (ed.), *Studii privind contactul cultural: interacțiune, schimbare culturală și arheologie,* Carbondale, 288-315.

DIZDAR 2016

Dizdar, M., Așezări La Tène târzii în regiunea Vinkovci (Slavonia de est, Croația): centre de comerț și schimb, IN: Karwowski, M.-Ramsl, PC (eds.), *Boii - Taurisci. Lucrările Seminarului Internațional Oberleis-Klement, 14-15 iunie 2012, Viena,* 31-48.

DIZDAR-RADMAN-LIVAJA 2004 Dizdar, M.-Radman-Livaja, L, Descoperiri de ceramică romană din bronz în situri celtice din Slavonia de Est, IN: *Lucrările celui de-al XIV -lea Congres UISPP: secțiunea 13, Perioada romană,* BAR-IS, 1312, Oxford, 49-53.

DIZDAR-RADMAN-LIVAJA 2015 — Dizdar, M.-Radman-Livaja, L, Continuity of the Late Warrior Elite in the Early Roman Period in southeastern Pannonia, IN: Wefers, S.-Karwowski, M.-Fries-Knoblach, J.-Trebsche, P.-Ramsl, PC (eds.), *Wajfen-Gewalt Contribuție la Conferința internațională a AG Eisenzeit și a Institutului de Arheologie de la Universitatea din Rzeszowskiego-Rzeszow 19.-2 septembrie 2012,* BUFM 79, LangenweiCbach, 209-2

DIZDAR-TONC 2013 — Dizdar, M.-Tonc, A., Descoperiri de fibule din secolul I î.Hr. în Croația: comerț și schimburi între Alpii Orientali, Dunăre și zona nordică a Adriaticii înainte și în timpul cuceririi romane, IN: Grabherr, G.-Kainrath, B.-Schierl, T. (ed.), *Relații cu străinătatea. Broșe și alte elemente vestimentare ca surse pentru reconstrucția mișcărilor interregionale și a granițelor grupurilor de la Războaiele Punice până la declinul Imperiului Roman de Vest,* Innsbruck, 50-75.

DIZDAR-TONC 2014 — Dizdar, M.-Tonc, A., Noi descoperiri de ceramică de bronz republicană târzie la Blato în Slavonia (Croația): contacte între scordisci și Italia în timpul secolului al XIV-lea târziu. *et al.* (ed.), *Celții și nordul Italiei (Prima și a doua epocă a fierului). Lucrările celei de-a XXXVI-a Conferințe Internaționale a AFEAF (Verone, 17-20 mai 2012),* Suplimentul RAE 36, Dijon, 585-594.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

DOLENZ *ET AL.* 2008a Dolenz, H.-Krmnicek, S.-Schindler-Kaudelka, E.-Sedlmayer, H.-Zabehlicky-Scheffenegger, S., Zur vorannexionszeitlichen Siedlung auf dem Magdalensberg, *FO,* 47, 235-266.

DOLENZ *ET AL.* 2008b Dolenz, H.-Krmnicek, S.-Schindler-Kaudelka, E.-Sedlmayer, H.-Zabehlicky-Scheffenegger, S., Despre stadiul cercetării: datarea inițială și structura timpurie a așezărilor orașului de pe Magdalensberg, *Carintia,* 1.198, 41-53.

DRNIC 2016 Drnic, I., Contacte între Boii și Scordisci: cazul fibulelor de tip Oberleiserberg, IN: Karwowski, M.-Ramsl, PC (eds.), *Boii - Taurisci. Proceedings of the International Seminar Oberleis-Klement, 14-15 iunie* [2012] *,* [Viena] , 49-54.

DULAR 1991 Dular, A., *Prazgodovinska grossisca v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo,* Cataloage in monografije, 26, Ljubljana.

DZINO-DOMIC KUNIC 2012 Dzino, D.-Domic Kunic, A., Pannonienii: percepții identitare de la sfârșitul epocii fierului până în antichitatea târzie, IN: Migotti, B. (ed.), *Arheologia Pannoniei romane de sud,* BAR-IS, 2393, Oxford, 93-115.

EGRI 2009 Egri, M., Campanii romane în regiunea Dunării. Aprovizionarea cu ulei de măsline de la Augustus la Traian, *EphemNap,* 18,45-56.

EGRI 2012 Egri, M., „Un războinic nu moare niciodată”. Manipularea tradiției în contexte funerare timpurii din Pannonia, IN: Berecki, S. (ed.), *Rituri și ritualuri din epoca fierului în Bazinul Carpatic,* Cluj-Napoca, BMM sa, V, 503-529.

EGRI 2014 Egri, M„ Bunuri dezirabile în epoca fierului târzie - perspectiva meșteșugarului, IN: Berecki, S. (ed.), *Meșteșuguri și artizani din epoca fierului în Bazinul Carpatic,* Cluj-Napoca, BMM sa, VII, 233-248.

EGRI 2016 Egri, M„ Orizontul Beograd 4 în mediul scordiscian. Delimitare și interpretare cronologică, IN: Berecki, S. (ed.), *Cronologia epocii fierului în Bazinul Carpatic,* Cluj-Napoca, BMM sa, XII, 339-356.

EGRI 2017 Egri, M., Conectivitate și schimbare socială. Bunuri romane în afara Imperiului (100 î.Hr. - 400 d.Hr.), IN: Hodos, T. (ed.), *Manualul Routledge de Arheologie și Globalizare,* Oxford, 537-552.

EGRI 2018 Egri, M., Marginea violentă a Imperiului Roman și apariția oamenilor în arme. The case of southern Pannonia, IN: Nemeth, E. (ed.), *Die Gewalt in der Vorgeschichte und im Altertum I The Violence in the Preistory and Antiquity,* Konstanz, 93-116.

EGRI-BERECKI 2018 Egri, M.-Berecki, S., Italia, Macedonia și Dacia - rețele de interacțiune în secolele al II-[lea] - [al I-lea] î.Hr., IN: Gustin, M.-David, W. (eds.), *Ciocnirea culturilor? Celții și lumea macedoneană,* SKRMM, 9, 129-136.

EGRI-RUSTOIU 2008 Egri, M.-Rustoiu, A., Semnificația socială a convivialității în mediul scordiscian, IN: Sirbu, V.-Vaida, DL (eds.), *Practici funerare în epoca bronzului și a fierului în Europa Centrală și de Sud-Est,* Cluj-Napoca, 83-93.

FERGUSON-WHITEHEAD 2001 Ferguson, BR-Whitehead, NL, Prefață la a doua tipărire, IN: Ferguson, BR-Whitehead, NL (eds.), *Războiul în zona tribală. Statele în expansiune și războiul indigen, ediția* a II [-a] , Santa Fe-Oxford, xi-xxxv.

GABBA 1989 Gabba, E., Roma și Italia în secolul al II-lea î.Hr., IN: Astin, AE-Walbank, FW-Frederiksen, MW-Ogilvie, RM (eds.), *The Cambridge Ancient History, ediția a II* [-a] *, volumul 8, Roma și Mediterana până în 133 î.Hr.,* Cambridge, 197-243.

GARDNER 2007 Gardner, A., Frontiere fluide: interacțiune culturală la marginea imperiului, *Stanford Journal of Archaeology,* 5, 45-60.

GASPARI 2008 Gaspari, A., Războinicii din Posošće între independență și serviciul militar roman, IN: *Armate, arme și sisteme de fortificații în Posočje,* Tolmin, 29-48.

GASPARI 2014 Gaspari, A., *Emona preistorică și romană,* Ljubljana.

GASPARI *ET AL.* 2015 Gaspari, A.-Bekljanov Zidansek, I.-Masaryk, R.-Novsak, M„ Augustan military graves from the area of Kongresni trg in Ljubljana, IN: Istenic, J.-Laharnar, B.- Horvat, J. (eds.), *Evidence ofthe Roman Army in Slovenia,* Katalogi in monografie, Ljuje, Katalogi in monografie 125-169.

GOSDEN 1985 Gosden, C., Gifts and kin in Early Iron Age Europe, *Man ns* 20, 3, 475-493. Gustin,
GUSTIN 1984 M., Die Kelten in Jugoslawien, *Jahrbuch RGZM,* 31, 305-363.

HALL *ȘI COLAB.,* 2011 Hall, TD-Kardulias, PN-Chase-Dunn, C., Analiza sistemelor mondiale și arheologia: continuarea dialogului, *JAR,* 19, 233-279.

HINGLEY-HARTIS 2011 Hingley, R.-Hartis, R., Contextualizarea Zidului lui Hadrian: Zidul ca „teritoriu discutabil", IN: Kaizer, T.-Hekster, O. (eds.) *Frontiere în lumea romană. Lucrările celui de-al nouălea atelier al Rețelei Internaționale Impactul Imperiului (Durham, 16-19 aprilie 2009),* Leiden, 79-96.

HORVAT 1990 Horvat, J., *Nauportus (Vrhnika),* Ljubljana.

HORVAT 1997 Horvat, J., *Sermin. O așezare preistorică și romană timpurie în nord-vestul Istriei,* Ljubljana.

HORVAT 2002 Horvat, J., Tezaurul de arme republicane romane de la Grad, lângă Smihel, *ArhVest,* 53, 117-192.

HORVAT 2008 Horvat, J., Horrea romană timpurie la Nauportus, *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antichitate,* 120,1,111-121.

HORVAT 2015 Horvat, J „Consolidarea autorității romane în interiorul Adriaticii de nord, IN: Marion, Y.-Tassaux, F. (eds.), *AdriAtlas și istoria spațiului adriatic de la VF saC la VIF spC,* Bordeaux, 273-291.

HORVAT-BAVDEK 2009 Horvat, J.-Bavdek, A., *Ocra. Poarta de intrare între Mediterana și Europa Centrală,* Ljubljana.

KARDULIAS 2007 Kardulias, PN, Negociere și încorporare la marginea Sistemelor Mondiale: exemple din Cipru și America de Nord, *Journal of World-Systems Research,* 13,1, 55-82.

KNAPPETT 2011 Knappett, C., *O arheologie a interacțiunii: perspective de rețea asupra culturii materiale și societății,* Oxford.

KNAPPETT 2013 Knappett, C. (ed.), *Analiza rețelelor în arheologie: noi abordări ale interacțiunii regionale,* Oxford.

KNAPPETT 2017 Knappett, C., Globalizare, conectivități și rețele. O perspectivă arheologică, IN: Hodos, T. (ed.), *Manualul Routledge de Arheologie și Globalizare,* Oxford, 29-41.

PRINȚUL 1969 Knez, T., Noi morminte romane în Dolenjska, *Discuții,* 6, 107-159.

PRINȚUL 1992 Knez, T„ *Novo mesto II Keltisch-römisches Gräberfeld,* Novo mesto.

LAHANNAR 2015 Laharnar, B., The Roman Army in the Notranjska region, IN: Istenic, J.-Laharnar, B.-Horvat, J. (eds.), *Evidence of the Roman Army in Slovenia,* Cataloage and monography, 41, Ljubljana, 9-41.

MAC SWEENEY 2010 Mac Sweeney, N., Hitiții și Arzawanii: o perspectivă din vestul Anatoliei, *Anatolian Studies,* 60, 7-24.

MIHAJLOVIC 2014 Mihajlovic, V. D. „Obiecte în acțiune": Către antropologia schimbului de vase romane de bronz în regiunea Dunării de Mijloc, IN: Jankovic, MA- Mihajlovic, VD-Babic, S. (eds.), *Marginile lumii romane,* Newcastle, 194-218.

MIHAJLOVIC 2018 Mihajlovic, VD, „Do warrior burials make a martial society? Reconsideration of the Late Iron Age Karaburma necropolis (Danube-Sava confluence), IN: Nemeth, E. (ed.), *Die Gewalt in der Vorgeschichte und im Altertum / The Violence in the Prehistory and Antiquity* .

MUZICĂ-HORVAT 2007 Muzică, B.-Horvat, J., Nauportus - un post comercial timpuriu roman la Dolje njive în Vhrnika, *ArhVest,* 58, 219-283.

PAPAZOGLU 1978 Papazoglu, E., *Triburile din Balcanii Centrali în epoca preromană: Triballi, Autariatae, Dardanieni, Scordisci și Moesieni,* Amsterdam.

PITTS 2010 Pitts, M. „Regândirea oppida din sudul britanic: rețele, regate și cultura materială", *EJA,* 13,1, 32-63.

POPOVIC 1992 Popovic, P, Italische Bronzegefässe im Skordiskergebiet, *Germania,* 70,1, 61-74.

RAVNIK-2UPANEK 2017 Ravnik, M.-Zupanek, M., Noi perspective asupra așezării de sub Grajski gric în Ljubljana: rezultatele investigațiilor 2009-2011 la Stari trg și Gornji trg, IN: Zupanek, B. (ed.), *Emona MM: urbanizarea spațiului - începutul unui oraș,* Ljubljana, 72-89.

RODSETH-PARKER 2005 Rodseth, L.-Parker, BJ, Introducere. Considerații teoretice în studiul frontierelor, IN: Parker, BJ-Rodseth, L. (eds.), *Depășirea frontierei în antropologie, arheologie și istorie,* Tucson, 3-21.

ROWLANDS 1987 Rowlands, MJ, Centru și periferie: o trecere în revistă a unui concept, IN: Rowlands, MJ-Larsen, M.-Kristiansen, K. (eds.), *Centru și periferie în lumea antică,* Cambridge, 1-11.

RUSTOIU 2005 Rustoiu, A., Dacia și Italia în sec. I a.Chr. Comerțul cu vase de bronz în perioada republicană târzie (studiu preliminar), IN: Cosma, C.-Rustoiu, A. (eds.), *Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în antichitate,* Cluj-Napoca, 53-117.

SASEL KOS 1998 Sasel Kos, M., The Tauriscan gold mine. Remarks concerning the settlement of the Taurisci, *Tyche,* 13, 207-219.

SASEL KOS 2000 Sasel Kos, M., Caesar, Illyricum, and the hinterland of Aquileia, IN: Urso, G. (ed.), *L'ultimo Cesare,* Roma, 277-304.

SASEL KOS 2002 Sasel Kos, M., Il confine nord-orientale dellTtalia romana. Riesame del problema alla luce di nuovo documento epigrafico, *Aquileia Nostra, 73,* 246-259.

SCHERRER 2002 Scherrer, P., De *la regnum Noricum* la provincia romană. Fundamente și mecanisme de urbanizare, IN: Sasel Kos, M.-Scherrer, P. (eds.), *The Autonomous Towns in Noricum and Pannonia. Noricum,* Situla, 40, Ljubljana, 11 70
11–/Ʊ.

SCHINDLER-KAUDELKA 2015 Schindler-Kaudelka, E., Cupă celtică, formă romană. Adaptare sau crearea unui nou repertoriu de către olarii din Noricum?, IN: Lemaître, S.-Batigne Vallet, C. (eds.), *ABC pentru un arheolog din Lyon: Miscellanea oferită lui Armand Desbat,* Autun, 325-328.

SLABE 1993 Slabe, M., *Anticna nekropola na Pristavipri Trebnjem,* Ljubljana.

STEIN 1998 Stein, GJ, Teoria sistemului mondial și moduri alternative de interacțiune în arheologia contactului cultural, IN: Cusick, JG (ed.), *Studii asupra contactului cultural: interacțiune, schimbare culturală și arheologie,* Carbondale, 220-255.

TODOROVIĆ 1972 Todorovic, J., *Praistorijska Karaburma I. Nekropola mladeg gvozdenog doba,* Beograd.

WALLERSTEIN 1974 Wallerstein, L., *Sistemul mondial modern I: Agricultura capitalistă și originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea,* New York.

WELLS 2005 Wells, P.S., Crearea unei frontiere imperiale: arheologia formării zonei de graniță dunărene a Romei, *JAR,* 13,1, 49-88.

WHITTAKER 2009 Whittaker, D., Discursuri etnice la frontierele Africii romane, IN: Derks, T. - Roymans, N. (eds.), *Construcții etnice în antichitate. Rolul puterii și al tradiției,* Amsterdam, 189-205.

WOOLF 1993 Woolf, G., Rethinking the oppida, *OJA,* 12, 2, 223-234.

WOOLF 2009 Woolf, G,, Cruptorix și semenii săi. Despre etnicitate la mijloc, IN: Derks, T.-Roymans, N. (ed.), *Constructe etnice în antichitate. Rolul puterii și al tradiției,* Amsterdam, 207-217.

ZIMMERMANN 2017 Zimmermann, M., *Romanisation und Repräsentation in Noricum,* Bonn.

Lista figurilor

Lista plăcilor

Pl. I. 1. Regiunea alpină sud-estică în secolele II și I î.Hr.; 2. Regiunea alpină sud-estică și bazinul superior al Savei în a doua jumătate a secolului I î.Hr. - începutul secolului I d.Hr.; 3. Planul așezării de la Nauportus. (1-3. după HORVAT 2015)

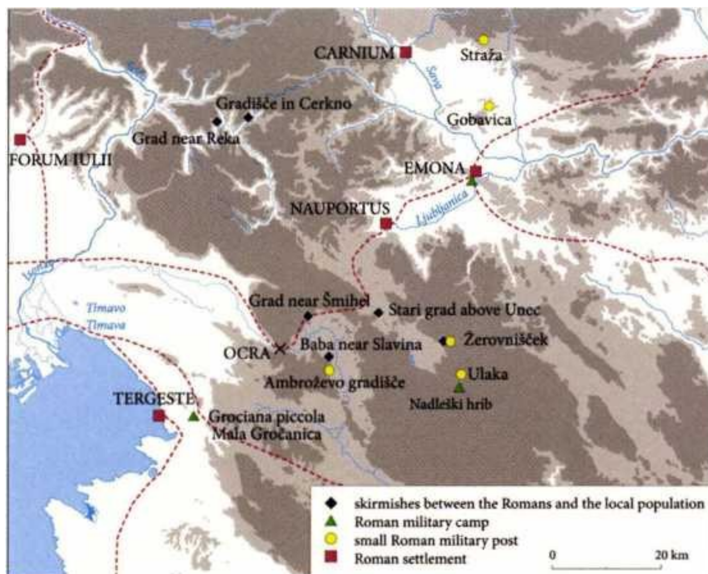
Pl. II. Arme romane de la Grad, lângă Smihel; fără scară (după HORVAT-BAVDEK 2009).

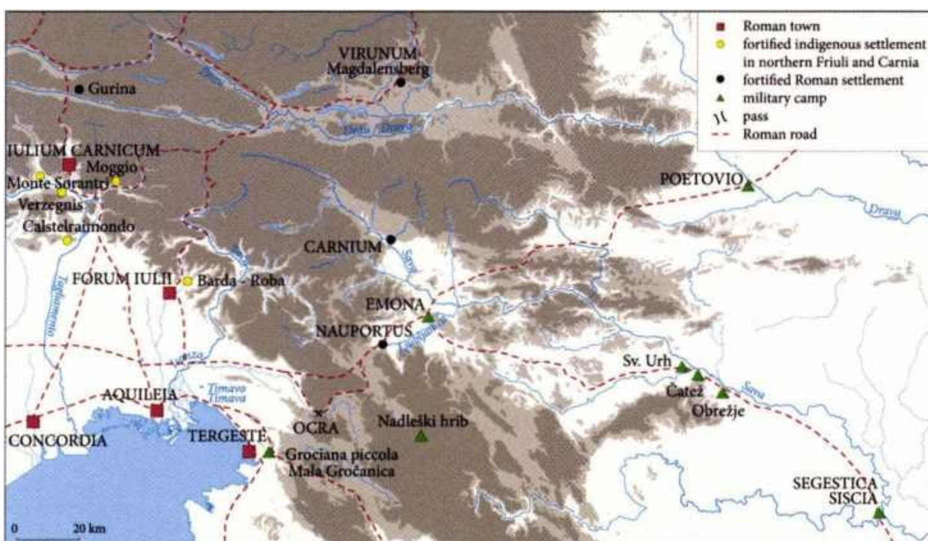
Pl. III. Amfore, veselă și lămpi romane din Mandrga; fără scară (după HORVAT-BAVDEK 2009).

Pl. IV. Ceramică importată și produsă local, datând din a doua jumătate a secolului I î.Hr., din Magdalensberg (după DOLENZ *ET AL.* 2008a; SCHINDLER-KAUDELKA 2015).

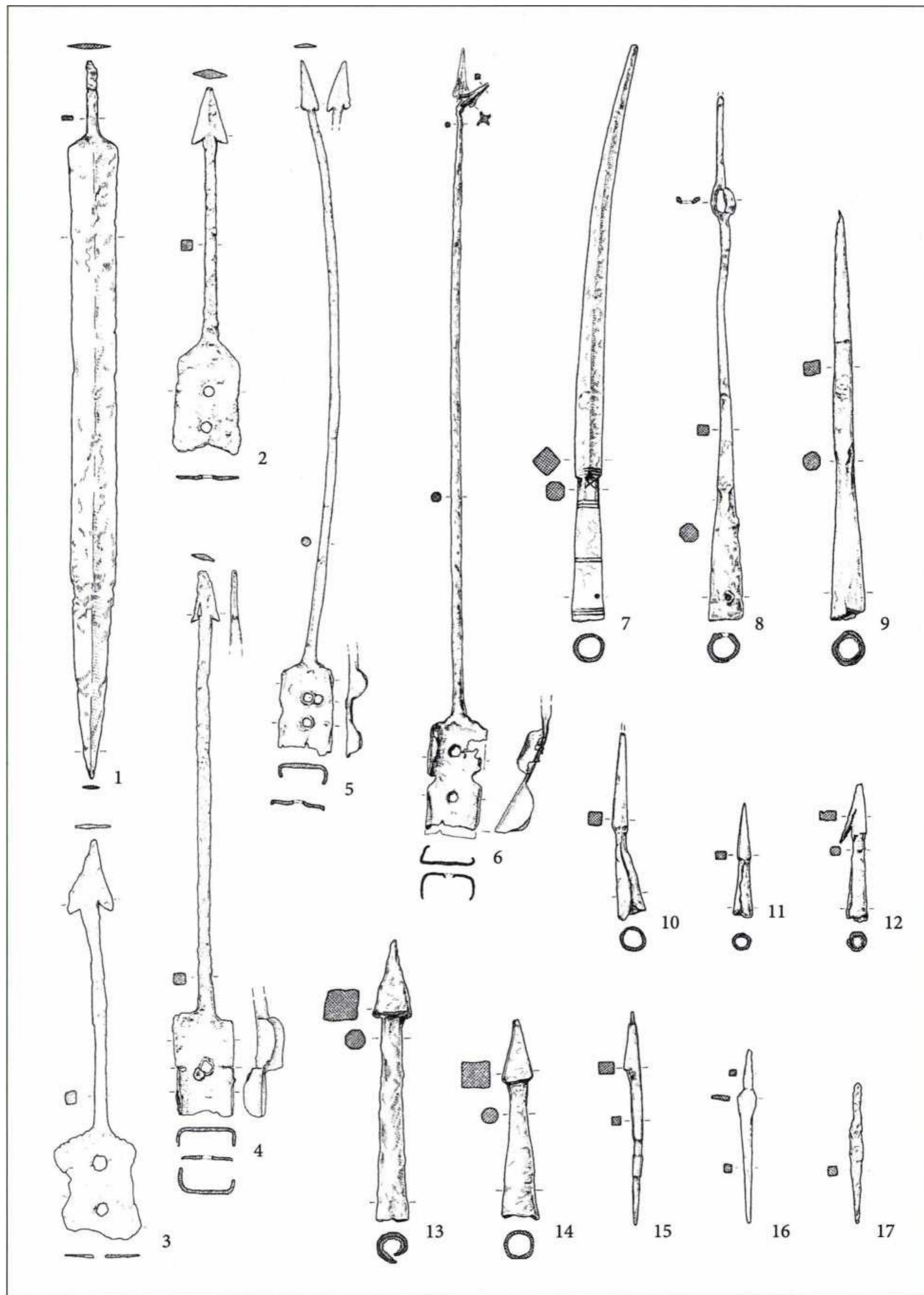
Pl. V. Inventare funerare din mormintele 37, 1 și 41 de la Verdun, lângă Stopice; scări diferite (după BRESCAK 2015).

Pl. VI. 1. *Belgrad-Karaburma.* Inventare funerare conținând arme din mormintele 10, 32, 44 și 145 (după TODOROVIC 1972); 2. Structura „ierarhiei” conviviale (după EGRI-RUSTOIU 2008).

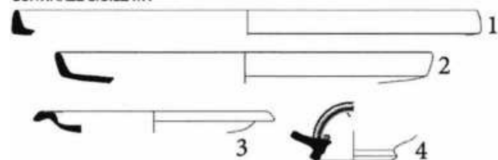

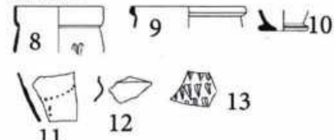

Planșa II. Arme romane de la Grad lângă Smihel; fără scară (după HORVAT-BAVDEK 2009).

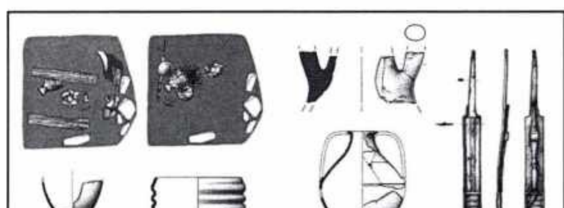
Planșa III. Amfore, veselă și lămpi romane din Mandrga; fără scară (după HORVAT-BAVDEK 2009).

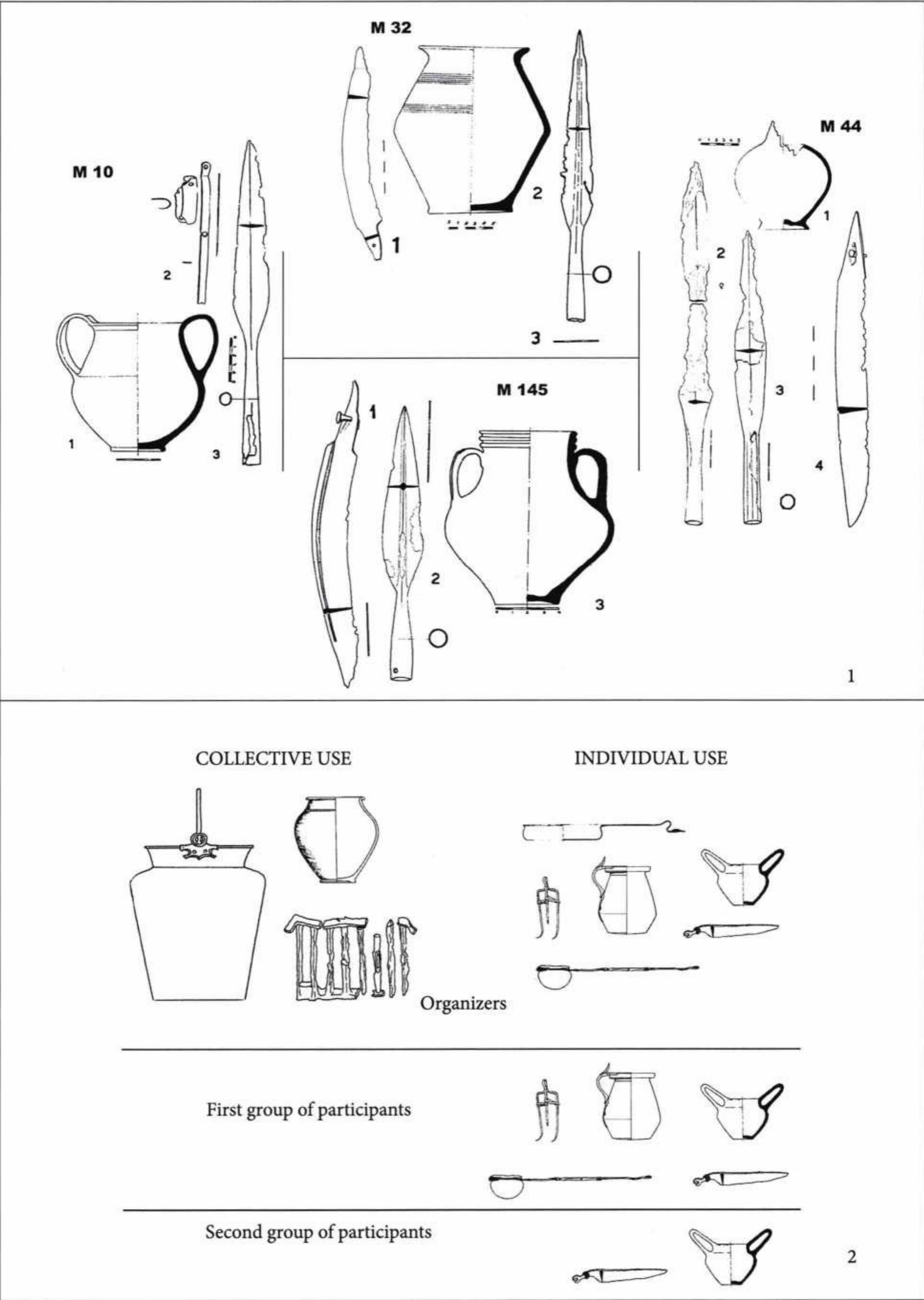

Planșa IV. Ceramică importată și produsă local, datând din a doua jumătate a secolului [1]î.Hr., din Magdalensberg (după DOLENZ *ET AL.* 2008a; SCHINDLER-KAUDELKA 2015).

Planșa VI. 1. Belgrad-Karaburma. Inventare funerare conținând arme din mormintele 10, 32, 44 și 145 (după TODOROVIC 1972); 2. Structura „ierarhiei" conviviale (după EGRI-RUSTOIU 2008).

SIMBOLURI CĂLĂTOARE. Un pahar CERAMIC DECORAT DIN CIMITIRUL DIN epoca fierului târziu de la *POPII* FÂNTÂNELE-DÂMBLI DIN TRANSILVANIA*

Aurel RUȘTOIU
Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, România aurelrustoiu@yahoo.com

Cuvinte cheie: Transilvania, vase ceramice, simboluri, ornamente, cultura La Tene, conectivitate

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Natura și dezvoltarea conexiunilor intra- și intercomunitare au fost studiate folosind diverse modele interpretative în arheologie. Printre acestea, teoria rețelelor pare să ofere o serie de mijloace utile de analiză a naturii relațiilor umane la diferite niveluri sociale și spațiale. Pornind de la *noduri* și *margini* ca concepte cheie, aceste relații nu numai că au dobândit o formă flexibilă de vizualizare, dar le-au permis cercetătorilor să identifice și să discute dinamica socială care a modelat aceste relații (COLLAR *ET AL.* 2015; BRUGHMANS 2010).

În același timp, teoria globalizării a contribuit și la o interpretare mai nuanțată a modului în care diferite comunități s-au dezvoltat și au reacționat la conexiunile la distanță lungă (HODOS 2017; KNAPPETT 2017; ROBERTSON 2017; EGRI 2017 etc.). Deși *globalizarea* poate fi înțeleasă ca un cadru care a facilitat conexiuni intercomunitare mai mult sau mai puțin intensive pe zone mai largi și care a implicat o diversitate de actori sociali, aceste comunități au experimentat și un proces de *glocalizare*. Acest proces se referă la modul în care diverse comunități au răspuns la inputuri externe prin selectarea și adaptarea lucrurilor și practicilor larg împărtășite la propriile norme localizate (HODOS 2017). Din această perspectivă, „expansiunea culturii La Tene în Europa temperată datorită mișcărilor populației din secolele al IV -lea și al III -lea î.Hr.” ar putea fi văzută ca un proces dual, atât de globalizare, cât și de glocalizare. În această perioadă, legăturile sociale și culturale stabilite de grupurile de coloniști stabiliți în diferite zone ale Europei temperate cu populațiile indigene au contribuit la apariția diverselor trăsături culturale localizate care pot fi observate în dovezile arheologice. Din acest punct de vedere, Bazinul Carpatic de Est oferă o serie de exemple relevante (RUSTOIU 2008; 2014a; RUSTOIU-BERECKI 2016 etc.).

În același timp, intensificarea mobilității individuale și colective în perioada în cauză a contribuit și la dezvoltarea mai multor conexiuni regionale și la distanță lungă, care au facilitat circulația mai largă a bunurilor culturale „vizibile” (artefacte) și a celor „invizibile” (cunoștințe, practici și ideologii) (VENCLOVA 2002, 74-75). Ambele categorii au inclus numeroase elemente hibride rezultate din conviețuirea grupurilor „coloniști” și „colonizați” (pentru o definiție a acestor termeni, vezi GIVEN 2004) în comunități nou înființate. În acest context social, construirea unei noi identități colective a implicat și conservarea anumitor tradiții moștenite, fie aduse de nou-veniți din patria lor, fie preluate de la populația locală, precum și inventarea altora care răspundeau nevoilor comunităților nou înființate, în special în ceea ce privește conservarea coeziunii sociale interne (vezi HOBSBAWM 1983).

Această lucrare a fost susținută printr-un grant al Ministerului Cercetării și Inovării, CNCS - UEFISCDI, numărul proiectului PN-III-P4-ID-PCE-2016-0353, în cadrul PNCDI III.

Conectivitatea Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2018, p. 119-142

Pe baza acestor observații, articolul analizează modul în care unele simboluri vizuale au circulat în Europa temperată, mecanismele care au contribuit la transformarea semnificației lor de la o comunitate la alta și mijloacele prin care aceste simboluri au fost rememorate , reinventate și reintegrate în tradițiile diferitelor comunități din Bazinul Carpatic. Punctul de plecare al acestei analize îl reprezintă decorarea unui pahar găsit în mormântul 59 din cimitirul La Tene de la Fântânele-Dămfeu *Popii* (comuna Matei, județul Bistrifa-Năsăud), din estul Transilvaniei (pentru cimitir, vezi DĂNILĂ 1978; CRIȘAN 1975; RUSTOIU 2008, 55, 76-78, 121-123; RUSTOIU-EGRI 2011, 32-33; RUSTOIU-MEGAW 2011 etc.).

Mormantul 59 din Fantanele-Dambu Popii

Înmormântarea prin incinerare a avut rămășițele depuse într-o groapă aproape dreptunghiulară, cu colțuri rotunjite, orientată est-vest. Adâncimea maximă a gropii este de 1,50 m, iar dimensiunile sunt de 1,75 x 1,46 m (Pl. I).

Un rând de cinci vase ceramice lucrate la roată, cu orientare nord-sud, a fost așezat pe partea de est a gropii. Oasele umane incinerate au fost găsite lângă vasul nr. 1, la nord-vest. Grămada de oase arse conținea, de asemenea, o fibulă de fier, un alt obiect din fier neidentificat și o cochilie de midii (neinclusă în desenul mormântului și neidentificată în depozitul Institutului). Spre colțul de nord-vest au fost găsite câteva coaste de porc (neincluse în desenul mormântului) și o falcă, deasupra cărora s-a pus un cuțit de sculptat din fier *(Hiebmesser)* . Urme de grinzi arse au fost observate spre est față de rândul de vase și pe partea de vest a gropii, între ofranda de carne și inventarul funerar rămas. Acestea ar fi putut proveni fie din rugul funerar, fie dintr-o structură din lemn din interiorul mormântului. Din păcate, documentația sitului nu oferă alte detalii cu privire la aceste urme.

Inventarul funerar (Pl. I)

Inventarul funerar din mormântul 59 include următoarele obiecte funerare:

1. Un vas mare, bitrunchiat, confecționat din țesătură fină portocalie; trei nervuri orizontale decorează corpul între gât și diametrul maxim. Baza este inelară. Vasul a fost reconstituit doar grafic din cauza conservării precare. Dimensiuni: înălțime: cca. 32,7 cm; diametrul marginii: 20 cm; diametrul maxim: 26,4 cm; diametrul bazei: 12 cm.
2. O roată de vas bitrunchiată, realizată din țesătură fină portocalie, acoperită cu o bară neagră lustruită. Baza este

inelară, având o adâncitură adâncă în mijloc. Vasul a fost reconstituit doar grafic din cauza conservării precare. Dimensiuni: înălțime: cca. 10,5 cm; diametrul marginii: 14,5 cm; diametru maxim: 16,9 cm; diametrul bazei: 8 cm.

3. O roată de vas de dimensiuni medii, confecționată din țesătură fină portocalie și decorată cu o nervură orizontală pe gât. Baza este plată. Dimensiuni: înălțime: 23 cm; diametrul marginii: 16,5 cm; diametru maxim : 22 cm; diametrul bazei: 9,5 cm.

4. O roată de bol bitrunchiată, confecționată din material fin gri. Marginea groasă este inversată. Baza este în formă de inel. Dimensiuni: înălțime: 12,2 cm; diametrul marginii: 29,8 cm; diametru maxim: 30,4 cm; diametrul bazei: 13 cm.

5. Un pahar bitrunchiat cu mâner ridicat, realizat ca o roată din țesătură fină gri-portocalie. Are o margine inversată și o bază inelară. Corpul și mânerul sunt decorate cu un motiv complex, format din incizii și ștampile, despre care vom discuta mai jos. Dimensiuni: înălțime: 9,5 cm; diametrul marginii: 7,2 cm; diametru maxim: 9,4 cm; diametrul bazei: 5,2 cm.

6. O broșă din fier de tip timpuriu La Tène, cu arc bilateral format din patru spire (două pe fiecare parte a arcului) și o coardă externă. Arcul este puternic curbat, în timp ce piciorul este pliat peste arc și decorat cu o sferă. Capătul sub formă de buton al piciorului atinge arcul fără a fi atașat. Dimensiuni: lungime: 9,4 cm; înălțime: 2,4 cm.

7. Un obiect neidentificat, deformat, realizat dintr-o tijă de fier, cu secțiune transversală rotundă și formă circulară; s-au păstrat două fragmente. Un capăt al fragmentului mai mare pare să fi fost prins în cârlig. Întrucât a fost găsit printre oasele umane incinerate, se poate presupune că obiectul era fie unul dintre accesoriile metalice ale costumului, fie o brățară cu capete neatașate. Dimensiuni: diametru maxim: cca. 6 cm; grosimea tijei: 0,4-0,5 cm.

8. Un cuțit fragmentar de sculptat *(JTiebmesser)* din fier. Vârful lipsește, în timp ce mânerul,

, având o secțiune transversală aproape dreptunghiulară, este spart. Dimensiuni: lungime păstrată: 18,8 cm; lungimea lamei: 12,7 cm; lungimea mânerului: 6,1 cm.

Ritul și ritualul funerar

Din numărul total de 94 de morminte identificate în cimitirul de la *Fântânele-Dâmbu Popii,* doar opt au fost înhumări (8,5% din numărul total), toate celelalte fiind morminte de incinerare. Astfel, se poate spune că incinerarea a fost ritul predominant în cimitir.

Ritualurile efectuate în timpul înmormântărilor au fost foarte diverse. În cazul mormântului 59, oasele incinerate și accesoriile metalice aparținând costumului defunctului au fost, cel mai probabil, colectate într-un recipient organic (un coș sau o pungă - vezi un alt exemplu în TANKO-TANKO 2012, 253-254, fig. 5) care a fost depus în groapa aproximativ la mijlocul laturii nordice. Din păcate, oasele incinerate lipsesc din depozitul Institutului de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca, fiind deja pierdute în anii 1980, astfel încât nu există posibilitatea de a le analiza antropologic. După cum am menționat deja, urmele de grinzi arse ar putea indica fie instalarea unei structuri din lemn în groapă, fie așezarea în interior a unor elemente ale rugului funerar.

Ofranda de carne constând din bucăți de carne de porc, din care au fost recuperate unele resturi osoase, era așezată pe partea vestică a gropii împreună cu cuțitul de măcelar. Această practică funerară este întâlnită frecvent în mormintele din mediul cultural La Tene, atât în Bazinul Carpatic, cât și în alte zone din Europa temperată (vezi mai jos).

Vasele pentru ofrande au fost așezate pe partea de est a gropii, lângă oasele umane incinerate, într-un rând nord-sud. Ansamblul este alcătuit din două recipiente pentru depozitarea lichidelor (unul mare și unul mediu), un vas de servire (un bol), un alt vas care ar fi putut fi folosit pentru servirea sau depozitarea alimentelor (bolul bitrunchiat) și un vas de băut (paharul). Structura funcțională sugerează că a fost asamblat pentru o singură persoană. O altă posibilitate este ca unul dintre vasele pentru depozitarea lichidelor, împreună cu bolul și paharul, să fi fost așezate pentru „uzul" personal al defunctului, în timp ce al doilea vas pentru lichide și bolul bitrunchiat au fost ofrande făcute de unul dintre cei îndoliați în timpul înmormântărilor. Această structură funcțională a ofrandei ceramice a fost observată și în alte contexte funerare La Tene din Bazinul Carpatic, precum și în alte zone geografice și culturale (vezi RUSTOIU-EGRI 2011, 73-75, fig. 31; EGRI-RUSTOIU 2014, cu bibliografia).

Analiza inventarului funerar și a cronologiei

Ceramica. Vasele bitrunchiate, de dimensiuni mari sau medii, lucrate la roată, sunt întâlnite frecvent în cimitirele La Tene din Bazinul Carpatic. În ciuda unor mici diferențe morfologice (bordul mai mult sau mai puțin răsturnat, corpul bitrunchiat sau ovoid, decorul constând din nervuri orizontale pe jumătatea superioară a corpului, baza inelară cu sau fără adâncitură sau baza plată etc.), aceste vase au fost utilizate o lungă perioadă în LT B2 și LT Cl (NEMETI

1988, 104, tipul K3, K6, fig. 9/5-6, 9-10; TELEAGĂ 2007, 35-36, fig. 6).

Bolurile bitrunchiate sunt întâlnite frecvent și în Bazinul Carpatic. În afară de unele variații privind forma marginii, decorul sau baza, acestea aparțin unui grup morfologic destul de unitar, fiind utilizate pe întreg orizontul celtic din Transilvania (NEMETI 1988, 102, tip J2, fig. 8/20-21).

Bolurile aparținând aceluiași tip ca vasul din mormântul 59 sunt, de asemenea, frecvent întâlnite în așezări și cimitire. În nord-vestul României, acestea au fost datate în principal în perioada La Tene mijlocie (NEMETI 1988, 102, tipul H4, fig. 8/12; vezi și SZABO *ET AL.* 2007, tipul II.1.2, 244, fig. 47).

Paharul aparține unui tip care provine din forme tipice sfârșitului epocii timpurii a fierului. Astfel de pahare se găsesc în contexte funerare datate în LT B2 și LT Cl, fiind frecvent decorate cu motive diferite și folosind tehnici diferite (NEMETI 1988, 100, tipul GI3, fig. 7/20). În Bazinul Carpatic, paharele sunt mai frecvente în Câmpia Maghiară și Transilvania, unde vasele de băut cu o singură mâner erau folosite în mod tradițional încă din epoca timpurie a fierului (vezi harta distribuției paharelor în contextele La Tene în TELEAGĂ 2008, 120-122, fig. 18).

Cuțitul de fier. Cuțitele de acest tip au fost considerate anterior elemente ale panopliei de arme . Cu toate acestea, s-a observat că în morminte sunt asociate cu resturi osoase ale ofrandelor de carne (de obicei bucăți de carne de porc); atunci când oasele lipsesc, s-a presupus că bucățile de carne dezosate erau

oferite (OSTERHAUS 1981, 14-16; NEMETI 1993, 119-120; SZABO-TANKO 2012, 128; MARION-GUILLAUMET 2012, 190-193 etc.). Prin urmare, se poate presupune că acest tip de cuțite era folosit pentru tăierea cărnii, la fel ca un satâr. În plus, cuțite similare au fost găsite și în morminte fără arme și există numeroase cazuri de înmormântări feminine care conțin acest tip de unelte (SCHONFELDER 2010, 226-227, Tabelul 1). Schonfelder a observat recent că, datorită funcției lor, aceste cuțite ar fi putut juca un rol semnificativ în ospățurile colective, fiind folosite de „organizatori" pentru a tăia și distribui carnea participanților. Acești organizatori aveau mai probabil un statut social mai ridicat, ceea ce ar putea explica asocierea ocazională a acestor cuțite cu panopliile de arme (SCHONFELDER 2010, 229). În aceeași ordine de idei, prezența lor în înmormântările feminine ar putea indica un statut social similar, care implica dreptul de a tăia și distribui carnea participanților în timpul ospățului.

Din punct de vedere morfologic, aceste cuțite au rămas aproape neschimbate pe tot parcursul epocii fierului târzii. Lungimea lor, de obicei între 25 și 37 cm, este similară cu cea a sațărilor moderne. Lama este masivă, fie dreaptă, fie ușor curbată, având o formă cvasi-triunghiulară și un vârf ascuțit. Unele modificări morfologice privesc mânerul, a cărui formă a fost utilizată pentru clasificarea tipologică a cuțitelor (pentru tipologia descoperirilor timpurii La Tene, vezi OSTERHAUS 1981; pentru cea a cuțitelor din Europa Centrală și de Est și o clasificare detaliată a descoperirilor aparținând tipului Diirrnberg, vezi DIZDAR 2013, 122-137). Cuțitul din mormântul 59 de la Fantanele-Dambw *Popii* are un mâner rupt, ceea ce nu permite o identificare tipologică precisă . Din punct de vedere al distribuției, unele variante au fost preferate în Europa de Vest, în timp ce altele au fost mai frecvente în est (OSTERHAUS 1981, 6,10, hărțile 1-2; STOLLNER 1998,105-108, fig. 24; GASPARI *ET AL.* 2004,283-284, harta 1; SCHONFELDER 2010, fig. 4; DIZDAR 2013, hărțile 11-13, fig. 47/1-4). Cu toate acestea, forma acestor cuțite a rămas în mare parte neschimbată, mai probabil pentru că au continuat să fie considerate potrivite pentru tocarea și dezosarea cărnii.

Fibula din fier. Artefactul aparține tipului timpuriu La Tene. Capătul sub formă de buton al piciorului, care nu este atașat de arc, indică faptul că acesta aparține unei forme dezvoltate a seriei de fibule La Tene timpurii. O identificare similară este sugerată și de diametrul mai mare al arcului în comparație cu înălțimea arcului. În sud-vestul Slovaciei, astfel de fibule din fier sunt datate în LT B2b (BUJNA 2003, 64-65, tipul EF-A3-A, fig. 31, 34 și 64). Unele fibule similare au fost realizate din bronz, de exemplu o piesă dintr-un mormânt de la Badacsonytomaj și alte două fibule din mormântul 11 de la Magyarszerdahely-Homoki *dulb,* în Transdanubia (HORVATH 1987, 65, 89, pl. 1/1,11/6-7). Exemplarele din bronz sunt, de asemenea, datate în subfaza LT B2b.

Obiectul de fier. Obiectul era realizat dintr-o tijă de fier, probabil deformată de foc; ar fi putut fi o brățară cu capete neatașate, poate suprapuse. Pe de altă parte, distrugerea brățării ar fi putut fi deliberată, înainte de a fi așezată pe rug sau în mormânt. Acest tip de practici rituale a fost observat și în alte morminte din același cimitir. Brățări având aproape același diametru și grosime sunt cunoscute din morminte din sud-vestul Slovaciei. Aceste descoperiri au fost datate în LT B2b (BUJNA 2005, 108-110, tip ER-UB, fig. 89-90).

Cronologie. Luând în considerare datarea fibulei și a obiectului deformat din fier (dacă acesta era o brățară), precum și cea a unor vase ceramice (bolul și, eventual, paharul), mormântul poate fi datat în LT B2b. Prin urmare, acesta aparține celui de-al treilea orizont al cimitirului de la Fântânele-Dămbu *Popii.* Din punct de vedere spațial, mormântul în cauză aparține grupului central de înmormântări care, spre deosebire de grupul vestic, pare să se încheie în această subfază La Tene.

Paharul decorat: tehnici și simboluri

Paharul are corpul și mânerul decorate cu motive complexe (Fig. 1). Corpul a fost decorat cu un registru de

triunghiuri pe diametrul maxim și deasupra acestuia. Marginea superioară a registrului este formată dintr-un rând de elemente semicirculare ștanțate cu o unealtă din os (cel mai probabil similară cu cea identificată într-un atelier de ceramică din așezarea LT Cl de la Biharea: DUMITRAȘCU 1982, 157, fig. 6/1) sau din lemn. Rândul de ștampile nu este exact orizontal, uneori abatându-se de la linie. Marginea inferioară a fost realizată în același mod, dar cu un instrument diferit, deoarece motivul rezultat este diferit . Registrul a fost realizat prin incizia unor linii în zig-zag care au creat un rând de triunghiuri. Triunghiurile cu vârful în jos au fost umplute cu semicercuri ștanțate folosind aceeași unealtă ca și în cazul marginii superioare a registrului.

Fig. 1. Pahar decorat din mormântul 59 de la Fantanele-Ddmbw *Popii.*

Baza mânerului a fost decorată cu un triunghi similar, umplut cu ștampile semicirculare. Deasupra acestui motiv sunt plasate patru rânduri de ștampile semicirculare, la o distanță aproximativ egală (1,5-2 cm) una de cealaltă. Între primele două rânduri au fost incizate două linii diagonale. Triunghiurile laterale rezultate au fost umplute cu ștampile semicirculare. Următoarele două rânduri de ștampile sunt separate prin două linii incizate diagonal.

Această decorațiune complexă nu a fost aleasă și compusă la întâmplare, în ciuda tehnicii aparent brute și a lipsei de „calitate artistică”. Fiecare motiv este prezent și pe alte vase ceramice din Bazinul Carpatic sau din regiuni mai îndepărtate, în diferite faze ale epocii târzii a fierului, ceea ce poate sugera că acestea aveau o semnificație simbolică precisă.

Simboluri călătoare. Conexiuni în spațiu și timp

Vasele ceramice La Tène din Bazinul Carpatic prezintă o mare varietate de motive decorative. Printre cele mai comune se numără ornamentele ștanțate, care uneori erau combinate cu cele incizate. Acestea includ combinații de ștampile circulare și semicirculare (ZIRRA 1978; DUMITRA§CU 1982; KRUTA-SZABO 1982; SZABO *ET AL.* 2007; RUSTOIU 2014b etc.), ștampile simple în formă de S sau combinate în rânduri sau în așa-numitul motiv al lirei (JEREM 1984; MEGAW-MEGAW 2006 etc.) etc.

O altă categorie de ornamente include pe cele aparținând Stilului Vegetal. În Bazinul Carpatic, acestea sunt prezente pe ceramică, dar mai ales pe obiecte metalice, fiind introduse de grupuri de populații din Europa Centrală și de Vest sosite în LT Bl și B2. Un exemplu aparținând acestei faze cronologice este situla de la Alsopel pe care ornamentele vegetale sunt combinate cu cele geometrice, despre care vom discuta mai jos. Câteva exemple par să confirme legătura dintre ornamentele ceramice și cele de pe obiectele metalice. Un kantharos local descoperit la Nagyhbrcsok, în Ungaria, prezintă registre de ornamente incizate sub mânere, care reprezintă o versiune simplificată a decorului în Stilul Săbiilor (DUVAL 1974, fig. 1-2, 7-8, pl. 9-10; SZABO-PETRES 1992, 53-54). Spre deosebire de alte regiuni, decorul vegetal a persistat o perioadă mai lungă în Bazinul Carpatic de Est, mai probabil datorită nevoii de a conserva și rememora simbolurile și practicile tradiționale din patria coloniștilor celtici (RUSTOIU 2016, 238). Acesta este cazul unor vase descoperite în contexte datate în LT Cl, de exemplu paharul găsit în mormântul „căpeteniei” celtice de la Apahida (ZIRRA 1976; BERECKI *ET AL.* 2017, 148) sau vasul bitrunchiat de la Moftinu Mic (NEMETI 2012).

În acest context, o serie de motive geometrice prezente în repertoriul decorativ La Tene din Bazinul Carpatic par a fi extrane, dacă le comparăm cu trăsăturile stilistice specifice întâlnite în acest mediu în perioada în cauză. Printre aceste motive extrane se numără și unele dintre elementele care decorează paharul menționat anterior de la Fântânele-Damfeu *Popii.*

Triunghiurile incizate, uneori umplute cu linii incizate sau cu ștampile circulare și semicirculare, au fost utilizate pe o perioadă mai lungă de timp. De exemplu, triunghiurile incizate umplute cu ștampile circulare sunt prezente pe vase ceramice datate în faza mijlocie a zonei est-hallstatt *(Osthallstattkreis)* din cimitirul din Sopron- *Burgstall* (Pl. II/1-2) (MEGAW 1970, nr. 10; EIBNER 1996, pl. 5 etc.). Motive similare se întâlnesc și pe vase aparținând diferitelor faze La Tene, de exemplu: un pahar cu mâner cu coarne, datat LT A/Bl, de la *Viena-Leopoldau* (NEBEHAY 1993, pl. 24/1; 27/4); un bol de tip Braubach dintr-un mormânt LT Bl de la Mannersdorf (PL II/3) (RAMSL 2011, pl. 34/23) și un vas datat aceleiași faze La Tene de la Pottsching (ZEILER 2010, 168, nr. 841, pl. 43); un bol dintr-o

Mormântul LT B2a de la Rezi (Pl. III/l) (HORVÁTH 1987, 111-112, pl. 23/10); un pahar cu mâner antropomorf decorat cu triunghiuri, umplut cu ștampile circulare sau semicirculare, dintr-un mormânt LT Cl de la Kdsd (Pl. II/4) (SZABÓ 1972, pl. 37/4; SZABÓ 2003, fig. 2/2); un vas bitrunchiat dintr-un mormânt LT Cl de la Tápiószele (Pl. II/5) (HELLEBRANDT 1999, 41, pl. 15) etc.

Un alt motiv încărcat simbolic apare și pe paharul de la Fántánele-Ddmfiu *Popii,* pe partea inferioară a mânerului. Motivul incizat și ștanțat reprezintă un dreptunghi cu două diagonale care seamănă cu crucea Sfântului Andrei. Triunghiurile opuse rezultate sugerează două motive de clepsidră, unul orizontal și altul vertical.

Deși acest motiv este întâlnit pe scară largă de-a lungul timpului, este rar documentat în Bazinul Carpatic în timpul epocii fierului târzii (Fig. 2). Puținele ornamente de acest fel au fost realizate folosind tehnici diferite (Fig. 3). Unul dintre ele constă dintr-un dreptunghi ștanțat care include o „cruce a Sfântului Andrei”; apare pe un vas din Kórósszegapáti, în estul Ungariei, provenind dintr-un mormânt datat în LT B2b (NEPPER 1976, 15, 29, fig. 14). O pereche de brățări de bronz găsite la Maña, în sud-vestul Slovaciei, care au banda decorată cu un rând de motive similare, a fost datată în aceeași fază La Tene (Pl. III/4) (BENADIK 1983, 32, nr. 5-6, pl. 47/4-5; BUJNA 2005, 82, fig. 62, 66, tip BR-K4-B). Un bol dintr-un mormânt descoperit la Rezi, în Transdanubia, a fost datat puțin mai devreme, în LT B2a (Pl. III/l). Vasul este decorat cu trei grupuri de câte trei dreptunghiuri ștanțate, inclusiv „crucea Sfântului Andrei”, combinate cu alte motive constând în cercuri ștanțate (HORVÁTH 1987, 111-112, pl. 23/10). Tot din Transdanubia, de la Rácalmás-Ku/csz, provine un bol decorat cu motive ștanțate similare (Pl. III/3). Datarea sa este departe de a fi clară - fie LT B2, fie LT Cl (MÁRTON 1933, pl. 20/5; PETRES 1971, 24, 27, fig. 8; dintr-un motiv necunoscut, SCHWAPPACH 1975, pl. 3/4 și ZEILER 2010, 117, fig. 88/3, indică Jutas-Veszprém ca loc al descoperirii). În cele din urmă, un pahar mic cu ștampile în formă de cruce provine din inventarul funerar al unui mormânt de copil din cimitirul din Malé Kosihy (Pl. III/2), fiind datat în LT Cl (BUJNA 1995, 34, pl. 13/3, mormântul nr. 109). Acest tip de ornamente ștanțate se găsesc, de asemenea, rar în Europa de Vest în această perioadă. Printre aceste exemple se numără un vas din Bad-Nauheim și altul din Pritschóna/Merseburg, în Germania (ZEILER 2010,117, fig 88/2, 6).

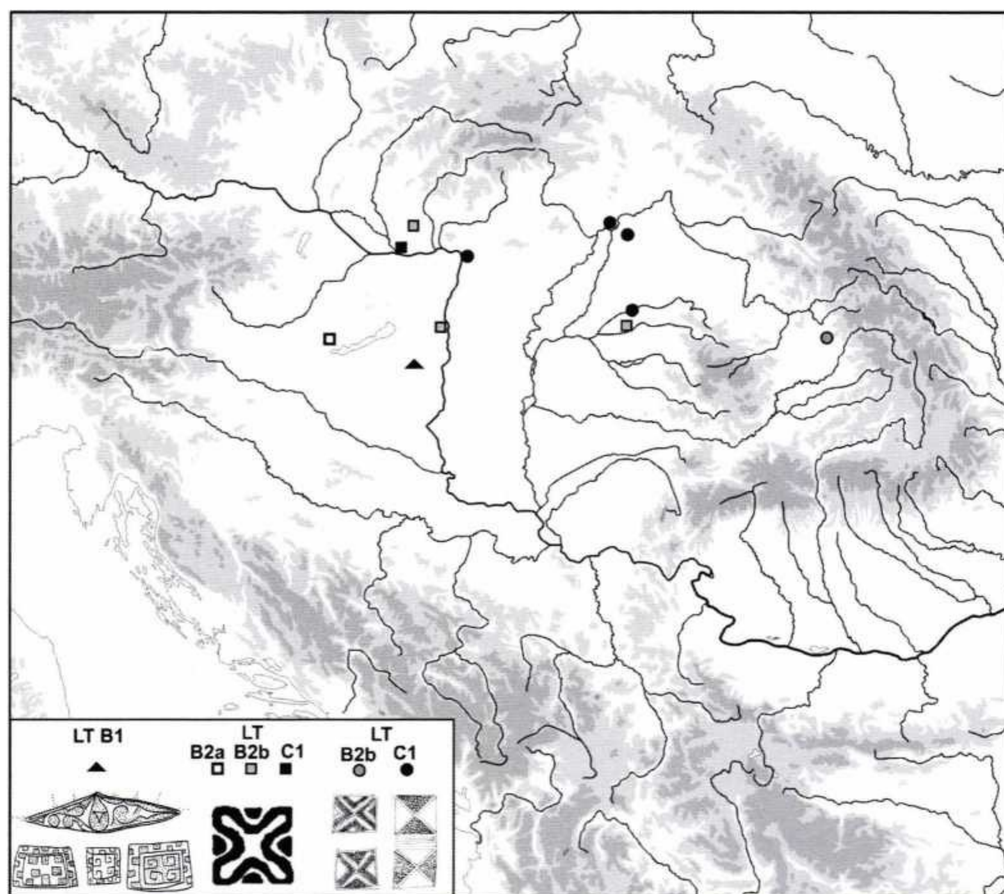

Fig. 2. Hartă a distribuției ornamentelor geometrice pe ceramică din Bazinul Carpatic.

	Geometric and vegetal ornaments	Stamped geometric ornaments	Incised geometric ornaments
LT B1	1		
LT B2a		2	
LT B2b		4	
LT C1		5	6 7 8 9

Fig. 3. Cronologia și tipologia ornamentelor geometrice pe ceramică din Bazinul Carpatic: 1. Alsópel; 2. Rezi; 3. Rácalmás-Kw/csi; 4. Maña; 5. Malé Kosihy; 6. Csobaj; 7. Vac; 8. Fántánele-Dámbu *Popii;* 9. Nyíregyháza- *Császárszállás.*

O analogie mai apropiată din punct de vedere tehnic și stilistic de ornamentul de pe paharul de la Fantanele-Ddmbu *Popii* provine de la Berettyoujfalu, în estul Ungariei (Pl. IV/1). Acesta este un pahar lucrat la roată, al cărui corp este decorat pe ambele părți ale mânerului cu motive constând din linii incizate și ștampile semicirculare, care seamănă cu „crucea Sfântului Andrei". Triunghiurile opuse delimitate de cruce erau umplute cu elemente ștanțate; acestea seamănă cu o clepsidră similară cu cele de pe paharul de la Fantanele-Damfeu *Popii* (HUNYADY 1942, pl. 74/1; HUNYADY 1957, 143). Paharul de la Berettyoujfalu poate fi datat mai probabil în LT Cl.

Ornamentul „cruce a Sfântului Andrei" care apare pe paharul de la Fântânele-Ddmfeu *Popii* are un corespondent mai stilizat pe mânerul unui cantharos local descoperit într-un mormânt care conținea un inventar feminin, datat în LT Cl, de la Nyiregyhaza- *Csaszdrszdllds* (Pl. IV/2) (ALMASSY 2014, 244-245, fig. 5). Pe baza unui mâner erau incizate două cruci similare. Restul mânerului, precum și al doilea mâner, erau decorate cu un rând de motive incizate asemănătoare clepsidrelor. Un alt ornament care aparține aceluiași limbaj simbolic, deși mai elaborat, apare pe un alt cantharos local descoperit într-un mormânt de la Csobaj, în aceeași regiune a Tisei superioare.

Vasul de la Csobaj face parte din inventarul funerar al unui mormânt fără arme, datat în secolul LT Cl (Pl. IV/3). Mânerele erau decorate deasupra cu capete mici de berbec; pe lungimea lor există un rând de motive dreptunghiulare realizate din linii și puncte incizate; pe un mâner apare „crucea Sfântului Andrei", iar pe celălalt mâner erau incizate pătrate cu o singură diagonală. Pe spatele capetelor de berbec și pe baza mânerelor erau incizate câteva ornamente în stil vegetal. Pe corpul vasului, de ambele părți ale mânerelor și deasupra diametrului maxim, erau incizate două ornamente dreptunghiulare. Una dintre aceste perechi, plasată lângă mânerul decorat cu un rând de motive „crucea Sfântului Andrei", este realizată în același mod, dar cu cruci duble. A doua pereche, situată aproape de mânerul opus, este decorată cu motive unghiulare compozite (HELLEBRANDT 1989).

Perechi similare de ornamente dreptunghiulare sunt prezente și pe un pahar din mormântul 36, fără arme, din *groapa Vic-Gravel,* datat în LT Cl (Pl. IV/4). În acest caz, două motive dreptunghiulare au fost plasate pe ambele părți ale mânerului, care era decorat cu linii diagonale incizate, mărginite de rânduri de semicercuri ștanțate. Un motiv include un model în carouri în interior, în timp ce celălalt include o „cruce a Sfântului Andrei" (HELLEBRANDT 1989, 44-46, fig. 15-16; HELLEBRANDT 1999, pl. 36).

În cele din urmă, situla deja menționată de la Alsopel din Transdanubia, datată în LT Bl, are gâtul decorat cu un

rând format din motive în stil vegetal și geometrice (Pl. IV/5). Acestea din urmă includ același tip de incizii dreptunghiulare deja menționate. În interior, acestea au fie un model în carouri, fie o svastică, fie un meandru stilizat (MARTON 1933, 48, fig. 9, pl. 18-19; MEGAW 1970, 92-93, nr. 115).

Rezumând aceste observații, se poate spune că cele mai vechi ornamente geometrice au apărut sporadic în Bazinul Carpatic în timpul LT Bl, în combinație cu motive aparținând stilului „Vegetal Continuu" sau „Waldalgesheim". Situla de la Alsopel este singurul exemplu cunoscut și este destul de clar că vasul și decorațiunea sa provin din zona Europei de Vest. În fazele următoare ale LT (B2a și B2b), ornamentele geometrice, inclusiv ștampile dreptunghiulare care conțin „crucea Sfântului Andrei", au apărut sporadic pe vase ceramice și unele bijuterii din regiunea Dunării Mijlocii (Ungaria și sud-vestul Slovaciei) și la est de râul Tisa. Un singur artefact de acest tip, care a fost datat în LT Cl, provine din sud-vestul Slovaciei. Ornamente similare , deși realizate într-o tehnică diferită, au apărut în LT B2b și mai ales în LT Cl. Acestea sunt prezente doar în Bazinul Carpatic de Est, în nord-estul Ungariei și Transilvania. Motivele decorative , uneori combinate cu ornamente vegetale în modele elaborate, alteori simplificate și extrem de stilizate, seamănă cu temele decorative timpurii ale lui La Tène. În cele din urmă, trebuie menționat și faptul că motivul „crucii Sfântului Andrei" nu este niciodată asociat cu armele în contexte funerare.

Un aspect care trebuie discutat privește apariția acestui stil decorativ în Bazinul Carpatic, în special în partea estică. Dovezile arheologice sugerează o serie de modele interpretative care ar putea fi parțial interconectate.

Un model interpretativ ar putea fi legat de conservarea anumitor simboluri tradiționale din Bazinul Carpatic, care au precedat sosirea celților. Culturile de la sfârșitul epocii timpurii a fierului, aparținând populațiilor pastorale transhumante (cultura Vekerzug din Marea Câmpie Maghiară și sud- vestul Slovaciei și „agathyrsii sciți" din Transilvania: CHOCHOROWSKI 1985; KEMENCZEI 2009; VASILIEV 1980), nu folosiseră acest tip de ornamente pe ceramică sau alte artefacte din materiale anorganice. Totuși, unele obiecte indică faptul că anumite motive geometrice decorau obiecte din materiale organice. Acesta este cazul pintaderelor, al căror design ilustrează o mare varietate de ornamente incluse într-un câmp dreptunghiular (Pl. III/5) (SCHWELLNUS 2010, 211-212, fig. 4-5). Aceste unelte de ștanțare din lut se găsesc frecvent, mai ales în mediul culturii Vekerzug (KISFALUDI 1997; SCHWELLNUS 2010, fig. 2). Cu toate acestea, funcția lor este departe de a fi certă. Urme de vopsea găsite pe unele pintadere sugerează utilizarea lor ca ștampile pentru ornamentație corporală („tatuaj") sau decorare textilă (SCHWELLNUS 2010, 219). Pe de altă parte, ar fi putut fi folosite pentru decorarea alimentelor, de exemplu pâinea rituală (o sinteză a opiniilor cu privire la funcțiile lor în SCHUSTER 2015, 135-138). Relația dintre ornamentele din epocile pintadelor și cele de pe ceramica din orizontul „celtic" La Tene mijlociu pare a fi sugerată de vasul de la Male Kosihy. O pintaderă provenită din cimitirul culturii Vekerzug de la Chotin, nu departe de Male Kosihy, prezintă un ornament similar cu unele dintre ștampilele care decorează un vas găsit în cimitirul La Tene (SCHWELLNUS 2010, fig. 5/3). Se pare că unele ornamente geometrice erau încă folosite de populațiile indigene când primii coloniști celtici au sosit în Bazinul Carpatic de est.

Situla de la Alsopel și decorațiunile sale geometrice și vegetale combinate indică Europa de Vest și legăturile sale cu zona mediteraneană în perioada timpurie La Tene. În Gallia, repertoriul decorativ ceramic a inclus un număr mare de motive geometrice de la sfârșitul epocii bronzului până la sfârșitul perioadei Hallstatt (GOMEZ DE SOTO 2003). Aceste elemente decorative au fost distribuite pe scară largă la sfârșitul epocii fierului timpuriu și începutul epocii fierului târzii (DESENNE 2003; DAIRE *ET AL.* 1996; DELNEF 2003 etc.). Sunt prezente pe artefacte care erau de obicei atribuite identității elitei culturale și sociale (stele funerare monumentale, statui din piatră, ceramică de lux, textile găsite în morminte bogate, teci de săbii etc. - vezi Pl. V: VILLARD-LE TIEC *ET AL.* 2003). Motivele geometrice preferate includ svastici, „Sf. Cruci ale lui Andrei, modele în carouri, muguri de lotus, triunghiuri înscrise într-o încrengătură dreptunghiulară și asemănătoare unei elice etc. Circulația acestor ornamente a fost legată de creșterea

legături între populațiile indigene din Europa temperată și grecii din bazinul vestic al Mediteranei sau etruscii din nordul Italiei, unde astfel de motive decorative erau frecvent utilizate. Adoptarea motivelor decorative mediteraneene în Europa temperată și transformarea acestora în funcție de nevoile și preferințele vizuale și ideologice ale elitelor indigene au fost probabil influențate și de tendințele mai vechi din epoca fierului timpuriu de manipulare vizuală a acestui tip de simboluri.

Statuile monumentale din piatră de la Roquepertuse, în sudul Franței, oferă un exemplu relevant al modului în care motivele mediteraneene erau percepute în mediul indigen (Pl. V/4). Aceste statui au fost realizate în secolul al V-[lea] î.Hr. și au fost expuse timp de aproape două secole înainte de a fi abandonate în secolul al III-[lea] î.Hr. (ARCELIN-RAPIN 2003, 206). Ele înfățișează personaje masculine așezate, purtând haine grecești și o platoșă cu o apărătoare de gât de tip mediteranean. Hainele și platoșa erau decorate cu vopsea roșie, neagră și albă, prezentând o mare varietate de ornamente geometrice similare cu cele deja menționate (BARBET 1991; ARCELIN-RAPIN 2003, 204-205). Același stil de

decor vestimentar este documentat în mediul grecesc încă din perioada arhaică, așa cum par să sugereze vasele pictate în stil atic (Pl. V/6-7) (BOARDMAN 1997, fig. 38, 46/2 etc.; OSBORNE 1998, 86, 105, fig. 50). Monumente care înfățișează caracteristici similare cu cele de la Roquepertuse sunt cunoscute și din alte situri din aceeași regiune (Pl. V/5), acestea fiind prezente și pe alte categorii de descoperiri din sudul și nordul Alpilor, până la Glauberg în Germania (FREY 1998, 63-66, fig. 50-51; MEGAW-MEGAW 2010, 198, fig. 13). Aceste caracteristici ilustrează intensitatea proceselor care au făcut posibil transferul acestor elemente de costum, inclusiv detaliile lor decorative, destinate consumului elitelor, din zona mediteraneană către Europa temperată.

Noul stil decorativ, cunoscut sub numele de „Waldalgesheim" sau „Vegetal Continuu", care a apărut în perioada următoare și a ornamentat arme, bijuterii și accesorii de costume aparținând noilor elite războinice din Europa temperată, a păstrat uneori elemente ale stilului geometric anterior. Migrația spre est a unor comunități sau grupuri formate din oameni originari din diferite comunități din regiunile Marne și Rin, precum și din alte zone din Europa Centrală și de Vest, a contribuit, de asemenea, la răspândirea acestui stil pe arii mai largi. Această migrație, în etape succesive, a ajuns în valea Dunării din Ungaria în prima jumătate a secolului al IV- lea î.Hr. (LT Bl), traversând apoi Marea Câmpie Maghiară și ajungând în Transilvania și Banat până în Serbia în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. (LT B2a). Situla de la Alsopel, decorată cu elemente aparținând Stilului Vegetal și motive geometrice provenite din repertoriul mediteranean, este un indicator al acestor migrații. Un alt exemplu este vârful de lance găsit într-un mormânt LT Bl de la s opr on-Becsidomb, a cărui alveolă era decorată cu svastici incizate (SZABO-PETRES 1992, pl. 59). Acest ornament este prezent și pe un coif de la La Gorge-Meillet din regiunea Marne (SZABO-PETRES 1992, 19), indicând din nou originea artefactelor descoperite în Bazinul Carpatic. Mai mult decât atât, acest motiv a fost reutilizat și reinterpretat în cadrul decorațiunii vegetale a unui alt vârf de lance descoperit la Szob (SZABO-PETRES 1992, 100-101, nr. 69, pl. 73), care a fost datat la începutul secolului al III- lea î.Hr. (LT B2a).

Prin urmare, apariția unor motive geometrice care seamănă stilistic cu cele din zona mediteraneană din Bazinul Carpatic în timpul LT Bl și LT B2a ar putea fi legată de migrația spre est a unor comunități vest-europene care au adus aceste simboluri vizuale particulare. Totuși, prezența acestor motive în Bazinul Carpatic de est în timpul LT B2b și LT Cl ar fi putut fi și rezultatul altor conexiuni la distanță lungă.

Atât din punct de vedere tehnic, cât și morfologic, decorațiunile vaselor de la Csabaj și Vac, precum și cele de pe vasele descoperite la Fantanele-Dambu Popii, Berettyoujfalu și Nyiregyhaza- Csdszdrszdllas, sunt mai stilizate și schematice în comparație cu prototipurile mediteraneene. Acest lucru ar putea sugera că modelele sau sursele de inspirație au fost diferite. Răspunsul la această întrebare ar putea fi oferit de contextul istoric general care a urmat colonizării celtice a Bazinului Carpatic de Est.

În această perioadă, comunitățile din Bazinul Carpatic de Est și cele din Balcanii de Nord au dezvoltat o rețea complexă de conectivități care a implicat practici și modele diferite de interacțiune la diverse niveluri sociale. Aceste interacțiuni au influențat cultura materială, cunoștințele tehnologice și limbajul simbolic al fiecăreia dintre părțile implicate. De asemenea, au facilitat unele conexiuni cu bazinul mediteranean de est și, prin urmare, au contribuit la circulația mai largă a anumitor bunuri din sud spre nord, multe fiind imitate și local și adaptate nevoilor practice și simbolice ale comunităților indigene (RUSTOIU 2012; 2016).

Distribuția artefactelor provenite din zonele vorbitoare de limbă greacă a implicat diferite rute, mijloace și mecanisme. Unele ar fi putut circula prin rețelele de conectivități stabilite între Bazinul Carpatic de Est și Grecia sau Macedonia, sau chiar mediul pontic grec. În alte situații, distribuția lor a fost mediată de comunități din nordul Balcanilor sau de pe coasta nord-vestică a Mării Negre (RUSTOIU-EGRI 2011, 37-44; RUSTOIU-EGRI 2014).

Dovezile arheologice indică faptul că mijloacele prin care aceste artefacte au circulat au fost la fel de diverse. Unele dintre ele indică contacte comerciale mai mult sau mai puțin sporadice între aceste comunități . Cu toate acestea, numărul mic de artefacte mediteraneene din Bazinul Carpatic de Est sugerează un comerț destul de ocazional, fără o concentrare deosebită asupra vreunui centru de putere. În același timp, artefactele mediteraneene ar fi putut fi obținute și în timpul raidurilor de jaf sau al expedițiilor militare din regiunile sudice. Printre acestea, marea invazie din Balcani și Grecia din prima jumătate a secolului al III- lea î.Hr. este frecvent menționată ca argument pentru prezența unor astfel de bunuri în mediul celtic din Bazinul Carpatic.

Mobilitatea individuală și colectivă a unor grupuri sociale sau „profesionale" mici a jucat, de asemenea, un rol important în circulația anumitor obiecte dintr-un mediu cultural în altul. Acestea includeau trupe de mercenari, artizani mobili cu înaltă calificare sau femei angajate în căsătorii exogamice, precum și acordurile diplomatice care erau finalizate și confirmate prin schimburi de cadouri sau chiar ostatici (RUSTOIU-EGRI 2011, 37-44; RUSTOIU-EGRI 2014; RUSTOIU 2016). După cum am menționat deja, această mobilitate a contribuit la circulația bunurilor, practicilor și ideilor pe arii mai largi. Mai mult, aceste conectivități au dus și la un interes sporit pentru imitarea și adaptarea anumitor lucruri mediteraneene în mediul celtic din Bazinul Carpatic. Un exemplu relevant al acestui proces de adaptare este oferit de kantaroi și pahare produse local, uneori având mânere antropomorfe (RUSTOIU-EGRI 2011;

2014).

În acest context, s-ar putea presupune că cel puțin o parte din ornamentele geometrice din Bazinul Carpatic de Est au fost rezultatul unor astfel de contacte la distanță în jurul mijlocului și în a doua jumătate a secolului al III-lea î.Hr. Prototipurile care au inspirat ornamentele de pe artefactele celtice ar putea proveni din repertoriul decorativ al vaselor pictate grecești sau al unor obiecte similare produse în Balcani. Printre acestea se numără așa-numita ceramică de pe Versantul de Vest, un tip de ceramică fină, glazurată cu negru, decorată cu vopsea albă sau galbenă, incizii și amprente de ruletă, care a fost produsă în mai multe centre din estul Mediteranei între secolele al IV-lea și al II-lea î.Hr. Printre formele de pe Versantul de Vest se numără mai multe vase de băut cu una sau două mânere, care erau răspândite și în mediul pontic. Unele dintre aceste vase sunt decorate cu un model în carouri sau cu dreptunghiuri concentrice care au uneori o „cruce a Sfântului Andrei" în centru (Pl. VI/1). Ceramica de pe Versantul Vest al Aticii, decorată în acest mod, a apărut în al doilea sfert al secolului al III-lea î.Hr. și a continuat să fie produsă până în secolul al II-lea î.Hr. (ROTROFF 1991; 1997; EGOROVA 2016, 518, 521, fig. 2/1-2, 6; 5/4).

Motive decorative similare au apărut și în Balcani. De exemplu, unele vetre de altar decorate cu dreptunghiuri incizate sau pictate, inclusiv linii diagonale care formează motive în cruce (Pl. VI/2), sunt cunoscute din mediul „trac" din Balcanii de nord și regiunea Dunării inferioare în a doua jumătate a secolului al IV-lea și prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr. (MAKIEWICZ 1976, fig. 4; GUGIU 2004; MATEESCU-BABE§ 1968; SIRBU 2006, fig. 87/3 etc.). Astfel, atât ceramica elenistică, cât și altarele „tracice" ar fi putut servi drept surse de inspirație pentru decorarea vaselor menționate anterior din Bazinul Carpatic, având în vedere contextul creșterii mobilității individuale și colective între aceste zone.

***

Prezența motivului care înfățișează „crucea Sfântului Andrei" pe diverse suporturi, de la piele umană și haine la artefacte metalice sau ceramice, indică complexitatea relațiilor intercomunitare la distanță în cadrul rețelelor de conexiuni din epoca fierului european. Ornamentele ceramice menționate anterior sugerează o varietate de mijloace și mecanisme de transmitere și circulație a acestor simboluri. De asemenea, acestea reflectă integrarea Bazinului Carpatic de Est în rețelele sociale și culturale europene mai largi de interacțiune (Fig. 4).

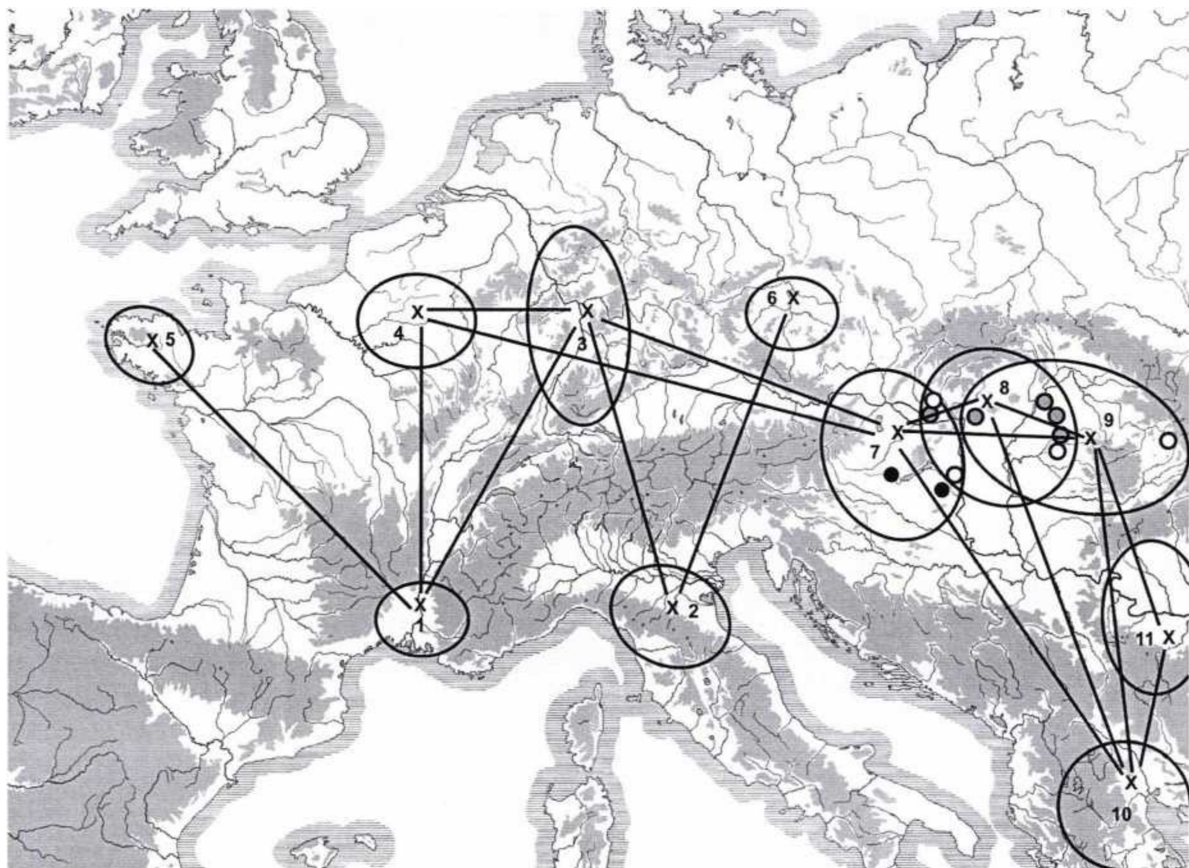

Fig. 4. Rețele de conectivități între diferite arii culturale europene care au facilitat distribuția bunurilor „vizibile” și „invizibile” de la Hallstatt târziu până la La Tène mijlociu:
1. Massalia și hinterlandul său; 2. Zona etruscă din nordul Italiei; 3. Regiunea Rinului; 4. Regiunea Marne; 5. Bretania; 6. Boemia; 7. Transdanubia; 8. Marea Câmpie Maghiară și zona culturii Vekerzug la sfârșitul epocii fierului timpurii; 9. Bazinul Carpatic de est; 10. Grecia și Macedonia; 11. Populațiile trace din nordul Balcanilor. Puncte: ceramică și brățări decorate cu „crucea Sfântului Andrei”: puncte negre: LT Bl-B2a; puncte albe: LT B2b; puncte gri: LT Cl.

Deși circulația acestor simboluri geometrice a fost semnificativ facilitată de mobilitatea individuală și colectivă, adoptarea lor în Bazinul Carpaților (în mare parte în zona estică) ar fi putut fi facilitată și de unele tradiții locale mai vechi, moștenite și adaptate sau chiar inventate în epoca fierului târzie. Așa cum am menționat mai sus, unele pintadere din zona culturii Vekerzug, datate la sfârșitul epocii fierului timpurii și folosite pentru a imprima ornamente pe suporturi organice (corp uman, haine, alimente etc.), indică faptul că aceste simboluri erau deja cunoscute în mediul indigen înainte de sosirea coloniștilor celtici din vest. Legăturile sociale stabilite între populațiile locale și nou-veniți au condus uneori la o hibridizare culturală care a inclus și elemente vizuale ale limbajului simbolic specific fiecărui grup; acestea au fost mai degrabă adaptate noilor condiții și nevoi culturale și ideologice.

Revenind la mecanismele de distribuție care au facilitat circulația simbolurilor, conceptelor și ideilor în zone mai largi, trebuie subliniat rolul important jucat de legăturile stabilite între elitele vest-europene și centrale și zona mediteraneană la sfârșitul epocii fierului timpurii și începutul epocii fierului târzii. S-a demonstrat deja că grecii din Massalia și etruscii din nordul Italiei au fost factori majori de transmitere către Europa temperată. Astfel, simbolurile geometrice specifice repertoriului decorativ mediteranean se întâlnesc pe diferite artefacte indigene (stele și statui din piatră, textile, ceramică, obiecte din metal etc.), deși cel mai frecvent asociate cu identitatea elitelor din regiunile Bretania, Marne și Rin sau în Boemia. Distribuția lor reflectă doar o parte din complexitatea acestor rețele de conectivități la scară europeană mai largă. La începutul epocii fierului târzii, aceste ornamente au fost integrate într-o nouă versiune a limbajului simbolic vizual creat de elitele Europei temperate și numit de cercetătorii care studiază arta celtică fie stilul „Waldalgesheim”, fie stilul „vegetal continuu”. Această perioadă a cunoscut

o mobilitate sporită a elitelor, care au condus grupuri de coloniști către noi teritorii, inclusiv cele din est. Expresia vizuală a acestei migrații poate fi observată, printre altele, prin apariția acestor simboluri în Bazinul Carpatic, unde au persistat o perioadă mai lungă.

Utilizarea îndelungată a anumitor simboluri geometrice, precum „crucea Sfântului Andrei", poate fi explicată și prin existența altor tipuri de conectivități regionale. A doua jumătate a secolului al IV- lea și secolul al III -lea î.Hr. au fost definite în Bazinul Carpatic prin legături politice, sociale și culturale mai strânse între comunitățile locale „celtice" și cele „trace și „ilirice" din Balcanii de nord. În același timp, s-au menținut și unele legături cu bazinul est-mediteranean, a cărui influență culturală semăna cu cea exercitată de Massalia și Etruria în Europa de Vest și Centrală cu unul sau două secole înainte. La fel ca în Europa de Vest, elementele culturale originare din estul Mediteranei sau din Balcanii de nord nu au fost preluate mecanic în Bazinul Carpatic, fiind în schimb adaptate și integrate în limbajul simbolic vizual specific comunităților din această regiune. Apariția frecventă a „Sfântului Andrei"... Crucea lui Andrei, întâlnită în mare parte în Bazinul Carpatic de Est în a doua jumătate a secolului al III- lea î.Hr., oferă un exemplu relevant al procesului de adaptare (pentru alte exemple similare, vezi RUSTOIU-EGRI 2014).

Uneori, inventarele funerare sugerează că defuncții și familiile lor erau implicați în rețele sociale mai largi. Un exemplu este oferit de mormântul de la Csobaj. Inventarul său conține, pe lângă artefactele direct asociate cu defunctul (un kantharos, un pahar și un bol), un număr mare de ofrande alimentare (reprezentate de șase perechi de vase, fiecare constând dintr-un vas mare de depozitare bitrunchiat și un bol), care au fost mai probabil aduse de șase persoane îndoliate diferite. Acest ritual este rar întâlnit în Bazinul Carpatic, unde mormintele conțin de obicei doar ofrande făcute de familie pentru „uzul" personal al defunctului, astfel încât prezența unui număr mai mare de ofrande ar putea fi un indicator al statutului social al defunctelor de sex feminin de la Csobaj (RUSTOIU-EGRI 2011, 73-75, fig. 31).

În ceea ce privește semnificația simbolică a „crucii Sfântului Andrei", uneori combinată cu alte tipuri de ornamente geometrice sau vegetale pe vasele ceramice, trebuie menționat că în Bazinul Carpatic aceasta este mai frecvent utilizată pe vasele folosite pentru depozitarea lichidelor, dar mai ales pe formele de băut și turnat. Aceste vase erau plasate în morminte fără arme, așadar decorațiunea ar putea fi legată de identitatea feminină. În acest context, s-ar putea presupune că ornamentele în cauză semnalau funcția simbolică și semnificația conținutului vaselor, care, la rândul lor, erau legate de statutul social și funcția defunctului.

În cele din urmă, trebuie menționat că astfel de semne geometrice abstracte au fost uneori interpretate ca o formă de scriere, de exemplu în Europa de Vest în timpul epocii bronzului și la începutul epocii fierului (GOMEZ DE SOTO 2003, 22; DESENNE 2003, 66 etc.) sau în Europa de Est în timpul neoliticului (SCRIEREA DANUBIANĂ 2009). Astfel, semne similare ar fi putut avea semnificații diferite în culturi și circumstanțe diferite , iar aceste semnificații trebuie să se fi schimbat în timp. Simbolismul lor original s-a pierdut cel mai probabil după un timp, astfel încât au fost investite cu noi semnificații și funcții care răspundeau unor nevoi specifice (Pl. VII). În cazul „crucii Sfântului Andrei" înscrisă într-un dreptunghi (reprezentată ca o clepsidră orizontală), reprezentarea sa pe figurinele neolitice din nordul Italiei ar fi putut avea o semnificație diferită (Pl. VII/1) (ROBB 2008, 336, fig. 2), și același lucru se poate spune despre prezența sa pe ceramica din epoca bronzului și a fierului. Semantica acestui simbol trebuie interpretată în funcție de contextul în care apare. Se știe că, în timpurile istorice, semnificația sa s-a schimbat de la o perioadă și de la un loc la altul. De exemplu, în runele anglo-saxone (folosite în secolele d.Hr.), acest semn era folosit pentru cuvântul „zi". Pentru creștini, aceasta este ***crux decussata*** pe care Sfântul Andrei a fost răstignit la Patras în timpul domniei lui Nero (Pl. VII/3), devenind ulterior un simbol identitar care apare pe steagurile naționale, de exemplu pe cel scoțian (Pl. VII/2). În timpurile moderne, semnul a căpătat un sens mai prozaic, semnalând trecerea la nivel cu calea ferată (Pl. VII/5). La un nivel mai personal, motivul apare și pe o ramă de oglindă sculptată de un meșteșugar tradițional din Corund (Korond maghiar) din estul Transilvaniei (Pl. VII/4), pe care o urmăresc uneori, încercând să-i înțeleg semnificația mereu schimbătoare de-a lungul timpului.

Referințe

ALMASSY 2014	Almássy, K., Contacte între regiunea Tisei Superioare și Balcani în secolul al III- lea î.Hr., IN: Gustin, M.-David, W. (ed.)> *Ciocnirea culturilor? Celții și lumea macedoneană,* Manching, 239-246 (în curs de publicare).
ARCELIN-RAPIN 2003	Arcelin, R-Rapin, A., Iconografia antropomorfă a epocii fierului în Galia mediteraneană, IN: Buchsenschutz, O.-Bulard, A.-Chardenoux, M.-B.-Ginoux, N. (eds.), *Decorațiuni, imagini și semne ale epocii fierului europene. Lucrările celei de-a 26-a Conferințe AFEAF, Paris și Saint-Denis, 9-12 mai 2002,* Tours, 183—219.
BARBET 1991	Barbet, A., Roquepertuse și policromia în sudul Galiei în perioada preromană, *Documents d'Archeologie Méridionale,* 14, 53-81.
BENADIK 1983	Benadik, B„ *To me Celtic Gräberfeld. Fundcatalogue,* MAS, 5.
BERECKI *ȘI COLAB.,* 2017	Berecki, S.-Horti, E.-Kacsó, K.-Nyulas, D„ *Colecția arheologică a Endre Orosz,* CMM sa, III, Cluj-Napoca.
BOARDMAN 1997	Boardman, J., *Vaze ateniene cu figuri negre.* Manual *, ediția* a 4 -a, Londra.
BRUGHMANS 2010	Brughmans, T., Conectarea punctelor: către analiza rețelelor arheologice, *OJA,* 29, 3, 277-303.
PROSPERITATE 1995	Bujna, J., *Malé Kosihy. Înmormântare din perioada La Tène. Catalog,* ArchSlov, 7.
PROSPERITATE 2003	Bujna, J., Catarame din morminte celtice fără armament de pe teritoriul Slovaciei (Clasificare tipic-cronologică a cataramelor LT B și Cl), *SlovArch,* 51,1, 39-108.
BUJNA 2005	Bujna, J., *Bijuterii circulare din mormintele femeilor de la La Tène din Slovacia,* Nitra.
CHOCHOROWSKI 1985	Chochorowski, J., *Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde,* Varșovia-
COLLAR *ȘI COLAB.,* 2015	Collar, A.-Coward, F.-Brughmans, T.-Mills, BJ, Rețele în arheologie: fenomene, abstractizare, reprezentare, *JAMT, 22,* 1-32.
CRIȘAN 1975	Crișan, IH, Necropola de la Fîntînele și importanța sa pentru problema celților din Europa Centrală, IN: Fitz, J. (ed.), *Celții din Europa Centrală,* Székesfehérvár, 185-186.
DAIRE *ȘI COLAB.,* 1996	Daire, M.-Y.-Villard, A.-Le Goff, E.-Hinguant, S., Stelele din epoca fierului cu decor geometric și curbiliniu. Starea problemei în Occidentul armorican, *RAO,* 13, 123-156.
DANILA 1978	Danilă, Șt., Primele sapaturi arheologice in necropolis de epocă La Tène de la Fîntinele, *SCIVA,* 29,2, 257-275.
DELNEF 2003	Delnef, H., Un aspect al producției ceramice chalonnaise a anticului La Tène, *Societatea Arheologică Champenoise. Buletin,* 2/A, Reims, 17-49.
DECEMBRIE 2003	Desenne, S., Descifrarea unui mod de exprimare al culturii Aisne-Marne: dezvoltarea unei grile de citire pentru decorarea ceramică, IN: Buchsenschutz, O-Bulard, A.-Chardenoux, M.-B.-Ginoux, N. (eds.), *Decorațiuni, imagini și semne ale epocii fierului europene. Lucrările celei de-a 26-a Conferințe AFEAF, Paris și Saint-Denis, 9-12 mai 2002,* Tours, 63-76.
DIZDAR 2013	Dizdar, M., *Zvonimirovo-Veliko polje. Un cimitir al culturii La Tène,* Zagreb.
DUMITRA^CU 1982	Dumitrașcu, S., Cuptoarele de ceramică descoperite la Biharea, *Dacia ns,* 26,157-166.
DUVAL 1974	Duval, P.-M., Decorarea vazei celtice din Käloz-Nagyhörcsök, *ActaArchHung,* 26.1-2.105-112.
EGOROVA 2016	Egorova, T., Ceramică elenistică glazurată neagră din Panticapaeum, IN: Japp, S.-Kögler, P. (eds.), *Tradiții și inovații. Urmărirea dezvoltării ceramicii de la sfârșitul perioadei clasice până la începutul perioadei imperiale,* Viena, 517-528.
EGRI 2017	Egri, M., Conectivitate și schimbare socială: bunuri romane în afara Imperiului (100 î.Hr. - 400 d.Hr.), ÎN: Hodos, T. (ed.), *Manualul Routledge de Arheologie și Globalizare,* Londra-New York, 537-552.
EGRI-RUSTOIU 2014	Egri, M.-Rustoiu, A., Convivialitate sacră în regiunea Dunării de Jos. Cazul tezaurului de la Sâncrăieni, *Studia UBB,* 59,1,153-188.

EIBNER 1996 Eibner, A., Semnificația culturii Basarabi în dezvoltarea districtului Hallstatt de est, IN: Garasanin, M.-Roman, P. (eds.), *Complexul Basarabi în Europa Centrală și de Sud-Est. Colocviu de la Drobeta-Turnu Severin (7-9 noiembrie 1996),* București, 105-118.

FREY 1998 Frey, O.-H., „Mormintele princiare”, IN: *O movilă funerară princiară celtică timpurie la Glauberg în districtul Wetterau, Hessa. Raport de cercetare 1994-1996,* Wiesbaden, 31-67.

GASPARI *ȘI COLAB.,* 2004 Gaspari, A.-Krempus, R.-Brisnik, D., Keltski bojevniski gross iz Slatine v Rozni dolini pri Celju?, *ArhVest,* 55, 267-289.

AVÂND ÎN VEDERE 2004 Given, M., *Arheologia colonizaților.* Londra.

GOMEZ DE SOTO 2003 Gomez de Soto, J., Păsări, cai, oameni și alte imagini. „Semnele” de pe ceramică în Galia, de la Ha A2/B1 la Ha D. Geneză, apogeu, decadență și posteritate, IN: Buchsenschutz, O.-Bulard, A.-Chardenoux, M.-B.-Ginoux, N. (eds.), *Decoruri, imagini și semne ale limbajului european al fierului. Lucrările celui de-al 25-lea Simpozion AFEAF, Paris și Saint-Denis 9-12 mai 2002,* Tours, 11-26.

AUGUST 2004 Gugiu, D., Vetre decorate descoperite în așezarea Carlomănești-Cetățuia (județul Buzău), IN: Pescaru, A.-Ferencz, IV (ed.), *Daco-Geții. 80 de ani de dovezi arheologice sistematice la așezările dacice din Munții Orăștiei,* Deva, 249-257.

HELLEBRANDT 1989 Hellebrandt, M., Der keltische Kantharos in Csobaj und sein historischer Hintergrund, *ActaArchHung,* 41, 33-51.

HELLEBRANDT 1999 Hellebrandt, M., *Descoperiri celtice din nordul Ungariei,* Corpus de descoperiri celtice din Ungaria, III, Budapesta.

HOBSBAWM 1983 Hobsbawm, E., Introducere: Inventarea tradițiilor, IN: Hobsbawm, E.-Ranger, T. (ed.), *Invenția tradiției,* Cambridge, 1-14.

HODOS 2017 Hodos, T., Globalizarea: câteva noțiuni de bază. O introducere, IN: Hodos, T. (ed.), *Manualul Routledge de arheologie și globalizare,* Londra-New York, 3-11.

HORVATH 1987 Horvath, L., Împrejurimile orașului Keszthely, IN: Kovacs, T.-Petres, É.-Szabô, M. (eds.), *Transdanubia 1.,* Corpus de descoperiri celtice din Ungaria, I, Budapesta, 63-178.

HUNYADY 1942
HUNYADY 1957
JEREMY 1984
Hunyady, L, *Die Kelten im Karpatenbecken,* DissPann, 11.18, Budapesta. Hunyady, L, *celtică și carpatică. Leletanyag,* RégFuz, 2, Budapesta. Jerem, E., Un atelier de ceramică celtică timpurie în nord-vestul Ungariei: unele dovezi arheologice și tehnologice, *OJA,* 3,1, 57-80.

KEMENCZEI 2009 Kemenczei, T., *Studii asupra monumentelor Grupului scitic Geprägter Alfold,* Budapesta.

KISFALUDI 1997 Kisfaludi, J., Ștampile de lut și cilindrii de os din epoca medie a fierului în Bazinul Carpatic, *ComArchHung,* 75-107.

KNAPPET 2017 Knappett, C., Globalizare, conectivități și rețele: o perspectivă arheologică, IN: Hodos, T. (ed.), *Manualul Routledge de Arheologie și Globalizare,* Londra-New York, 29-41.

KRUTA-SZABO 1982 Kruta, V.-Szabô, M., Canthares danubiens du IIP century î.Hr.n. Un exemplu de influență elenistică asupra celților orientali, *ÉC,* 19, 51-67.

MAKIEWICZ 1976 Makiewicz, T, OItarze i “paleniska” ornamentowane z epoki zelaza w Europie, *PrzArch,* 24,103-183.

MARION-GUILLAUMET 2012 Marion, S.-Guillaumet, J.-R, Couteaux, forces at other instruments dans les sépultures de Ludas, IN: Szabo, M.-Tankô, K.-Czajlik, Z. (eds.), *La necropole celtique à Ludas-Varjû-dülô,* Budapesta, 189-196.

MÄRTON 1933 Mârton, L., *Die Frühlatènezeit in Ungarn,* ArchHung, 40.

MATEESCU-BABE? 1968 Mateescu, CN-Babeș, M., Cercetări arheologie și săpături de salvare la Fîntînele, *SCIV,* 19, 2, 283-291.

MEGAW 1970 Megaw, JVS, *Arta epocii fierului europene. Un studiu al imaginii evazive,* Bath.

MEGAW-MEGAW 2006 Megaw, JVS-Megaw, MR, Strike the lyre: notes on a Eastern Celtic motiv, *Acta Arch. Acad. Scientiarum Hungaricae 57,* 367-393.

MEGAW-MEGAW 2010 Megaw, JVS-Megaw, MR, Estul și Vestul în arta celtică timpurie. Primele etape, încă o dată revizuite, IN: Jerem, E.-Schönfelder, M.-Wieland, G. (eds.), *Contacte Nord-Sud, Est-Vest în timpul epocii fierului în Europa. Lucrările Conferințelor Internaționale AG Eisenzeit de la Hamburg și Șopron 2002,* Budapesta, 183-205.

NEBEHAY 1993 Nebehay, S., *Latenegräber in Niederösterreich,* Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar der Philipps-Universität Marburg, 41.

NEMETI 1988 Nemeti, L, Unele aspecte ale evoluției ceramicii din a doua epocă a fierului în nord-vestul României (Latene B-C), SCIVA, 39, 2, 87-111.

NEMETI 1993 Nemeti, L, Necropola Latene de la Pişcolt, jud. Satu Mare. IV, *Thraco-Dacica,* 14, 117-129.

NEMETI 2012 Nemeti, J., Celtic grave from Moftinu Mic, Satu Mare county, *Marisia,* 32, 71-77.

NEPPER 1976 Nepper, MI, Keita temetö Körösszegapäti hataräban, *BME,* 1.7-33.

OSBORNE 1998 Osborne, R., *Arta greacă arhaică și clasică,* Oxford-New York.

OSTERHAUS 1981 Osterhaus, U, *Despre funcția și originea cuțitelor de tăiat timpurii de la La Tène,* Scrieri scurte de la Seminarul de Preistorie al Universității Philipps din Marburg, 9, Marburg.

PETERS 1971 Petres, E. E, *A keltăk Fejer megyeben,* Szekesfehervär.

RAMSL 2011 Ramsl, PC, *Cimitirul din perioada La Tène de la Mannersdorf am Leithagebirge, zona Reinthal Sud, Austria Inferioară,* MittPK, 74.

ROBB 2008 Robb, J., Tradiție și agenție: reprezentări ale corpului uman în Europa preistorică târzie, *WArch,* 40, 3, 332-353.

ROBERTSON 2017 Robertson, R., Gândirea despre globalizare și trecutul, IN: Hodos, T. (ed.), *Manualul Routledge de arheologie și globalizare,* Londra-New York, 54-65.

ROTROFF 1991 Rotroff, S. L., Pictură în vază de pe versantul vestic al mansardei, *Hesperia,* 60, 59-102.

Rotroff 1997 Rotroff, S. L., *Vesela ateniană și importată, lucrată la roată, și materiale conexe,* Agora ateniană, 29, Princeton.

RUSTOIU 2008 Rustoiu, A., *Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești,* Cluj-Napoca.

RUSTOIU 2012 Rustoiu, A., The Celts and indigenous populations from the southern Carpathian Basin. Intercommunity communication strategies, IN: Berecki, S. (ed.), *Iron Age rites and rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 7-9 October 2011,* BMM sa, V, 357-390.

RUSTOIU 2014a Rustoiu, A,, Comunități indigene și de coloniști din Bazinul Carpatic de Est la începutul epocii fierului târzii. Geneza unei lumi celtice orientale, IN: Popa, CN-Stoddart, S. (eds.), *Amprentarea epocii fierului. Abordări ale identității în epoca fierului europeană. Integrarea Europei de Sud-Est în dezbatere,* Oxford, 142-156.

RUSTOIU 2014b Rustoiu, A., Orientul întâlnește Occidentul... Ceramica ștampilată din cimitirul La Tene de la Fântânele-Dealul Popii (Transilvania, România), IN: Gosden, C.-Crawford, S.-Ulmschneider, K. (ed.), *Arta celtică în Europa: stabilirea de conexiuni. Eseu în onoarea lui Vincent Megaw cu ocazia împlinirii a 80* de ani*,* Oxford-Philadelphia, 159-

RUSTOIU 2016 Rustoiu, A., Câteva întrebări privind cronologia cimitirelor La Tene din Transilvania. În: Berecki, S. (ed.), *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin. Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș 8-10 octombrie 2015,* BMM, XII, 235-2

RUSTOIU -Berecki

Rustoiu, A.-Berecki, S., Întâlniri culturale și identități fluide în Bazinul Carpatic Oriental în secolele IV - III î.Hr. , IN: Armit, I.-Potrebica, H.-Cresnar, M.-Mason, Ph.-Büster, L. (eds.) . 38, Budapesta, 285-304.

RUSTOIU- Agri
Rustoiu A.-Egri, M., *Celții din Bazinul Carpatic între tradițiile continentale și fascinația Mediteranei. Un studiu asupra cantarilor danubieni,* Cluj-Napoca.

RUSTOIU-EGRI 2014
Rustoiu A.-Egri, M,, Celții din Bazinul Carpatic de Est și legăturile lor cu Marea Mediterană. Import, imitație și adaptare, IN: Gustin, M.-David, W. (eds.), *Ciocnirea culturilor? Celții și lumea macedoneană,* Manching, 129-136 (în curs de tipărire).

RUSTOIU-MEGAW 2011 Rustoiu, A.-Megaw, J. V. S., A foreign flowering in Transylvania: the Vegetal style armring from Fântânele-Dealul Popii, jud. Bistrița-Năsăud, grave 62, IN: Măgureanu, D.-Măndescu, D.-Matei, S. (eds.), *Archaeology: Making of and Practice. Studies in Honour of Mircea Babeș at his 70th Anniversary,* Pitești, 217-237.

SCHÖNFELDER 2010 Schönfelder, M., Speisen mit Stil - Zu einem latènezeitlichen Hiebmesser vom typ Dürrnberg in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz, IN: Borhy, L. (ed.), *Studia Celtica Classica et Romana Nicolae Szabo Septuagésimo Dedicata,* Budapest, 223-233.

SCHUSTER 2015 Schuster, C., Despre „pintaderele" decorate cu spirală din eneoliticul românesc, IN: Forțiu, S.-Stăvilă, A. (eds.), *Interdisciplinarity in Archaeology and History. In Memoriam Florin Medeleț (1943-2005),* Arheovest III, Szeged, 135-172.

SCHWAPPACH 1975 Schwappach, E., Despre cronologia ceramicii orientale La Tène timpurii, *Alba Regia,* 14, 109-136.

SWELLNUS 2010 Schwellnus, E., Pintadere: Prezentare generală a grupului de ștampile din lut bazată pe două descoperiri de la Sopron-Krautacker (Ungaria de Vest), *ArchKorr,* 40, 2, 207-226.

SÎRBU 2006
Sîrbu, V, *Omul și zeii în lumea geto-dacică. Mărturie arheologică,* Brașov.

STÖLLNER 1998 Stöllner, T, Grab 102 vom Dürrnberg bei Hallein. Observații despre Dürrnberger Kriegergräbern der Frühlatènezeit, *Germania, 76,* 1, 67-176.

SZABÓ 1972 Szabó, M,, Artă și istorie celtică în Bazinul Carpatic, *ActaArchHung,* 24,4, 385-393.

SZABÓ 2003 Szabó, M., Rădăcinile artei oppida în regiunea Dunării de mijloc, IN: Szabó, A.-Tóth, E. (eds.), *Pannonica Provincialia et Archaeologia,* Budapest, 27-45.

SZABÓ-PETRES 1992 Szabó, M.-Petres, É. E, *Armele decorate ale epocii fierului La Tène în Bazinul Carpatic,* Budapesta.

SZABO *ȘI COLAB.,* 2007 Szabó, M.-Tankó, K.-Szabó, D,, Mobilier ceramic, IN: Szabó, M.-Czajlik, Z. (eds.), *Habitatul perioadei La Tène în Sajópetri Hosszú-dülő,* Budapesta, 229-252.

SZABÓ-TANKÓ 2012 Szabó, M.-Tankó, K. Necropola celtică de la Ludas-Varjù-dülô, IN: Szabó, M.-Tankó, K.-Czajlik, Z. (eds.), *The Celtic Necropolis at Ludas-Varjù-dülô,* Budapest, 9-152

TANKO-TANKO 2012 Tankó, É.-Tankó, K., Incinerarea și depunerea de morți în cimitirul din epoca fierului târziu de la Ludas, IN: Berecki, S. (ed.), *Rituri și ritualuri din epoca fierului în Bazinul Carpatic. Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 7-9 octombrie 2011,* BMM sa, V, 249-258.

TELEGĂ 2007 Teleagă, E., Săpăturile lui Nicolae Chidioșan în Necropolul târziu Curtuiușeni-Erkortv01da, *Crisia, 37, 23-57.*

TELEGRAF 2008 Teleagă, E., The La-Tene-era Necropole of Curtuiușeni/Erkortvâlyes (Bihor, Romania). Der Forschungstand, *Dacia ns, 52,* 85-165.

SCRIEREA DUNĂRII 2009 *Scrierea dunăreană, scrierea neo-eneolitică în sud-estul Europei, Simpozion internațional 18-20 mai 2008,* Sibiu.

VASILIEV 1980 Vasiliev, V. *Skitii agatârșipe teritoriul Romaniei,* Cluj-Napoca.

VENCLOVA 2002 Venclovă, N,, Contacte externe: vizibile și invizibile, IN: Lang, A.-Salac, V. (eds.), *Fernkontakte in der Eisenzeit,* Praga, 72-82.

VILLARD-LE TIEC *ET AL.* 2003 — Villard-Le Tiec, A.-Cherel, A.-E-Le Goff, E„ Aspects of Celtic art in Brittany in Ve s. av . *XXVle Colloque de AFEAF, Paris et Saint-Denis 9-12 May 2002,* Tours, 221-236.

Zeiler, M., *Untersuchungen zur jüngerlatènezeitlichen Keramikchronologie im östlichen Mitteleuropa,* Rahden/Westf.

ZEILER 2010 — Zirra, V., La necropole La Tène dApahida. Nouvelles considérations, *Dacia ns,* 20,129-165.

ZIRRA 1976 — Zirra, V., Ceramica celtică decorată din Transilvania, *Dacia ns 22,* 125-141.

ZIRRA 1978

Lista figurilor

Fig. 1. Pahar decorat din mormântul 59 de la Fántánele-Dáw^u *Popii.*

Fig. 2. Hartă a distribuției ornamentelor geometrice pe ceramică din Bazinul Carpatic.

Fig. 3. Cronologia și tipologia ornamentelor geometrice pe ceramică din Bazinul Carpatic: 1. Alsópel; 2. Rezi; 3. Rácalmás-Ku/cs/; 4. Maña; 5. Malé Kosihy; 6. Csobaj; 7. Vác; 8. Fántánele-Dáwbu *Popii;* 9. Nyíregyháza-*Császárszállás.*

Fig. 4. Rețele de conectivități între diferite arii culturale europene care au facilitat distribuția bunurilor „vizibile” și „invizibile” de la Hallstatt târziu până la La Teñe mijlociu: 1. Massalia și hinterlandul său; 2. Zona etruscă din nordul Italiei; 3. Regiunea Rinului; 4. Regiunea Marne; 5. Bretania; 6. Boemia; 7. Transdanubia; 8. Marea Câmpie Maghiară și zona culturii Vekerzug la sfârșitul epocii timpurii a fierului; 9. Bazinul Carpatic de est; 10. Grecia și Macedonia; 11. Populațiile trace din nordul Balcanilor. Puncte: ceramică și brățări decorate cu „crucea Sfântului Andrei”: puncte negre: LT Bl-B2a; puncte albe: LT B2b; puncte gri: LT Cl.

Lista plăcilor

Pl. I. Mormântul 59 de la Fántánele-Ddmbu *Popii.* Plan și inventar. 1-5 ceramică; 6-8 fier.

Pl. II. Ceramică decorată cu motive triunghiulare: 1-2. *Sopron-Burgstall* (după EIBNER 1996); 3. Mannersdorf (după RAMSL 2011); 4. Kósd (după SZABÓ 1972); 5. Tápiószele (după HELLEBRANDT 1999); 1-4. scări diferite.

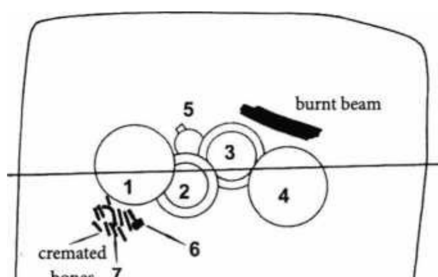
Pl. III. 1-4. Brățări din ceramică și bronz decorate cu ștanța „crucea Sfântului Andrei”: 1. Rezi (după HORVÁTH 1987); 2. Male Kosihy (după BUJNA 1995); 3. Rácalmás-Kidcsi (după SCHWAPPACH 1975); 4. Maña (după BENADIK 1983). 5. Tipuri de ornamente geometrice realizate cu pintadera de la sfârșitul epocii timpurii a fierului în Bazinul Carpatic (după SCHWELLNUS 2010); 2-5. scări diferite.

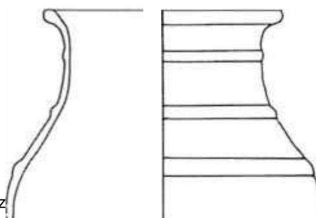
pl. IV. Ceramica decorată cu incizii: 1. Berettyóújfalu (după HUNYADY 1942); 2. Nyíregyháza- *Császárszállás* (după ALMÁSSY 2014); 3. Csobaj (după HELLEBRANDT 1989); 4. *Groapa Vác-Gravel* (după HELLEBRANDT 1999); 5. Alsópel (după MÁRTON 1933); 1-2.5. fara scara.

Pl. V. Ornamente geometrice mediteraneene și interpretarea lor pe diferite suporturi din Europa temperată: 1. Stelă de piatră de la Pont l'Abbé, Bretania; 2. Vas ceramic de la Saint-Pierre-de-Fursac; 3. Textil de la Hochdorf (toate după VILLARD-LE TIEC *ȘI COLAB.* 2003); 4. Statuie de piatră de la Roquepertuse (după ARCELIN-RAPIN 2003); 5. Bază de statuie de la Glanum (după VILLARD-LE TIEC *ȘI COLAB.* 2003); 6-7. Ceramică pictată grecească înfățișând personaje purtând haine cu modele geometrice (după BOARDMAN 1997).

Pl. VI. Ceramică și altar de pe Versantul Vestic al Atticului, provenite dintr-un mormânt descoperit la Fántánele (județul Teleorman), pictate cu motive geometrice (după ROTROFF 1991 și MATEESCU-BABE? 1968).

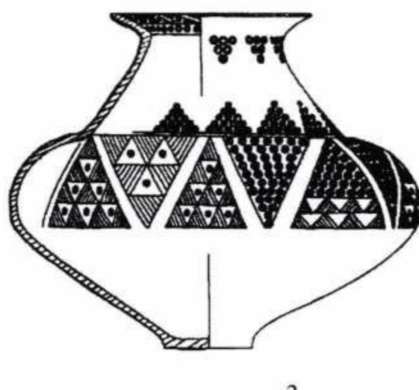
Pl. VII. Motivul „crucii Sfântului Andrei” de-a lungul timpului: 1. Ornament neolitic din Italia (după ROBB 2008); 2. Cruce scoțiană cu coroane; 3. Crucea Sfântului Andrei în biserica din Patras; 4. Oglindă cu ramă de lemn realizată la Corund, România; 5. „Crucea Sfântului Andrei” ca indicator rutier (4. foto A. Rustoiu; 2-3, 5. Google Images).

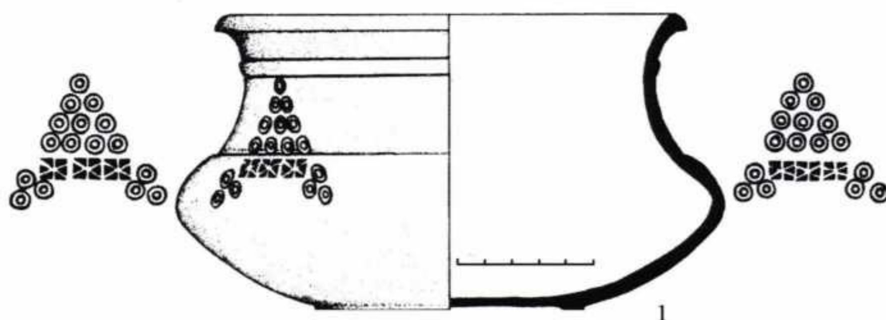

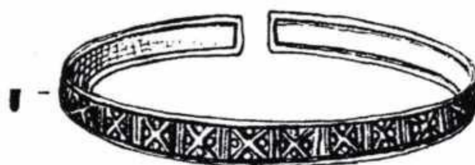
Planşa I. Mormântul 59 la Fantanele-Ddmbu *Popii.* Planificarea și inventarierea. 1-5 ceramică; 6-8 fier.

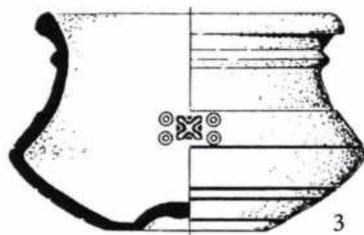

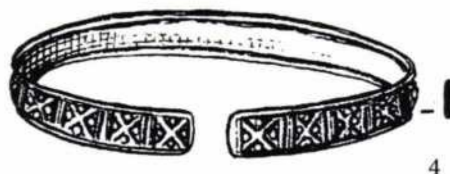

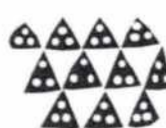

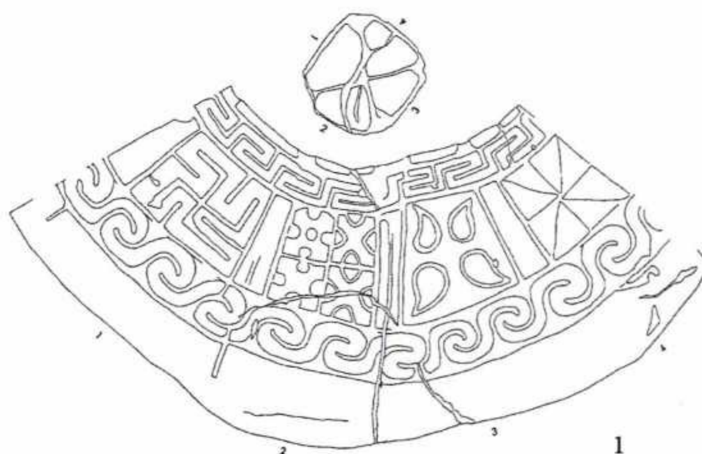

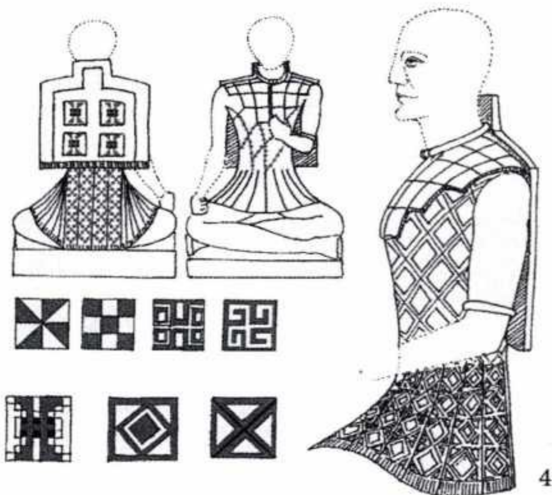
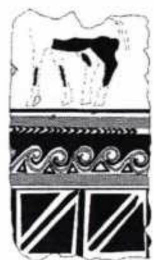

Planșa III. 1-4. Brățări din ceramică și bronz decorate cu ștanța „crucea Sfântului Andrei”:
1. Rezi (după HORVÁTH 1987); 2. Male Kosihy (după BUJNA 1995); 3. Rácalmás-Kw/csi (după SCHWAPPACH 1975); 4. To Me (după BENADIK 1983). 5. Tipuri de ornamente geometrice realizate cu pintadere de la sfârșitul epocii timpurii a fierului în Bazinul Carpatic (după SCHWELLNUS 2010); 2-5. scări diferite.

Planșa IV. Ceramică decorată cu incizii: 1. Berettyoujfalu (după HUNYADY 1942); 2. Nyiregyhaza-*Csdszdrszdllds* (după ALMASSY 2014); 3. Csobaj (după HELLEBRANDT 1989); 4. Vac- *Groapă de pietriș* (după HELLEBRANDT 1999); 5. Alsopel (după MARTON 1933); 1-2,5. fără scară.

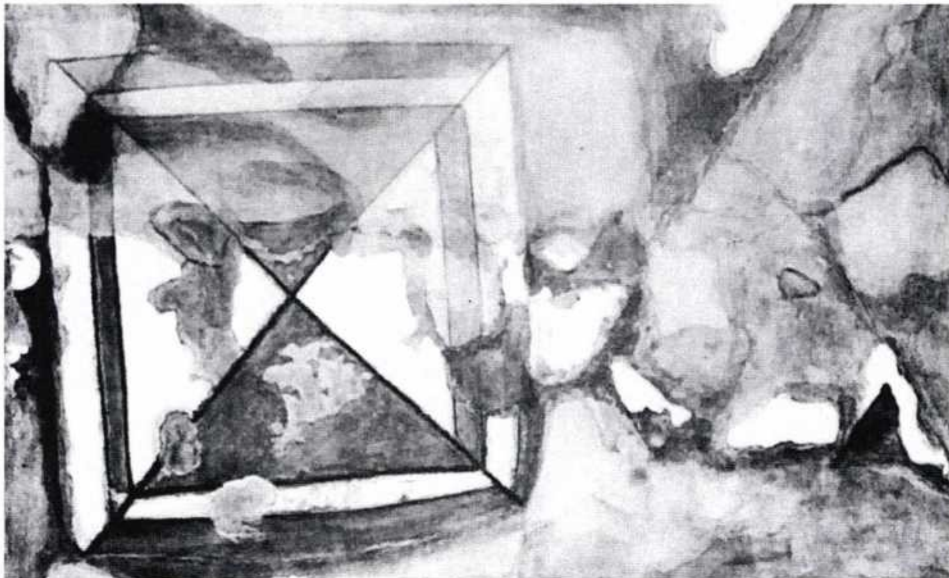

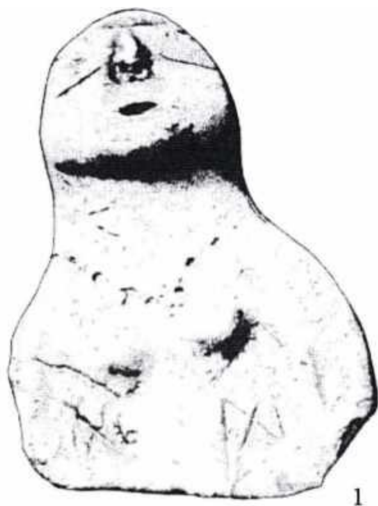

Planșa V. Ornamente geometrice mediteraneene și interpretarea lor pe diferite suporturi din Europa temperată: 1. Stelă de piatră de la Pont l'Abbe, Bretania; 2. Vas ceramic de la Saint-Pierre-de-Fursac; 3. Textil de la Hochdorf (toate după VILLARD-LE TIEC *ȘI COLAB.* 2003); 4. Statuie de piatră de la Roquepertuse (după ARCELIN-RAPIN 2003); 5. Bază de statuie de la Glanum (după VILLARD-LE TIEC *ȘI COLAB.* 2003); 6-7. Ceramică pictată grecească înfățișând personaje purtând haine cu modele geometrice (după BOARDMAN 1997).

Planșa VI. Lucrări de mansardă versantului de vest și altar dintr-un mormânt găsit la Fântânele
(județul Teleorman),
pictat cu motive geometrice (după ROTROFF 1991 și MATEESCU-BABEȘ 1968).

1

3

4

Planșa VII. Motivul „crucii Sfântului Andrei” de-a lungul timpului: 1. Ornament neolitic din Italia (după ROBB 2008); 2. Cruce scoțiană; 3. Crucea Sfântului Andrei în biserica din Patras; 4. Oglindă cu ramă de lemn realizată la Corund, România; 5. „Crucea Sfântului Andrei” ca indicator rutier (4. foto A. Rustoiu; 2-3, 5. Google Images).

ELITE CONECTATE. MIDDLE LATENE CARELE DE LUPTĂ ÎN BAZINUL CARPATIC*

Săndor BERECKI
Mureş County Museum
Târgu Mureş, Romania
sberecki@yahoo.com

Keywords: Celts, Carpathian Basin, chariot, warrior, warfare, elite

La prima vedere, ar putea părea că carele de luptă din epoca fierului târzie din Bazinul Carpatic au fost discutate exhaustiv. Cu toate acestea, o nouă abordare a subiectului este oportună, deoarece carele de luptă sunt menționate (uneori doar pe scurt) în publicații, între timp au apărut noi descoperiri și este nevoie de o analiză comparativă a componentelor carelor de luptă sau de interpretări la scară largă ale acestor ansambluri. După cum vom arăta, componentele carelor de luptă plasate în ansamblurile funerare ale războinicilor aveau menirea de a simboliza identitatea socială a proprietarilor de care de luptă, care erau membri înalți ai elitei. Aceste componente reflectă legăturile cu fabricanții de care de luptă, care erau meșteri excepționali, responsabili de transferul tehnologic al cunoștințelor lor în întreaga Europă timp de secole.

Carele de luptă nu au jucat întotdeauna un rol emergent pe câmpurile de luptă din istoria europeană, ele ajungând în prim-plan doar în anumite perioade. Carul de luptă definit frecvent drept celtic *(biga/bigae - esse- durn)* se apropie de tipul mediteranean cunoscut din Egipt, Mesopotamia, Grecia și Etruria (HARBISON 1969, 55) și a fost adoptat în centrul Italiei datorită unei influențe orientale începând cu secolul al VIII- [lea] î.Hr. (PARE 1987, 213, Abb. 13; CHYTRÄCEK 1988, 45). În Renania, acest tip a apărut la sfârșitul epocii timpurii a fierului în mormintele războinicilor, însoțit de sulițe și cuțite, iar mai târziu și de săbii (CHYTRÄ6EK 1988, 45). În Insulele Britanice, primele care de luptă cu două roți au apărut la cumpăna dintre secolele al V- [lea] și al IV [-lea] î.Hr. (CUNLIFFE 1995, 31). Chiar dacă vehiculele cu roți - vagoanele cu patru roți - au apărut în Bazinul Carpatic încă din mileniul IV [î.Hr.] (BONDAR 2012), primele care cu două roți sunt cunoscute din secolul III [î.Hr.], după sosirea „celților” în zonă.

Sursele literare care menționează carele de luptă se referă în mare parte la secolele al II- [lea] și I [î.Hr.], însă în unele cazuri relatează evenimente retrospective din secolul al III- [lea] î.Hr. Astfel, Livius *(Ab Urbe Condita* X.28.8; 30.5) și Polybius *(Historiai* 11.28-29) menționează cele o mie de care de luptă galice din bătălia de la Sentinum din 295 î.Hr., unde carele de luptă galice au avut un rol decisiv la începutul luptelor. Carele de luptă fuseseră folosite pe flancuri în bătălia de la Telamon din 225 î.Hr. și sunt menționate în bătălia de la Clastidium din 222 î.Hr. (PIGGOTT 1952, 87; HARBISON 1969, 45). Ele au fost, de asemenea, folosite în 279 î.Hr. în timpul invaziei sanctuarului din Delphi (PIGGOTT 1952, 87), dar mai probabil pentru a duce prada, nu ca care de război (HARBISON 1969, 45). Pliniu *(Naturalis Historia* XXXIV.162-163) vorbește despre ornamentația argintie a carelor - „incoctilia” -, în timp ce Poseidonios în secolul [I.] î.Hr. - citat de Strabon *(Geographica* IV.5.2) și Diodorus Siculus *(Bibliotheca Historica* V.29.1) - descrie că cei doi cai

* Această lucrare a fost susținută financiar de Bursa de Cercetare Janos Bolyai a Academiei Maghiare de Științe. Această lucrare a fost susținută printr-un grant din partea Ministerului Cercetării și Inovării, CNCS-UEFISCDI, proiect numărul PN-III-P4-ID-PCE-2016-0353, în cadrul PNCDI III. Documentarea acestui articol a fost realizată în principal în timpul unei etape de cercetare desfășurate în 2013 în biblioteca Römisch-Germanische Kommission din Frankfurt pe Main, la invitația Susannei Sievers, căreia îi mulțumesc călduros. Doresc să-i mulțumesc lui Aurel Rustoiu pentru informațiile bibliografice.

Conectivitatea Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2018, p. 143-164

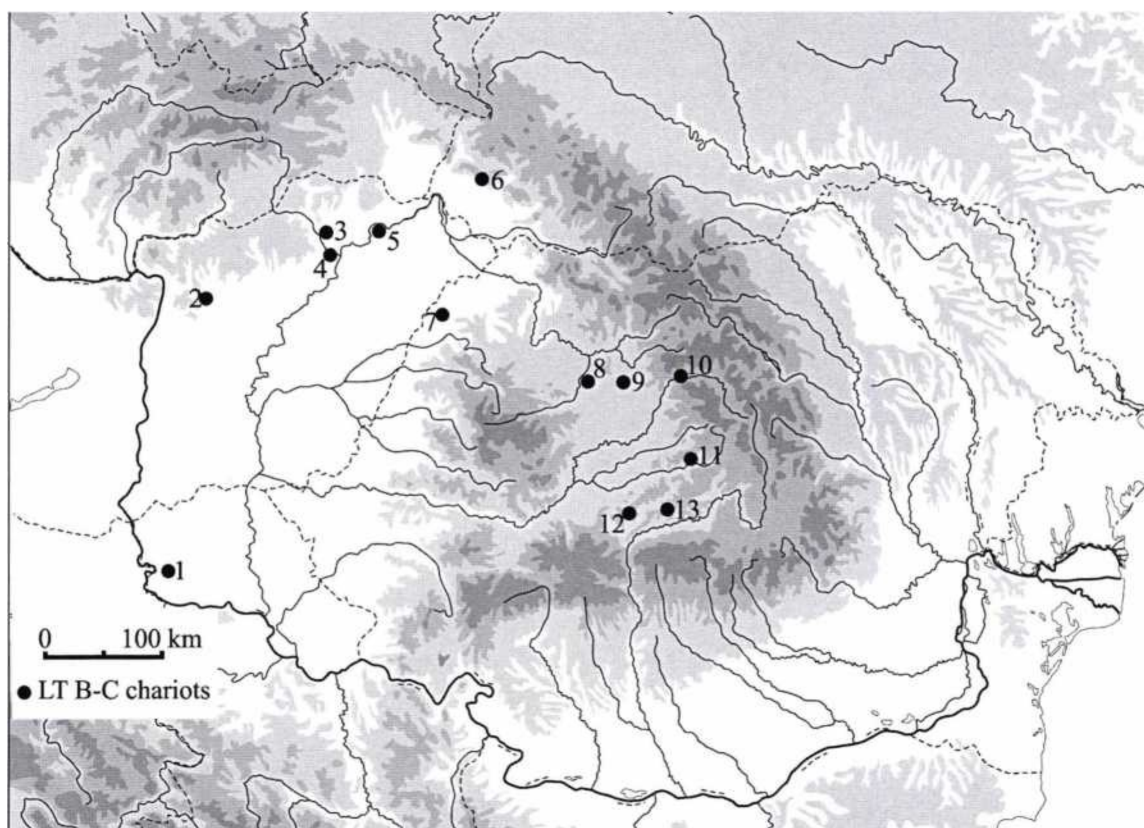
Carele de luptă erau folosite atât pentru călătorii, cât și în luptă (HARBISON 1969, 46; SCHONFELDER 2002, 296-297; SZABO 2014, 106). El este primul care descrie utilizarea carelor de luptă în luptă de către celți: după ce își arunca sulița din car, războinicul descăleca pentru a se angaja în lupta corp la corp. Florus *{Epitomae de gestis Romanorum* 1.18, 1.37.1.45) are mai multe comentarii scurte, el descriind și (1.37.5) carul de argint al lui Bituitus. Faptul că opera lui Caesar nu menționează războinicii cu care de luptă din Galia, ci doar din Britania *{De bello Gallico* IV.24, 32, 33; V. 9,15-17,19), are un aspect cronologic important: cel mai probabil din motive tactice (PIGGOTT 1952, 88) carele de luptă nu mai erau folosite pe continent în secolul [I] î.Hr. (HARBISON 1969, 46). Conform lui Tacitus *{Agricola* 12.35-36; 36),

carele de luptă erau încă în uz în Insulele Britanice în timpul lui Agricola (secolul I d.Hr.). Trebuie menționat, însă, că toți acești autori se referă la regiuni situate departe de Bazinul Carpatic și menționează evenimente ulterioare prezenței „celților” în Est, prin urmare, sunt doar surse indirecte în reconstituirea semnificației carelor de luptă în Europa de Est.

Conform clasificării mormintelor cu care de luptă realizată de P. Harbison (1969, 34) În Bazinul Carpatic, mormintele cu care de luptă aparțin grupei estice a acestui obicei funerar. Schonfelder (2002, 362) consideră, de asemenea, că zonele de la est de Alpi, împreună cu Bazinul Carpatic, formează o unitate istorică specială. Chiar dacă numărul ansamblurilor funerare și domestice cu componente de care de luptă din Bazinul Carpatic este scăzut - în Franța, la sfârșitul secolului al XX-lea, erau cunoscute peste 150 de morminte cu care de luptă din epoca fierului târziu (Flouest 1984, 61) - acestea sunt semnificative pentru înțelegerea modului în care era percepută identitatea războinică în koine-ul „celtic” oriental.

Unele dintre descoperirile din Bazinul Carpatic, precum cele de la Odzaci în Serbia, Mukachevo în Ucraina sau Cristuru Secuiesc, Curtuiușeni și Toarcla în România, precum și Balsa și Hatvan-Boldog în Ungaria, au fost publicate pentru prima dată la sfârșitul secolului al XIX-lea sau în prima jumătate a secolului al XX-lea. Altele, precum cele de la Arnot în Ungaria, în anii 1970. Un mormânt cu știft de la Fântânele- *Dâmbu Popii* În ultimul deceniu a fost publicată o lucrare despre cimitirul din Apahida, două morminte cu componente de car sunt menționate în Sajopetri, în timp ce un alt știft a fost descoperit cu ajutorul detectoarelor de metale în urmă cu câțiva ani la Gălăoaia, în județul Mureș. Alte două știfturi au fost găsite recent printre desenele cimitirului din Apahida.

În cele ce urmează vom prezenta descoperirile de care de la La Tene mijlociu de la est de Dunăre (Fig. 1).

Figurile. 1. Carele la est de Dunare: 1. Odzaci; 2. Hatvan-Boldog; 3. Arnot; 4. Sajopetri; 5. Pluta; 6. Mukaciovo; 7. Politețe; 8. Apache; 9. Fantanele; 10. Gălăoaia; 11. Hristos Secuiesc; 12. Lupul; 13. Toarcla.

La Odzaci (districtul Backa de Vest, Serbia) a fost descoperit în 1902 un mormânt de incinerare cu elemente de car și accesorii de ham, împreună cu un craniu de cal (Pl. I). Din car au fost așezate în mormânt, peste craniul calului, împreună cu o proeminență a scutului, fragmentele de anvelope de fier (35 mm lățime și 3-4 mm grosime) și fragmentele de cercuri de navă (76 mm lățime). Restul inventarului a fost găsit sub cal, în jurul unei urne aruncate cu roata, în care au fost așezate oasele incinerate. Bunurile funerare erau: două săbii îndoite în teacă, un cuțit de fier, o foarfecă, cinci vârfuri de suliță, o brățară de fier, o daltă de fier și o zăbală (Roediger 1904; Gustin 1984, 121-127, si. 3, tab. 5-7). Inițial, mormântul a fost datat în perioada LT C2 (GuStin 1984, 126, Taf. 5-7; Schònfelder 2002, 387, Tab. 10), dar pe baza săbiilor inventarul datează din perioada LT Cl (Szabó 2014, 100).

Începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, au fost scoase la iveală mai multe descoperiri din epoca târzie a fierului într-o așezare și cimitirul adiacent acesteia, între localitățile Hatvan și Boldog (județul Heves, Ungaria). Unele dintre acestea au fost recuperate de B. Pósta, profesor la Universitatea din Cluj, delegat să supravegheze lucrările de construcție a gării din Hatvan (Pósta 1895, 1). Printre descoperirile descoperite întâmplător, al căror loc de recuperare

nu a putut fi înregistrat la fața locului, sunt cunoscute trei fragmente de fier de 530 mm, 300 mm și 230 mm lungime (Pl. II/l) provenite dintr-o anvelopă de car (PÓSTA 1895, 16, III. t./6; MÁRTON 1934, 121, Taf. LUI).

Majoritatea mormintelor din cimitirul La Tène din Arnót, în valea râului Sajó (județul Borsod-Abaúj-Zemplén, Ungaria), au fost distruse în timpul exploatării nisipului în anii 1960 (Pl. II/2-9). Doar trei morminte fuseseră cercetate sistematic. Componentele carului de luptă - aproape toate elementele metalice ale unui car de luptă - au fost găsite întâmplător de către muncitori (K. VÉGH 1973; SCHÒNFELDER 2002,390): trei bare de fier care întăreau axul (240, 210, 165 mm); o buclă de fier (110 mm lungime, 10 mm lățime, 3 mm grosime); două știfturi cu inel mobil (140, 173 mm); o îmbinare de tip Stradonice din țeavă (73 mm) ornamentată cu incizii, patru cercuri de fier pentru navă (diametru: 145, 145, 149, 152 mm, 5 mm grosime); trei elemente de fier (280, 320 și 385 mm) folosite pentru suspendarea podelei sau platformei carului; un lanț de fier (255 mm) format din două segmente, unul dintre segmente era răsucit și avea un inel de fier (diametru : 30 mm), celălalt era în formă de opt cu două inele de fier (diametru: 54 mm); un alt segment de lanț similar are, de asemenea, două inele de fier și un orificiu (diametru: 9 mm). Unele dintre accesoriile hamului, precum cele două țepușe de frâu (100 și 103 mm), au aparținut cel mai probabil aceluiași inventar funerar (K.-VÉGH 1973; 1984, 106-107, Abb. 3-4; SCHÒNFELDER 2002, 162-165, 167, 182-183, 196-199, 244, 259, Abb. 91/3; 110/1-2; 120/4-6; 163/1; Tab. 16-17; 40). Inițial, componentele carului au fost datate la sfârșitul secolului al II- lea î.Hr. (K.-VÉGH 1973; 1984, 106), alții (SCHÒNFELDER 2002, 369, 390; RUSTOIU 2015, tab. 1) le-au datat în general la LT C (SCHÒNFELDER 2002, 147, Tab. 12 menționează LT C2).

de incinerare Sajópetri-Homofcz (județul Borsod-Abaúj-Zemplén , Ungaria), în mormântul de incinerare LT B2a/B2b 2 (Pl. 11/10) din zona centrală a cimitirului, au fost găsite mai multe componente de car funerar, împreună cu ceramică, o teacă de tip Hatvan-Boldog și ofrande de animale. În mormântul de incinerare LT Cl 72, situat oarecum izolat la marginea vestică a cimitirului, este menționat un obiect dintr-un car funerar plasat ca *pars pro toto,* împreună cu fragmente din marginea unui scut și o fibulă de fier (SZABÓ 2014, 93, 96-101, fig. 11; 13).

Mormântul de incinerare LT Cl cu anvelope de car de la *Balsa-Foldhordó* (județul Szabolcs-Szatmár-Bereg, Ungaria) a fost unul dintre cele două morminte descoperite în septembrie 1903 de M. Roska (Pl. III). Inventarul mormântului adânc de 1,80 m era format din trei vase cu roată (unul dintre ele cu ornamente incizate interesante și patru proeminențe specifice vaselor lucrate manual) și câteva cioburi de ceramică, o foarfecă, un cuțit mic și trei cuțite mari, o proeminență pentru scut, patru cuie de fier, un buton de bronz decorat, un vârf de suliță și o teacă lungă de 0,80 m. Cele două anvelope de 40 mm lățime de la roata carului au fost găsite așezate parțial una peste alta, indicând faptul că carul a fost demontat înainte de a fi plasat în mormânt. Pe roți erau așezate două dintre vase, ofranda animală și unul dintre cuțitele mari, în timp ce lângă roți au fost găsite și câteva oase de mistreț și colți. Oasele incinerate umane au fost identificate lângă roți și vase. Între oase au fost plasate un inel de fier deschis (colier sau brățară?), fragmentul unui alt inel de fier și două broșe mari de fier, iar ceva mai departe o broșă de bronz (ROSKA 1915; PÀRVAN 1926, 636, fig. 360; HUNYADI 1944, 152, 36. kép, 38/4. kép; HARBISON 1969, 39, 44; K.-VÉGH 1984, 105; SCHÒNFELDER 2002, 369).

Printre descoperirile din secolul al XIX - lea de la *Mukachevo-Gallis-Lovacka* (Regiunea Transcarpatia, Ucraina), sit datat din faza LTB2/C1 până la LT DI (MIROSSAYOVÁ 2012, 1331-1333), trei, 90,
Se pot recunoaște știfturi de fier lungi de 95 și 110 mm (Pl. IV/1-3) publicate ca unelte de prelucrare a pielii (MIHALIK 1901, 208-210, V. ábra/2-4; LEHOCZKY 1912, 57-58, XIX. ábra). Trei știfturi și două bucle de fier, împreună cu contextul lor arheologic LT Cl din elementele L-13, L-42 și G-53, au fost publicate ulterior (KOBAL 1996, 155-156, Abb. 4C, 6B, 10B) pe baza manuscrisului notițelor arheologice ale lui T. Lehoczky din 1912 (Pl. IV/4-29). În prezent, doar aceste trei accesorii pentru care sunt păstrate în Muzeul de Stat din Ujhorod (KAZAKEVICH 2015, 25, fig. 2/3). Cel mai probabil, unul dintre elementele de legătură publicate în primele decenii ale secolului al XX -lea este de fapt același cu cel publicat din articolul L-13 în ultimul deceniu al aceluiași secol. Prin urmare, se pare că un număr de cinci elemente de legătură sunt cunoscute de pe acest sit.

Articolul lui M. ROSKA (1942a), în care au fost publicate descoperirile de la Curtuiușeni-Egeto/iegy (județul Bihor, România), era intitulat în maghiară: Mormântul cu car de luptă de la Curtuiușeni - așa cum a menționat chiar autorul - descoperirile nu formează inventarul unui singur mormânt, deoarece au fost donate după descoperirea lor întâmplătoare (Pl. V/l-5). Obiectele legate de un car de luptă sunt câteva fragmente de anvelope de fier (neilustrate), două bare de fier lungi de 420 mm care întăreau axul, două știfturi articulate specifice perioadei LT C și două ansambluri inelare (ROSKA 1944, 57-58, fig. 14; JACOBI 1974, 217; SCHÓNFELDER 2002, 164, 167, 259, Tab. 16-17; Abb. 163/3-4; FERENCZ 1996; TELEAGA 2008, 139).

În 2015, nepoatele lui Endre Orosz au donat colecția sa arheologică și documentația de teren Muzeului Județean Mureș (BERECKI *ET AL.* 2017). Printre desenele lui Orosz cu obiectele colectate din cimitirul de la Apahida, situat în Valea Someșului Mic (județul Cluj, România), la 19 martie 1900, se pot observa două știfturi (aproximativ 230 mm), două bucle de fier (aproximativ 70 mm) și probabil un fragment dintr-un arc de navă (Pl. V/6-10). Obiectele nu au putut fi identificate în colecție, iar descoperirile din această dată nu sunt menționate în niciuna dintre lucrările dedicate

cimitirului din Apahida (CRIȘAN 1971; ZIRRA 1976), doar desenele de arhivă ale lui E. Orosz documentând un posibil mormânt cu car de luptă în acest loc.

Fântânele-DâmbuZ *Popii* (județul Bistrița-Năsăud, România) este situat într-o vale afluentă a râului Someșul Mare, o regiune dens locuită în epoca fierului târzie, cu trei cimitire identificate în împrejurimile satului. Primele morminte din situl *Dâmbul Popii* au fost descoperite întâmplător în 1961. Apoi, în 1967, au fost descoperite opt morminte, în timp ce săpăturile IH Crișan, începute doi ani mai târziu, au scos la iveală încă 84 de morminte. Groapa de incinerare 49 (Pl. V/ll-20), adâncă de 0,75 m, avea dimensiunile de 2 x 1,35 m, iar inventarul său LT Cl cuprindea patru fibule, un vârf de suliță, un umbo, un știft de fier, mai multe piese de fier și o ofrandă de animale plasată deasupra oaselor umane incinerate. Cu excepția cuiului de ancorare, obiectele funerare prezintă urme de ardere pe rug (RUSTOIU 2008, 95-97, fig. 46; RUSTOIU 2015).

În 2013, la *Vârful Gălăoaia-Ciortoș* (Județul Mureș, România), în nord-estul Transilvaniei, în Valea Mureșului Superior , într-o regiune muntoasă atipică pentru habitatul celtic transilvănean, la o adâncime superficială, în timpul detectării metalelor efectuate de IC Pop, au fost descoperite un știft de fier lung de 125 mm cu un ornament din bronz în stil plastic și ceva mai departe de acesta un lanț răsucit lung de 320 mm, format din ansambluri inelare (Pl. VI/4-5). Din același loc, trei vârfuri de suliță din fier - unul dintre ele îndoit și rupt - au fost aduse de aceeași persoană la Muzeul Județean Mureș (Pl. VI/1-3). Caracterul sitului situat pe o terasă înaltă deasupra râului Mureș poate fi vag definit în acest stadiu al cercetărilor, ar putea fi un loc de acumulare, dar obiectele ar putea mărturisi războinici în război sau expediții de vânătoare (BERECKI 2015, 152).

În Transilvania Centrală, pe cursul superior al râului Târnava Mare, pe versanții unui deal, la Cristuru *Secvñesc-Cserépcsür/Csürdsoldal* (județul Harghita, România), a fost descoperit la 24 martie 1902 un mormânt incinerator LT Cl cu car de luptă (Pl. VI/6-14). Inventarul era plasat într-un vas în formă de jgheab cu pereți groși și consta dintr-o sabie fragmentară din care s-au păstrat mânerul și vârful, un vârf de suliță din fier, un ornament de car în formă de cal, din bronz, cu ochi de email roșu incrustate (considerat mâner de cuțit în primele publicații), un nit de bronz din carul de luptă, ornamentat în stil plastic conservator (SZABÓ 1989, 23) și cu ac de fier perforat, patru fragmente de anvelopă de fier cu lățimea de 40 mm și lungimea de 450-500 mm, un inel de bronz, fundul unui vas mare, aruncat la roată, și un castron puțin adânc, lucrat manual. La fața locului au fost observate și oase umane incinerate, precum și o vertebră asociată unui cal (ROSKA 1929,315-322, 83. kép; NESTOR 1932,154; ROSKA 1933; MÁRTON 1934, 124, Taf. 57; NESTOR 1932,164,1 n . 1942b, 269, 322. kép HUNYADI 1944, 50 ; 1944, 70,47. kep; BENKO 1992,183; FERENCZ 1996, 61; FERENCZ 1997; SCHONFELDER 2002, 78,140, 369). Este foarte probabil ca și alte bunuri funerare să fi fost pierdute.

În colecția Muzeului Brukenthal din Sibiu sunt inventariate două cercuri de navă din bronz (diametru exterior: 72 și 75 mm, greutate: 95 și 123 grame) cu două nervuri (Pl. VI/15-16) ca descoperiri întâmplătoare de la Vurpăr (județul Sibiu, România). Aceeași colecție deține și alte descoperiri rătăcite din epoca fierului târzie din localitate: o brățară de bronz de tip La Tene *Steckverschluss* și un vârf de suliță din fier (HOREDT 1945, Abb. 4). Întrucât descoperirile au fost inventariate în muzeu împreună cu secere coroiate dintr-un tezaur Ha Bl, s-a considerat că sunt artefacte din epoca bronzului (PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1978, 146, Taf. 249/C4-5). Alții au pus la îndoială funcționalitatea acestor obiecte ca cercuri de navă (SCHONFELDER 2002, 370, 396).

Într-un loc necunoscut din zona satului Toarda (județul Brașov, România), în 1885 a fost descoperit un mormânt cu car datat în LT B2b (Pl. VII). Inventarul era alcătuit dintr-o sabie îndoită (411 mm lungime), o teacă cu capă deschisă de tip Hatvan-Boldog, un colier din bronz cu pandantiv (321 mm lungime), un buton din bronz și fier (40 mm diametru), un inel de fier (37 mm diametru) și două inele din bronz (34 și 63 mm diametru), cel mai mare cu un canal pe marginea exterioară, patru cercuri de navă din fier și bronz (130 mm diametru, 6-8 mm grosime), un știft de fier plat, nedecorat (122 mm lungime, 59 grame) și un al doilea știft de fier cu benzi de cupru (97 mm lungime, 87 grame), două bucle de fier (100 și 116 mm lungime, 10 și 18 grame), o zăbavă (258 mm lungime), fragmente din anvelopele de fier (între 49 și 840 mm), o fusaxă pierdută, un vas aruncat la roată, fundul unui castron puțin adânc lucrat manual și mai multe cioburi de ceramică (REINECKE). 1902, 61, n. 27; PÂRVAN 1926, 572; SCHROLLER 1928, 90; NESTOR 1932.153, n. 632; MĂRTON 1934.124.161; NESTOR 1941.179.181; ROSKA 1942b, 128; ROSKA 1944, 60; HOREDT 1945, 189-194, fig. 1-3, 7/3; HARBISON 1969,44; CRIȘAN 1973a, 63-64; PAUL 1982; MEGAW-MEGAW 1995,144, fig. 72/cd; FERENCZ 1996, 91, pl. 3; SCHONFELDER 2002, 170, 369, Tab. 18).

Câteva descoperiri din Bazinul Carpatic de Est au fost incluse în mod eronat în categoria descoperirilor de care de luptă din epoca fierului târzie. Din cauza prezenței a două zăbale de cal în mormânt, IH CRIȘAN (1964; 1973a; 1973b, 49-51, fig. 4) a argumentat că mormântul de incinerare LT B2b 3 al unui războinic de la Dezmir- *Ateliere CFR* (județul Cluj, România), descoperit în 1938 (ROSKA 1942b, 66; ROSKA 1944, 56, 9-11. kep) era un mormânt de car de luptă și a presupus că bara de fier lungă de 320 mm - probabil o cataramă de tip Brezice (GUSTIN 2003) - era un fel de componentă a carului de luptă (V. ZIRRA 1975; 1981, 135, Abb. 9/4 a interpretat bara de fier ca o zăbală de cal „de tip

trac”).

Mormântul de înhumare 108 de la *Pişcoit-Nisipărie* (județul Satu Mare, România) a fost un alt mormânt din inventarul căruia cuiele și inelele de fier au fost inițial interpretate ca componente ale unui car de luptă (FERENCZ 1996, 93). Cu toate acestea, pe baza analogiilor apropiate din cimitirul Manching, din Germania, acestea au fost reconsiderate ca părți din fier ale unui sicriu sau ale unui tip de mobilier funerar (SCHONFELDER 2002, 194, 370, 395-396).

***

În ceea ce privește cronologia carelor de luptă din Bazinul Carpatic, trebuie menționat că cele mai vechi elemente bine datate cu componente de care de luptă sunt mormântul 2 din Sajopetri (LT B2a/B2b, unul dintre cele mai vechi morminte ale cimitirului) și de la Toarcla (LT B2b), în timp ce cele de la Odzaci, Arnot, mormântul 72 din Sajopetri, Balsa, Mukachevo, Fântânele, Gălăoaia și Cristuru Secuiesc sunt din perioada LT Cl (vezi Tabelul 1). Numărul componentelor de care de luptă din Europa de Est trebuie privit și din perspectiva tendințelor vest-europene, unde, după prezența ridicată a înmormântărilor cu care de luptă din La Tene timpuriu, numărul acestor morminte scade în timpul La Tene mijlociu și devine rar în timpul La Tene târziu (VAN ENDERT 1984, 53-54).

Fragmentele de anvelope de la Hatvan-Boldog ar fi putut aparține unui mormânt cu inventar ulterior, însă, din cauza circumstanțelor descoperirii și a lipsei oricărui context sau a unei asocieri clare cu alte obiecte funerare, așa cum s-a presupus în cazul zăbalelor de cal descoperite întâmplător, datarea la LT Bl (SCHONFELDER 2002, 369), LT B (RUSTOIU 2015, tab. 1) sau LT B2b (SZABO 2014, 101) este nesustenabilă. Întrucât asocierea cronologică a componentelor carului de la Curtuiușeni s-a bazat pe restul inventarului, datarea sa la LT Cl (HARBISON 1969, 44; JOACHIM 1969, 110; ZIRRA 1971, 207, n. 150; CRIȘAN 1973a, 55; SCHONFELDER 2002, 140; 369, Tab. 10; 16) poate fi pusă sub semnul întrebării. Circumstanțele descoperirii descoperirilor de la Apahida nu permit o încadrare cronologică, în timp ce cercurile de bronz ale navei de la Vurpăr au fost datate la orizontul LT Bl în principal pe baza brățării La Tene timpurii descoperite întâmplător în aceeași localitate (HINZ 1963, 17; CRIȘAN 1973a, 65; WOZNIAK 1976, 386; FERENCZ 1996, 93).

Vehicule cu roți la est de Dunăre sunt cunoscute și din perioada La Tene târzie, precum cele din înmormântările cu vagoane cu patru roți de la Popești, Radovanu și Cugir (FERENCZ 1996, 101) sau depunerea votivă în miniatură de la Miercurea Sibiului, elementul C522 (NATEA 2016, 75-77, pl. 16; 17). Chiar dacă vagoanele cu patru roți au reapărut în perioada „oppida” din epoca fierului târziu din Europa Centrală (SCHÖNFELDER 2003, 16), pe baza practicilor funerare din Europa de Est, aceste descoperiri sunt mai degrabă legate de obiceiurile tracice din sud (FERENCZ 1996, 101; SCHÖNFELDER 2002, 304), unde morminte cu care sunt documentate din secolele V - IV î.Hr. (IGNATOV 2007, 47).

Întrucât nu au fost cercetate care de luptă complete în Bazinul Carpatic, reconstrucția vehiculului este posibilă doar printr-o analiză combinată a diferitelor părți descoperite în contexte diferite și prin compararea lor cu descoperirile din Europa Centrală (SCHÖNFELDER 2002), cu iconografia situlelor (CHYTRÄCEK 1988, fig. 8; SCHÖNFELDER) . 2002, 283, Abb. 179-180) sau cu reprezentări numismatice (CUNLIFFE 1995, 31). Totuși, acestea mai târzii sunt cronologic posterioare orizontului celtic din Bazinul Carpatic Oriental (PIGGOTT 1952, 87; SCHÖNFELDER 2002, 290), iar imitațiile au reprezentări schematice, nepotrivite pentru reconstituiri (SCHÖNFELDER 2002, 290, 292).

Reconstrucția carelor de luptă celtice i-a preocupat pe cercetători încă de la primele descoperiri ale acestor vehicule. O reconstrucție a fost propusă în 1934 pentru carul de la Kärlich (GÜNTHER 1934, fig. 1), care a fost sursa principală pentru reconstrucția carelor de luptă de la Llyn Cerrig Bach (FOX 1946, fig. 13), reevaluată și detaliată ulterior (STEAD 1965). Reprezentări arhitecturale au fost folosite și pentru reconstrucția carelor de luptă, cum ar fi relieful care înfățișează bătălia de la Pergam (STEAD 1965, 262-263), alteori stelele funerare contemporane (Civita Alba, Chiusi, Padova) au fost interpretate ca posibile surse (STEAD 1965, 264-265; HARBISON 1969, 46-47; HARBISON 1971, 171-177, pl. XXV; SCHÖNFELDER 2002, 288, Abb. 181-182). Toate aceste reprezentări și reconstituiri mărturisesc utilizarea simultană a diferitelor tipuri de care de luptă, fără particularități cronologice (SCHÖNFELDER 2002, 275) în ceea ce privește forma sau construcția lor generală.

Anvelope de fier care protejau janta unei roți de lemn sunt cunoscute la Odzaci, Hatvan-Boldog, Balsa, Cristuru Secuiesc și Toarcla. Roțile din Bazinul Carpatic aveau o lățime de 3-4 cm. Lungimea anvelopelor de fier de la Hatvan-Boldog era de aproximativ 1 m; dacă ar fi provenit de la o singură roată, atunci diametrul unei roți ar fi rezultat în doar 0,31 m, ceea ce indică faptul că ar putea lipsi și alte piese. Desenul mormântului de la Balsa a fost realizat pe baza unei fotografii nepotrivite pentru publicare (ROSKA 1915, 25), prin urmare, proporțiile trebuie tratate cu prudență, deși aceasta este singura sursă pe baza căreia s-a putut estima diametrul anvelopelor. Conform descrierii obiectelor, sabia avea 0,80 m lungime și pare ceva mai mică decât anvelopele de fier, care ar fi putut avea un diametru de aproximativ 0,90 m. Cele patru fragmente de anvelope de fier de la Cristuru Secuiesc au o lungime totală mai mică de 2 m, ceea ce, dacă ar proveni de la o singură roată, ar da un diametru de aproximativ 0,60 m. La Toarcla, lungimea totală a

fragmentelor de anvelope de fier este cuprinsă între 4 și 4,50 m, rezultând un diametru de aproximativ 1,40 m dacă ar proveni de la o singură roată sau 0,70 m dacă ar proveni de la două roți.

Diametrul roților din Europa de Vest în timpul epocii fierului târzii a variat între 0,80 și 1,10 m (Joffroy-Bretz-Mahler 1959, 11; Stead 1984, 31; Cahen-Delhaye 1993, 62; Ritchie 1995, 40; Metzler-Gaeng 2008, 33), în valea Rinului acestea au variat între 0,80-0,95 m (Haffner-Joachim 1984, 74), la Kärlich a fost de 0,70-0,80 m (Günther 1934, 8), iar cele de la Sedlec-Hürka și Mirkovice din Boemia au fost de 0,80-0,85 m (Chyträcek 1988, 31). În general, se poate concluziona că anvelopele din epoca fierului târzie aveau un diametru de aproximativ 0,90-1 m. Roțile din epoca timpurie a fierului erau ceva mai mici, cu un diametru de aproximativ 0,70-0,95 m (Schönfelder 2002, 136, 138, 277), carul de luptă din secolul I î.Hr. de la Cugir avea roți cu diametrul de 1 m (Crișan 1980, 83; Schönfelder 2002, 140, Tab. 10), în timp ce tipul irlandez din secolul I î.Hr. era mult mai mare (Harbison 1969, 54; Harbison 1971, 173-174).

În cazul anvelopelor de la Odzaci, Hatvan-Boldog și Toarcla, perforațiile cuielor folosite pentru fixarea elementelor de fier pe roata de lemn au putut fi observate pe barele de fier. Alteori, cum ar fi la Arnot, îmbinarea unor cuie întărea roțile (Pl. II/4).

Cercuri de navă din fier sau bronz înconjurau axul central al roții. Cele de la Odzaci (Pl. I), Arnot (Pl. II/6) și Apahida (Pl. V/8) erau din fier, cele două cercuri de navă de la Vurpăr erau realizate din bronz (Pl. VI/15-16), în timp ce, în mod unic, cele patru piese de la Toarcla au fost realizate din fier acoperit cu plăci de bronz (Pl. VII/10). Diametrul acestor cercuri ale navei a variat între 72 și 170 mm, similar cu cele din Europa de Vest (Joffroy-Bretz-Mahler 1959, 13; Haffner-Joachim 1984, 74; Chytracek 1988, 35; Cahen-Delhaye 1993, 64; Schonfelder 2002, 150-155, Abb. 96).

De obicei, o bară de fier, ascuțită pe o parte, precum cele de la Arnot (Pl. II/8) și Curtuiuțeni (Pl. V/5), întărea axul de lemn (Schonfelder 2002, 162, Abb. 100-101, Tab. 16). Cele trei bare de la Arnot variau între 165 și 240 mm în lungime, în timp ce cele două piese de la Curtuiuțeni aveau 420 mm lungime.

Știfturi de roată din fier sau bronz fixau roata de ax, precum cele de la Arnot, Mukachevo, Curtuiuțeni, Apahida, Fantanele-Ddmbu *Popii,* Galaoaia și Toarcla. Se presupunea că în unele cazuri erau făcute din lemn (Stead 1984, 35). De obicei, știftul avea un capăt noduros, iar uneori știftul sau capul erau perforate. Pe baza formei lor, au fost definite două tipuri majore pentru perioada La Tene timpurie și mijlocie: știfturi dreptunghiulare și curbate. Primul tip este datat din LT B până în LT C, în timp ce știfturile curbate sunt specifice mai ales LT C și orizontului oppida (Jacobi 1974, 216-221, Abb. 53; Schonfelder 2002, 165-181). Știfturile articulate tipice LT C (Jacobi 1974, Abb. 53; Schonfelder 2002, 165) de la Curtuișeni (Pl. V/3-4) sunt descoperiri unice la est de Dunăre.

Două știfturi sunt cunoscute din inventarul mormântului LT B2b de la Toarcla (Pl. VII/1—2). Unul dintre ele era de tip simplu, din fier și perforat pe partea superioară a știftului, sub cap. Al doilea era un știft din fier cu două benzi de cupru pe cap, cu analogii la Waldalgesheim, Conde-sur-Marne sau mormântul 6 din Brezice (Gustin 1984,131, Tab. 3/1-2; Legendre-Gomez de Soto 1990, 287, fig. 1/1, Taf 39; 40/3; Megaw-Megaw 1995,140, fig. 72). Morfologic, cele două știfturi de la Apahida par a fi o versiune simplă a tipului dreptunghiular (Pl. V/9-10). Știftul cu cap dreptunghiular de la Galaoaia avea două perforații, unul dintre ele cu nit (Pl. VI/4). Un buton din bronz scobit, decorat în stil plastic, a fost plasat aproape de capătul știftului.

Un știft curbat cu capul străpuns și înlănțuit a fost găsit în mormântul incinerator 49 al unui războinic din Fântânele (Pl. V/11). Știfturile de fier de la Mukacevo sunt singurele de la est de Dunăre care provin din elementele unei așezări. Mihalik (1901) și Lehoczky (1912) au publicat trei lucrări ca unelte de prelucrare a pielii, în timp ce Kobal (1996) a publicat trei știfturi și contextul lor arheologic pe baza jurnalului lui Lehoczky din 1912. Unul dintre știfturile publicate la începutul secolului al XX-lea pare să fie identic cu unul publicat în 1996 din materialul L-13 (vezi Pl. IV/3 și IV/4). Din acest material au fost prezentate și alte obiecte în publicațiile timpurii, în timp ce cele două materiale cu știft în inventarul lor nu au fost ilustrate și nici menționate. Prin urmare, pare probabil ca două dintre știfturile din publicațiile timpurii (Pl. IV/1—2) să nu fi fost găsite într-o construcție arheologică și nu au fost ilustrate de J. Kobal 1996. Unul dintre ele (Pl. IV/3-4) este prezentat în ambele studii, iar două știfturi din construcțiile L-42 și G-53 (Pl. IV/12,16) au fost publicate pentru prima dată în același studiu al lui J. Kobal. Din punct de vedere morfologic, patru dintre ele sunt forme curbate tipice La Tene mijlociu, în timp ce cel din G-53 pare să aibă o formă dreptunghiulară (Kobal 1996,156). Pe lângă forma lor, inventarul construcțiilor indică și o datare la La Tene mijlociu (LT Cl).

Știfturile cu inel mobil, precum cele de la Arnot (Pl. II/3), sunt descoperiri rare, analogii fiind cunoscute din mormântul LT C din Steiermark 1 sau din oppidumul din Zavist (Schonfelder 2002, 182, Abb. 110, Tab. 24).

Suspendarea platformei carelor de luptă a fost realizată cu ajutorul diferitelor tipuri de cârlige, un tip bifurcat fiind documentat la Arnot (Pl. II/9), cu analogii în Renania, Austria și Franța (Schonfelder 2002, 194-199, Fig. 118-120). Funcția buclelor de fier nu este încă bine definită (Schonfelder 2002, 200, Fig. 125), precum cele de la Arnot (Pl. II/2), Mukachevo (Pl. IV/17—18), Apahida (Pl. V/6-7) și Toarcla (Pl. VII/3-4).

paravane laterale semicirculare (PIGGOTT 1952, 87) SAU ARCADE (HARBISON 1971, 171). Platformele joase erau folosite mai ales pentru curse, în timp ce platforma carelor de război era ceva mai înaltă (CHYTRACEK 1988, 27, fig. 15), la aproximativ 0,60 m deasupra solului pe continent și la 1 m deasupra solului în Irlanda (HARBISON 1969, 55; HARBISON 1971, 173). Dimensiunile platformelor variau între 0,80 x 0,80 și 1,10 x 1,30 m (VAN ENDERT 1984, 48; CHYTRACEK 1988, 31). În ceea ce privește materialele utilizate pentru elementele din lemn, în cazul carelor de luptă din Tracia s-ar putea defini că topoarele

iar navele erau din frasin și arțar, fundul coșurilor din stejar, alteori se folosea și pin negru (IGNATOV 2007, 58). În unele cazuri, paravanele laterale erau decorate cu ornamente, cum ar fi farfuriile în formă de cal, cu ochi roșii emailați, discutate mai sus (acum pierdute) sau nasturi de bronz cu știft de fier perforat, decorați în stil plastic, precum cel de la Cristuru Secuiesc (Pl. VI/8,12).

De obicei, doi cai erau legați de ambele părți ale unui stâlp de lemn cu ajutorul unor hamuri și curele din piele, fixate cu frâie metalice. Două frâie atipice din punct de vedere stilistic (SCHONFELDER 2002, 244, Tab. 40) au fost găsite la Arnot (Pl. II/5). Lanțurile de fier, precum cele de la Arnot (Pl. II/7), Curtuiușeni (Pl. V/1-2) și Galaoaia (Pl. VI/5), erau considerate accesorii de ham folosite pentru controlul cailor (SCHONFELDER 2002, 259-261, Abb. 163). Analogii sunt cunoscute doar din Europa Centrală și de Vest (Manching, Altendorf, Bern/Tiefenau și Lery). Frâne de cal au fost găsite în mormântul de la Odzaci (Pl. I), Toarcla (Pl. VII/11) și în L-13 de la Mukachevo (Pl. IV/5).

Oase de cal au fost identificate în mormântul de la Odzaci (craniul unui cal) și Cristuru Secuiesc. În acest al doilea caz, notele menționează o vertebră de cal, dar, deoarece aceste date se bazează doar pe observațiile descoperitorului, ar putea fi eronate și osul ar putea proveni de la un alt animal. Există puține informații despre caii din secolele IV - II î.Hr. Conform lui Cassius Dio (LXXVII.12.3), caii caledonieni și maeaților din Britania erau mici și rapizi. Astfel de cai sunt indicați de analizele arheozoologice și pentru epoca fierului târzie din Europa de Vest și de Est (CAHEN-DELHAYE 1993, 69; HURT 2007, 116; BINDEA 2008, 165-167).

Poziția mormintelor cu car de război în cimitire a fost considerată remarcabilă (JOFFROY-BRETZ-MAHLER 1959, 8). Este cazul mormântului 2 din Sajopetri, care era mormântul central al incintei A, în timp ce mormântul 72 din incinta B se află nu doar la periferia grupului său, ci și la marginea estică a cimitirului (SZABO 2014, 92-95, fig. 12). La Fântânele, mormântul 49 este situat în partea de vest a cimitirului, nu la fel de dens în morminte ca zona centrală, în schimb ocupă o poziție oarecum centrală printre mormintele LT Cl (RUSTOIU 2016, pl. 6-7).

Carele de luptă erau frecvent demontate în toată Europa înainte de a fi așezate în morminte (HAFFNER-JOACHIM 1984, 77; RITCHIE 1995, 40; IGNATOV 2007, 47). Analizând informațiile disponibile, este cert că în cazul localităților Balsa, Toarcla și Cristuru Secuiesc chiar dacă nu întregul car cu prăjină, jugul și platformă, ci cel puțin roțile au fost așezate în mormânt. În primele două cazuri, s-au găsit anvelopele de fier ale ambelor roți, în timp ce la Balsa poate fi reconstituit chiar și ritualul ofrandei de mâncare, cu oasele de animale și un cuțit de fier așezate peste roțile parțial suprapuse. În mai multe cimitire din Yorkshire (Garton Slack, Arras, Danes Graves, Beverley) roțile erau scoase de pe car și așezate plat pe podea, defunctul era așezat pe roți, în timp ce elemente suplimentare ale carului, precum jugul și curelele, erau așezate peste corp (STEAD 1984, 32). Alteori, în înmormântările cu care de luptă din Europa de Vest, roțile nu erau așezate deloc în morminte.

În mormântul de la Odzaci, craniul unui cal, împreună cu roțile carului, cercurile naosului și un scut, „sigilau" mormântul de incinerare „tradițional" al unui războinic, unde inventarul era așezat în jurul unei urne care conținea rămășițele incinerate (ROEDIGER 1904, 350).

La Balsa, cele două roți erau așezate pe fundul mormântului, parțial una peste cealaltă. Două oale erau așezate pe una dintre roți, o parte din ofranda animală și un cuțit mare au fost găsite pe a doua roată, în timp ce restul inventarului a fost găsit în jurul roților (Pl. III).

Conform lui Lajos Horvath, elevul care a descoperit mormântul de incinerare de la Cristuru Secuiesc în 1902, inventarul a fost plasat într-un recipient ceramic în formă de cadă, cu pereți groși (ROSKA 1929, 315; ROSKA 1933, 359). O cadă de lemn lungă de 2 m, lățime de 0,90 m și adâncime de 0,50 m, cu cercuri de fier, a fost găsită în mormântul LT D de la Boe, Franța (SCHONFELDER 2002, 78, Abb. 52).

Din cauza lipsei detaliilor privind forma, amplasarea sau legătura dintre elementele de la Mukacevo, este dificil de interpretat prezența știfturilor și a buclelor de fier în elementele așezării, însă, pe baza combinării artefactelor din cele trei elemente (zbârlă, brățări, lanțuri, matriță de turnare, ustensile, fusaior, roată de lut în miniatură și ceramică), se poate presupune și legătura lor cu ateliere sau cu o tezaurizare deliberată.

La Fântânele, inventarul mormântului 49 a fost aranjat cu grijă în groapă: oasele umane, accesoriile din țesături și ofrandele de animale au fost plasate într-o parte a mormântului, în timp ce armele și știftul de legătură au fost plasate în partea opusă (Pl. V). Pe baza amplasării și combinării inventarului mormântului, s-a presupus că știftul de legătură a avut un rol magic, implicat în anumite ritualuri din timpul ceremoniei funerare mai degrabă decât un obiect plasat *pars pro toto* (RUSTOIU 2015, 75-76), deși cele două tipuri de

acțiuni sau manipulări nu se exclud reciproc. Mai mult, teoretic, orice obiect plasat într-un mormânt ar putea face parte dintr-un ritual magic „invizibil din punct de vedere arheologic”. Depunerea de tip *„pars pro toto”* a fost presupusă și în cazul mormântului 72 de la Sajopetri (SZABO 2014, 100).

După cum am menționat deja, niciun car întreg nu a fost documentat la est de Dunăre pentru această perioadă. Mai mult, contextul arheologic a putut fi reconstituit, deoarece, pe baza descrierilor sau ilustrațiilor, este evident că elementele carelor au fost plasate demontate în morminte. S-a observat că pentru perioadele din secolul al XV-lea î.Hr. s-a aplicat conceptul de *pars pro toto* (WALDHAUSER 1977, 64, Abb. 2). Aceasta a fost o acțiune simbolică (JOACHIM 1969, 97; PARE 1992, 123; SCHONFELDER 2002, 311), unde, în cazul mormintelor cu care, câteva piese, de obicei mici, reprezintă întregul vehicul.

În timp ce în Franța carele de război sunt de obicei plasate în morminte de înhumare (DUPUIS 1940, 63; JOFFROY-BRETZ-MAHLER 1959, 24; HARBISON 1969, 36, 40; VAN ENDERT 1984, 48, 228, Tab. 3), în Marea Britanie (VAN ENDERT 1986, 210, 274, Tab. 1), Belgia (CAHEN-DELHAYE 1975, 49) sau Germania (HARBISON 1969, 37; VAN ENDERT 1986, Tab. 7) există un număr mare de tumuli cu care de război. În cazul Bazinului Carpatic, toate mormintele cu informații clare despre ritul funerar (Odzaci, Sajopetri, mormintele 2 și 72, Balsa, Fântânele, Cristuru Secuiesc) au fost înmormântări prin incinerare. În acest sens, este important de subliniat că niciunul dintre elementele carului sau accesoriile de ham din aceste morminte nu a fost ars pe rug.

În ciuda faptului că mai multe componente ale carului de luptă sunt descoperiri rătăcite sau părți ale unor colecții și doar câteva complexe au condiții mai mult sau mai puțin clare de descoperire, se pot observa asemănări în asocierea bunurilor funerare, unde arme, bijuterii, hamuri și ustensile sunt întâlnite frecvent în morminte. Fără a lua în considerare descoperirile incidentale și caracteristicile așezării și luând în considerare doar cele șapte morminte de la Odzaci, Sajopetri 2 și 72, Balsa, Fântânele, Cristuru Secuiesc și Toarcla, se poate concluziona că fiecare dintre morminte conținea arme (Tabelul 1): cinci morminte conțineau sabie sau teacă, în patru morminte erau amplasate scuturi, iar în alte patru morminte s-au găsit sulițe. În general, s-a observat că mormintele cu car de luptă conțin în mare parte arme ofensive și rareori arme defensive (SCHONFELDER 2003, 15). În Europa de Est, sulițele erau întotdeauna amplasate împreună cu alte arme în aceste morminte. Această panoplie confirmă narațiunile lui Diodorus Siculus, Poseidonios și Caesar, reprezentarea stelelor din secolul al III-lea î.Hr. de la Padova și iconografia numismatică despre războiul cu carele de luptă ale celților, care puteau combina lupta cu sulițele și războiul pedestru cu săbiile (PIGGOTT 1952, 87; HARBISON 1971, 171-177, pl. XXV; CUNLIFFE 1995, 33; SCHONFELDER 2002, 28, Abb. 181; HURT 2007, 120). La Odzaci și Balsa au fost găsite toate cele trei tipuri de arme și acestea sunt singurele două morminte de până acum în care inventarul mormintelor includea și foarfece și cuțite.

În câteva cazuri, în secolele III -II î.Hr., alături de cei doi cai care trăgeau, este documentat un al treilea cau în spatele carului, indicând existența unor războinici, care erau atât războinici de car, cât și războinici călare (FREY 1976, 174; SCHONFELDER 2002, 322; SCHONFELDER 2003, 16). Cai de șa în mormintele cu car sunt documentați și pentru Dacia din secolul I î.Hr. (CRI?AN 1980, 82) și Tracia din secolul I d.Hr. (IGNATOV 2007, 48).

Din cauza lipsei analizelor antropologice și bazându-se doar pe inventarele mormintelor, înmormântările cu care de război din Bazinul Carpatic par să fi aparținut unor războinici de sex masculin. În absența armelor sau pe baza altor obiecte funerare (în principal bijuterii), mormintele cu care de război din Europa Centrală și de Vest de la La Tene au fost uneori interpretate ca înmormântări de femei sau copii (HARBISON 1969, 36; VAN ENDERT 1984, 48; HAFFNER-JOACHIM 1984, 76-77; VAN ENDERT 1986, Tab 1; 3; 5-7; 9; 11; CAHEN-DELHAYE 1993, 60).

Pe baza surselor scrise și combinată cu iconografia situlelor de bronz, M. SCHONFELDER (2002, 283, Abb. 179-180) a separat carele de curse, carele ceremoniale și carele de război. Lista ar trebui completată sau nuanțată cu carele folosite pentru călătorii sau ca sicrii funerare (CHYTRACEK 1988, 48-50; CUNLIFEE 1995, 31). Mai mult, carele de război ar fi putut fi folosite și pentru vânătoare. Inventarul mormântului, combinația de obiecte funerare sau dimensiunea carului celtic oriental reconstituit ipotetic (mic și scund, prin urmare suficient de rapid pentru a fi folosit în luptă sau vânătoare), indică faptul că toate aceste vehicule seamănă cu carele de război. Începând cu secolul al III-lea î.Hr., carele de război de pe continent erau considerate simboluri tradiționale ale rangului, iar luptele cu carele de război erau depășite, în timp ce cavaleria era primordială (FREY 1976, 172-173 , 177 ; HAFFNER-JOACHIM 1984, 77; CHYTRACEK 1988, 48; CUNLIFFE 1995, 31; FERENCZ 1996, 93; FERENCZ 1997, 10; SCHONFELDER 2002, 352-355). Cu toate acestea, din Tracia (IGNATOV 2007, 48) până în Europa de Vest (CAHEN-DELHAYE 1993, 68)

Localitate	cronologie	caracteristică	piese de car	har	armă	uten - sils	bijuterii	cal
Odzaci (RS)	LT Cl	urnă incinerare - mormânt	fragmente de anvelope, cerc de navă	fâșia de cal	scut, 2 săbii, 5 sulițe	foarfecă, cuțit,		X

Hatvan-Boldog (HU)	LTB-C	descoperire accidentală	fragmente de anvelope					
Arnot (HU)	LT Cl	descoperire accidentală	bare de la ax, 2 știfturi de ancorare, buclă de fier, articulație de șanț, 4 cercuri de navă, 3 suspensii ale podelei, 2					
Saj 6petri-Ho *moki szoloskertek* mormântul 2 (HU)	LT B2a/ B2b	mormânt de incinerare			teacă			
Saj 6petri-Ho *moki szoloskertek* mormântul 72	LT Cl	mormânt de incinerare			scut			
Balsa-Foldhordo (HU) mormântul 2	LT Cl	mormânt de incinerare	2 anvelope		scut, -bard cu crustă, suliță	foarfec e, cuțite,	fibule, coliere/brățări	
Mukachevo-*Gallis-Lovacka* (UA)	LT Cl	caracteristicil e așezării	5? știfturi și 2 bucle de fier	zăbală de cal (L-13)		seceră (G-53) , cuțit (L-42)	brățară (L-13), brățară, mărgele, lanț (G-53), lanț (L-42)	
Curtuiușeni-*Egetohegy* (RO)	LT Cl	descoperire accidentală	fragmente de anvelope, 2 bare de pe axă, 2 știfturi articulate, 2					
Apahida-Râtu/ *satului* (RO)	LTB-C	descoperire accidentală	2 știfturi, 2 bucle de fier, cerc de navă					
Fântânele-Dâmbu *Popii* 49 (RO)	LT Cl	mormânt de incinerare	cheie		scut, suliță		patru fibule	
Gălăoaia-Ciortoj (RO)	LT Cl	detector de metale	știft de racordare,					
Cristuru Secuiesc-*Cserepcsiir/ Csurd- soldal* (RO)	LT Cl	mormânt de incinerare	fragmente de anvelope, ornamente de -		sabie, suliță			X
Vurpăr (RO)	LTB-C	descoperire accidentală	2 cercuri pentru navă					
Toarcla (RO)	LTB2b	mormânt	4 cercuri pentru navă, 2 știfturi, 2 bucle, fragmente de	fâșie de cal	sabie, teacă		colier	

Tabelul 1. Care de luptă la est de Dunăre.

Mai multe care de luptă găsite în contexte funerare prezintă urme de reparații, ceea ce indică utilizarea lor funcțională reală înainte de a fi așezate în mormânt.

În concluzie, se poate observa că carele de război erau produse remarcabile ale meșteșugarilor din epoca fierului târzie din întreaga Europă, cu un rol cultural, militar și religios complex în autoidentificarea elitei războinice, un marker distinctiv afișat în timpul ocaziilor comunitare și depus sau simbolizat în contexte funerare. După cum arată sursele scrise și dovezile arheologice, carul și-a pierdut importanța în războiul de pe continent la sfârșitul perioadei La Tene de mijloc, dar și-a păstrat rolul simbolic, deoarece care de război întregi sau părți din ele, sau uneori doar obiecte individuale, dar specifice, erau plasate în morminte.

de războinici.

Referințe

BENKÔ 1992 Benkô, E., *A kôzépkori Keresztur-szék régészeti topogrâfiâja,* Budapesta.

BERECKI 2015 Berecki, S., *Iron Age Settlement Patterns and Funerary Landscapes in Transilvania (4½h -2 nJ Centuries BC),* CMM sa, II, Târgu Mureș .

BERECKI *ȘI COLAB.,* 2017 - Kacsô, K.- *Nyulas* , D.

BINDEA 2008 Bindea, D., *Archeozoologia Transilvaniei în pre- și protoistorie,* Cluj-Napoca.

BONDAR 2012 Bondar, M., *Machete de vagoane preistorice în Bazinul Carpatic (3500-1500 î.Hr.),* Budapesta.

CAHEN-DELHAYE 1975 Cahen-Delhaye, A., Frühlatènezetliche Wagengræber aus den Ardennen (Belgien), *ArchKorr, 5,* 47-58.

CAHEN-DELHAYE 1993 Cahen-Delhaye, A., Reconstituirea unui car cu două roți din La Tène din datele săpăturilor din Ardenele belgiene. Partea I: analiza datelor arheologice, *Archaeo-Situla,* 17-20, 55-70.

CHYTRĂ0EK 1988 Chytrăcek, M., Le char Laténien en Bohême, *ÉC,* XXV, 15-58.

CRIȘAN 1964 Crișan, I. EL, Morminte unedite din sec. III. î.en în Transilvania, *ActaMN,* I, 87-110.

CRIȘAN 1971 Crișan, I. EL, Necropola celtică de la Apahida, *ActaMN,* VIII, 37-70.

CRIȘAN 1973a Crișan, I. EL, Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania, *Sargetia,* 10, 45-76.

CRIȘAN 1973b Crișan, I. EL, Descoperiri celtice de la Cluj, Pețelca și Șeica Mică, *ActaMN,* X, 39-64.

CRIȘAN 1980 Crișan, I. EL, Necropola dacică de la Cugir (Jud. Alba), *Apulum,* XVIII, 81-87.

CUNLIFFE 1995 Cunliffe, B., Carul celtic: o notă de subsol, IN: Raftery, B.-Megaw, V.-Rigby, V. (eds.), *Situri și obiective turistice din epoca fierului. Eseuri despre munca de teren și cercetarea muzeală prezentate lui Ian Mathieson Stead,* Oxbow Monograph, 56, 31-

DIN 1940 Dupuis, J. A Gallic chariot tomb of La Tène I, *Archaeological Review,* XVI, 62-68.

VAN ENDERT 1984 van Endert, D., Keltische Wagenbestattungen en France, *Keltski Voz,* 43-60.

VAN ENDERT 1986 van Endert, D., Zur Stellung der Wagengräber der Arras-Kultur, *BerRGK, 67,* 203-288.

FERENCZ 1996 Ferencz, I. V, Morminte celtic cu car den Transylvania, BCȘS, 2, 91-102.

FERENCZ 1997 Ferencz, I. V, Noi considerații asupra mormântului celtic cu car de luptă de la Cristurul Secuiesc, *EpemNap,* VII, 5-10.

FLOUEST 1984 Flouest, J.-L., Mormintele cu care de luptă de la La Tène în Champagne-Ardennes. Rezultatele cercetărilor efectuate între 1938 și 1983, *Keltski Voz,* 6, 61-69.

FOX 1946 Fox, C., *O descoperire din epoca timpurie a fierului de la Llyn CerrigBach, Anglesey,* Cardiff.

FREY 1976 Frey, O.-H., Mormântul cu carul de luptă din Adria: câteva note despre călărie și carul de luptă celtic, IN: Megaw, JVS (ed.), *Pentru a ilustra monumentele. Eseuri de arheologie prezentate lui Stuart Piggott cu ocazia împlinirii a șaizeci și cincea aniversare a sa,* 172-179.

GUSTIN 1984 Gustin, M., Morminte preistorice cu căruțe pe teritoriul Iugoslaviei, *Keltski Voz,* 6,111-132.

GROS 2003 Gustin, M., O contribuție la cunoașterea costumelor feminine la Tauri: odată cu înmormântarea unei fete din mormântul Lt 12 din Zvonimirovo, lângă Sukhopolje,

GUNTHER 1934 Günther, A „Morminte galice cu care de luptă în zona bazinului Neuwider, *Germania",* 18, 8-14.

HAFFNER-JOACHIM 1984 Haffner, A.-Joachim, H.-E., Mormintele celtice cu care de luptă din grupul Rinului Mijlociu, *Keltski Voz,* 6, 71-87.

HARBISON 1969

Harbison, P., Carul tradiției funerare celtice, IN: Frey, O.-H. (ed.), *Contribuții Marburg la arheologia celtică. Festschrift pentru Wolfgang Dehn,* 34-58.

HARBISON 1971 Harbison, P., „Vechiul car irlandez”, *Antichitate,* XLV, 171-177.

HINZ 1963 Hinz, H., Das Spâtlatène-Wagengrab aus Rosenfelde, Kreis Regenwalde, *Baltische Studien,* 49,1962-1963,12-18.

HOREDT 1945 Horedt, K„ Two Celtic Grabfunde aus Siebenbürgen, *Dacia,* 9-10,1941-1944, 189-200.

NĂSCUT în 1944 Hunyadi, L, *Celtic a Kärpätmedencében / Die Kelten im Karpatenbecken,* DissPann, 11.18, Budapesta.

RĂNIT 2007 Hurt, V., Calul în epoca celtică, IN: Cattelain, P.-Bozet, N. (dir.), *Pe urmele calului din preistorie până în antichitate,* 111-125.

IGNATOV 2007 Ignatov, V., Carul în ritul funerar al Traciei antice, *ArchBulg,* XI, 1,47-60. Jacobi, G.,

IACOBI 1974 *Unelte și unelte din oppidumul Manching,* Wiesbaden.

IGNATOV 2007 Ignatov, V., Carul în ritul funerar al Traciei antice, *ArchBulg,* XI, 1, 47-60.

IOACHIM 1969 Joachim, H.-E., Morminte necunoscute cu care de luptă din perioadele La Tène mijlocie și târzie din Renania, IN: Frey, O.-H. (ed.), *Contribuții Marburg la arheologia celtică. Festschrift pentru Wolfgang Dehn,* 84-111.

JOFFROY-BRETZ-MAHLER 1959 Joffroy, R.-Bretz-Mahler, D„ Les tombes a char de La Tène, *Gaul,* XVII, 1,5-36.

KAZAKEVICI 2015 Kazakevich, G., Cultura La Tène din zona transcarpatică: este modelul migrației încă relevant?, *Buletinul Universității Naționale Taras Șevcenko din Kiev. Istorie,* 3,126, 24-30.

KOBAL 1996 Kobal, J. V, Manche Probleme der La Tène-Kultur des Oberen Theißgebietes (Karpatoukraine), *ActaAC,* 33, (1995-1996), 139-184.

LEGENDRE-GOMEZ DE SOTO 1990 Legendre, RM-Gomez de Soto, J., La tombe à char de Mont-de-Marne à Conde-sur-Marne, *ArchKorr,* 20, 285-303.

LEHOCZKY 1912 Lehoczky, T., *Date despre arheologia țării noastre, cu privire specială la comitatul Bereg și împrejurimile sale,* IL Munkâcs.

MARTIN 1934 Marton L., Descoperirile din mormintele timpurii de la La Tène, *DolgSzeged,* 9-10, 93-128.

MEGAW-MEGAW 1995 Megaw, MR-Megaw, V, Un știft La Tène neprovenit cu decor „vegetal” în British Museum, IN: Raftery, B.-Megaw, V.-Rigby, V. (ed.), *Situri și obiective turistice din epoca fierului. Eseuri despre munca de teren și cercetarea muzeală prezentate lui Ian*

METZLER-GAENG 2008 Metzler, J.-Gaeng, C., Fouille de sauvetage d'une tombe à char celtique à Reuland, *Empreintes,* 1, 32-37.

MIHALIK 1901 Mihalik, J. Emlékek a régebbi vaskorbôl Munkâcs kôrnyékén, *ArchÉrt,* 198-239.

MIROSSAYOVA 2012 Mirossayovâ, E„ Mukacevo, Ucraina, IN: Sievers, S.-Urban, OH-Ramsl, PC (HrsgJ, *Lexikon zur keltischen Archäologie,* Wien, 1331-1333.

NATEA 2016 Natea, Gh. V, *locuințe aristocratice în Dacia sec. I î.Chr -1 d.Chr.,* BB, LXIX.

NESTOR 1932 Nestor, J. „Starea cercetării preistorice în România”, *BerRGK, 22,* 11-181.

NESTOR 1941 Nestor, L, Morminte celtice de lângă Mediaș, *Dacia,* 7-8,1937-1940,159-182.

Pare 1987 Pare, CFE, Carul ceremonial din perioada Hallstatt: Investigații asupra construcțiilor, Tipologie în relațiile culturale, IN: *Carul cu patru roți din perioada Hallstatt. Investigații asupra istoriei și tehnologiei,* RGZM, 12, 189-248.

Pare 1992 Pare, CFE, *Vagoane și morminte de vagoane din epoca fierului timpuriu din Europa Centrală,* Oxford.

Pavel 1982 Paul, D., Restaurarea unor piese metalice din mormântul celtic de la Toarcla (Brașov), *Apulum,* 20,389-401.

Parvan 1926 Pârvan, V., *Getica. O protoistorie a Daciei,* București.

Petrescu-Dimbovija 1978 Petrescu-Dîmbovița, M., *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens,* PBF, XVIII, Band 1.

Piggott 1952 Piggott, S., Celtic Chariots on Roman Coins, *Antiquity,* XXVI, 87-88.

Posta 1895 Posta, B., A Hatvan-Boldogi âsatâsok, *ArchÉrt,* XV,

Reinecke 1902 Reinecke, P., Cunoașterea monumentelor La Tène din zona nordică a Alpilor, *Festschrift pentru celebrarea celei de-a cincizecea aniversări a Muzeului Central Romano-Germanic din Mainz,* 53-109.

Ritchie 1995 Ritchie, W.E., Armata, armele și luptele, IN: Green, MJ (ed.), *Lumea celtică,* 37-58.

Roediger 1904 Roediger, L., Mormintele celtice cu urne de cai de la Hodsâgh, *ArchÉrt,* XXIV,

Roșca 1915 350-352. Roska, M., Morminte celtice și alte relicve de la Balsârol, *DolgKolozsvâr,*

Roșca 1929 VI, 18-48. Roska, M., Istoria timpurie a Țării Secuiești, IN: Csutak, V. (ed.), *Carte memorială pentru aniversarea a cincizeci de ani de la înființarea Muzeului*

Roșca 1933 Roska, M., Le tombeau celtique de Cristurul Săcuiesc dep. d'Odorhei, *Dacia,* III-IV, 1927-1932, 359-361.

Roșca 1942a Roska, M., Înmormântarea în carul celtic de la Érkôrtvélyes, *Publicații din Colecția de Numistică și Antichități a Muzeului Național al Transilvaniei,* ILL, 81-84.

Roșca 1942b Roska, M., *Erdély régészeti repertôriuma 1. Öskor,* Thesaurus antiquitatum transsilvanicarum, Tom I. Praehistorica, Cluj-Napoca.

Roska 1944 Roska, M., A keltâk Erdélyben, *Kôzl Kolozsvâr,* 4,53-80.

Rustoiu 2008 Rustoiu, A., *Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești,* Interferențe etnice și culturale în mileniile I a. Chr.-1 p. Chr., XIII, Cluj-Napoca.

Rustoiu 2015 Rustoiu, A., Arme, care de luptă și elite războinice în Transilvania epocii fierului. Un mormânt cu arme și un cui de ax din fier din necropola La Tène de la Fântânele-Dâmbu Popii, IN: Gavrilaș, A.-Vaida, D. L.-Onofreiu, A.- Marinescu, G. G. (coord.), *Trecutul mai aproape de noi. Omagiu Profesorului George Marinescu la 70 ani,* Cluj-Napoca, 71-87.

Rustoiu 2016 Rustoiu, A,, Some Questions Regarding the Chronology of La Tène Cemeteries from Transylvania. Social and Demographic Dynamics in the Rural Communities, IN: Berecki, S. (ed.), *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin,* BMM sa, XII, Cluj-Napoca, 235-264.

SCHONFELDER 2002 Schönfelder, M. „ *Mormântul celtic târziu cu car de luptă de la Boé. Studii despre care de luptă și morminte cu car de luptă din perioada La Tène târzie",* RGZM,

SCHONFELDER 2003 Schönfelder, M., Char de guerre et char de parade, *ÉArchéologue,* 65,15-17.

SCHROLLER 1928 Schroller, H., Cercetări preistorice în Burzenland, *Știri ale Societății Antropologice Germane,* III, Numărul 9/10, 89-90.

Stead 1965 Stead, I. M. Carul celtic, *Antichitate,* XXXIX, 259-265.

În loc 1984 Stead, I.M., Înmormântări cu cărușe în Marea Britanie, *Keltski Voz,* 6, 31-40.

Szab6 1989 Szabö, M., Contribution au problem du style plastique latenien dans la cuvette des Karpates, *ActaArchHung,* 41,17-32.

Szabó 2014 Szabo, M., Sur la question de l'elite des Celtes orientaux à l'Âge du Fer, *ActaArchHung,* 65, 73-117.

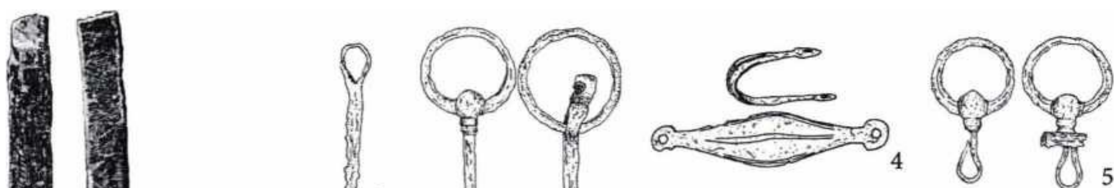
Teleaga 2008 Teleaga, E., Die La-Tène-zeitliche Nekropole von Curtuiușeni/Erkortvălyes (Bihor, Rumänien). Ein Forschungsstand, *Dacia ns,* LII, 8-165.

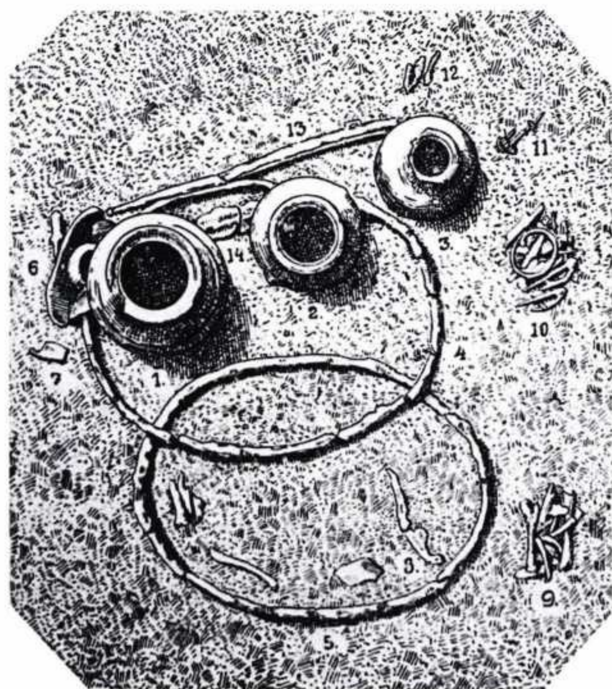
K.-Vegh 1973 K.-Végh, K., Adatok a kelta kocsitemetkezések kérdéséhez, *ArchÉrt,* C, 208-218.
K.-VÉGH 1984 K.-Végh, K., Keltische Wagengräber in Ungarn, *Keltski Voz,* 6,105-110.
WALDHAUSER 1977 Waldhauser, J,, Keltische Besiedlung in der Spät-Hallstatt- und Latènezeit in Böhmen, *Keltske Studije,* 4, 63-66.
WOZNIAK 1976 Wozniak, Z,, Die östliche Randzone der Latènekultur, *Germania,* 382-402.
ZIRRA 1971 Zirra, V., Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien, *Dacia n.s.,* 15,171-238.
ZIRRA 1975 Zirra, V., Influence des géto-daces et de leurs voisins sur l'habitat celtique de Transylvanie, *Alba Regia,* XIV, 47-64.
ZIRRA 1976 Zirra, V, La nécropole La Tène d'Apahida, Nouvelles considérations, *Dacia n.s.,* XX, 129-165.
ZIRRA 1981 Zirra, V, Latènezeitliche Trensen in Rumänien, *Hamburger Beiträge zur Archäologie,* VIII, 115-171.

Lista figurilor

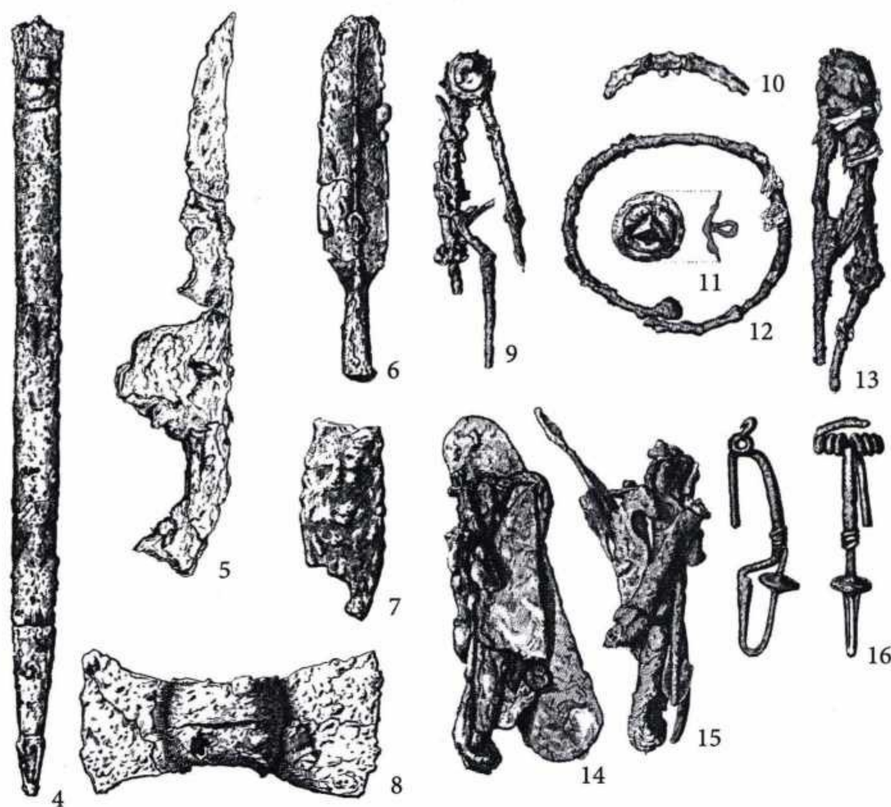
Lista plăcilor

Planșa I. Odzaci (fără scară, după ROEDIGER 1904).

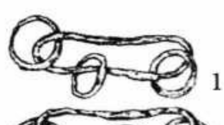

Planșa III. Balsa (fără scară, după ROSKA 1915, fotografii: P. Pupeza, MNIT).

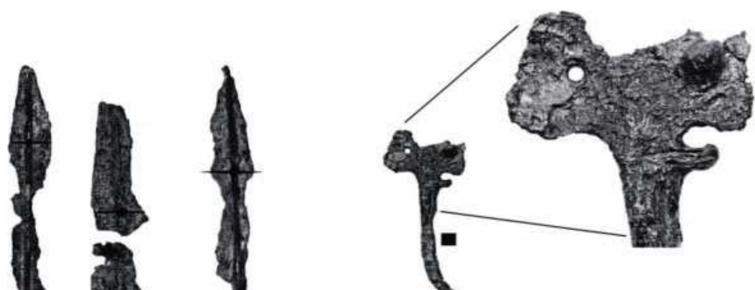

1

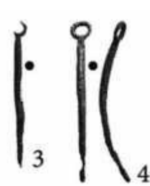

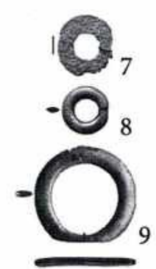

1

2

3
4

5

6

7
8
9

unui RĂZBOINIC? VARIAȚIUNI ALE UNUI OBICEI FUNERAR ÎN BAZINUL CARPATIC*

Andrei GEORGESCU
Muzeul Național al Banatului
Timișoara, România

andreigva@yahoo.com

Cuvinte cheie: Arheologie a morții și a înmormântării, Bazinul Carpatic din epoca fierului târziu, identitate războinică, analiză statistică, articole de toaletă

Au trecut puțin peste 20 de ani de când P. Treherne și-a scris articolul despre rolul înfrumusețării în stabilirea identității războinicului din epoca bronzului (TREHERNE 1995). De atunci, lucrarea sa a devenit un punct de referință pentru studiul arheologiei corpului, genului și identității în Europa preistorică (FRIEMAN *ET AL.* 2017). Deși s-a concentrat pe societățile din epoca bronzului, lucrarea sa a fost adesea citată în discuțiile despre rolul articolelor de toaletă în Bazinul Carpatic din epoca fierului târziu (DRNIC 2015; LJUSTINA-SPASIC 2016). Majoritatea obiectelor de înfrumusețare din această perioadă sunt legate de manipularea părului. Cele mai comune artefacte de acest tip găsite în contexte funerare sunt foarfecele, briciurile și pensetele. De-a lungul ultimei părți a Europei preistorice, tratamentul părului avea semnificații diferite. Anumite coafuri puteau fi legate exclusiv de o anumită clasă socială, în timp ce altele puteau fi desemnate pentru persoane „neonorabile" (ALDHOUSE-GREEN 2004).

Scopul principal al acestui articol este de a studia, dintr-o abordare statistică, rolul articolelor de toaletă în - construirea identității războinice în cadrul societăților din perioada La Tene timpurie și mijlocie din Bazinul Carpatic. Un alt aspect care va fi analizat este variația acestui obicei funerar în regiune. În contextul colonizării celtice, recunoașterea tiparelor regionale privind practicile funerare s-ar putea dovedi a fi un instrument util în identificarea tradițiilor și identităților locale.

Cadrul spațial și temporal asupra căruia se concentrează această lucrare este caracterizat de societăți rurale - conduse de o aristocrație războinică. Gradul ridicat de mobilitate individuală și de grup a dus la crearea unei societăți aparent unitare, caracterizată prin ideologii, stiluri artistice și credințe comune în întreaga lume La Tene (BUCHSENSCHUTZ *ET AL.* 2012, 187-188; GINOUX 2012; RUSTOIU-BERECKI 2014; 2015, 128). Spre deosebire de perioada analizată în lucrarea lui Treherne, când societățile aveau o ierarhie strictă, comunitățile din secolele IV - II î.Hr. aveau o organizare mai complexă, în care relațiile de ierarhie și heterarhie se suprapuneau adesea, iar diferențele sociale erau mai puțin vizibile în structurile funerare și de habitat (CRUMLEY 1995). În acest context, lucrarea de față încearcă să analizeze rolul acestui obicei funerar specific în crearea personalității sociale a defunctului și în distingerea între diferențierile orizontale sau verticale ale indivizilor (PARKER PEARSON 1999, 73-74).

În lucrarea sa despre uneltele și ustensilele din oppidumul Manching, G. JACOBI (1974, 87-98) include o varietate de obiecte în categoria obiectelor de toaletă, dintre care briciurile, foarfecele și pensetele se găsesc frecvent în mormintele La Tene timpurii și medii din Bazinul Carpatic. Adesea, alături de foarfece sau brici, era plasată o piatră de ascuțit, formând un grup distinct de artefacte în cadrul ansamblului funerar. Prezența pietrelor de ascuțit ar putea fi legată de faptul că uneltele plasate alături de aceasta ar putea servi...

Această lucrare a fost susținută printr-un grant al Ministerului Cercetării și Inovării, CNCS - UEFISCDI, proiect numărul PN-III-P4-ID-PCE-2016-0353, în cadrul PNCDI III.

Conectivitatea Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2018, p. 165-174

scopul lor în viața de apoi, necesitând astfel o „ascuțire" suplimentară din partea decedatului. O altă explicație ar putea fi că, înainte de înmormântare, articolele de toaletă erau folosite pentru îngrijirea corpului, iar piatra servea la ascuțirea uneltelor, devenind astfel parte a ritualului funerar și, ulterior, a inventarului funerar. În perioada medievală timpurie, unele pietre de ascuțit erau folosite pentru verificarea autenticității metalelor prețioase (JEZEK 2013). Din păcate, o astfel de utilitate nu poate fi încă dovedită în Bazinul Carpatic din epoca fierului. Datorită apariției frecvente a acestor trei obiecte, prezenta lucrare se va concentra în principal asupra diferitelor moduri în care acestea se leagă de prezența armelor în înmormântări.

Distincția dintre brici și cuțite de tăiat a fost făcută de factori morfologici și contextuali . Unele cuțite găsite în morminte erau folosite pentru porționarea ofrandelor alimentare, fapt sugerat de poziționarea lor deasupra rămășițelor animalelor (RUSTOIU 2016, 201). Lama lor este mult mai lungă și masivă decât în cazul bricilor. De obicei, lungimea lamelor de ras în Bazinul Carpatic variază de la 8 la 20 cm.

Metodologia a implicat o cercetare a majorității mormintelor La Tene timpurii și medii din Bazinul Carpatic. Dintre acestea, 202 morminte din 37 de situri au fost identificate ca conținând articole de toaletă. Variabilele analizate au vizat asocierea dintre unelte și locul lor în mormânt, precum și relația lor cu alte bunuri funerare (numărul și tipul de arme, bijuterii și ceramică). Au fost luați în considerare și alți factori, cum ar fi sexul (unde au fost disponibile analize

antropologice), datarea și ritul funerar. Rezultatele au fost mai întâi împărțite în 7 regiuni definite prin granițe geografice. Datorită asemănărilor culturale și a discrepanțelor eșantionului, mai multe regiuni au fost fuzionate, rezultând 3 grupuri regionale majore. Regiunea A se referă la estul Bazinului Carpatic, cuprinzând cea mai mare parte a Marii Câmpii Maghiare și a Transilvaniei. În Regiunea B au fost incluse cimitire din estul Austriei și sud-estul Slovaciei, în timp ce Regiunea C a inclus cimitire din sudul Panoniei (Fig. 1).

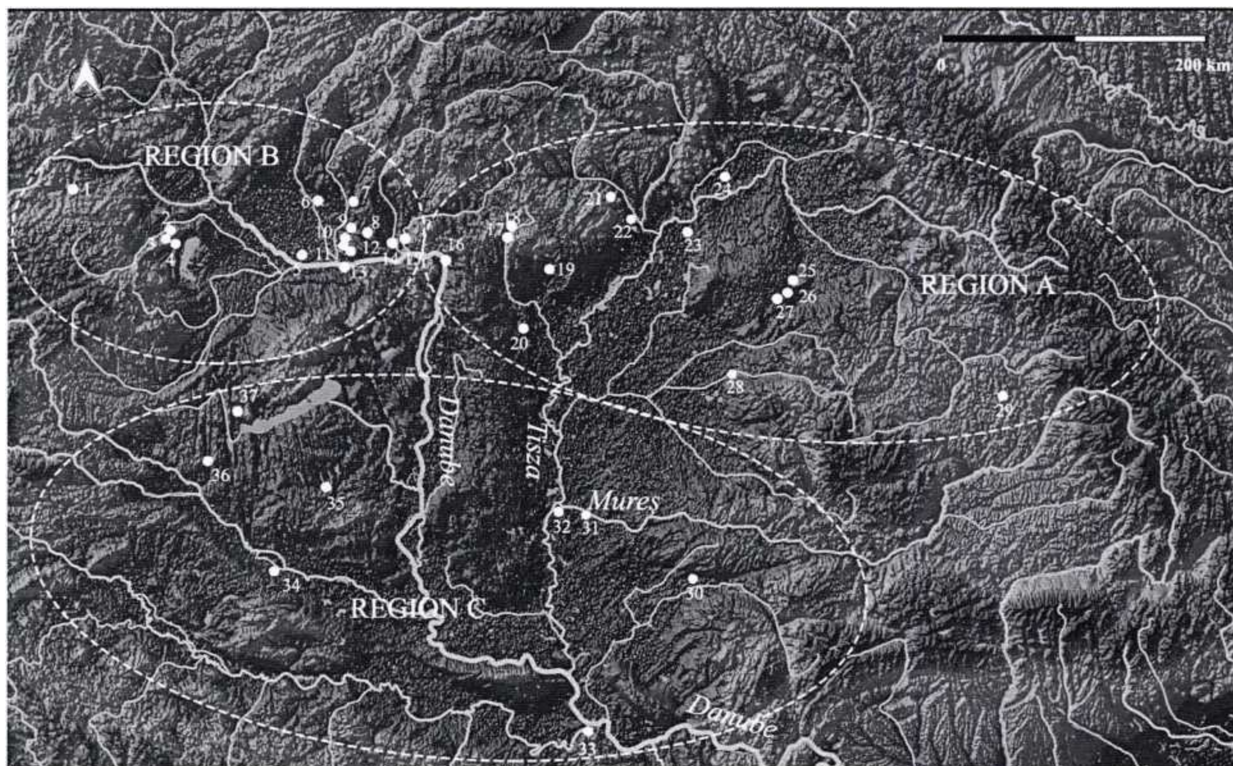
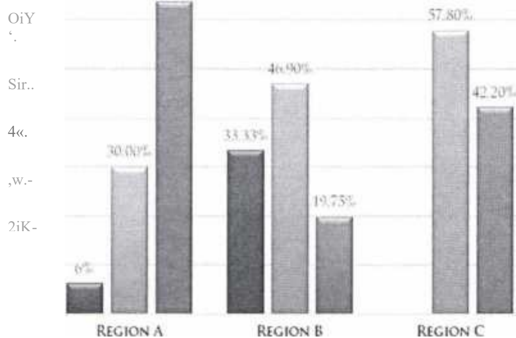

Fig. 1. Harta siturilor utilizate în analiză (vezi și Anexa 1).

Având în vedere că ritualurile funerare sunt supuse atât continuității, cât și schimbării (BELL 1992) și că datarea mormintelor s-a făcut folosind o analiză tipologică a ansamblurilor funerare și nu prin datare absolută, descoperirile au fost atribuite trei categorii cronologice aparținând LT Bl (când apare pentru prima dată acest obicei), LT B2 și LT C (aproximativ în jurul începutului perioadei oppida) (Fig. 2).

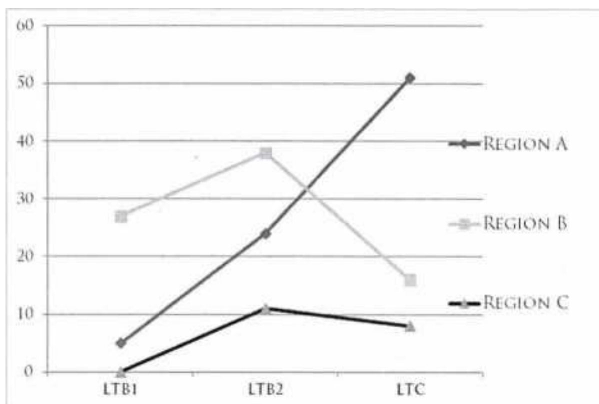

Fig. 2. The chronological frequency of warrior graves with toiletries.

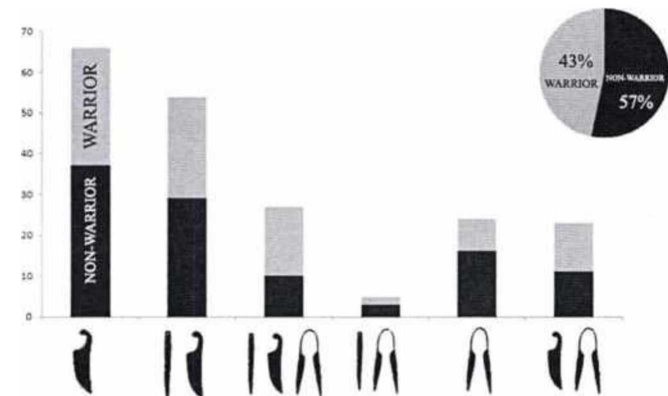

Fig. 3. Frequency of toiletry group types within warrior and non-warrior graves.

Cimitirele cu un număr semnificativ de morminte și un context clar au făcut parte dintr-o investigație mai detaliată, menită să observe modul în care acest ritual era practicat în diferite - comunități (Anexele 1-2). Din această analiză putem observa că manifestarea acestui obicei diferă de la o comunitate la alta. Cu toate acestea, faptul că o mare parte din articolele de toaletă se găsesc în morminte fără arme este o certitudine. De asemenea, se poate observa că obiceiul nu este asociat cu toți războinicii din interiorul mormântului, fiind plasat și în mormântul de

community. Looking at the situation in the entire Carpathian Basin as a whole, we notice that more than half of the graves with toiletries do not contain any weapons. Other than that, we see that none of these tools combinations are more likely to be tied to the warrior elite (Fig. 3).

A good example comes from the cemetery found at Matraszolds, in eastern Hungary (ALMASSY 2012). Grave 11 from this necropolis is a cremation grave, containing the full panoply of weapons (sword, spear, shield). Within this grave, forming a distinct group of offerings, a sheer, a razor and a whetstone were placed. The funerary assemblage is dated in the middle La Tene period. The same type of tools were

incinerare 44, datat în aceeași perioadă, care nu conținea nicio armă (Pl. 1/1-2). Acest lucru arată că semnificația acestui ritual funerar nu a avut nicio relevanță pentru construirea identității războinicului.

Este interesant faptul că toate cele 4 mijloace majore propuse de TREHERNE (1995) pentru exprimarea identității războinice din epoca bronzului (arme, seturi de băut și ospăț, echipament de călărie și articole de toaletă) sunt prezente și în descoperirile funerare din perioada La Tène timpurie și mijlocie, însă nu se limitează doar la această clasă socială. Într-o recenzie recentă a lucrării lui Treherne, mai mulți autori au subliniat posibilitatea ca ansamblurile funerare să ofere o imagine fixă a defunctului, în timp ce natura identității războinice ar fi putut fi mai fluidă de-a lungul vieții sale (FRIEMANN *ET AL.* 2017). Războiul ar fi putut reprezenta o experiență de viață diferită pentru un luptător obișnuit, un mercenar sau o elită conducătoare și nu un stil de viață permanent rezervat doar unei clase privilegiate. Prin urmare, prezența războiului în viața unei persoane ar putea fi exprimată diferit, de la caz la caz, în înmormântarea individului. Revenind la societățile rurale din secolele al IV -lea și al II -lea î.Hr., merită observat că aproape că nu există ritualuri funerare limitate doar la o anumită clasă socială[1]. Prin urmare, putem presupune că prestigiul și statutul individului au fost obținute prin progrese personale în viață, mai degrabă decât prin atribuirea lor la naștere (PARKER PEARSON 1999, 73). Acesta este cazul războinicului de la Ciumești, al cărui inventar funerar unic ar putea fi rezultatul unor eforturi personale, mai degrabă decât al unor privilegii conferite de un statut ereditar (RUSTOIU 2008).

Un aspect interesant este faptul că majoritatea obiectelor de toaletă găsite în mormintele cu arme se găsesc împreună cu întreaga panoplie de echipament de luptă (sabie, suliță și scut). Tipul și numărul armelor plasate în

[1] Prezența echipamentului de călărie, deși rară, a fost consemnată doar în mormintele care conțin arme (RUSTOIU 2015, 80, tabelul 1).

ansamblurile funerare au fost legate fie de statutul decedatului, fie de stilul de luptă (RUSTOIU-BERECKI 2015). În ceea ce privește variațiile regionale, obiectele de toaletă sunt mai frecvent asociate cu sulițele în estul și sudul Bazinului Carpatic (Regiunile A și C) decât în partea de vest a acestei zone (Fig. 4).

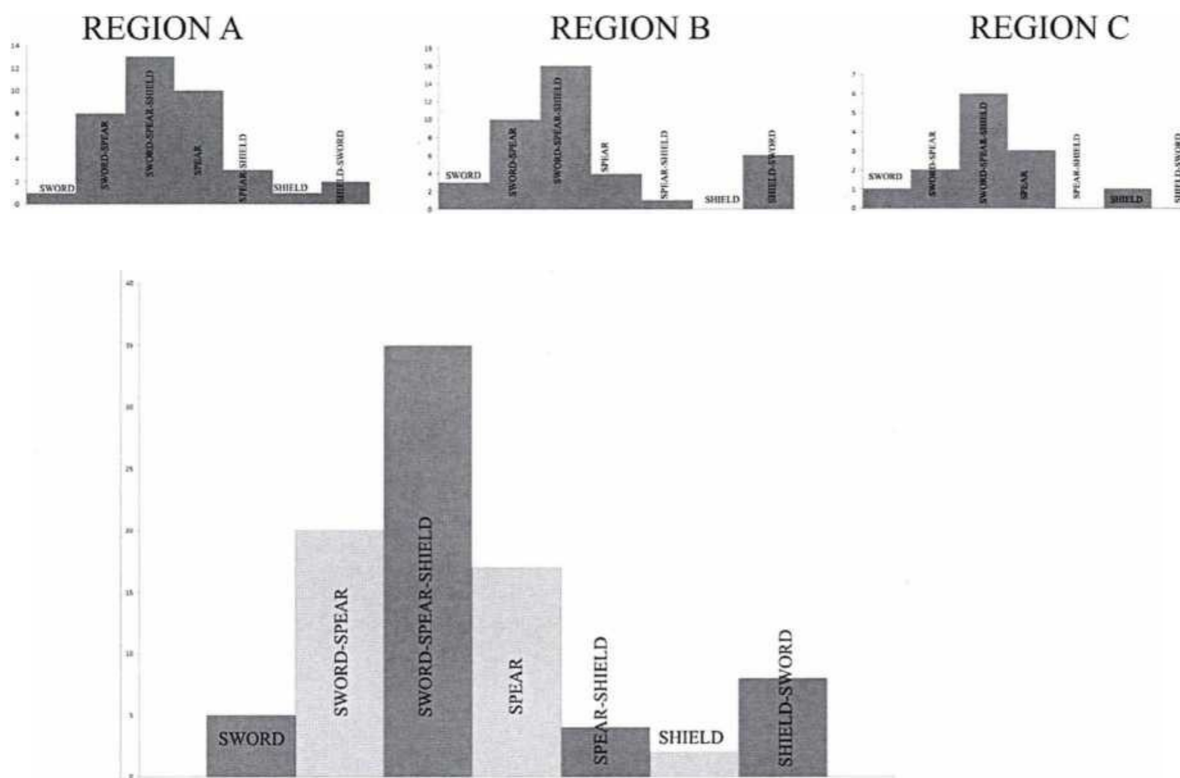

Fig. 4. The frequency of different weapon panoplies associated with toiletries at an overall and regional scale.

Alte variante ale acestui obicei sunt mai frecvente în mormintele fără arme. Amplasarea doar a ștergătoarelor, fără brici sau pietre de ascuțit, este mai frecventă în astfel de contexte. De exemplu, în Regiunea A, toate ștergătoarele individuale se găsesc în morminte fără arme. Din păcate, majoritatea contextelor funerare din această zonă duc lipsă de analize antropologice, astfel încât sexul decedatului nu poate fi determinat corect . În partea de vest a Bazinului Carpatic există morminte feminine determinate antropologic, care conțin doar o ștergătoare ca ofrandă de unelte. Mormântul 3 de la Mannersdorf este un exemplu (RAMSL 2011). Mormântul de înhumare conținea un număr mare de bijuterii (9 broșe, 2 brățări, 2 brățări de gleznă și un lanț) și mai multe oale. Unul dintre oale, un castron în formă de S, conținea o ștergătoare de fier. Amplasarea ștergătoarei într-un obiect legat de ofrandele alimentare ridică întrebări cu privire la funcționalitatea lor ca obiecte de toaletă. Situații similare au fost găsite în mormintele 139 (împreună cu o piatră de ascuțit) și 225 din aceeași necropolă, precum și în mormântul 82 de la Maña (împreună cu un brici) (BENADIK 1983, Abb. 8). Acest lucru ar putea indica faptul că astfel de obiecte aveau diverse funcționalități în viața de zi cu zi și, de asemenea, semnificații diferite în ritualurile funerare (Pl. 1/3-4).

Pensetele se găsesc mai rar în mormintele datate în secolele IV - II î.Hr. din Bazinul Carpatic. Mormântul 8 de la Zvonimiro (DIZDAR 2013, 450, pl. 15), mormântul 127 de la Mannersdorf (RAMSL 2011, T. 145-146) și mormântul 400 de la Pottenbrunn (RAMSL 2002, T. 55-56) au aparținut unor războinici de sex masculin și conțineau pensete. Mormântul 2 de la Dubnik a fost un mormânt dublu de înhumare, unul de sex masculin și unul de copil, fără arme, unde s-au găsit pensete alături de un brici (BUJNA 1989, 251-252). Uneltele grupate au fost

plasat deasupra umărului stâng al adultului de sex masculin. La Remetea Mare, singurul mormânt de înmormântare din necropolă conținea, printre altele, o pensetă. Aceasta era așezată pe partea stângă a pieptului și avea încă fragmente de pânză atașate de ea. Se consideră că mormântul a aparținut unei femei de origine tracă sau ilirică care probabil s-a căsătorit în comunitate (RUSTOIU 2005, 60). În general, atunci când ritualul de înmormântare este înhumarea, penseta este plasată pe partea stângă a corpului, pe zona umărului sau lângă cap. În cazul mormântului de la Mannersdorf,

penseta a fost găsită alături de ofranda de mâncare și cuțitul de tăiat, în timp ce în mormântul de incinerare de la Zvonimirovo, inventarul mormintelor este grupat pe ansamblu.

Amplasarea articolelor de toaletă în înmormântări era probabil legată de pregătirile corpului pentru viața de apoi. Absența sau prezența unor astfel de obiecte în înmormântări ar putea fi legată de diferitele aspecte de natură socială și culturală impuse de cei îndoliați asupra cadavrului (NILSSEN STUTZ 2015, 4). Diferitele manipulări ale părului unei persoane ar putea fi legate de statutul social, sexul, mediul cultural, realizările sau eșecurile de-a lungul vieții. O astfel de multitudine de factori care pot influența aspectul unui individ ar putea explica variațiile acestui obicei funerar. Legătura sa exclusivă cu casta războinicilor nu poate fi susținută. Cu toate acestea, proporția semnificativă de morminte asociate cu această clasă socială nu poate fi ignorată și, prin urmare, putem presupune că unii dintre războinicii de sex masculin au ales diferite tipuri de tratamente pentru păr pentru a se distinge de alte grupuri de oameni. O astfel de presupunere este susținută de relatări scrise antice, precum cele ale lui Diodorus Siculus, dar și de sculpturi monumentale, precum capul de la Msecké Zehrovice (ALDHOUSE-GREEN 2004, 305-308; VENCLOVÁ 2002).

Analiza trăsăturilor specifice acestui obicei funerar asociat cu femeile este influențată de lipsa unor determinări antropologice, în special în Bazinul Carpatic de Est. Cu toate acestea, așa cum s-a subliniat deja (DRNIC 2015, 94), simpla amplasare a unui geam funerar ar putea fi frecvent asociată cu înmormântările feminine. De asemenea, trebuie luat în considerare faptul că, în aceste cazuri, rolul geamului funerar, determinat de locul său în mormânt, ar putea să nu fie legat de acțiuni de înfrumusețare, ci mai degrabă de porționarea hranei.

Mulțumiri

Aș dori să-i mulțumesc Dr. Aurel Rustoiu pentru sfaturile și îndrumările prețioase, precum și pentru șansa de a studia contextele funerare de la Fántánele-Dámbw *Popii.* De asemenea, aș dori să-i mulțumesc lui Andrei-Cătălin Discá pentru ajutorul acordat în crearea hărții de distribuție.

Anexa 1

Lista cimitirelor din Bazinul Carpatic unde au fost găsite articole de toaletă. Numerele corespund cu cele din Fig. 1.

1. Pottenbrunn (RAMSL 2002)
2. Mannersdorf (RAMSL 2011)
3. Au am Leithagebirge (NEBEHAY 1973)
4. Donnerskirchen (RAMSL 1990)
5. Holiare (BENADIK *ET AL.* 1957)
6. Horny Jatov (BENADIK *ET AL.* 1957)
7. Maña (BENADIK 1983)
8. Dubnik (BUJNA 1989)
9. Dvory nad Zitavou (BENADIK *ET AL.* 1957)
10. Bajc-Vlkanovo (BENADIK 1960)
11. Hurbanovo (BENADIK *ET AL.* 1957)
12. Sv. Peter (DUSEK 1960)
13. Chotín (RATIMORSKÁ 1981)
14. Kamenin (BENADIK *ET AL.* 1957)
15. Malé Kosihy (BUJNA 1995)
16. Vác (HELLEBRANDT 1999)
17. Pásztó (HELLEBRANDT 1999)
18. Mátraszólos (ALMÁSSY 2012)
19. Ludas (SZABÓ *ET AL.* 2012)
20. Farmos (HELLEBRANDT 1999)
21. Radostyán (HELLEBRANDT 1999)
22. Kistokaj (HELLEBRAND 1999)
23. Tiszavasvári (ALMÁSSY 1998)
24. Bodroghalom (HELLEBRAND 1999)
25. Ciume$ti (ZIRRA 1967)
26. Piscolt (NÉMETI 1988; 1989; 1992)
27. Curtuiu$eni (TELEAGÁ 2008)
28. Tärian (CHIDIOSAN-IGNAT 1972)
29. Fántanele (information: A. Rustoiu)
30. Remetea Mare (Medelet mss.)
31. Kiszombor C (TANKÓ 2015)
32. Szóreg (BANNER 1929)
33. Karaburma (TODOROVIC 1972)
34. Zvonimirovo (DIZDAR 2013)
35. Szabadi (HORVÁTH-NÉMETH 2011)
36. Magyarszerdahely (HORVÁTH 1987)
37. Rezi (HORVÁTH 1987)

Anexa 2

Analiza proporției și contextului descoperirilor de obiecte de toaletă din principalele cimitire ale Bazinului Carpatic

cimitir	% morminte cu - toalete din numărul total de morminte	% morminte care conțin arme și - obiecte de toaletă din numărul total de morminte cu arme	raportul dintre articolele de toaletă găsite în morminte cu arme / morminte fără arme
Pi$colt: 174 de morminte (NÉMETI 1988; 1989; 1992; 1993)	16,6%	59%	35% / 65%
Fântânele: 84 morminte (informații: A. Rustoiu)	18%	55,5%	33% / 67%
Matraszólós: 60 de morminte (ALMÁSSY 2012)	30%	42%	50% / 50%
Ludas: 82 de morminte (SZABÓ *ET AL.* 2012)	18%	31%	54% / 46%
Chotín: 46 de morminte (RATIMORSKÁ 1981)	19%	46%	67% / 33%
Malé Kosihy: 96 de morminte (BUINA 1995)	12,5%	62,5%	42% / 58%
Dubník: 32 de morminte (BUINA 1989)	31,5%	70%	70% / 30%
Maña: 110 morminte (BENADIK 1983)	16%	11%	29% / 71%
Pottenbrunn: 36 de morminte (RAMSL 2002)	22%	45%	63% / 37%
Mannersdorf: 90 de morminte (RAMSL 2011)	17%	53%	44% / 56%

Referințe

ALDHOUSE GREENE 2004 — M. Aidhouse Greene, Crowning Glories: Limbajele părului în Europa preistorică ulterioară, *PPS,* 70, 299-325.

ALMASSY 1998 — Almássy, K., Cimitirul Keita de la periferia orașului Tiszavasvár, *JAMÉ,* XXXIX-XL, 1997-1998, 55-106.

ALMÄSSY 2012 — Almássy, K., Cimitirul celtic din Mátraszolos-Királydomb I. Descrierea mormintelor, *JAMÉ,* LIV, 71-215.

BANNER 1929 — Banner, J., Cimitirul Szöreg La-Tene, *DolgSzeged,* V, 1-2,90-114.

CLOPOT 1992 — Bell, C., *Teoria ritualurilor, Practica ritualurilor,* Oxford.

BENADIK 1960 — Benadik, B., Keltské Pohrebisko v Bajci-Vlkanove, *SlovArch,* VIII, 2, 393-451.

BENADIK 1983 — Benadik, B., *Maña. Înmormântare celtică. Catalogul descoperirilor,* Nitra.

BENADIK *ȘI COLAB.,* 1957 — Benadik, B.-Vlcek, E.-Ambros, C., *Cimitir celtic din sud-vestul Slovaciei,* Bratislava.

PROTECȚIE PRIZĂ *și alții,* 2012 — Buchsenschutz, O.-Gruel, K.-Lejars, T., Epoca de aur a aristocrației celtice în secolele al IV-lea și al III-lea î.Hr., *Annales HHS, 67,* 2,187-215.

BUJNA 1989 — Bujna, J., Cimitirul din perioada La Tèn de la Dubnik I, *SlovArch,* XXXVII, 2, 245-354.

BUJNA 1995 — Bujna, J., *Male Kosihy: latézeitliches Gräberfeld. Catalog,* Nitra.

CHIDIO$AN-IGNAT 1972 — Chidioșan, N.-Ignat, D., Cimitirul celtic de la Tărian, *SCI VA,* 23,4, 553-579.

CRUMLEY 1995 — Crumley, C., Heterarhia și analiza societăților complexe, IN: Ehrenreich, R.M.-Crumley, CL-Levy, J.E. (eds.), *Heterarhia și analiza societăților complexe,* 1-6.

DIZDAR 2013 — Dizdar, M,, *Zvonimirovo-Veljiko Polje.* Un *cimitir din perioada La Tene,* Zagreb.

DRNIC 2015 — Drnic, L, *Kupinovo, a La Tene Culture Cemetery,* Zagreb.

AMURG 1960 — Dusek, M., Keltské Pohrebisko v Svätom Petri, *SlovArch,* VIII, 2, 457-469.

FRIEMAN *ȘI COLAB.,* 2017 — Frieman, CJ-Brück, J.-Rebay-Salisbury, C.-Bergerbrant, S.-MontónSubías, S.-Sofaer, J.-Knüsel, CJ-Vandkilde, H.-Giles, M.-Treherne, P,, Aging Well: Trehernes 'Warriors Beauty' Three Decades, EJAter', Three Decades, *1,7* .

GINOUX 2012 — Ginoux, N,, Imagini și coduri vizuale ale elitelor războinice celtice timpurii (secolele V - IV î.Hr.), Pare, C. (ed.), *Artă și comunicare. Procesul de centralizare în societățile europene în mileniul î.Hr.,* Mainz, 179-190.

HELLEBRANDT 1999 — Hellebrandt, M., *Descoperiri celtice din nordul Ungariei,* Corpus de descoperiri celtice din Ungaria, III, Budapesta.

HORVATH 1987 — Horváth, L., Împrejurimile lui Keszthely, IN: Kovács, T.-Petres, É.-Szabó, M. (eds.), *Transdanubia 1.,* Corpus of Celtic Finds in Hungary, I, Budapest, 63-178.

HORVATH-NEMETH 2011 — Horváth, L.-Németh, PG, Războinici celtici din Szabadi (județul Somogy, Ungaria), IN: Gustin, M.-Jevtic M. (eds.), *Celții orientali. Comunități dintre Alpi și Marea Neagră,* Koper-Beograd, 20-30.

IACOBI 1974 — Jacobi, G., *Werkzeuge und Gerät aus dem Oppidum von Manching,* Wiesbaden.

JEZEK 2013 — Jezek, M,, Touchstones of archaeology, *JAA,* 32, 713-731.

LJUSTINA-SPASIC 2016 — Ljustina, M.-Spasic, M., Frați de foarfece în viața de după moarte: Panoplia și cronologia războinicilor La Tene la Belgrad-Karaburma, IN: Berecki, S. (ed.), *Cronologia epocii fierului în Bazinul Carpatic. Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș,* BMM sa, XII, 325-338.

MESAJ MSS. — Medeleț, E., *Necropola latină a Marii Remitențe,* manuscris.

NEBEHAY 1973 — Nebehay, S., *Das Laténezeitliche Gräberfeld von den Kleinen Hutweide bei Au am Leithagebirge,* Viena.

NEMETI 1988 — Németi, L, Necropola latină a Pișcoltului, jud. O iapa. I, *Thraco-Dacica,* IX, 1-2, 49-74.

NEMETI 1989 — Németi, L, Necropola Laténe de la Pișcolt, jud. Satu Mare. II, *Thraco-Dacica,* X, 1-2, 75-114.

NEMETI 1992 Németi, L, Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare. III, *Thraco-Dacica,* XIII, 1-2, 59-112.

NEMETI 1993 Németi, I., Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare. IV, *Thraco-Dacica,* 14, 117-129.

NILSSEN STUTZ 2015 Nilsson Stutz, L., O înmormântare adecvată. Câteva reflecții despre schimbările în ritualurile funerare și despre cum poate arheologia să înceapă să le înțeleagă, Rasmus Brand, J.-Roland, H.-Prusac, M. (ed.), *Moartea și ritualurile în schimbare. Funcție și semnificație în ritualurile funerare antice,* 1-16.

PARKER PEARSON 1999 Parker Pearson, M. „ *Arheologia morții și a înmormântării",* Texas.

RAMSL 1990 Ramsl, PC, Two La Tène period inhumations from Donnerskirchen, *Burgenländische Heimatblätter,* 52, 2, 49-79.

RAMSL 2002 Ramsl, PC, *Cimitirul din epoca fierului de la Pottenbrunn,* Viena.

RAMSL 2011 Ramsl, PC, *Cimitirul din perioada La Tèn de la Mannersdorf am Leithagebirge, zona Reinthal Sud, Austria Inferioară,* Viena.

RATIMORSKÄ 1981 Ratimorskä, P., Keltské Pohrebisko v Chotie I, *Zâpadné Slovensko,* 8,15-88.

RUSTOIU 2005 Rustoiu, A., Celtic-indigenous connections in Oltenia during middle La Tène. Observations concerning a Celtic grave from Telești (Gorj), *EphemNap,* 14-15, 2004-2005, 53-71.

RUSTOIU 2008 Rustoiu, A., *Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Reflecții asupra mormântului cu coif de la Ciumești,* Cluj-Napoca.

RUSTOIU 2015 Rustoiu, A., Arme, care de luptă și elite războinice în Transilvania epocii fierului. Un mormânt cu arme și un cui de ax din fier din necropola La Tène de la Fântânele-„Dâmbu Popii", IN: Gavrilaș, A.-Vaida, D. L.-Onofreiu, A.- Marinescu, G. G. (coord.), *Trecutul mai aproape de noi. Omagiu Profesorului George Marinescu la 70 ani,* Cluj-Napoca, 71-88.

RUSTOIU 2016 Rustoiu, A., Slashing Knives (Hiebmesser) - Curved Dagger (Sica, -ae). Their Function and Symbolic Role in the La Tène Panoply of Weapons, *ActaMP,* XXXVIII, 199-221.

RUSTOIU-BERECKI 2014 Rustoiu, A.-Berecki, S., Elite și meșteșugari celtici: Mobilitate și transfer tehnologic în timpul epocii fierului târzii în Bazinul Carpatic de Est și de Sud-Est, IN: Berecki, S. (ed.), *Meșteșugari și meșteșugari din epoca fierului în Bazinul Carpatic, Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș 10-13 octombrie 2013,* BMM sa, VII, 249-278.

RUSTOIU-BERECKI 2015 Rustoiu, A.-Berecki, S., Armele ca simboluri și multiplele identități ale războinicilor. Câteva exemple din Transilvania, IN: Wefers, S.-Karwowski, M.-Fries-Knoblach, J.-Trebsche, P.-Ramsl, PC (eds.), *Arme - Violență - Război, Contribuții la Conferința Internațională a Grupului de Lucru pentru Epoca Fierului și a Institutului Arheologic al Universității din Rzeszow - Rzeszow, 19-22 septembrie 2012,* BUFM, 79, 127-148.

SZABO *ȘI COLAB.,* 2012 Szabô, M„ *Necropola celtică de la Ludas-Varjû-Dülô,* Budapesta.

TANCURI 2015 Tankô, K., Celtic Burials from the Prehistoric Kurgan of Kiszombor C, IN: Borhy, L. (ed.), *Studia Arheologica Nicolae Szabo LXXV Annos Dedicata,* Budapest 267-280.

TELEAGĂ 2008 Teleagă, E., Die La-Tène-zeitlichen Nekropole von Curtun^eni/Érkórtvélyes (Bihor, România). Der Forschungsstand, *Dacia ns, 52,* 85-165.

TODOROVIĆ 1972 Todorovic, J., *Praistorijska Karaburma I. Necropolis mladeg gvozdenog doba,* Belgrad.

TREHERNE 1995 Treherne, P., Frumusețea războinicului: Corpul masculin și identitatea de sine în Europa epocii bronzului, *EJA,* 3, 105-144.

VENCLOVÄ 2002 Venclovä, N., Venerabilul Bede, tonsura druidică și arheologie, *Antichitate,* 76, 458-471.

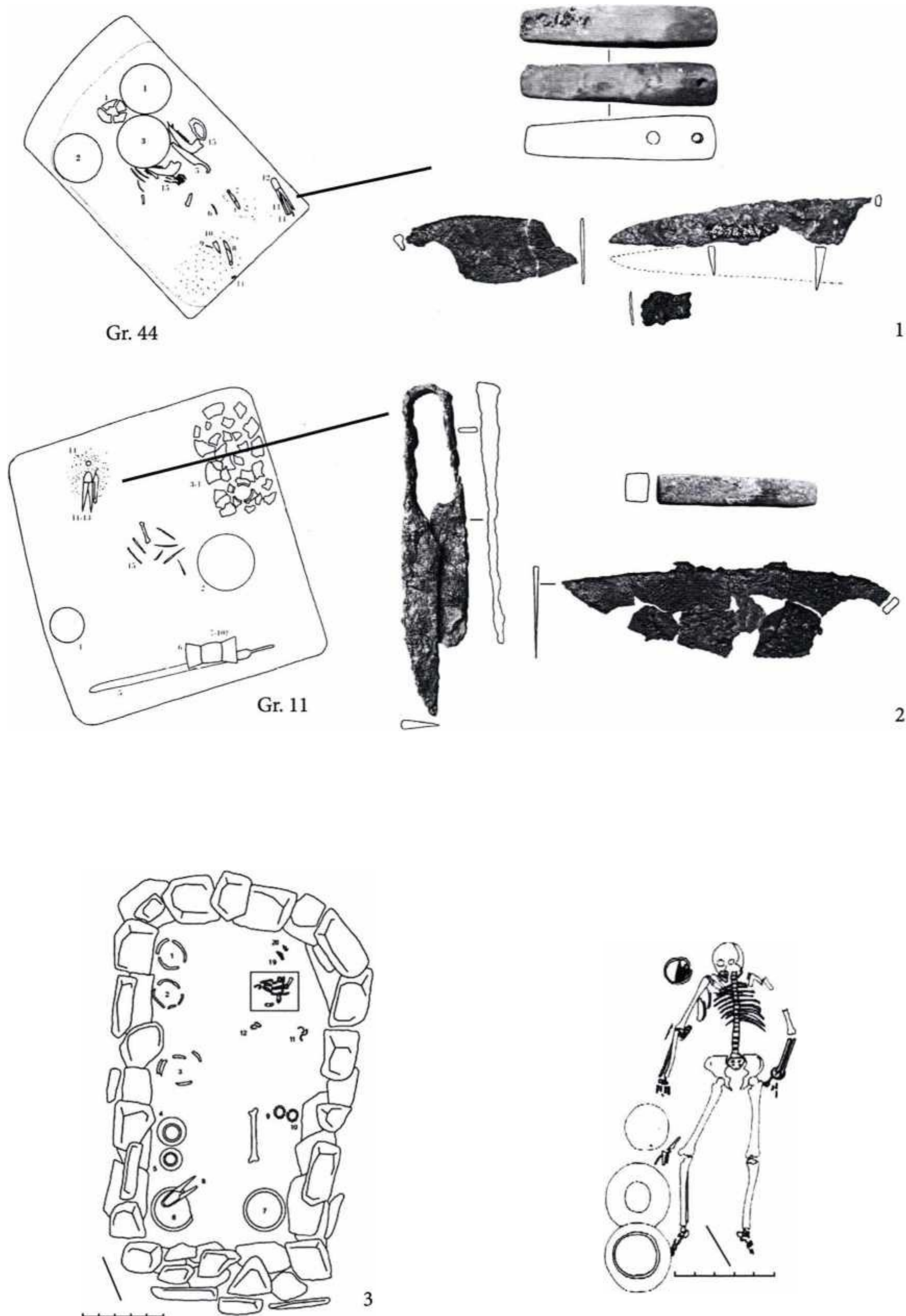
ZIRRA 1967 Zirra, V, *Un cimitir celtic în nord-vestul României,* Baia Mare.

Lista figurilor

Fig. 3. Frecvența tipurilor de grupuri de obiecte de toaletă în mormintele cu războinici și fără războinici.
Fig. 4. Frecvența diferitelor panoplii de arme asociate cu articolele de toaletă la scară generală și regională.

Lista plăcilor

Pl. I. 1-2. Mormânturile 11 și 44 de la Mátraszólós prezintă același grup de obiecte de toaletă așezate într-un mormânt de războinic și unul de nerăzboinic (după ALMÁSSY 2012); 3. Mormântul 3 de la Mannersdorf cu foarfece așezate într-un bol (după RAMSL 2011); 4. Mormântul 82 de la Maña cu foarfece și brici așezate într-un bol (după BENADIK 1983).

Planșa 1.1-2. Mormânturile 11 și 44 de la Mátraszólós prezintă același grup de articole de toaletă plasate într-un mormânt de războinic și unul de nerăzboinic (după ALMÁSSY) 2012); 3. Mormântul 3 de la Mannersdorf cu foarfece așezate într-un bol
(după RAMSL 2011); 4. Mormântul 82 de la Maña cu foarfece și brici așezate într-un bol (după BENADIK 1983).

LaTène în Depresiunea §imleu. Despre un mormânt celtic descoperit în Zalàu*

Iosif Vasile FERENCZ
Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva,
România fiosifvasile@yahoo.com

Horea POP
Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalâu,
România horeapopd@yahoo.com

Cuvinte cheie: La Tène, mormânt, funerar, incinerare, sabie

Depresiunea Silvaniei, ca să folosim un termen general, deși poate nu complet corect, sau Platforma Râului Someș, este situată între Carpații Occidentali, cu ultima lor extensie, Munții Meseș, și Carpații Orientali. Așa cum indică și numele său, râul Someș și afluenții săi (Sălaj, Agrij sau Almaș) formează cel mai important bazin hidrografic al zonei. În partea estică, principalele văi sunt Barcău și Crasna, în timp ce Valea Zalăului este cel mai important afluent al acesteia din urmă. Dintre toate, doar Someșul a reușit să creeze o luncă destul de extinsă, întrucât în restul cazurilor dealurile de diferite dimensiuni domină peisajul (Pop-Pupeză 2006, 184). În cadrul acestei unități geografice mai mari, spre vest, găsim Depresiunea Șimleu, iar într-un sens mai larg Depresiunea Silvaniei, inclusiv Valea Zalăului din această zonă.

Descoperirile arheologice sunt cartografiate precis de-a lungul acestor văi. În ceea ce privește perioada care ne interesează, avem de-a face cu descoperiri întâmplătoare, cercetări de teren și campanii arheologice sistematice sau preventive. Descoperirile arheologice au arătat că diferite popoare au trăit de-a lungul timpului în întreaga zonă. Cu toate acestea, descoperirile funerare datând din La Tene timpuriu și mijlociu sunt puțin cunoscute (Pl. I), cu excepția celor de la Zăuan (Matei 1978; Nemeti-Lak6 1993, 79-82), Derșida (Nemeti-Lako 1993, 77-79) și poate chiar a celor de la Criștelec (Pop-Pupeză 2006, 188; Pop 2008, 19).

Dintre toate, Valea Zalăului este cea mai bogată în descoperiri. Cele mai importante sunt grupate exact în jurul orașului Zalău, singurele care au beneficiat și ele de cercetări arheologice sistematice. La Panic-La *Blocuri* (com. Hereclean), în imediata vecinătate a orașului Zalău, cu ocazia unor construcții din anii 1970, au fost descoperite urmele unei așezări dacă. Stratul corespunzător (unul singur documentat) a fost distins în mai multe puncte, dar nu a fost găsit niciun complex cert. Materialul arheologic a fost aproape exclusiv ceramica. Excepția este marcată de descoperirea unei fibule filiforme din bronz de tip LT C, cu patru turle, piciorul dezvăluind un nod de tip Mbtschwil (Pop-Pupeză 2006, 184-185).

Mai numeroase descoperiri au fost făcute în jurul orașului Zalău (Pl. 1/1, nr. 27). În timpul amplelor săpături de salvare (Matei *et al.* 2004, 375-378) de pe *Dealul Lupului,* au fost identificate numeroase elemente, care se întindeau

Acest studiu a fost susținut de Ministerul Educației și Cercetării din România (CNCS/UEFISCDI), proiectele PN-III-P4-IDPCE-2016-0353.

Conectivitatea Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2018, p. 175-184

pe o perioadă lungă de timp (neolitic, epoca bronzului, epoca fierului timpuriu, epoca fierului târzie, perioada romană, Evul Mediu timpuriu). Complexele din epoca fierului târzie, considerate de unii autori ca aparținând dacilor, numărau un total de 16 case semi-scufundate sau simple gropi pe care credem că le datăm în secolele III - II î.Hr.

Cercetările preventive, desfășurate în anul 2005, conduse de Muzeul de Istorie și Artă al Județului Zalău, în vederea recuperării vestigiilor arheologice cu ocazia introducerii unei conducte de epurare, au scos la iveală noi descoperiri similare. Situl a fost găsit într-o zonă bogată din punct de vedere arheologic în limitele orașului Zalău, pe un platou întins din *Dealul Lupului.* (Pl. 1/2-3). Caracterul moderat al cercetărilor, urmărind strict traiectoria conductei, este principala cauză a limitării intervenției arheologice. Au fost deschise două șanțuri (Pl. 1/4): SI (86 x 4 m) și S2 (63 x 5 m). Suprafața totală a investigațiilor este de 659 metri pătrați. Au fost identificate 15 morminte incineratoare din

neolitic, epoca fierului târzie și secolul al VIII- [lea] d.Hr., majoritatea afectate de lucrările agricole (BĂCUEȚ CRIȘAN-BĂCUEȚ CRIȘAN 2005 *ms).*[14]

Două dintre structuri au fost morminte de incinerație de la La Tene. Una dintre ele, structura C 11 (Pl. II), a putut fi investigată mai amănunțit, deoarece groapa funerară era mai adâncă, iar arat nu a afectat inventarul, care consta dintr-o sabie cu teacă, ceramică și alte obiecte. Aceasta a fost detectată în secțiunea S2, la o adâncime de 0,30 m, în pătratele 36-38, ca o pată cenușie, în care se puteau observa numeroase fragmente de oase calcinate. Forma structurii era mai mult sau mai puțin ovală, având cca. 1,5 x 1 m și o adâncime de 0,40 m față de nivelul inițial de detectare. În timpul cercetării, s-a observat că oasele calcinate erau împrăștiate în întreaga umplutură a gropii, până la fundul acesteia. Acest lucru duce la concluzia că, pentru umplerea gropii, s-a folosit o mare parte din cenușa grămezii funerare, posibil amestecată cu pământul scos anterior din groapă.

În ceea ce privește inventarul, pe fundul gropii s-au găsit trei vase de ceramică. Autorii cercetării descriu aceste obiecte astfel: „un vas de dimensiuni mari, unul mai mic și un platou" (BĂCUEȚ CRIȘAN- BĂCUEȚ CRIȘAN 2005 *ms).* O sabie în teacă a fost așezată pe o treaptă de pământ păstrată, pe latura vestică a structurii. Din umplutură, la diferite adâncimi, dar fără indicații privind poziția exactă, au fost scoase la iveală mai multe mărgele mici din bronz, împreună cu alte obiecte din fier (inele sau alte piese cu funcționalitate neclară).

A doua formă, mai puțin adâncă, C 13, a fost în mare parte distrusă de lucrări agricole ulterioare. Cu toate acestea, au fost recuperate unele resturi ceramice aparținând anterior unui vas și au fost observate și oase incinerate (Pl. III/3-4). Aceasta a fost documentată în același șanț S2, în pătrate cu o adâncime de 41-42 m. Prezența sa a fost dedusă din inventar, constând din fragmente ceramice și resturi osoase, răspândite pe suprafața celor două pătrate.

O întâmplare nefericită, mai precis o revărsare a Văii Zalăului, a dus la inundarea unuia dintre depozitele arheologice aparținând Muzeului de Istorie și Artă al Județului Zalău, unde se aflau descoperirile noastre. Recuperarea materialelor arheologice a fost posibilă doar parțial . Printre obiectele pierdute, s-au numărat numeroase obiecte reprezentând inventarul celor două morminte descoperite pe *Dealul Lupului.* Sabia și unul dintre vase, aflate deja în laboratorul de restaurare , nu au fost afectate. Acest vas rămas (nr. inv. CC182/2006) avea dimensiuni medii și nu a putut fi restaurat din cauza stării extrem de precare în care se afla deja la momentul descoperirii (Pl. III/l). Pasta era fină, arsă prin reducție, de culoare cenușie. A fost identificată la o adâncime de 0,58-0,78 m. După cum reiese din cele ce urmează, era un bol.

În ceea ce privește vasele, din fotografiile realizate în timpul cercetării putem clasifica în mare măsură din punct de vedere tipologic cele trei recipiente, în conformitate cu sistemul tipologic stabilit pentru nord-vestul României (NEMETI 1988a). Toate erau lucrate la roată. Astfel, putem distinge un bol, un oal mic și un vas mai mare din categoria cunoscută în general sub numele de vase „de depozitare". Bolul seamănă cu tipurile H3 sau H4 de la NEMETI 1988a, 100,103, fig. 8/10,12-13). Oalul mic (Pl. III/l) ar putea fi definit prin formele de tip J19 sau J20 (NEMETI 1988a, 102, fig. 8/19-20), în timp ce vasul mare ar fi putut fi de tipul K8 sau K9 (NEMETI 1988a, 104, fig. 9/13-16).

În cimitirul *Ludzs-Varju-duld* , vase precum cele de la Zalău-Dea/u/ *Lupului* au fost încadrate în tipurile II.1.2, II.1.3, II.3.1 și II.5.1 (SZABO-TANKO 2012, fig. 179). De asemenea, cele mai frecvente tipuri de vase în inventarele funerare sunt bolurile adânci și puțin adânci și vasele mari, tipurile II.1, II.3 și II.5 (SZABO-TANKO 2012, 138). Toate trei se încadrează cu ușurință în repertoriul ceramic caracteristic Bazinului Carpatic. Așezarea unui set de trei vase într-un mormânt era, de fapt, un obicei comun în timpul secolului al XX-lea (NEMETI 1988a, 109).

Pe baza analizei materialului arheologic din necropola de la Dubnik, J. Bujna a definit „setul mic de tacâmuri", cuprinzând trei tipuri de vase întâlnite frecvent, spre deosebire de „setul mare de tacâmuri", constând dintr-o combinație de cinci până la șapte vase (BUJNA 1991, 236-239). În cimitirul Ludas- *Varju-duld* , în ceea ce privește frecvența numărului de vase din morminte, au fost observate câteva situații: pe de o parte, așezarea a trei vase (setul mic de tacâmuri), iar pe de altă parte, cel alcătuit din cinci, șase sau șapte piese (SZABO-TANKO 2012, 138-140). Cu toate acestea, în cadrul aceluiași cimitir, au existat și cazuri în care doar două vase au fost așezate în interiorul mormântului (situație definită ca „set mic de tacâmuri incomplet"), precum și cazuri în care au fost găsite patru vase (SZABO-TANKO 2012, 140). Această ultimă situație este cea mai dificil de încadrat în oricare dintre categorii, cu atât mai mult cu cât al patrulea vas diferă ca tipologie de la un caz la altul (SZABO-TANKO 2012, 140).

Un exemplu de element funerar în care au fost oferite trei vase este cel din mormântul 1288 (SZABO-TANKO 2012, fig. 183/1), unde „setul" era alcătuit din același tip de vase, similar cu situația descoperirii de la Zalău (Pl. III/2).

De asemenea, din documentația fotografică și desenată, se poate observa poziția receptaculelor în ansamblul funerar. Cele trei piese sunt așezate în formă triunghiulară. Amplasarea vaselor în contextele funerare investigate la Ludas- *Varju-duld* a implicat în majoritatea cazurilor lateralele gropii sepulcrale, dar există situații în care acestea formează un triunghi sau, rareori, sunt plasate în centru (SZABO-TANKO 2012, 138).

---

14 I.H. Crișan a considerat în mod eronat că, în 1941, la Cepari nu s-a găsit ceramică lucrată la roată (CRIȘAN 1966, 63). Acestea nu sunt singurele fragmente de ceramică lucrată la roată; V. Zirra a găsit și ceramică lucrată la roată la Cepari (ZIRRA 1994, 281).

Sabia (nr. inv. CC 177/2006) a fost plasată în groapă separat de celelalte obiecte care formau anexele funerare. A fost așezată, așa cum s-a menționat anterior, pe o treaptă de pământ cruțată la săparea gropii funerare (Pl. II). Arma nu este nici îndoită ritualic, nici nu a fost trecută prin foc (Pl. IV). Chiar și așa, radiografiile arată că lama nu este perfect dreaptă (Pl. IV/3). A fost găsită într-o stare de conservare destul de proastă, necesitând intervenție. Însă, așa cum arată fotografia piesei (Pl. IV/1), rezultatul acestei intervenții nu poate fi considerat un succes. Rășina acrilică utilizată ascunde unele dintre detaliile care ar fi fost utile pentru determinarea tipologică a sabiei și mai mult a tecii. În starea actuală, are următoarele dimensiuni: lungimea totală a sabiei în teacă este de 0,73 m (0,685 m, fără a lua în considerare tija mânerului); lungimea tijei mânerului este de 45 mm; Secțiunea tulpinii este dreptunghiulară (8x6 mm). Lama are o lățime maximă de 55 mm, are secțiune rombică, cu nervură mediană, grosimea maximă fiind de 4 mm.

Teaca este realizată din două plăci de fier (Pl. IV/4), cea exterioară (aversul) fiind înfășurată peste cea interioară (reversul). Referitor la această metodă de asamblare a tecilor metalice descoperite la Gournay-sur-Aronde, Th. LEJARS (1994, 27) a observat că această tehnologie era cea mai frecventă. Nicovala este dificil de observat, fiind prin urmare imposibil de clasificat. În partea superioară, fragmentele tecii se păstrează pe o lungime totală de 180 mm. Partea superioară a tecii este mai bine păstrată. Întăritura părții frontale constă din doi nasturi în relief, decorați în stil plastic. Din păcate, rășina acrilică aplicată în procesul de restaurare ascunde multe dintre detaliile decorative (Pl. IV/5). Diametrul celor doi nasturi măsoară cca. 14 mm, iar înălțimea celor două elemente ajunge la cca. 6 mm. Deasupra celor doi nasturi, teaca se termină ca un triunghi cu vârf rotunjit, iar suprafața sa ar fi putut fi ornamentată (Pl. IV/5). Lipsește elementul de fixare a suspensiei.

Decorarea armelor și a accesoriilor acestora cu motive specifice Stilului Plastic este caracteristică La Tene mijlociu (LT C), deși aceste ornamente specifice apar în faza LT B2 (SZABO 1989, 17-19). Cât despre încetarea Stilului Plastic în Boemia, M. Szabo considera că aceasta a precedat perioada oppidumurilor , dar pentru Bazinul Carpatic a menționat că începutul civilizației oppida este un subiect mai puțin cunoscut (SZABO 1989, 19).

În urmă cu un sfert de secol, M. Szabo și E. Petres remarcau: „Tecile de sabie din secolele III - II oferă exemple excelente ale prezenței și combinării ornamentelor plastice și gravate - un tratament care decurge logic din forma și structura obiectului care urmează să fie decorat . Perioada La Tène medie a cunoscut o creștere a accentului pus pe elementele potrivite pentru decorare în stilul plastic. Popularitatea tecilor cu ranforsare în formă de S poate fi legată de această tendință”
(SZABO-PETRES 1992, 58). În Transilvania, cele mai populare piese decorate în acest stil sunt coiful de la Apahida (ZIRRA 1976, 142-144, fig. 11; BERECKI *ET AL.* 2017, 168, nr. 226), cuiele de car de la Cristuru Secuiesc (ROSKA 1976, 1933, 8, fig. 8, 168, nr. 226), fig. din Târgu Mureș (BERECKI 2010). Pentru zonele de la vest de Zalău, cele mai cunoscute artefacte decorate în stil plastic sunt falerele de pe zale de la renumitul mormânt coif de la Ciumești (Rusu 1969, 276, Abb. 5; RUSU-BANDULA 1970,7-8, pl. VIII; XIV; RUSTOIU 2006, 276).

Mărgelele de bronz și celelalte accesorii metalice documentate de autorii descoperirii nu au fost păstrate. Simpla lor menționare completează informațiile privind ansamblul inventarului funerar, dar detaliile privind numărul, forma sau funcționalitatea lor se pierd.

O bună analogie pentru descoperirea funerară de la Zalău-Dea/uZ *Lupului* este mormântul nr. 1055 de la Ludas-*Varju-diild,* care cuprindea în inventarul său o sabie neîndoită, de același tip cu cea de la Zalău, un vârf de suliță, o fibulă, precum și șapte vase de ceramică, dintre care unul nu a fost păstrat. Trei dintre vase par a fi de același tip ca cele de la Zalău-Dea/uZ *Lupului* (SZABO-TANKO 2012, 68, fig. 107-108 , pl. XL). În total, mormântul respectiv a fost datat în LT Cl (SZABO-TANKO 2012, 142-145).

O altă analogie pentru sabie a fost găsită întâmplător la Balassagyarmat. Întăritura tecii era, de asemenea, decorată cu două discuri, ornamentate în stil plastic, datate în LT Cl (SZABO-PETRES 1992, 85, nr. 2, pl. 2-3). Iar lista artefactelor din Bazinul Carpatic cu teci decorate în același mod ar putea continua cu cele de la *Gava-Katohalom* (SZABO-PETRES 1992, 87, nr. 12, pl. 13), Szob (SZABO-PETRES 1992, 99, nr. 61-62, pl. 63-64) etc. Toate aceste argumente sunt în favoarea datării elementului Cll în LT Cl. Cel de-al doilea element nu a putut fi datat mai precis, din cauza pierderii tuturor pieselor din inventarul funerar și a altor informații privind ritualul sau ritul funerar.

***

Aceste noi descoperiri de la Zalău reprezintă descoperiri importante pentru microzona despre care se presupunea anterior că nu a fost afectată de comunitățile La Tene de-a lungul a mai bine de două secole, perioadă în care acestea au fost prezente în zona din interiorul arcului carpatic, dar și în vestul și nord-vestul României actuale. Cele două morminte completează cele cunoscute până în prezent de-a lungul văilor Barcăului și Crasnei. Prezența lor ne permite să reluăm discuția despre mobilitatea individuală și/sau colectivă în Depresiunea Silvaniei, în primele faze ale epocii târzii a fierului. Descoperirile de la Derșida (Pl. 1/1, nr. 8) și Zăuan (Pl. 1/1 nr. 29) au constituit punctul de plecare

pentru discuția privind relațiile culturale dintre zonele de câmpie, unde prezența descoperirilor caracteristice culturii La Tene este bine documentată (NEMETI 1999) și zonele deluroase, unde mențiunile sunt mai rare (NEMETI-LAKO 1993, 82). Mormintele descoperite datează în subfazele LT B2, contemporane cu al doilea orizont al necropolei de la Pişcolt (NEMETI-LAK6 1993, 82) și LT Cl, contemporane cu al patrulea orizont al cimitirului de la Pişcolt (Mormintele M1, M4 și M5 de la Zăuan: NEMETI-LAKO 1993, 82; mormintele de la Derșida: NEMETI-LAKO 1993, 79). Evident, avem de-a face cu două momente distincte. Primul, reprezentat de mormintele M2 și M3 de la Zăuan, oglindește faza de migrație lentă a comunităților La Tene, care la sfârșitul secolului al IV-lea [î.Hr.] acoperă nordul Câmpiei Maghiare și zonele Tisei Superioare, Crișanei și părți din Transilvania (RUSTOIU 2008, 69-70, fig. 27; RUSTOIU 2015, 14). În urma acestor migrații, nou-veniții, împreună cu localnicii, își construiesc propriile identități colective (RUSTOIU 2015, 15).

Al doilea moment corespunde ultimei părți a secolului al III-lea [și] primului sfert al secolului al II- [lea] î.Hr. Este perioada de după Marea Expediție a Celților în Peninsula Balcanică și în Grecia, eveniment istoric cu consecințe demografice (RUSTOIU 2015, 20-21). Printre descoperirile arheologice care atestă mișcări de populație se numără și apariția unor noi necropole, precum cele de la Ciumești sau Apahida (RUSTOIU 2015, 20), sau modificări ale structurii necropolelor, ca în cazurile de la Pişcolt (NEMETI 1988b; 1989; 1992; 1993, 122-128; ZIRRA 1997; RUSTOIU 2008, 88-89; RUSTOIU 2015, 21). Împreună cu acest moment trebuie interpretată caracteristica Cll de la Zalău-Dea/uZ *Lupului,* parțial salvată. Al doilea moment cronologic aparțin contextelor funerare Ml, M4 și M5 de la Zăuan (NEMETI-LAKO 1993, 82) și Derșida (NEMETI-LAKO 1993, 79). Intervalul de timp care se întinde de la mijlocul secolului al III- [lea] î.Hr. până la începutul secolului al II- [lea] (LT Cl) este caracterizat de stabilitate, pe o arie extinsă din Bazinul Carpatic (RUSTOIU 2015, 22). Acest aspect a determinat o creștere demografică ducând la apariția de noi așezări și implicit a unor noi necropole (RUSTOIU 2015, 23), ca urmare a extinderii zonelor colonizate. În acest fel, credem că putem explica prezența mormintelor găsite de-a lungul cursurilor superioare ale râurilor Crasna și Barcău și ale afluenților acestora. Numărul mic cunoscut până în prezent este probabil determinat de caracterul limitat al cercetărilor sau de faptul că unele dintre ele au fost descoperiri întâmplătoare.

În 2003, cu ocazia unei investiții a companiei Michelin pe 6,3 hectare, în imediata vecinătate a descoperirii mormintelor de la La Tene, a fost investigată o așezare. Caracteristicile acesteia (case și cuptoare) datează din secolele [III] - [II] (MATEI *ET AL.* 2004; POP-PUPEZA 2006, 185-187). Datorită contemporaneității celor două descoperiri, cele două situri ar putea fi legate între ele, dar caracterul restrâns al cercetărilor de până în prezent ne împiedică să formulăm alte ipoteze.

A fact that is worth mentioning is that the funerary discoveries presented in this contribution, as well as the ones known so far in the Silvania Depression reflect the arrival of new La Tene communities in the hilly area along the valleys of Barcau and Crasna, as well as their tributaries.

References

BĂCUEȚ CRIȘAN-BĂCUEȚ CRIȘAN 2005 *ms*	Băcueț Crișan, D.-Băcueț Crișan, S., *Raport de cercetare arheologică preventivă, cu privire la investiția: "Modernizare și extindere stație de epurare și canal menajer pentru dezvoltarea durabilă a municipiului Zalău", în sectorul de cercetare: Zalău - "Dealul Lupului",* Zalău 2005, manuscris.
BERECKI2010	Berecki, S., Două discuri de bronz La Tene din Târgu Mureș, Transilvania, *Marisia,* XXX, 69-75.
BERECKI *ȘI COLAB.,* 2017	Berecki, S.-Horti, E.-Kacsó, K.-Njulas, D., *Orosz Endre régészeti güjteménye. Colecția arheologică a lui Endre Orosz,* CMM sa, III.
BUJNA 1991	Bujna, J,, Das latenézeitliche Gräberfeld bei Dubník. II. Analyse und Auswertung, *SlovArch,* 39, 221-225.
LEJARS 1994	Lejars, Th,, *Gournay III, Les furreaux d'épée, Le sanctuaire de Gournay-sur-Aronde et larmement des Celtes de La Tene moyenne,* Editions Errance, Paris.
DECEDAT în 1978	Matei, Al. V., Trei morminte din secolul III î.e.n. descoperite la Zăuan (jud. Sălaj), *ActaMP,* II, 29-37.
MATEI *ET AL.* 2004	Matei, Al. V.-Pop, H.-Andraș, M.-Băcueț-Crișan D., Zalău-Dealul Lupului (jud. Sălaj), *CCA* 2003, 375-378.
NÉMETI 1888a	Németi, J., Unele aspecte ale evoluției ceramicii din a doua epocă a fierului în nord-vestul R. S. România (Laténe B-C), *SCIV,* 39,2, 87-111.
NÉMETI 1988b	Németi, J., Necropola Laténe de la Pişcolt, jud. Satu Mare I, *Thraco Dacica, 9,*1-2, 49-73.

NÉMETI 1989 Németi, J., Necropola Laténe de la Pişcolt, jud. Satu Mare II, *Thraco Dacica,* 10, 1-2,75-114.

NÉMETI 1992 Németi, J., Necropola Laténe de la Pişcolt, jud. Satu Mare III, în *Thraco Dacica,* 13,1-2, 59-112.

NÉMETI 1993 Németi, J., Necropola Laténe de la Pişcolt, jud. Satu Mare IV, *Thraco Dacica,* 14, 1-2,117-129.

NÉMETI 1999 Németi, J., *Repertoriul arheologic al zonei Careiului,* BT, XXVIII.

NÉMETI-LAKÓ 1993 Németi, J.-Lakó, É., Noi descoperiri celtice în județul Sălaj, *Acta MP,* XVII, 77-90.

POP 2008 Pop, H,, *Argintul dacic sălăjean,* Cluj-Napoca.

POP—PUPEZĂ 2006 Pop, H.-Pupeză, P., Dacians and Celts in the Northwestern Romania, IN: Sîrbu, V.-Vaida, L. (eds.), *Thracians and Celts. Proceedings of the International Colloquium from Bistrița,* Cluj-Napoca, 183-212.

ROSKA 1933 Roska, M., Le tombeau celtique de Cristurul Săcuiesc dép. d'Odorhei, *Dacia,* III—IV, 1927-1932, 359-361.

RUSTOIU 2006 Rustoiu, A., Peregrinations of a Celtic Warrior from Transylvania, *StudiaUBB,* 51,1,42-85.

RUSTOIU 2008 Rustoiu, A., *Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești,* Interferențe etnice și culturale în mileniile I a. Chr. - I p. Chr., XIII, Cluj-Napoca.

RUSTOIU 2015 Rustoiu, A., The Celtic Horizon in Transylvania. Archaeological and Historical Evidence, IN: Berecki, S., *Iron Age settlement patterns and funerary landscapes in Transylvania (4,h-2nd Centuries BC),* CMM sa, II.

Rusu 1969 Rusu, M., Das keltische Fürstengrab von Ciumești in Rumänien, *BerRGK,* 50, 267-300.

RUSU-BANDULA 1970 Rusu, M.-Bandula, O., *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești,* Baia Mare.

SZABÓ 1989 Szabo, M., Contribuție la problema stilului plastique latènien dans la cuvette des Karpates, *ActaArchHung,* 41,17-32.

SZABÖ-PETRES 1992 Szabo, M.-Petres, É., *Armele decorate ale epocii fierului La Tène în bazinul Charpathian,* IPH, V.

SZABÖ-TANKÖ 2012 Szabö, M.-Tankö, K., The Celtic Necropolis at Ludas-Varjû-Dülô, IN: Szabo, M. (ed.), *The Celtic Necropolis at Ludas-Varjû-Dülô,* Budapest.

ZIRRA 1976 Zirra, V., Necropola La Tène dApahida, Noi considerații, *Dacia ns,* XX, 129-165.

ZIRRA 1997 Zirra, VI. V., Contribuții la cronologia cimitirului de la Pişcolt. Analiză combinatorie și stratigrafie orizontală, *SCIVA,* 48,2, 87-137.

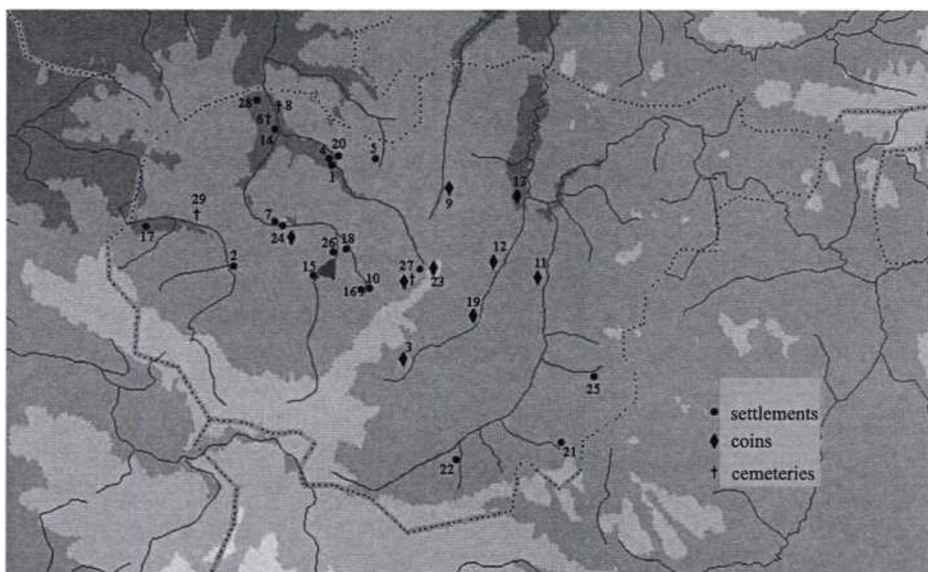
Lista plăcilor

PL I. 1. LT B and C discoveries in the Şimleu Depression (after POP-PUPEZĂ 2006). 1. Bocşa- *Valea Siciului, Pietriş;* 2. Boghiş-Nagy *Mezd;* 3. Buciumi; 4. Câmpia-Rusca-Pietriş; 5. Chilioara-La *curte;* 6. Crişteleç; 7. *Cehei-Mesig,* 8. Derşida-*Temeto;* 9. Doba *Mare-Gogyon;* 10. Fetindia-Coasta *Ciungii;* 11. Gălpâia-Pusta; 12. Jac; 13. Jibou; 14. Lompirt-Kovicses-CAP; 15. Marin- *Valea Ratovei;* 16. Meseşenii de *Sus-Strâmtori;* 17. *Porț-Paliş;* 18. Recea-Valea *Călăbuciu, Valea Sulduba;* 19. Românaşi, 20. Sălăjeni-Str. *Pustii;* 21. Sâncraiul Almaşului-*Corboaia;* 22. Stana-FeZZegvdr; 23. Stâna-Pe *Deal;* 24. Şimleul Silvaniei-Ştrand; 25. Ugruțiu-Ceiăfeaua; 26. Vârşolt-Groza *Tag,* 27. Zalău-DealaZ *Lupului, La Blocuri, Dromet (ISCIP), Valea Mâții, Str. Gh. Lazăr,* 28. Zalnoc-Pasta; 29. Zăuan-Dâ/ma *Cimitirului;* 2-3. Zalău-Dea/al *Lupului,* Google images; 4. Zalău-DeaZuZ *Lupului* research plan (after BĂCUEȚ CRIȘAN-BĂCUEȚ CRIȘAN 2005).

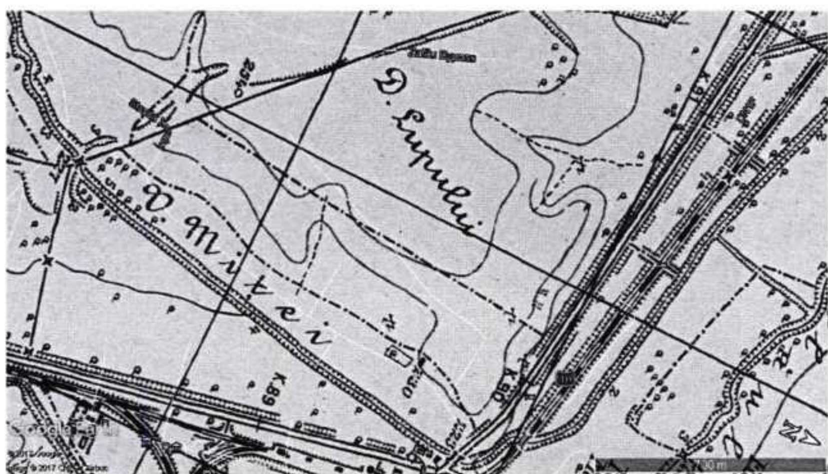
Pl. II. Zalău-DeaZuZ*Lupului,* feature Cil.

Pl. III. 1. Fragments from the bowl discovered in Cl 1; 2. Grave 1288 from *Ludas-Varju-dulo* (after SZABO- TANKO 2012); 3-4. *Zalău-Dealul Lupului,* feature C13.

Pl. IV. 1-3. The sword from Cl 1 (drawing: D. Ştefan); 4-5. Details of the scabbard.

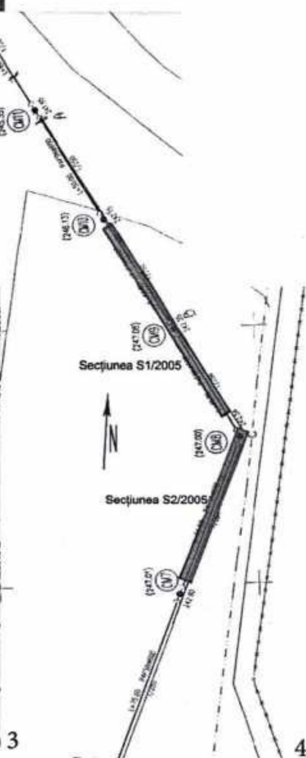
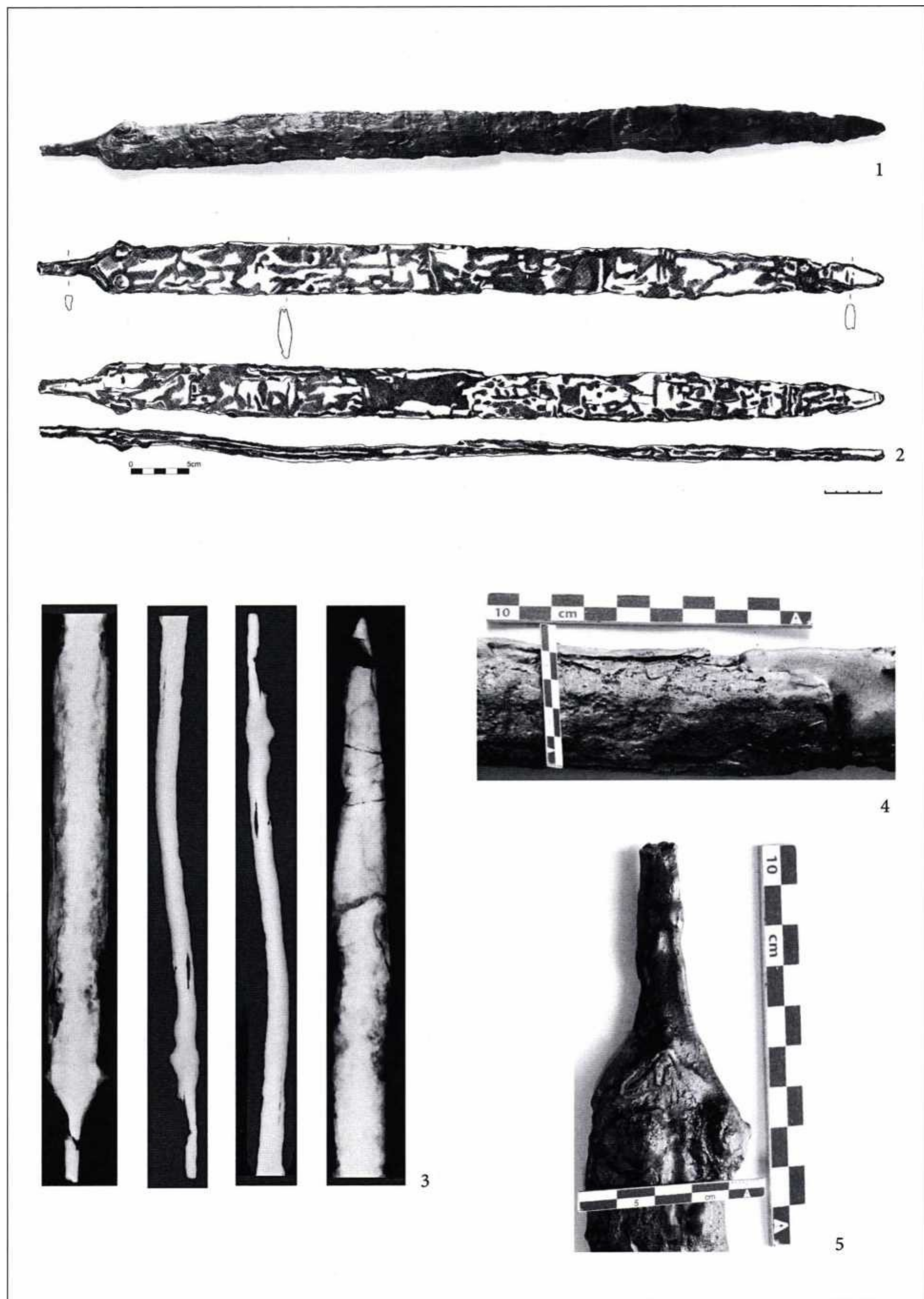

Plate 1.1. LT B and C discoveries in the Çimleu Depression (after POP-PUPEZĂ 2006; see also the list of plates); 2-3. Zaläu-DeaZu/ *Lupului,* Google images; 4. Zaläu-Dea/id *Lupului* research plan (after BĂCUET CRISAN-BĂCUET CRISAN 2005).

Planșa IV. 1-3. Sabia de la Cll (desen: D. Ștefan); 4-5. Detalii ale tecii.

ÎNTRE CELȚI, TRACI ȘI GRECI. CIMITIRUL DIN CEPARI

Paul PUPEZA

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, România paulpupeza@yahoo.com

Cuvinte cheie: celți, traci, greci, morminte, ***kantharos***

Situl de la Cepari este situat în partea estică a Bazinului Carpatic, în Transilvania de astăzi, România (Pl. I). Dealurile înalte și văile largi sunt caracteristicile specifice zonei, bogate în sare.

În 1941, niște localnici care lucrau la o podgorie de pe Dealul Kahlenberg au găsit fragmente de ceramică și obiecte din fier și bronz. Aceste obiecte au fost ulterior donate muzeului clujean. Descoperirile au fost suficient de importante pentru ca M. Roska să le investigheze. În primăvara anului 1941, a organizat o săpătură de salvare la fața locului și a stabilit că obiectele donate muzeului făceau parte din patru inventare de morminte. În toamna aceluiași an, Roska s-a întors la Cepari și a descoperit alte trei morminte, pe care le investigase sistematic. Rezultatele acestor cercetări au fost publicate pe scurt de ROSKA (1944, 55-56, fig. 7-8). Ulterior, în 1966, materialul a fost republicat de I.H. CRIȘAN (1966, 57-64), dar și pe scurt. Investigațiile arheologice de la Cepari au fost reluate în 1969 de V. Zirra. Rezultatele acestor investigații nu au fost încă publicate (ZIRRA 1971, 202-206, n. 141, fig. 19; ZIRRA 1994, 281).

Din cauza publicării scurte sau a lipsei acesteia, numărul mormintelor găsite la Cepari este incert. În 1971, Zirra a menționat că la Cepari au fost investigate un total de 14 morminte (ZIRRA 1971, 173, n. 25); prin urmare, el a descoperit 7 morminte noi. Sfântul Dănila a enumerat, de asemenea, 14 morminte la Cepari în repertoriul său (DĂNILA 1989, 65). Mai târziu, ZIRRA (1994, 281) a menționat doar 5 morminte descoperite de el la Cepari; deci numărul total de morminte ar trebui să fie 12. Ar putea fi, de asemenea, o eroare de editare, deoarece în același paragraf s-au menționat 10 (?) morminte descoperite la Cepari în 1941.

Toate obiectele găsite în 1941 sunt depuse la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca (numerele de inventar VI.2781-2833). Registrul de inventar al muzeului oferă cele mai detaliate informații despre descoperirile din 1941, în timp ce alte documente s-au pierdut între timp. Notațiile din registru au fost făcute după jurnalul de situație al lui Roskas. Unele obiecte de la Cepari, însă, nu au putut fi asociate cu o anumită caracteristică arheologică, inclusiv o sabie de fier și un vârf de suliță de fier (Pl. II/l).

Mormintele descoperite de V. Zirra aveau în inventare ceramică lucrată la roată și manual, arme din fier, ornamente din bronz și fier (DĂNILĂ 1989, 65; ZIRRA 1994, 281). Cel mai probabil, obiectele de la Cepari fuseseră depuse la Institutul de Arheologie din București, unde era angajat V. Zirra. Până în prezent, aceste obiecte nu au putut fi identificate. [15]Prin urmare, prezentul studiu va analiza doar mormintele și bunurile funerare descoperite în 1941.

Mormântul 1

Conform registrului muzeului, în care a fost realizat un desen schematic (Pl. II/2), cel puțin trei vase aparțin inventarului acestui mormânt: o urnă, un vas și un „oală pictată în negru”. Doar vase pictate

Un vas a fost recuperat, celelalte două fiind foarte prost conservate (ROSKA 1944, 55). Registrul nu specifică ce tip de oală a fost folosită ca urnă sau ce tip de bol. Vasul pictat menționat mai sus este de fapt un kantharos grecesc de tip atic (ROSKA 1944, 55, fig. 8, el consideră oala a fi celtică; CRIŠAN 1966, 57-58, fig. 25/7). Recuperat fragmentar, *kantharosul* a fost realizat la roată dintr-o pastă fină roșu-gălbuie, cu o glazură neagră corodată și parțial conservată (Pl. II/3).

Mormântul 2

Inventarul recuperat al mormântului constă într-o fibulă de fier și câteva fragmente de ceramică (ROSKA 1944, 55, fig. 7/4; CRI§AN 1966, 58-59, fig. 25/2, 4). Fibula era realizată dintr-o bară de fier, cu arc bilateral, două coarde și o

15Doresc să-mi exprim recunoștința pentru contribuția lui Călin Șuteu, care a realizat microfotografiile țesăturilor de amfore de la Divici-Grad, la Institutul de Arheologie Sistemică „Iuliu Paul” al Universității 1 Decembrie, Alba Iulia.

coardă exterioară; piciorul era probabil prins cu un mâner (Pl. II/4). Fragmentele de ceramică aparțin unuia sau două vase lucrate manual, din pastă grosieră gălbuie-brună. O lamelă neagră acoperea fundul oalei menționate în registru ca urnă (Pl. II/5). Pe celelalte fragmente, lamela neagră nu s-a păstrat (Pl. II/6).

Mormântul 3

Obiectele de inventar aparținând acestui complex funerar sunt relativ numeroase (Roska 1944, 55; Crișan 1966, 59, fig. 25/10). Au fost recuperate două inele de fier (Pl. III/1-2), un nit de fier (Pl. III/3), fragmente dintr-o fibulă de fier (Pl. III/4) și o fibulă de bronz (Pl. III/5). După cum se menționează în registru, urna (Pl. III/6) era un vas bitrunchiat lucrat manual, din pastă grosieră roșu-brun cu o nămol negru (Crișan a considerat în mod eronat fragmentele de margine ale acestui vas ca provenind dintr-un alt vas, cu pereți drepți). Un alt vas avea caracteristici similare, păstrându-se doar un fragment de fund (Pl. III/8; acesta a fost considerat în mod eronat de Crișan ca aparținând urnei. De fapt, urna astfel considerată are întregul fund restaurat; așadar, acest fragment aparține unui alt vas, probabil tot bitrunchiat). Al treilea vas este dintr-o pastă roșiatică fină, corodată (se păstrează doar miezul), probabil bine realizată (Pl. III/7). Tipul este celtic, un bol mic (?), dar pasta este similară cu cea a kantharos-ului din Mormântul 1. Cri§an (1966, 59) a considerat vasul ca fiind grecesc. Până la efectuarea unei analize a pastei, originea acestui vas rămâne incertă.

Mormântul 4

Din inventarul funerar al acestui mormânt au fost recuperate doar cioburi de vase (Roska 1944, 55, fig. 7/1, 3, 5-7; Cri§an 1966, 59, fig. 25/1-6, 9, 14); niciun fragment nu este menționat în registru ca provenind dintr-o urnă. Majoritatea fragmentelor provin dintr-un bol lucrat manual, din pastă grosieră gri-brună, cu o învelișă negricioasă (Pl. III/9). Altele aparțin unuia sau două vase lucrate manual, bitrunchiate, din pastă grosieră gri (Pl. III/10-11).

Mormântul 5

Acest complex funerar a fost primul cercetat sistematic dintre cele identificate la Cepari în 1941. Groapa funerară era aproape rotundă, cu un diametru de 1,20 m și o adâncime de aproximativ 0,20 m. Inventarul mormintelor constă din oase umane incinerate, un cuțit de fier și vase ceramice (Roska 1944,55; Crișan 1966, 59-60, fig. 25/1-6, 9,11,15,18). Cuțitul de fier este mic și are o lamă triunghiulară (Pl. IV/1). Vasele erau fragmentare. Un ciob provine dintr-o cană lucrată manual, din pastă grosieră maronie și pereți curbați, decorată cu nasturi (Pl. IV/2), considerată în mod eronat de IH Crișan ca fiind un vas cu pereți drepți (Crișan 1966, 60). Alte fragmente aparțin unei cupe similare, lucrate manual, din pastă grosieră roșiatică, prevăzută cu un mâner (Pl. IV/4). Printre obiectele funerare s-au numărat unul sau două boluri lucrate manual (Pl. IV/3, 6) și cel puțin un vas bitrunchiat lucrat manual (Pl. IV/5, 7), toate din pastă grosieră maronie. Aproape toate aceste fragmente de ceramică erau acoperite cu o pastă negricioasă. Fragmentele din urnă, așa cum se menționează în registru, sunt lucrate la roată și aparțin probabil unui vas bitrunchiat (Pl. IV/8).

Mormântul 6

Obiectele funerare din această unitate au fost împrăștiate, probabil în timpul lucrărilor agricole; obiectele au fost identificate la doar 0,10 m adâncime (Roska 1944, 55; Crișan 1966, 60). Au fost găsite un cuțit fragmentar din fier cu mâner de os (Pl. V/2) și fragmente de ceramică. Un ciob provine dintr-o cană lucrată manual, cu pereți curbați, pastă grosieră roșiatică și slip negricios (Pl. V/1). Alte două fragmente provin dintr-un vas lucrat la roată, din pastă fină și gri (Pl. V/3). În registru, aceste două fragmente sunt menționate ca provenind din urnă.

Mormântul 7

Ca și în cazul precedent, complexul funerar a fost perturbat de lucrări agricole; a fost identificat la doar 0,22 m adâncime (Roska 1944, 55, fig. 7/2; Crișan 1966, 60-61, fig. 25/7). Inventarul constă în oase umane incinerate (Pl. V/6), un os de pui, un inel de bronz (Pl. V/4), o fibulă fragmentară de fier (Pl. V/5) și fragmente ceramice din unul sau două vase bitrunchiate lucrate manual, din pastă grosieră maronie (Pl. V/7-8).

Obiectele descoperite în primăvara anului 1941 (mormintele 1-4) aparțin unor elemente funerare perturbate de lucrările agricole din același an. Asocierea obiectelor este incertă, bazându-se mai mult pe declarațiile descoperitorilor și mai puțin pe observațiile arheologice de pe teren. Cel puțin două obiecte nu au putut fi asociate cu un anumit complex. Probabil că unele obiecte funerare s-au pierdut, așadar inventarele nu sunt complete. Nu au fost menționate oase umane incinerate pentru aceste elemente, ci doar prezența urnelor. De ce unele vase au fost considerate a fi urne nu este specificat în registru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Complexele descoperite în toamna anului 1941 (mormintele 5-7) [16]au fost investigate sistematic, astfel încât informațiile sunt mai fiabile. Asocierea obiectelor este certă, dar numărul lor nu. Două morminte (mormintele 6 și 7) au fost găsite foarte aproape de suprafață, iar inventarele funerare au fost împrăștiate de lucrările agricole.

Niciun obiect nu a fost conservat în întregime. Din cauza stării precare a vaselor, au fost recuperate doar câteva fragmente. Multe dintre ele sunt corodate aproape până la miez și le lipsește alunecarea. În unele cazuri, este dificil de determinat metoda tehnică de producție, manuală sau la roată. Obiectele din fier și bronz sunt, de asemenea, corodate. Foarte probabil, starea precară a obiectelor se datorează solului bogat în sare. Unele dintre obiectele din fier și bronz au fost evident arse înainte de depunere, ceea ce a amplificat coroziunea.

În ciuda informațiilor parțiale, este cert că obiectele găsite la Cepari aparțin inventarelor funerare ale unui cimitir de incinerare. Alte observații privind ritualul funerar, frecvența sau asocierea obiectelor trebuie făcute cu prudență.

Având în vedere particularitățile descoperirilor, este dificil de stabilit o cronologie pentru fiecare element, mai ales dacă asocierea obiectelor este incertă. În schimb, se poate realiza o cronologie individuală a obiectelor.

Fibula din Mormântul nr. 2 (Pl. II/4) aparține tipului de fibule mari din fier specific perioadei LT Cl. Este un tip de fibulă frecvent în siturile Bazinului Carpatic Oriental (Apahida, Ciumești, Curtuișeni, Pișcolt) și rar în alte situri carpato-dunărene (București, Zimnicea) (ZIRRA 1971, fig. 8/7-9; MĂNDESCU 2000, 63-64, fig. 3, Harta 15; BUJNA 2003, 65, obr. 37, tip EF-B2-C). În vecinătatea cimitirului Cepari (Pl. I), astfel de fibule au fost descoperite la Fântânele, Orosfaia și Șopteriu (VAIDA 2005, 22-23, pl. VI-VII). Probabil fibulele de fier din mormântul 3 (Pl. III/4) și mormântul 5 (Pl. V/5) erau de același tip.

Spre deosebire de fibula de fier, vasul grecesc de la Cepari este o raritate în Bazinul Carpatic (RUSTOIU-EGRI 2010, 221-222, fig. 11; RUSTOIU-EGRI 2011, 37-39, fig. 14). Puținele obiecte de import din lumea greacă descoperite aici (Karaburma, Pecine, Szabolcs, Szob) au fost datate în LT B2-C1. În ceea ce privește descoperirile din Bazinul Carpatic Oriental, astfel de obiecte au fost datate în LT B2-C1 (Aiud, Apahida) sau doar în LT Cl (Berveni, Aței, Ciumești, Șeica Mică) (RUSTOIU-EGRI 2010, 249; RUSTOIU-EGRI 2011, 123).

Cantharul Cepari a putut fi datat cel mai probabil în LT B2 (CRIȘAN 1966, 57-58: a doua jumătate a secolului al IV -lea - prima jumătate a secolului al III- lea î.Hr.; ZIRRA 1971, 176: prima jumătate a secolului al III -lea î.Hr.; TELEAGĂ 2008, 13 (înainte de 275 î.Hr.); RUSTOIU-EGRI 2011, 123: LT B2a, 330/320-290/280 î.Hr.). Este singurul cantharu de acest tip găsit în Bazinul Carpatic; similar ca formă este cantharul de bronz de la Szabolcs și, într-o oarecare măsură, cantharul ceramic de la Szob (RUSTOIU-EGRI 2011, fig. 12). În Bazinul Carpatic, imitațiile kantharoi grecești urmează altor tipuri, cele mai vechi datând din LT B2 (RUSTOIU-EGRI 2011, 35-39).

În lumea greacă, în special în Atena, astfel de kantharoi sunt datate din a doua jumătate a secolului al IV- lea până în prima jumătate a secolului al III- lea î.Hr. Majoritatea exemplarelor sunt concentrate în prima parte a acestei perioade (ROTROFF 1997, 85, nr. 36-47, fig. 4-6; TELEAGĂ 2008, 182, Abb. 31). În siturile grecești de pe țărmul Mării Negre din Dobrogea, astfel de kantharoi au fost datate predominant la sfârșitul secolului al IV- lea î.Hr. (CRIȘAN 1966, 62-63; LUNGU 1993, 176-184, nr. 14-22: sfârșitul secolului al IV -lea î.Hr. - începutul secolului al III -lea î.Hr.).

Celelalte vase lucrate la roată de la Cepari au o semnificație cronologică mai mică. [17]Tipul vaselor este dificil de stabilit, fiind recuperate doar câteva fragmente. Prin urmare, s-ar putea spune doar că aceste vase aparțin perioadei LT î.Hr.

Majoritatea vaselor lucrate manual au o lamă negricioasă specifică tradiției Epocii Fierului Timpuriu. Ceștile lucrate manual, conice, cu pereți ușor rotunjiți sau drepți, pot fi direct legate de cănile cu mâner din Epoca Fierului Timpuriu. În ciuda faptului că aceste căni acopereau întreg Bazinul Carpatic Oriental, acestea nu au fost un tip utilizat frecvent în Epoca Fierului Târzie. Ceștile apar sporadic atât în așezări (Ciumești), cât și în cimitire (Ciumești, Curtuișeni, Fântânele, Orosfaia, Pișcolt, Sanislău). Acest tip de ceașcă este datat în mare parte, din ultimele faze ale Epocii Fierului Timpuriu până în LT C2 sau chiar LT D (CRIȘAN 1969, 43-48, 84; MOSCALU 1983, 80; NEMETI 1988, 99; PUPEZĂ 2012, 320, pl. 3).

Bolurile cu buză inversată sunt cele mai numeroase boluri cu tradiție din epoca timpurie a fierului din cimitirele (Apahida, Cristuru Secuiesc, Curtuișeni, Galații Bistriței, Fântânele, Pișcolt, Pruniș, Tărian, Zăuan) și așezările (Berea, Florești, Morești) din Bazinul Carpatic Oriental. La fel ca în cazul ceștilor, bolurile cu buză inversată ar putea fi datate în ultimele faze ale epocii timpurii a fierului, la LT C2. De remarcat este faptul că acest tip de bol are o prezență mai consistentă în mormintele din Bazinul Carpatic Oriental din LT B2-C1 și este în scădere ulterior (CRIȘAN 1969, 52-53,114-116; MOSCALU 1983, 70-77,111-119; NEMETI 1988, 95,100; PUPEZĂ 2012,320-321, pl. 4).

Vasele bitrunchiate își au originea în epoca fierului timpuriu, când acest tip avea o frecvență remarcabilă . În epoca fierului târzie, astfel de vase au fost descoperite în așezările din Bazinul Carpatic Oriental (Ciumești, Morești,

16Informații oferite de Stanko Trifunovic, care a efectuat săpăturile de la Curug și căruia îi datorăm recunoștința noastră.

17Informațiile sunt oferite aici prin amabilitatea colegilor noștri de la Muzeul Voivodinei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Zalău) și în cimitire (Apahida, Ciumești, Dezmir, Fântânele, Orosfaia, Pișcolt, Pruniș, Sanislău, Tărian, Zăuan). Vasele bitrunchiate și-au păstrat forma aproape neschimbată în timpul epocii fierului târzii, astfel încât nu se pot face observații cronologice (CRIȘAN 1969; MOSCALU 1983, 15; PUPEZĂ 2012, 322, pl. 6-7).

Prin urmare, caracteristicile funerare de la Cepari au putut fi datate în LT B2-C1, cu observația că unele caracteristici sunt specifice primei părți a acestui interval de timp.

Diversitatea materialului de la Cepari a ridicat întrebarea cine erau persoanele înmormântate acolo: celți, traci sau greci? Cel mai probabil, nu sunt greci. Vasul grecesc a ajuns la Cepari prin comerț, ca dar sau ca pradă. Kantharosul a fost adus la Cepari fie din est, din orașele grecești de pe malul Mării Negre, fie din sud, de pe coasta dalmată (CRIȘAN 1966, 61-62; RUSTOIU-EGRI 2011, 39-44).

Identitatea etnică a celor înmormântați la Cepari a fost percepută diferit încă de la primele publicații: ROSKA (1944, 55) considera mormintele ca fiind celtice; CRIȘAN (1966, 63) considera mormintele ca fiind tracice (dacice). Ipoteza lui Roska se baza pe obiecte metalice, în special pe fibule; ipoteza lui Crișan se baza pe fragmente de ceramică, în special cele lucrate manual.

Cronologia obiectelor nu exclude complet niciuna dintre aceste ipoteze. Probabil datarea descoperirilor exclude jumătate din argumentele lui Crișan, conform cărora mormintele sunt plasate în timp anterior ajungerii celților în Bazinul Carpatic Oriental. Cel mai probabil, mormintele sunt datate după sosirea celților, așa cum este cazul altor situri din apropiere (Archiud, Fântânele, Galații Bistriței, Orosfaia, Șopteriu).

Ritualul funerar era considerat, de asemenea, a fi specific etnic. Crișan considera că la Cepari oasele umane incinerate erau depuse în urne lucrate manual, probabil cu capac, fără ofrande de carne . El presupunea că ritualul funerar era trac, deoarece, de obicei, celții nu depuneau rămășițele incinerate în urne, ci pe pământ (CRIȘAN 1966, 63). În cimitirele celtice din Bazinul Carpaților Orientali , într-adevăr, mormintele cu incinerație în gropi sunt cele mai numeroase (BERECKI 2006, 55-54, fig. 3). Dar, așa cum a remarcat și Crișan, în registru nu se menționează oase umane incinerate depuse în așa-numitele urne. Urnele sunt menționate în registru, dar fără a se justifica de ce au fost considerate în acest mod. De asemenea, conform notelor din registru, urnele din mormintele 5 și 6 sunt lucrate la roată, ultima fiind probabil celtică. În mormântul 7 a fost găsit un os de pui, probabil din ofranda de carne. Mai mult, ZIRRA (1994, 281) a susținut că toate mormintele găsite de el la Cepari erau înmormântări cu incinerație în gropi, nu cu urnă. Prin urmare, incinerarea era ritul funerar la Cepari, dar argumentele anumitor ritualuri funerare trebuie încă luate în considerare.

Esența problemei etnice constă în asocierile vaselor tracice cu obiecte celtice. Vase locale lucrate manual, de tradiție din epoca fierului timpuriu, au fost găsite în aproape toate așezările și cimitirele celtice din Bazinul Carpatic de Est. Principala întrebare este cine se află în spatele producției și utilizării unor astfel de vase în LT B2-C2. Ceramica locală dovedește, fără îndoială, că în regiune o populație tracă era prezentă la sosirea celților. Însă coabitarea acestor două populații este greu de determinat.

Teritoriile Bazinului Carpatic Oriental locuite inițial de traci urmează probabil două direcții distincte. În teritoriile conduse efectiv de celți, autohtonii par a fi „celtizați”. Situația de la Pișcolt, unde ceramica locală scade constant de la o fază la alta, ar putea dovedi o oarecare asimilare a autohtonilor în societatea celtică (PUPEZĂ 2012, 326). Pe aceste teritorii, elitele celților au impus norme de exprimare a identității individuale și colective aduse din patria lor. Acest aspect este ilustrat prin conservarea unor rituri și ritualuri funerare specifice (RUSTOIU-BERECKI 2016, 298). În teritoriile în care influența celtică a fost mică, trăsăturile tracice s-ar fi putut păstra. Dar aceste zone specifice Bazinului Carpatic Oriental sunt dificil de identificat, dacă ar fi existat cu adevărat. Aceste zone (Maramureș, sudul Transilvaniei, sudul Banatului și unele depresiuni ale Carpaților Orientali) au fost presupuse mai ales pentru că lipsea materialul celtic și nu pentru că materialul tracic abunda (PUPEZĂ 2012, 326). Oricum, interacțiunile dintre celți și localnici au diferit de la o comunitate la alta. În unele cazuri, autohtonii au continuat probabil să practice ritualuri funerare tradiționale, dar în alte cazuri, au fost asimilați relativ repede și au ajuns să-și ascundă propria origine în spatele unor elemente aparținând noilor veniți (RUSTOIU-BERECKI 2016, 298).

Prezența ceramicii tracice, pe lângă obiectele celtice, ar putea fi rezultatul unui fel de influență locală asupra nou-veniților. Vasele bitrunchiate, cupele sau bolurile cu buză inversată au fost găsite în epoca fierului timpuriu, în cultura Vekerzug și în lumea tracică din afara Arcului Carpatic. Când au ajuns în Bazinul Carpatic, celții au luat primul contact cu populația din spatele culturii Vekerzug, așa că inițial s-a presupus că majoritatea influențelor locale provin de aici (ZIRRA 1975; NEMETI 2010, 185-186). Cu toate acestea, în această etapă a cercetării, este dificil de presupus care grup cultural trac a avut cea mai puternică influență asupra celților (PUPEZĂ 2012, 325).

Dacă inițial tracii erau în spatele producției și utilizării ceramicii locale, după sosirea celților acest monopol nu a

continuat neapărat. Celții și-au asumat probabil majoritatea ceramicii locale lucrate manual pentru a-și completa repertoriul de ceramică lucrată în mare parte la roată. Este posibil ca celții să fi continuat să fabrice aceste tipuri de vase lucrate manual datorită eficienței lor evidente: vasele lucrate manual erau mai bune pentru gătit decât cele lucrate la roată (PUPEZĂ 2012, 326). Pe lângă obiectele celtice, ceramica locală poate reflecta coabitarea dintre cele două populații, dar și hibridizarea practicilor culinare (RUSTOIU-BERECKI 2016, 298). În general, ceramica locală din epoca fierului a avut o prezență semnificativă în așezările celtice, adesea în jur de 40-50% din totalul materialului ceramic. În cimitire, această proporție era la jumătate, în jur de 20-25%. Poate că comunitățile din Bazinul Carpatic de Est au fost pragmatice în viață și conservatoare în moarte (PUPEZĂ 2012, 326).

Materialul mixt de la Cepari este rezultatul unor evenimente care au încă multe necunoscute. Datorită datelor limitate și incerte furnizate până în prezent, fenomene precum coabitarea, asimilarea sau aculturația pot fi mai degrabă presupuse decât demonstrate. Pentru date noi, sunt necesare noi investigații arheologice.

Referințe

BERECKI 2006 — Berecki, S., Ritul și ritualul celților din Transilvania, IN: Sârbu, V.-Vaida, L. (ed.), *Traci și celți, Lucrările Colocviului Internațional de la Bistrița, 18-20 mai 2006,* Cluj-Napoca, 51-76.

BUJNA 2003 — Bujna, J., Spony z keltskych hrobov bez vyzbroje z uzemia Slovenska, *SlovArc,* 51/3, 39-108.

CRIȘAN 1966 Crișan, I. H., *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania,* Baia Mare.

CRIȘAN 1969 Crișan, I. H., *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania,* București.

DĂNILĂ 1989 Dănilă, Șt., *Repertoriul arheologic al Județului Bistrița-Năsăud,* Bistrița, *ms.*

LUNGU 1993 Lungu, V, Pour une chronologie de la céramique attique du nord de la Dobroudja (IV-III siècles av. J. Chr.), *Pontica,* XXVI, 159-190.

MÄNDESCU 2000 Mändescu, D., Fibulele de schema Latène în perioada timpurie și mijlocie a celei de-a doua epoci a fierului pe teritoriul vechii Dacii, *Crisia,* XXX, 45-80.

MOSCALU 1983 Moscalu, E,, *Ceramica traco-getică,* București.

NÉMETI 1988 Németi, L, Unele aspecte ale evoluției ceramicii din a doua epocă a fierului în nord-vestul României (Latène B-C), *SCIVA,* 39,2,87-112.

NÉMETI 2010

Németi, J., Problema ceramicii lucrate manual din contextele La Tène (celtice) din nord-vestul României, IN: Berecki, S. (ed.), *Comunități din epoca fierului din bazinul carpatic .*

PUPEZĂ 2012

Pupeză, P., Tradiția locală a olăritului din mormintele celtice din Bazinul Carpatic Oriental, IN: Berecki S. (ed.), *Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 7-9 octombrie 2011,* BMM sa, V, 317-3

FIR

Roska, M,, A Celtic Erdélyben / The Gauls in Transylvania, *Kozl Colossus,* 1-2, 53-8

ROTROFF 1997 Rotroff, S. L., *Ceramică elenistică ateniană și importată, veselă fabricată la roată și materiale conexe,* Agora ateniană, Princeton-New Jersey.

RUSTOIU-BERECKI 2016

Rustoiu, A.-Berecki, S., Întâlniri culturale și identități fluide în Bazinul Carpatic de Est în secolele IV - III î.Hr. , IN: Armit, I.-Potrebica, H.-Cresnar, M.-Mason, Ph.-Buster, L. (eds.), *Întâlniri culturale în Europa epocii fierului,* Budapesta, 285-304.

RUSTOIU-EGRI 2010 În: Berecki, S. (ed.), *Comunitățile Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, Actele Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 9-11 octombrie 2009,* BMM sa, II, 217-287.

RUSTOIU- Agri

Rustoiu, A.-Egri, M „ *Celții din bazinul carpatic între tradițiile continentale și fascinația Mediteranei"* .

PUBLICAT în 2008 Teleagă, E., *Importuri grecești în Necropola Dunării de Jos. 6. Jh. - Copil de 3 ani. Jh. v. Chr.,* MSVF, 23, Rahden.

VAIDA 2005 Vaida, L., Fibule descoperite în cimitirele celtice din nord-estul Transilvaniei (sec. IV—II î.Chr.), *Arhiva Someșană,* 4, 9-21.

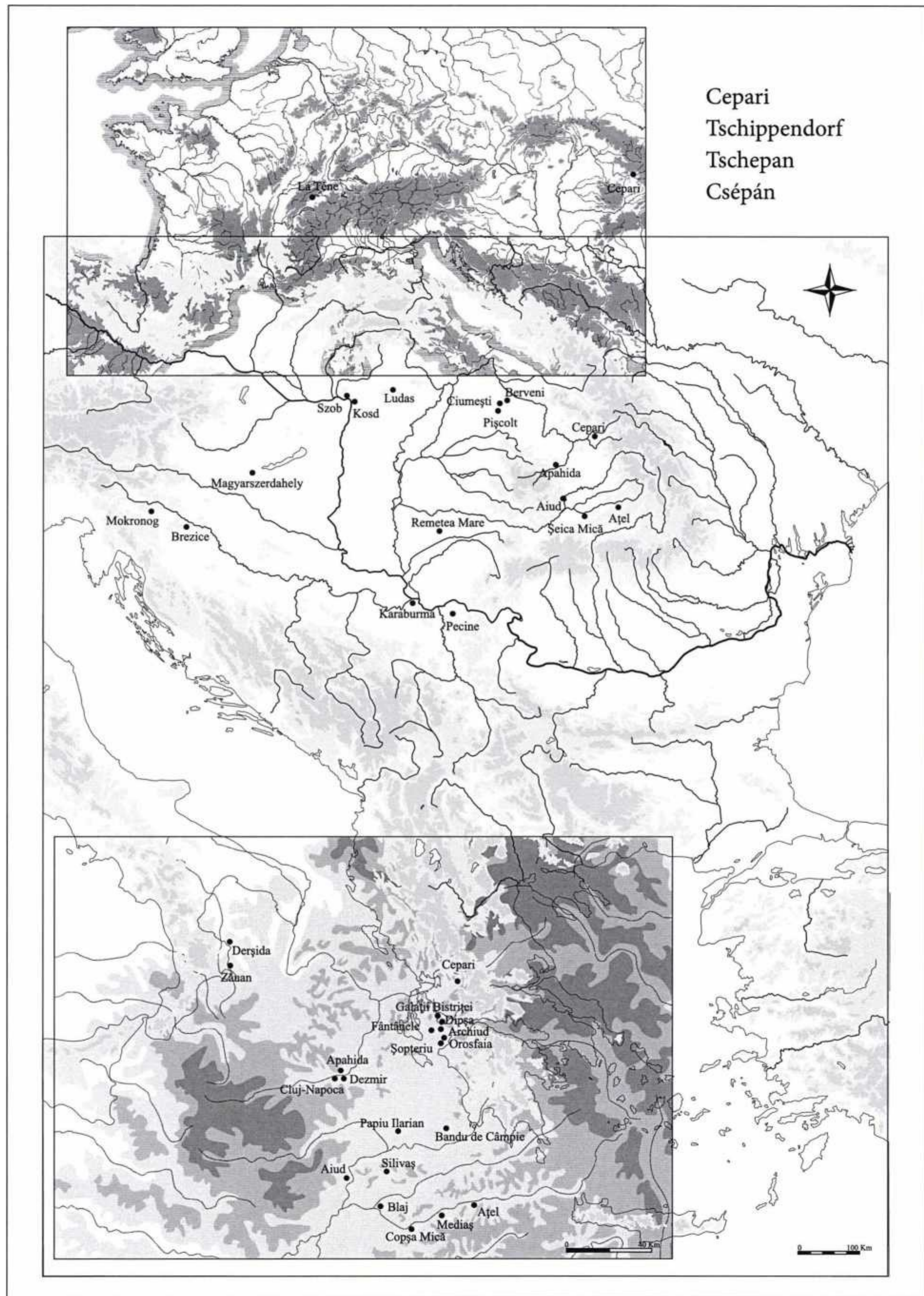
ZIRRA 1971 Zirra, V, Beiträge zur Kenntnis der keltischen Latène in Rumänien, *Dacia n.s.,* XXII, 171-238.

ZIRRA 1975 Zirra, V, Influence des geto-daces set leurs voisins sur l'habitat celtique de Transylvanie, *Alba Regia,* XIV, 47-63.

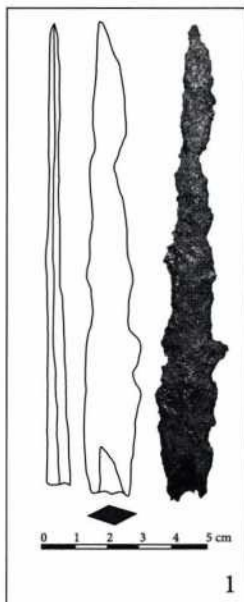
ZIRRA 1994 Zirra, V, Cepari, IN: Preda C. (ed.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României,* I, București, 280-281.

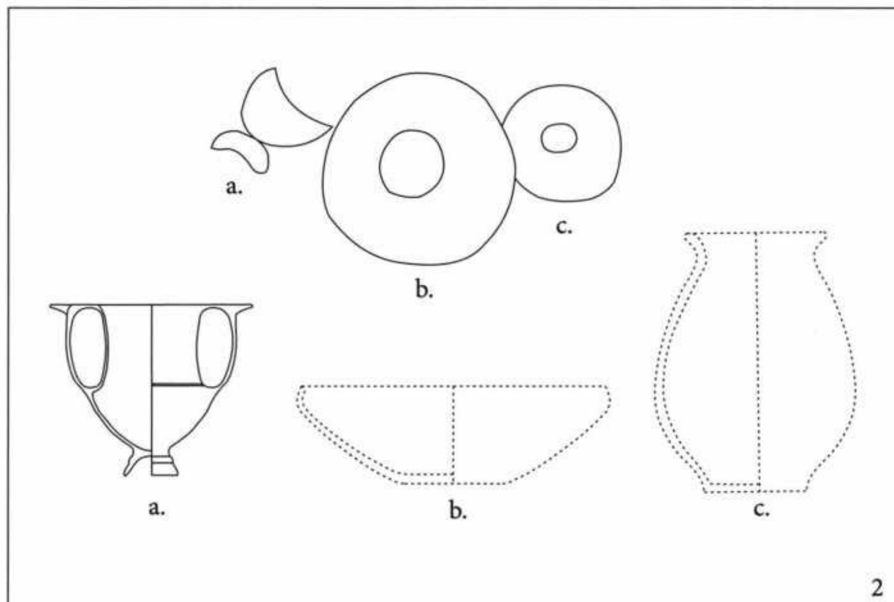
List of plates

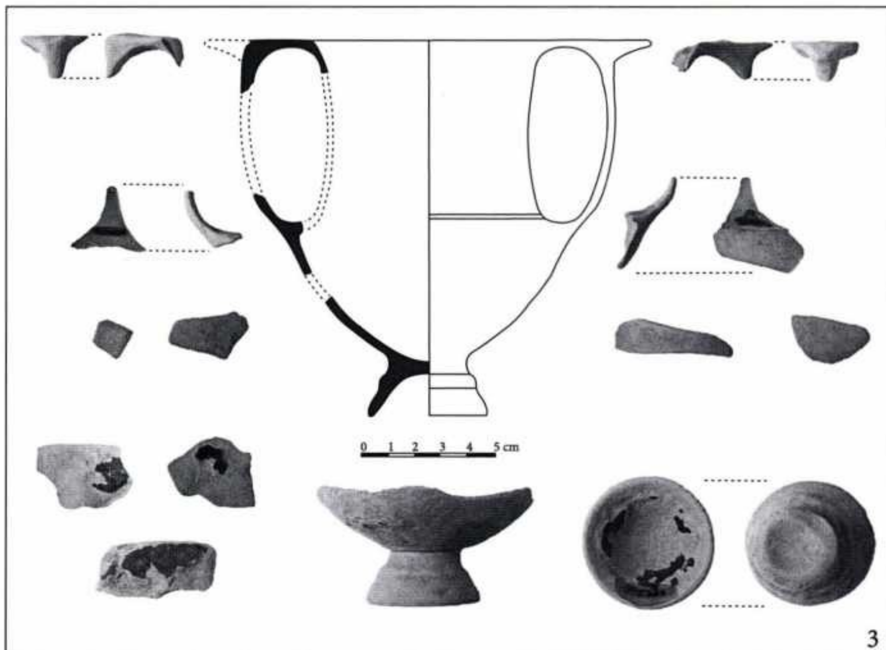
Pl. I. Cepari. Location of the site.
Pl. II. Cepari. 2-3. Mormântul 1; 4-6. Mormântul 2.
pl. III. Cepari. 1-8. Mormântul 3; 9-11. Mormântul 4.
Pl. IV. Cepari, mormântul 5.
Pl. V. Cepari. 1-3. Mormântul 6; 4-8. Mormântul 7.

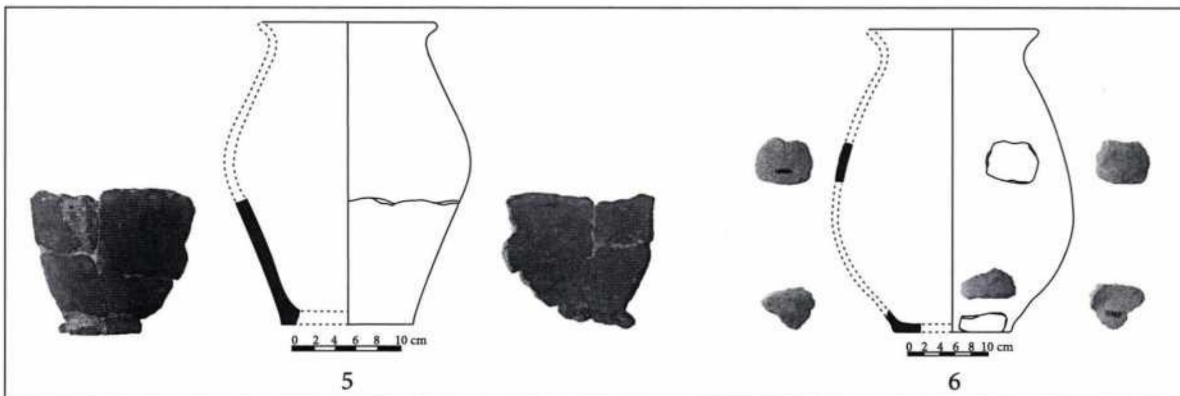
Planșa I. Cepari. Amplasarea sitului.

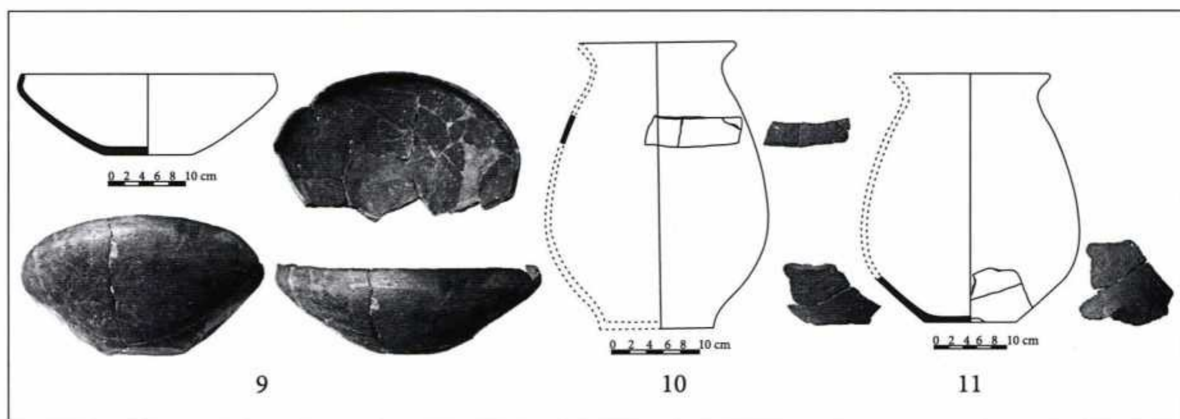

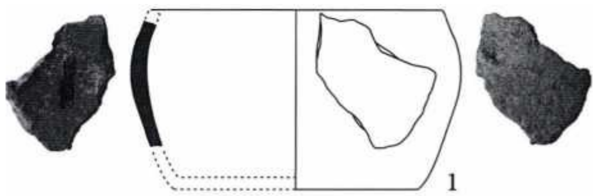
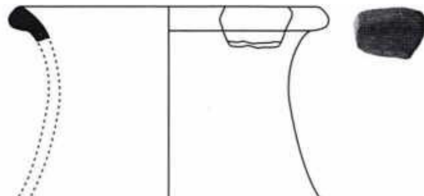
Placa IL Cepari. 2-3. Mormântul 1; 4-6. Mormântul 2.

Planșa III. Cepari. 1-8. Mormântul 3; 9-11. Mormântul 4.

1

CERAMICĂ ȘTAMPILATĂ CU LIRĂ DUBLĂ DIN EPOCA FIERULUI TÂRZIU DIN VALEA MUREȘULUI, TRANSILVANIA

Malvinka URAK

Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, România urak.malvinka@yahoo.com

Cuvinte cheie: Valea Mureșului Mijlociu; La Tène Mijlociu; ștampilă de liră; cuptor de olărit; mobilitate

În centrul atenției acestei lucrări se află un element decorativ caracteristic epocii târzii a fierului, asociat cu cultura materială La Tene din Europa Centrală și de Est, motivul ștanțat în formă de așa-numită liră. Rolul său important - atât sub forma unui „ S” simplu, cât și a unui „S” dublu - asupra dezvoltării artei celtice timpurii a fost deja subliniat de mai mulți autori, reflectând asupra corelației dintre motivele lucrărilor metalice timpurii La Tene și cele descoperite pe ceramică (de exemplu, SCHWAPPACH 1971; MEGAW 1978; FREY 1995). Recent, a fost publicată o lucrare cuprinzătoare privind ștampilele de liră descoperite pe ceramică (MEGAW-MEGAW 2006), subliniind distribuția lor în principal în partea de est și centrală a Europei. Presupusa lor prevalență în contexte funerare a fost ușor modificată, deoarece descoperirile recente au apărut exclusiv în elemente legate de așezări (vezi Fig. 1).

Fig. 1. Hartă a distribuției ștampilelor de liră pe ceramică.
1. Bad Dürrnberg-bei-Hallein-PMtzenfcop/, 2. Bad Dürrnberg-bei-Hallein-RawisautaZ; 3. Cróbern-Hopfenberg; 4. Gilgore^ti-Ho/oame; 5. Kistokaj-KüZteKek; 6. Komjatice; 7. Koroncó- *Újtelep;* 8. berbec; 9. Kdróssegapáti; 10. Maña; 11. Ménfócsanak-SzeZes-düZó; 12. Nové Zámky; 13. Sihastru Mare; 14. *Timi^o&ra-Freidorfi* 15. Zitavce; 16. Palazzo Zambelli; 17. barajul Sajópetri-SzeZes *;* 18. barajul Bókóny-Ürgés *;* 19. Cuci-Sít *I;* 20. Guntramsdorf; 21. Orosia-Sít V; 22. Radergewann.

Scopul acestui studiu este de a aborda problema acestui motiv în lumina descoperirilor recente, oferind o posibilă tipologie de design și oferind o listă actualizată, deși nu exhaustivă, a acestui tip de ștampilă.

Conectivitatea Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2018, p. 197-214

O oportunitate unică pentru investigații arheologice în Valea Mureșului , în Transilvania (astăzi teritoriu românesc) - o zonă intens locuită încă din preistorie - a fost oferită de construcția Autostrăzii A3. Pe secțiunea 4 a traseului autostrăzii, un segment de 17,9 km situat între Lernut și Chețani (Pl. 1/1), investigat de o echipă a Institutului de Arheologie și Istoria Artei din Cluj, au fost descoperite cinci situri preistorice. Lucrarea prezintă descoperirile de la două situri cu structuri din epoca fierului târzie, și anume *Cuci-Sit I.* (Kutyfalva, în maghiară) și Orosia-Sit V (Marosoroszi, în maghiară), situate la sud de râul Mureș, la o distanță de 1,75 km unul de celălalt (Pl. 1/1). Ambele situri au permis documentarea unor caracteristici aparținând perioadei La Tene Mijlocie, care, deși mici ca număr, sunt de o importanță considerabilă, dezvăluind informații valoroase privind distribuția spațială și temporală a ceramicii ștampilate cu liră.

Principalele descoperiri au fost produse de *Situl V* (URSUȚIU *ET AL.* 2017, 119-200), situat la sud de satul Orosia, pe o terasă a râului Mureș, la cca. 300 m deasupra nivelului mării. Cu o altitudine de 30 m deasupra luncii inundabile, situl oferă o bună vizibilitate asupra împrejurimilor. Este protejat de limite naturale: un mic pârâu în nord și râul Mureș în vest și sud. Aici se află o așezare din epoca bronzului târziu cu 168 de elemente, constând în principal din gropi, o înmormântare din secolul î.Hr. (URSUȚIU-URĂK 2017) și patru...

Structurile Middle La Tene acoperă o suprafață de 42.600 m^2.

Elementele La Tene, grupate în perimetrul sudic al zonei investigate, constau din două cuptoare de olărit (elementele 95 și 94) cu o groapă comună de ardere (elementul Gl/94+95) și o clădire (elementul 97) (Pl. 1/2), care taie sau se suprapune parțial peste structurile din epoca bronzului. Elementul 95 (Pl. I/2a), un cuptor de olărit cu tiraj ascendent, cu două camere și podea ridicată (pentru o prezentare generală a cuptoarelor de olărit, vezi SZOLLOSI 2008, 345-356; pentru structura interioară a unui astfel de cuptor, vezi de exemplu KREITER 2008, 131-132), a fost săpat în

sol. Are orientare NNE-SSV, cu un diametru de 1,37 m, grosimea peretelui variind între 7 și 10 cm. Conducta de fum a fost poziționată la NNE, în direcția gropii de ardere. În scopul consolidării și conservării căldurii, lespezi de piatră au înconjurat peretele exterior al cuptorului. Vizavi de cuptorul bicameral, a fost descoperit un al doilea cuptor (elementul 94 din Pl. I/2c). Acesta era considerabil mai mic ca dimensiuni și diferit ca structură. Diametrul maxim observat - având în vedere că lipsea peretele rotunjit - măsura în jur de 0,90 m. Groapa dreptunghiulară menționată anterior, cu colțuri rotunjite, elementul Gl/94+95 (Pl. I/2b), săpată între cele două cuptoare, avea un diametru al deschiderii de 2,10 m, măsurând 1,75 m la bază și o adâncime maximă de 0,56 m, canalul de evacuare al ambelor cuptoare comunicând cu acesta.

O cantitate destul de nesemnificativă de material arheologic a fost recuperată din structurile arheologice și din împrejurimi, constând în oase de animale și ceramică (Pl. IV/1-3). În același timp, podeaua ridicată a cuptorului bicameral a scos la iveală mai multe cioburi de ceramică. Grămada de cioburi a fost împinsă înapoi și spre mijlocul camerei de ardere, conținând fragmente atât din ceramică lucrată manual, cât și din ceramică turnată la roată , aparținând articolelor de bucătărie și de masă, temperate cu grafit. Printre acestea, au fost descoperite patru fragmente din două vase diferite, decorate cu ștampile de liră dublă. Două cioburi de ceramică din partea superioară a unei ceramice fine turnate la roată, cu suprafață gri-brună, lustruită, posibil biconică, marcate 95/A, prezintă un decor în friză (Pl. II/2b) între caneluri paralele, constând dintr-o pereche de lire oglindite orizontal, într-un dreptunghi format din cordon, separate orizontal la mijloc, toate expuse într-o etichetă dreptunghiulară, cu o înălțime totală de cca. 16,5 mm (Fig. 1/21; Pl. II/lb). Vasul marcat 95/B, un vas biconic, cu textură fină, aruncat la roată, reprezentat de două fragmente cu suprafață brun-cenușie, lustruită, exemplifică o decorațiune mai complexă, deoarece a fost folosită o a doua ștampilă, una cu o amprentă punct-cerc. Două ștampile cu liră dublă, plasate vertical, paralele una cu cealaltă, sunt mărginite la capătul lor inferior, suprapus, de una plasată orizontal. Partea superioară a formei „U" astfel formată este închisă de ștampila punct-cerc, intersectând perechile de lire în picioare. Lirele duble sunt aplicate folosind același instrument de ștanțare ca în cazul vasului *95/A.* Execuția este oarecum imprecisă pe ambele fragmente care au supraviețuit (Pl. Il/lc-d; 2c-d).

Elementul 97, o clădire scufundată de 1,80 x 2,65 m, cu două găuri pentru stâlpi, trei gropi de lucru și un șemineu exterior, a fost excavat la 4,8 m vest de perechea de cuptoare. Materialul *in situ* din umplutura elementului (Pl. IV/4-10; Pl. III/3) sugerează prăbușirea construcției, cauzată de un incendiu, sau cel puțin asta pare să sugereze cantitatea mare de fragmente de cenușă și cărbune. Această interpretare pare a fi coroborată de poziția răsturnată sau dezechilibrată a tuturor artefactelor de la podea, odată așezate pe un posibil raft între grămezi sau atârnate de acoperiș. (Pl. I/2d). Oala biconică restaurabilă (Pl. III/3), sprijinită pe o latură și ocupând un loc central, este o ceramică fină aruncată la roată, din

 culoare maro deschis și suprafață netedă, decorată cu o friză cu liră dublă dispusă în șase grupuri de câte trei piese (Pl. II/le, 2e), plutind între cordon și canelura inferioară, suprapunându-se adesea peste una sau alta. Matrița utilizată este identică cu cea utilizată pe fragmentele din cuptor.

La *Situl I* (BÂRCĂ *ET AL.* 2017, 184), situat în vecinătatea sudică a satului Cuci (Pl. 1/1), un grup de elemente domestice, două clădiri și cinci gropi, datate în perioada La Tene Mijlocie, au fost excavate pe versantul vestic al unei movile de loess. În umplutura elementului 91 (Pl. 1/3; Pl. IV/ll-16), o clădire dreptunghiulară de 3,20 x 3 m cu găuri pentru stâlpi, au fost recuperate două cioburi de ceramică din același vas biconic fin, turnat la roată, cu strat negru, prezentând decor ștanțat (Pl. III/l). Motivul imprimat prezintă lire duble, constând din două lire oglindite orizontal, fiecare într-un dreptunghi distinct, conturate de un șanț punctat, cu o înălțime totală de cca. 16 mm (Fig. 1/19; Pl. II/la; 2a).

Ca o încercare de a înțelege motivul mai elaborat al lirei duble, observat pe ceramica recuperată din caracteristicile prezentate mai sus, o posibilă direcție este de a reveni la forma de bază a motivului lirei. În teoria designului, aceasta înseamnă descoperirea principiilor unui design, matricea designului, adică în cazul nostru litera „S", și observarea transformării pas cu pas a formei originale într-un design complet nou, care, chiar dacă nu mai seamănă cu forma inițială, aparține în continuare aceleiași familii de forme (ROMANKIEWITZ 2018, fig. 2).

În ceea ce privește execuția unor astfel de motive ștanțate, o matriță, cu modelul dorit gravat pe suprafața sa plană, este presată pe suprafața dură ca pielea a ceramicii, rezultând o amprentă asemănătoare reliefului. Aceste unelte sunt de obicei realizate din os sau coarne de cerb (MEGAW-MEGAW 2006, 376-378). Totuși, unii cercetători au înaintat sugestia alternativă de utilizare a ștampilelor turnate în metal, argumentând cu nivelul ridicat de complexitate al unora dintre motivele ștanțate, dificil de sculptat, sau cu tăietura dură creată la marginea altora (SCHWAPPACH 1977, 142; JEREM 1984, 76; MEGAW-MEGAW 2006, 382).

Ștampilele cu „S” sunt în general plasate pe umărul oalelor biconice, însă există și situații în care interiorul bolurilor este decorat (Jerem 1984, 68). Sunt cunoscute diferite variații stilistice, bazate pe forma etichetei care încadrează motivul. Ștampila „S” plasată pe o etichetă ovală este tipică pentru siturile situate în jurul Lacului Ferto, Dunării și la poalele Alpilor Orientali (Jerem 1984, fig. 12; 16), fiind datând din LT B timpuriu (Shcwappach 1971, 161; Pauli 1978, 123-127, Beil 15; Jerem 1984, 68; Urban *et al.* 1985, n. 52), în timp ce cele plasate pe eticheta dreptunghiulară se găsesc în principal în Bazinul Carpatic, având o dată ulterioară (Dumitrașcu 1979, 55, cu o propunere de datare diferită de Megaw-Megaw 2006, 378, referindu-se la unealta de ștanțare de la Biharea; Brezinovă). 2000,19). În total, perioada de timp a acestor ștampile este destul de lungă, cu exemplare datate încă din LT Bl, respectiv LT C2/D1. Este discutabil dacă motivele mai elaborate, cum ar fi motivele S spiralate sau cu capete înfășurate, expuse individual sau unul peste altul, trebuie încă considerate ștampile „S”, cum este cazul unui vas decorat din colecția Zeliezovce din Bratislava (Brezinovâ 2014, fig. 20), sau ar trebui mai degrabă clasificate drept motive cu cârcei.

Totuși, descrierea și lista noastră (anexate la sfârșitul lucrării) includ doar acele descoperiri în care vasele ștanțate prezintă lire simple sau duble.

Lire simple

Odată ce modelul de bază este dat, adică litera S, suntem la doar un pas de motivul lirei. Aceste două litere, atunci când sunt plasate una lângă alta, formează așa-numitul motiv al lirei, gestul de bază din spatele acestei acțiuni fiind tehnica oglindirii. Până în prezent, sunt cunoscute cincisprezece locații cu ceramică ce prezintă ștampile simple de liră din întreaga Europă (lista nr. 1-15; Fig. 1). Cu excepția a două descoperiri rătăcite (lista nr. 2; 12) și a trei descoperiri făcute în elemente legate de așezări (lista nr. 4; 11; 13), motivul apare predominant pe descoperirile funerare, de obicei pe partea superioară a urnelor biconice, deși sunt cunoscute două cazuri în care decorează interiorul unui bol (lista nr. 3; 7). Când a fost descoperit în asociere cu alte obiecte databile, intervalul de timp al utilizării sale se situează între LT B timpuriu și LT Cl (vezi harta distribuției din Fig. 1). Și aici există diferite variații.

Grupul de lire închise în etichete dreptunghiulare include majoritatea descoperirilor; motivul fiind plasat fie în pătrate (nr. liste; 1-2; 5-6; 9; 12; 14; Fig. 2/1-2; 5-6; 9; 12; 14), fie în dreptunghiuri aproape echilaterale (nr. liste 3; 8; 11; 13; 15; Fig. 2/3; 8; 11; 13; 15). Ștampila de la Koronco (nr. lista 7; Fig. 2/7) cu lire uzate închise într-o etichetă dantelată, mai mult sau mai puțin în formă de trifoi cu patru foi, care decorează interiorul unui bol omphalos, este cea mai derutantă, deoarece modul în care sunt plasate motivele „S” sugerează două diferite.

interpretări, fie desenând o liră așezată orizontal, fie literele S se intersectează, ca în cazul ștampilelor de la Sajopetri (lista nr. 17; Fig. 2/17).

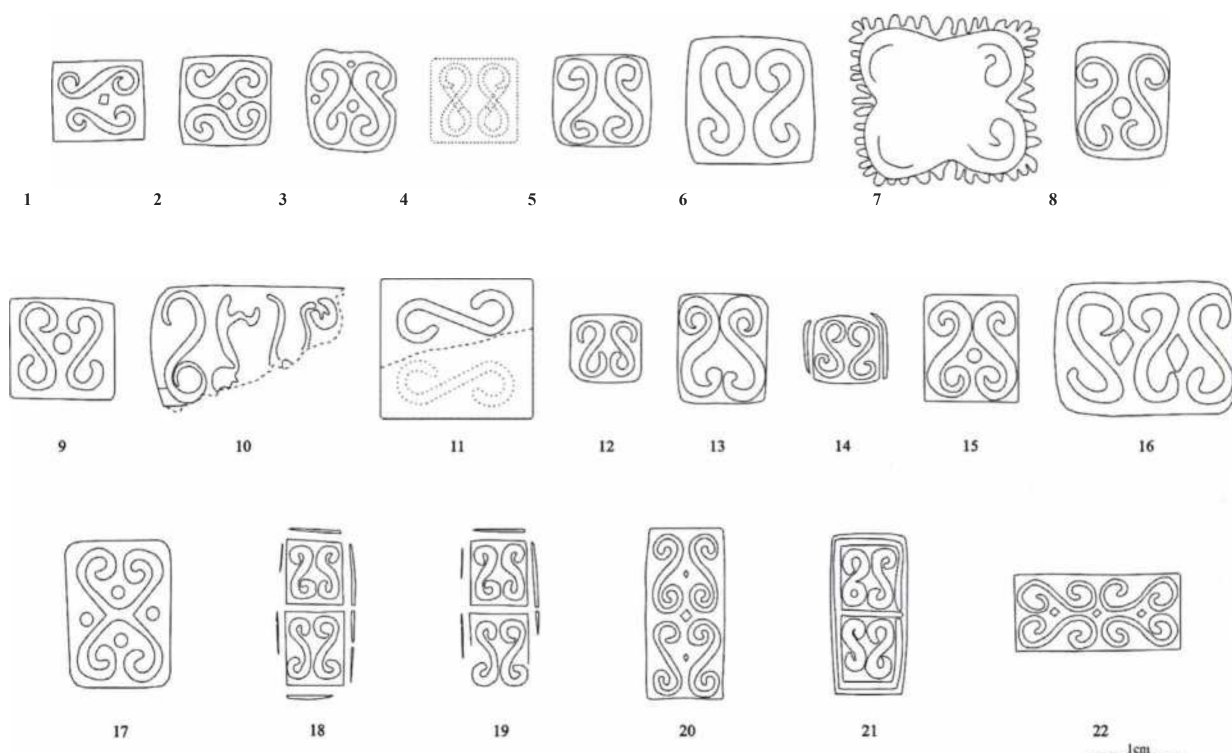

Fig. 2. Ștampile de liră pe ceramică din întreaga Europă. Desene ale descoperirilor publicate după MEGAW-MEGAW 2006; SZABO *ET AL.* 2007; STEGMANN-RAJTAR 2009; TANKO 2010. Dimensiuni: ștampile nr. 1-3, 5-6, 9, 11-12, 17-19, 21 la scară; ștampile nr. 7-9, 13-16, 22 calculate pe baza dimensiunilor vasului, prin urmare estimative; ștampile nr. 4, 10 și 20 necunoscute. Linii punctate: reconstrucție.

În ceea ce privește absența sau prezența elementelor suplimentare, se pot distinge trei variante. Lirele fără elemente suplimentare reprezintă cel mai mare subgrup (lista nr. 4-7; 11-14; Fig. 2/4-7; 11-14). Ștampila deteriorată de la Maña (lista nr. 10; Fig. 2/10) prezintă, cu o ușoară incertitudine, o linie de S-uri consecutive, unde fiecare două litere formează o pereche de lire în interiorul unei etichete dreptunghiulare cu colțuri rotunjite (?). Grupul este urmat de cel cu cerc în relief între literele S (lista nr. 8-9; 15; Fig. 2/8-9; 15), unul, în special, prezentând patru dintre cercurile menționate (lista nr. 3; Fig. 1/3). Ultima variantă este cea în care un pătrat sau un romb în relief împarte literele (lista nr. 1-2; Fig. 2/1-2).

Faptul că literele S sunt confruntate, așezate față în față sau spate în spate depinde pur și simplu de modul în care instrumentul de ștanțare este poziționat pe suprafața vasului. Probabil că nu există așa ceva ca partea de jos sau de sus a instrumentului de ștanțare; în trei situații, de exemplu, lira este afișată orizontal (Fig. 2/1; 2; 7), iar când este afișată în poziție verticală, șapte motive (Fig. 2/3; 5; 8; 12-13; 15) sunt cu litere spate în spate, în timp ce în patru cazuri (Fig. 2/6; 9; 14) literele S sunt confruntate.

Lire hibride

A doua categorie, cea reprezentată de timbre mai puțin uniforme, are doi reprezentanți, care diferă de grupul de mai sus în multe puncte de vedere, prin urmare va fi discutată separat.

Ștampila de la Padova decorează baza exterioară a unui bol, o descoperire izolată (lista nr. 16; Fig. 2/16), unde trei litere S sunt plasate într-un dreptunghi, cu forme de romb în relief între literele S. Este extrem de particular, deoarece, dacă litera din mijloc acționează ca axă de oglindire, avem o pereche de lire față în față și una spate în spate.

Un alt caz distinct, interpretabil ca o tranziție între lira simplă și cea dublă, dacă nu chiar o versiune mai simplificată a lirei duble, este exemplificat de două cioburi de la Sajopetri (lista nr. 17;

Fig. 2/17), unde este reprezentată o liră unică. Cele două cioburi de ceramică fine, de culoare închisă, aruncate la roată, au fost descoperite în două așezări distincte, datate în LT B2-C1. Ca o modalitate de a înțelege procesul de creare a acestei ștampile, o posibilă explicație ar fi răsucirea literelor S în direcție opusă la aproximativ 45°, creând un punct de intersecție la mijlocul tulpinilor literelor. Cercuri în relief decorează spațiul dintre litere, întregul motiv fiind încadrat într-o etichetă dreptunghiulară.

Lire duble

Când două perechi de lire sunt așezate una peste alta, prin oglindirea orizontală a uneia dintre perechi, se creează așa-numita liră dublă, motivul ștanțat descoperit pe cioburi de olărit de la Orosia și Cuci. În total, pe lângă siturile nou descoperite, cunoaștem doar cinci locuri de descoperire. Cele descoperite în această caracteristică databilă sugerează o perioadă cuprinsă între LT B2 și LT Cl (vezi harta din Fig. 1), de obicei plasate pe partea superioară a urnelor biconice (lista nr. 18-19; 21-22), într-un caz în interiorul unui bol omphalos (lista nr. 20). Este destul de interesant faptul că cinci situri distincte ne oferă ceramică ștanțată realizată cu patru unelte de ștanțare distincte, clasificate în două categorii principale.

Primul grup este cel reprezentat de ștampilele de la Guntramsdorf (lista nr. 20; Fig. 2/20) și Rădergewann (lista nr. 22; Fig. 2/22), toate descoperite în contexte funerare. Aici, perechea de lire este plasată într-un dreptunghi, decorat cu romburi în relief, dispuse de-a lungul bisectoarei longitudinale a ștampilei. Indiferent de punctul de observare, ștampila de la Guntramsdorf va arăta întotdeauna o liră spate în spate peste una poziționată față în față, în timp ce cea de la Rădergewann va arăta întotdeauna o pereche de lire în formă de S, față în față, pe o liră poziționată spate în spate.

Al doilea grup cuprinde ștampile de pe vase provenite din așezările de la Bbkony (lista nr. 18; Fig. 2/18; Pl. III/2), Cuci (lista nr. 19; Fig. 2/19) și Orosia (lista nr. 21; Fig. 2/21), aceasta din urmă fiind reprezentată prin trei vase distincte. Toate ștampilele sunt produse cu ajutorul a două instrumente de ștanțare de o asemănare izbitoare. Perechea de lire oglindite vertical, formată din ștampile de la Bokony (Pl. III/4a) și Cuci (Pl. III/4b), se află fiecare într-un dreptunghi distinct, conturat de un șanț punctat, cu o înălțime totală de cca. 16 mm. Lirele de pe vasele de la Orosia (Pl. III/4c) sunt delimitate de un cordon dreptunghiular care separă și cele două lire, toate afișate în interiorul unei etichete dreptunghiulare, cu o înălțime totală de cca. 16,5 mm. Indiferent de ce parte a ștampilei este în sus sau în jos, fiecare dintre amprente reflectă o liră spate în spate așezată pe o liră cu direcție inversă.

***

Din punct de vedere arheologic, se ridică mai multe întrebări. În primul rând, ar trebui discutată relația dintre cele două locuri de descoperire, cel de la Orosia, respectiv de la Cuci.

Amplasarea ambelor situri pe terenurile mai înalte ale Văii Mureșului, în locuri adesea locuite de populații anterioare, este un model comun al siturilor La Tene din zonă (BERECKI 2015, 42-43). Posibilitatea unei relații între cele două situri recent descoperite nu poate fi exclusă, distanța dintre cele două locuri descoperite (1,75 km) nefiind atât de semnificativă. Amplasarea cuptoarelor într-o zonă diferită, adesea îndepărtată de așezare, din motive de siguranță, era practicată pe scară largă, cel mai apropiat exemplu fiind dat de situl Sajopetri-HosszM-dw/o, unde majoritatea cuptoarelor descoperite se aflau într-o anumită parte a așezării , separate printr-un șanț (CZAJLIK-TANKO 2007, 220). Cu toate acestea, o altă interpretare a lipsei caracteristicilor domestice din Orosia, alta decât cea legată de producția de ceramică, ar putea consta în faptul că excavarea noastră a fost limitată de traseul autostrăzii, o mare parte a platoului rămânând neinvestigată. Favorizarea amplasamentului în stabilirea zonei de producție a ceramicii este coroborată de proximitatea sursei de apă și a materiilor prime, de exemplu nisipul de Mureș, unul dintre principalele materiale - utilizate pentru călirea argilei.

Ca exemplu de clădire anexă cu gropi de lucru putem menționa elementul 805 din Situl 27, Nyiregyhaza-Oros-*Ur-Csere,* unde podeaua clădirii era presărată cu fragmente de oale sparte, modelul observat sugerând așezarea lor pe rafturi. Elementul a fost interpretat de editori ca un posibil atelier de olărit (ALMĂSSY-POP 2014).

Din păcate, descoperirile cu caracter cronologic important lipsesc din ambele situri, singura categorie de descoperiri care indică un interval de timp rămânând ceramica (Pl. II/l, 3; IV), deși nu a fost complet prelucrată. Vorbind în termeni tipo-cronologici Sajopetri (SZABO *ET AL.* 2007, 229-243, fig. 47), vasul ștampilat de dimensiuni mici

de la Cuci (Pl. III/l) are paralele bune în forma ceramicii II.5.2, în timp ce vasul biconic decorat de la Orosia (Pl. III/3), cu cordon la gât, are analogii bune în cadrul tipului II.3.1. Pentru vasele lucrate manual din ambele locuri descoperite, se găsesc paralele bune în materialul așezărilor din aceeași perioadă din apropiere , clădirea de la Gligorești (FERENCZ 2007, pl. XXX/2; XXXVII/6) și așezarea de la Moreşti (BERECKI 2008, pl. 7/4; 13/1,3; 14/3-4; 15/5; 21/1, 5-6; 26/4; 39/3). Vasele strunjite la roată prezintă asemănări cu ceramica din așezările din Marea Câmpie Maghiară și din regiunea muntoasă nordică a Ungariei (TANKO 2016, pl. 9), sugerând în general o datare LT B2-C1.

Următoarea întrebare care va fi dezbătută este cea privind proveniența ceramicii ambelor situri. Cazul a trei sau mai mult de trei cuptoare în cadrul unei așezări este interpretat ca un atelier de mare amploare în scopuri comerciale, așa cum este cazul localităților *Sajopetn-Hosszu-duld* cu opt cuptoare (CZAJLIK-TANKO 2007, 220-223) sau *Sopron-Krautacker* cu șase cuptoare (JEREM 1984, 21-26). În același timp, două cuptoare cu o groapă comună de ardere pot fi foarte bine înțelese ca ateliere locale, care satisfac nevoile propriei comunități. Cea mai apropiată analogie a unui astfel de loc de producție a fost descoperită la Aghireș-Sub *pășune,* unde două cuptoare erau conectate la aceeași groapă de ardere (BĂCUEȚ-CRIȘAN *ET AL.* 2009, 47). Pe de altă parte, nu există nicio dovadă a utilizării simultane a ambelor cuptoare din Orosia. Deși prezența cuptoarelor de olărit dovedește producția locală a anumitor tipuri de ceramică, metodele arheologice și macroscopice nu sunt suficiente pentru a răspunde la întrebarea provenienței vaselor ștampilate. Răspunsul se află în cercetări ulterioare, atât în domeniul arheologiei, cât și al arheometriei.

Utilizarea unor ștanțe similare deschide subiectul către o perspectivă mai largă. La o privire mai atentă, se poate observa că vasele ștanțate de la Orosia nu sunt singurele decorate cu ajutorul unei ștanțe identice, cioburile de la Bbkony și Cuci poartă, de asemenea, lire duble implementate cu aceeași ștampilă. Utile în observarea urmelor comune pe aceste fragmente nu sunt atât asemănările, cât defectele vizibile. Remarcabilă este grația și ușurința literelor S orientate spre stânga, în contrast cu modul neîndemânatic al sculptării celorlalte două S. În plus, un indiciu bun este și conturul punctat (Pl. III/4a; 4b), dar, încă o dată, analizele arheometrice viitoare sunt menite să rezolve această problemă.

Descoperirea unor vase din diferite situri, purtând urmele aceleiași matrițe, nu este lipsită de precedent . În regiunea Transdanubia Mijlocie din Ungaria, județul Veszprem, au fost documentate din două situri diferite, la o distanță de până la 75 km (Patay 1963), cinci vase cu ștampile identice în formă de cruce, încadrate într-o etichetă dreptunghiulară, încadrate de ștampile cu puncte și cercuri la colțuri (PATAY 1963). O publicație mai recentă prezintă cazul interesant al ștampilei în formă de frunză de virgulă descoperită pe patru vase distincte, descoperite în patru situri pe o rază de 100 km, mărturisind degradarea treptată a matriței (ZEILER *ET AL.* 2010). Ambele situații menționate mai sus sugerează posibilitatea existenței unui atelier și a unui centru comercial în regiunea respectivă.

În cazul nostru, descoperirile cu ștampile identice sunt încă nesemnificative ca număr, distanța dintre Bbkony și Cuci este mult prea mare (mai mult de 200 km chiar și în linie dreaptă) pentru o astfel de conexiune și, în general, cuptoarele nu par a fi proiectate cu scopul unei producții și comerțuri la scară largă . Această observație ridică mai multe întrebări. Unealta care decora oala de la Bbkony și Cuci a servit drept model pentru matrița de la Orosia? Au fost

cele două ștampile folosite simultan de olar sau una a înlocuit-o pe cealaltă după pierderea sau deteriorarea celei anterioare? Răspunsul trebuie căutat în mobilitatea lucrurilor, sub formă de obiecte de călătorie (vezi OKA-KUSIMBA 2008) sau în mobilitatea indivizilor , în cazul nostru în mobilitatea meșteșugarului (RAMSL 2014), în urma înfrângerii expansiunii celtice spre Transilvania (RUSTOIU 2008)?

Caracteristicile și descoperirile prezentate mai sus se încadrează bine în imaginea generală oferită de descoperirile din aceeași perioadă din regiune. Amplasarea sitului, caracteristicile structurilor și ale materialelor arheologice sunt bine cunoscute din alte situri din aceeași perioadă. Observând distribuția spațio-temporală a acelor puține ștampile care, pe baza ansamblurilor de descoperiri însoțitoare, sunt databile, o posibilă direcție de răspândire ar fi dinspre nord-estul Ungariei spre Transilvania, pe cursul principalelor râuri, așa cum sugerează și legătura Bbkbny-Cuci. În ceea ce privește apariția a două ștampile identice la o asemenea distanță, răspunsul ar trebui probabil căutat în mobilitatea meșteșugarului.

Ca o notă finală, descoperirile făcute la Orosia și Cuci sunt rămășițele arheologice ale unei comunități mici, autosuficiente, aflate în legături excelente cu locuitorii din Europa Centrală și de Est, asociate cu cultura materială La Tene, urmând și tendințele în materie de gust și tehnologie.

Mulțumiri
Multumesc mult lui Zs. Kórósfói și Z. Toldi pentru că au furnizat fotografii ale ciobului din Bókóny- *Ürgés dülo,* Ungaria (Josa András Múzeum, Nyíregyháza), și lui A. Georgescu pentru împărtășirea și permisiunea de utilizare a informațiilor despre ciobul ștampilat cu liră recent descoperit de la Timișoara/Frezișoara, România.

Anexa 1
Lista locurilor de descoperire a ceramicii ștampilate cu liră

1. **Bad Diirrnberg-bei-Hallein-Putzenkop/, Ld. Salzburg, Austria** (Fig. 1/1)
Ștampilă de liră într-o etichetă pătrată de cca. 10 mm cu un pătrat central în relief, dispusă orizontal în cinci grupuri de câte trei ștampile între cordon și diametrul maxim al unei urne biconice aruncate la roată, de culoare negru-maro, în asociere cu alte trei tipuri de ștampile. Descoperire funerară. Mormânt de înmormântare 111 (= mormântul Klose XV). LT Bl. Muzeul Salzbürger CA, Salzburg, nr. inv. A.6581. Literatură: WILLVONSEDER 1964; SCHWAPPACH 1971, 150, n. 78; MOOSLEITNER *ȘI COLAB.* 1974, 76, Taf. 175b/10; PAULI 1978, 327-332; MEGAW-MEGAW 2006, 370, fig. 2.5; 9; ZEILER *ȘI COLAB.* 2010, 162, nr. kat. 716, Taf. 314/716.

2. **Bad Diirrnberg-bei-Hallein-RamsautaZ, Ld. Salzburg, Austria** (Fig. 1/2)
Ștampilă de liră într-o etichetă pătrată de cca. 10 mm, cu romburi reliefate central, triplicate orizontal, cu alte două ocazii plasate în poziție verticală pe corpul unui ciob din grafit de culoare roșu-gri, între două caneluri orizontale. Descoperire rătăcită. Muzeul Salzburger CA, Salzburg. Literatură: MEGAW-MEGAW 2006, 370, fig. 2.5; 10.

3. ***Crobern-Hopfenberg,* Lkr. Leipziger Land, Germania** (Fig. 1/3)
Ștampilă de liră într-un dreptunghi de 10 mm, cu înălțimea de cca. 10 mm, cu un cerc central în relief, dispusă sub formă de cruce în interiorul bazei unui bol omphalos negru, lustruit, aruncat la roată, în asociere cu alte două tipuri de ștampile. Inventarul funerar. Naturkundemuseum, Leipzig, nr. inv. V 3218. Literatură: DEHN 1951, 86, lista nr. 12; GRÜNERT 1956, 349-350, Abb. 1; MEGAW-MEGAW 2006, 368, fig. 7-8.

4. **Gilgoresti-Ho/oame, com. Luna, jud. Cluj, România** (Fig. 1/4)
Ștampilă de liră într-un dreptunghi, plasată pe cioburile ceramice aruncate la roată. Descoperire din așezare. LT Cl. Nelocalizat (În timpul campaniei de săpături din 1992 a așezării din epoca bronzului, a fost descoperită o caracteristică din La Tene Mijlociu, interpretată ca o clădire și datată în Lt Cl, unde, printre materialul ceramic, a fost descoperit un ciob cu ștampilă de liră. Depozitat separat de restul materialului, locația sa este încă necunoscută. Informațiile referitoare la tipul de liră au fost furnizate de G. Florea, F. Gogâltan și A. Ursuțiu, participanți și supraveghetori ai săpăturii. Considerăm că este important să nu se piardă informațiile și sperăm că cioburile vor fi găsite.)

5. **Kistokaj-Kü/te/kek, m. Borsod-Abaúj-Zemplén, Ungaria** (Fig. 1/5)
Ștampilă de liră într-un dreptunghi de 12 mm, cu înălțimea de cca. 12 mm, formând o friză neregulată de 16 ștampile, lire simple alternând cu grupuri de câte trei în apropierea diametrului maxim al unei urne biconice înguste, de culoare gri. Descoperire funerară. Mormântul 23 al unui cimitir de incinerare datat în LT B2. Muzeul Herman Ottó, Miskolc. Literatură: HELLEBRANDT 1999, 207, 212-3, pl. LX/8; MEGAW-MEGAW 2006, 370, fig. 12.

6. **Komjatice, okr. Nové Zámky, Slovacia** (Fig. 1/6)
Ștampilă de liră în interiorul unei etichete pătrate cu înălțimea de cca. 13 mm, plasată pe o urnă biconică ca element central al unei decorațiuni complexe, în care sunt implicate alte două ștampile. Descoperire funerară. Mormântul de înmormântare nr. 1. Arheologicky ústav, Slovenské Narodné Múzeum, Bratislava. Nr. inventar 14.XII.1955. Bibliografie: KRASKOVSKÁ 1957; MEGAW 1970, nr. 116; SCHWAPPACH 1971,150, Taf. 9/2; WALDHAUSER 1978, Fototaf. 21/1; MEGAW-MEGAW 2006, 371, fig. 2.3; 18.

7. ***Koroncó-Újtelep,* Gyór-Moson-Sopron m., Ungaria** (Fig. 1/7)
Ștampilă de liră uzată, de formă incertă, în mijlocul unui trifoi cu patru foi, cu contur de dantelă, decorând interiorul unui bol aruncat la roată, de culoare gri deschis. Ștampila apare de douăsprezece ori, organizată în grupuri de câte trei. Descoperire funerară. Mormânt scheletic 1. Muzeul Xantus János, Gyor, nr. inv. 53.125.4. Literatură: MEGAW-MEGAW 2006, 370, fig. 13-14.

8. **Kosd, Pest m., Ungaria** (Fig. 1/8)

Ștampilă de liră într-un dreptunghi cu cerc central în relief, dispusă în patru grupuri de câte patru, șase, opt, respectiv șapte ștampile, plasate vertical deasupra diametrului maxim al unei urne biconice de culoare gri. Descoperire funerară. Mormântul 2. Muzeul Magyar Nemzeti, Budapesta, nr. inv. 46.1951.7. Biblie: MÁRTON 1933, 55, xx.L/3; WILLVONSEDER 1964, 31; NEPPER 1976, 29; MEGAW-MEGAW 2006, 370, fig. 15.

9. Kbrósszegapáti, Hajdú-Bihar m., Ungaria (Fig. 1/9)
Ștampilă de liră într-o etichetă pătrată cu înălțimea de cca. 12 mm, cu cerc central în relief, în poziție verticală, apare de nouă ori pe partea superioară a unei urne biconice incomplete cu o singură toartă, în asociere cu încă o ștampilă. Descoperire funerară. Mormânt deranjat fără număr, lipsit de orice fel de rămășițe umane, interpretat de descoperitor ca o posibilă înhumare a unui mistreț. MEGAW-MEGAW 2006,371 atribuie în mod eronat această descoperire mormântului nr. 11 din același cimitir biritual, datat în LT B2/C1. Muzeul Bihari, Berettyóújfalu, nr. inv. 72.83.13. Literatură: NEPPER 1976, 24; 29; 24. kép; MEGAW-MEGAW 2006,371, fig. 16-17.

10. Mana (Vel'ká), okr. Nové Zámky, Slovacia (Fig. 1/10)
Fragment dintr-o posibilă ștampilă de liră repetată de două ori într-un dreptunghi, dispusă vertical pe un fragment de vas biconic cu pereți subțiri. Descoperire funerară. Mormânt de incinerare 81. Dimensiune necunoscută. Nelocalizat. Literatură: BENADÍK 1983,41, Taf. 30/4; MEGAW-MEGAW 2006, 371, fig. 19.

11. Ménfócsanak-Sze/es *dülo,* jud. Gyór-Moson-Sopron, Ungaria (Fig. 1/11)
Fragment de ștampilă de liră într-un dreptunghi cu o literă S intactă, dispusă orizontal pe un ciob grafitat, lungime cca. 16,5 mm. Descoperire de așezare. Număr element 95/313. LT B2/C1. Literatură: TANKÓ 2010, 255, fig. 5/3.

12. Nové *Zámky-Érsekújvár-Ragonya,* okr. Nové Zámky, Slovacia (Fig. 1/12)
Ștampilă de liră în interiorul unei etichete pătrate vizibile pe două fragmente ale unei urne biconice, plasată ca element central al unei decorațiuni complexe, în care sunt implicate alte două ștampile. Descoperire rătăcită. Múzeum Jána Thaina, Nové Zámky. Literatură: STEGMANN-RAJTÁR 2009, 111, Taf. XVIII/12.

13. Remetea Mare, jud. Timis, Romania (Fig. 1/13)
Ștampilă de liră într-un dreptunghi, plasată pe gâtul unei urne biconice înguste, de culoare gri, între două caneluri. Descoperire funerară. Mormântul 11. Cimitir datat în LT B2. Muzeul Banatului, Timișoara. Literatură: MEGAW-MEGAW 2006,371, fig. 21.

14. Timișoara-Freidor/, jud. Timis, Romania (Fig. 1/14)
Ștampilă de liră într-un pătrat, înconjurată de un șanț întrerupt, dispusă vertical pe cioburile de pe burta unui vas biconic brun-negru. Descoperire de așezare. LT B2 (?). Nepublicată. Muzeul Banatului, Timișoara.

15. Zitavce, okr. Vrabie, Slovacia (Fig. 1/15)
Ștampilă de liră într-un pătrat, cu cercuri centrale în relief, cele două impresiuni complete și jumătate, poziționate vertical, care au supraviețuit, formează o friză pe un ciob de grafit. Descoperire funerară. Nelicat. Mormânt de incinerare deranjat. Fost Archeologicky ústav, Slovenská Akadémia vied, Nitra. Literatură: BENADÍK 1955, 755, obr. 354; BENADÍK 1961, 193, 195, súpis 20, obr. 21; SCHWAPPACH 1971, 150, n. 78. MEGAW- MEGAW 2006, 371, fig. 2.8; 20.

16. Palazzo Zambelli, Padova, Italia (Fig. 1/16)
Trei litere „S” formând o pereche de lire în formă de oglindă, cu un diamant central între fiecare dintre ele, expuse pe baza unui bol gri, modelat cu o roată. Descoperire izolată. Museo Nazionale Atestino, Este, nr. inventar IG244244. Literatură: MEGAW-MEGAW 2006, 368, fig. 4.

17. Sajopetri-Hosszii-du/o (jud. Borsod-Abauj-Zemplen), Ungaria (Fig. 1/17)
21.1 Liră formată din două litere S care se intersectează, așezate într-un dreptunghi, cu patru cercuri în relief în unghiurile închise de pedunculul încrucișat al literelor, decorează un ciob de corp aruncat la roată, de culoare închisă. Înălțime cca. 15 mm. Descoperire de așezare. Nr. element 02.B.20. LT B2-C1. Literatură: SZABO *ET AL.* 2007,136, pl. CXVI/1; ZEILER *ET AL.* 2010, 270, Abb. 10.
21.2 Liră formată din două litere S care se intersectează, așezate într-un dreptunghi, cu patru cercuri în relief în unghiurile închise de pedunculul încrucișat al literelor, decorează un ciob de corp aruncat la roată, de culoare închisă.

Înălțime cca. 15 mm. Descoperire de așezare. Nr. element 03.B.73. LT B2-C1 Literatură: SZABO *ET AL.* 2007,192, pl. CXXXV/1; ZEILER *ET AL.* 2010, 270, Abb. 10.

18. Bokony- *Urges diilo,* m. Szabolcs-Szatmar-Bereg, Ungaria (Fig. 1/18; Pl. 3/2)
Ștampilă de liră dublă, formată din două lire oglindite vertical, fiecare într-un dreptunghi distinct, conturate de un canelură punctată, cu o înălțime totală de cca. 16 mm. Reprezentată pe două linii, prima între cele două cordoane paralele de la gât, aici sunt vizibile o pereche de lire completă și două perechi parțiale de lire; cealaltă friză plasată între cele două caneluri paralele de la umăr, cu ștampilele suprapuse parțial peste cea inferioară, afișând trei perechi de lire complete și o pereche ruptă. Ciob de corp al unei oale biconice aruncate la roată, de culoare maroniu-neagră. MEGAW-MEGAW 2006 atribuie incorect fragmentul unei situle imprimate cu pieptene. Descoperire dintr-o așezare. Muzeul Josa Andras, Nyiregyhaza, nr. inv. 60.94.2. Literatură: ALISPÂNI JELENTES 1940, 76-77; HUNYADY 1942, Taf. 76.8-8a; HUNYADY 1944,141; HUNYADY 1957,147; WILLVONSEDER 1964, 30; SCHWAPPACH 1971, 148, Abb. 10/5; SCHWAPPACH 1973, 84, Bild 26, 27/8; NEPPER 1976, 29; MEGAW-MEGAW 2006, 370, Fig. 2.4; 11.
Magyar Nemzeti Muzeum Regeszeti Adatbăzis, http://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/33228 , 2018. 10 ianuarie.

19. Cuci-Sii *I,* jud. Mureș, România (Fig. 1/19; Pl. 3/1)
Ștampilă de liră dublă, formată din două lire oglindite vertical, fiecare într-un dreptunghi distinct, delimitat de un șanț punctat, cu o înălțime totală de cca. 16 mm. Dispusă vertical între șanțurile paralele ale umărului, suprapunându-se parțial peste cel inferior. Două ștampile complete și una deteriorată sunt vizibile pe marginea și corpul unui ciob de oală biconică aruncată la roată, de culoare maroniu-neagră. Descoperire de așezare. Elementul nr. 91. Lt B2-C1. Temporar în custodia Institutului de Arheologie și Istoria Artei al Academiei Române, Cluj.

20. Guntramsdorf, VB. Wiener Neustadt, Austria (Fig. 1/20)
Liră dublă într-un singur dreptunghi, cu trei romburi centrale în relief, dispuse vertical între literele S, plasate aleatoriu de cinci ori într-un bol de culoare gri închis, în jurul omfalosului. Descoperire funerară. Mormânt de incinerare 16. LT B2. Museum fur Urgeschichte, Aspern an der Zaya, nr. inv. 916. Pierdut. Literatură: PITTIONI—WURTH 1935,165-6, Taf. 2.5 (= capsă II); SCHWAPPACH 1971,148, Abb. 10.4; URBAN *ET AL.* 1985, 39,52, Abb. 28.2.; MEGAW-MEGAW 2006, 370, fig. 2.7.

21. Orosia-Sit *V,* jud. Mureș, România (Fig. 1/21)
Ștampilă cu liră dublă, formată din două lire oglindite vertical, într-un dreptunghi format din cordon, separate orizontal la mijloc, toate afișate într-o etichetă dreptunghiulară, cu o înălțime totală de cca. 16,5 mm. Apare pe trei vase diferite din două caracteristici distincte.
19.1 Șase ștampile complete și două deteriorate sunt vizibile pe două cioburi de vas aruncat la roată, de culoare brun-negricioasă, denumit vasul A, prezentat ca o friză între caneluri paralele, din cuptorul 95. (Pl. 2/lb; 2b).
19.2 Două cioburi de la o roată aruncată, etichetate cu litera B, de culoare brun-negricioasă, găsite în cuptorul 95, care prezintă un decor mai complex, cu o execuție oarecum imprecisă. Două cioburi plasate vertical
Ștampilele cu liră dublă, paralele una cu cealaltă, sunt mărginite la capătul lor inferior, într-o manieră suprapusă, de una plasată orizontal. Partea superioară a literei *U' astfel formate este închisă de ștampila cu puncte și cercuri, care intersectează perechile de lire în picioare (Pl. 2/lc-d; 2cd).
19.3 Aranjată într-o friză cu șase grupuri de perechi de lire triple, plutind între cordon și canelura inferioară, adesea suprapunându-se una sau alta, decorează umărul unui vas biconic aruncat la roată, de culoare gri-brună, din clădirea 97 (Pl. 2/le; 2e).
Descoperiri din așezări. LT B2-C1. Temporar în custodia Institutului de Arheologie și Istoria Artei al Academiei Române, Cluj.

22. Radergewann, Kr. Worms, Germania (Fig. 1/22)
Liră dublă într-un singur dreptunghi, cu trei romburi centrale în relief distribuite vertical între literele S, ștampila este dispusă orizontal pe umărul unei urne biconice lucrate manual, între două caneluri, formând o friză de douăzeci și patru de perechi de lire, în asociere cu alte trei ștampile. Descoperire funerară. Museum der Stadt Worms, nr. inv. BE 820. Literatură: STUMPEL 1969, 15, Abb. 8a; SCHWAPPACH 1971, 148, Fig. 10/3; JEREM 1976, 53, Taf. 14; MEGAW-MEGAW 2006, 368, fig. 2.6; 5-6.

Referințe

Publicului județului Szabolcsvár 14.200-1940. Raport numărul K. către viceguvernatorul județului, Nyíregyháza, 75-85.
Almássy, K.-Pop, H., Remains of a Pottery Workshop (?) from the Upper Tisza Region, IN: Berecki S. (ed.), *Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 10-13 October,* BMM sa, VII, 171-182.
Băcueț-Crișan, D.-Băcueț-Crișan, S.-Bejinariu, L-Pop, H.-Matei, A. V., *Cercetări arheologice preventive pe traseul șoselei ocolitoare a municipiului Zalău,* Cluj-Napoca.
Barcă, V.-Cociș, S. I.-Urăk, M.-Ursuțiu, A.-Stanciu, I.-Onofrei, C.-Cristea, Ș„ 102. Cuci, corn. Cuci, jud. Mureș, *CC A 2016.*
Berecki, S., *The La Téne settlement from Moreși,* Cluj-Napoca.
Berecki, S., *Modele de așezare din epoca fierului și peisaje funerare în Transilvania,* CMM sa, II.
Benadík, B., La Tène aflǎ din Ponitria în Slovacia, *ArchRoz, 7/6, 772-776.*
Benadík, B., Ceramica de grafit în mormintele La Tène din Slovacia, *SlovArch,* 9, 175-208.
Benadík, B., *Maña: keltisches Gräberfeld. Catalogul fondurilor.* ArchSlov, 5.
Brezinová, G., *Nitra-Sindolka. Siedlung aus der Latênezeit. Catalog,* Catalogi Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae, 8, Nitra.
Brezinová, G., Un vas cu decor ștanțat din colecția Zeliezovce, IN: Gosden, C.-Crawford, S.-Ulmschneider, K. (ed.), *Arta celtică în Europa: Stabilirea de conexiuni: Eseuri în onoarea lui Vincent Megaw cu ocazia împlinirii a 80 de* [ani] *,* 173-173.

ALISPÁNI JELENTÉS 1940

ALMÁSSY-POP 2014

Czajlik, Z.-Tankó, K„ Fours, IN: Szabó, M. (ed.), *L'habitat de lepoque de La Téne, Sajópetri-Hosszú dülö,* Budapesta, 220-223.
Dehn, W., Zur Brebreitung und Herkunft der laténezeitlichen Braubacher Schalen, *BJ,* 151, 83-95.
Dumitrașcu, S., Un atelier de ceramică (La Téne) descoperit în Bihar, *Sargetia,* 14, 45-58.
Ferencz, I.V, *Celțiipe Mureșul Mijlociu. La Téne-ul timpuriu și mijlociu în bazinul mijlociu al Mureșului (sec. IV-II î. Chr.),* BB, XVI.

BĂCUEȚ-CRIȘAN *ET AL.* 2009

BÄRCÄ *ET AL.* 2017

BERECKI2008
BERECKI2015

BENADÍK 1955
BENADÍK 1961

BENADÍK 1983
BREZINOVÁ 2000

BREZINOVÁ 2014

CZAJLIK-TANKÓ 2007

DEHN 1951

DUMITRAȘCU 1979

FERENCZ 2007

FREY 1995 Frey, O.-H., Mormântul de la Waldalgesheim: o fază stilistică a artelor și meșteșugurilor celtice, IN: Joachim, H.-E. (ed.), *Waldalgesheim: Mormântul unei prințese celtice. Cataloage ale Rinului,* Landesmuseum Bonn, 3, 159-206.

GRÜNTER 1956 — Grünter, H., Braubacher Schalen în regiunea Leipzig, IN: *Rapoarte de cercetare și lucrări privind conservarea monumentelor arheologice săsești,* 5,348-356.

HELLEBRANDT 1999 — Hellebrandt, M,, *Descoperiri celtice din nordul Ungariei,* Corpus de descoperiri celtice din Ungaria, 3, Budapesta.

HUNYADI 1942 — Hunyady, L., *Celții în Bazinul Carpaților. Tdblakötet,* DissPann, II, 18.

HUNYADI 1944 — Hunyady, L., *Celții din Bazinul Carpatic. Manual,* DissPann, II, 18.

HUNYADI 1957 — Hunyady, L, *Celții în Bazinul Carpaților. Găsește,* RegFüz, 2.

JEREMY 1976 — Jerem, E., Stempelverziertes frühlatenezeitliches Gefäss aus Ecs, *MittAI,* 5,45-57.

JEREMY 1984 — Jerem, E,, An Early Celtic Pottery Workshop in North West Hungary: some archaeological and technological evidence, *OJA,* 3, (1), 57-80.

KRASKOVSKA 1957 — Kraskovska, L., Latenske pohrebisko v Komjaticiach, *SlovArch,* 5/2, 347-351.

KREITER 2008 — Kreiter, A., Un cuptor de ceramică celtică și studiu tehnologic ceramic din Zalakomar-Also Csalit (SV Ungaria), *Muzeul Zalai, 7,* 131-148.

MÄRTON 1933 — Marton L., *A korai La Tene kultur Magyarorszâgon / Die Frühlatenezeit in Ungarn,* ArchHun, 11.

MEGAW 1970 — Megaw, JVS, *Arta epocii fierului europene: Un studiu al imaginii evazive,* Bath.

MEGAW 1978 — Megaw, JVS, Decorarea tecii sabiei din mormântul 115, IN: Waldhauser, J. (ed.), *Gräberfeldul celtic de la Jenisuv Ejezd în Boemia,* AVSC, 6-7, Teplice, 104-1

MEGAW-MEGAW 2006 — Megaw, JVS-Megaw, MR, Lovește lira: note despre un motiv celtic oriental, *ActaArchHun,* 107, 367-93.

CONFORM LUI MOOSLEITNER *și colab.,* 1974 — Moosleitner, E-Pauli, L.-Penninger, E.-Haevernick, TE, *Der Dürrnberg bei Hailein II: Catalog of Grabfunde aus der Hallstatt-und Latenezeit. Partea a doua.* MBVF, 17.

NEPPER 1976 — Nepper M. L, Keita temetö Körösszegapäti hatârâban, *BME,* 1, 7-33.

OKA-TOUCH 2008 — Oka, R.-Kusimba, CM, Arheologia sistemelor de tranzacționare, partea 1: către o nouă sinteză comercială, *JAR,* 16, 339-395.

DECEDAT în 1963 — Patay, P., Adatok egy keso vaskori fazekasmühely termekeinek elterjedesehez, *ArchEarth,* 90, 64-69.

PAULI 1978 — Pauli, L., *Der Dürnnberg bei Hailein III. Auswertung der Grabfunde,* MBVF, 18 ani, Münich.

RAMSL 2014 — Ramsl, PC, Meșteșugurile din perioada La Tene în estul Austriei, IN: Berecki, S. (ed.), *Meșteșuguri și artizani din epoca fierului în Bazinul Carpatic. Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 10-13 octombrie 2013,* BMM sa, VII, 71—R7 /1. *OZ*<

RUSTOIU 2008 — Rustoiu, A., Începuturile colonizării celtice în interiorul Carpaților. Repere arheologice și istorice, IN: Pop, H. (ed.), *Studii dacice. Contribuții pentru cercetările din perioada La Tene,* Cluj-Napoca, 33-52

PITTIONI—WURTH 1935 — Pittioni, R.-Wurth, E., Descoperiri din Guntramsdorf, Austria Inferioară, *MittAGW,* 65, 158-170.

ROMANKIEWICZ 2018 — Romankiewicz, T., Linia, vidul și curentul: Arta din epoca fierului din perspectiva

SCHWAPPACH 1971 — Schwappach, E, Ștampilă a stilului Waldalgesheim pe o vază din Sopron-Becsidomb (Ungaria de Vest), *HBA,* 1,131-172.

SCHWAPPACH 1973 — Schwappach, E., Ornamentul celtic timpuriu între Marna, Rin și Moldava, *BJ,* 173, 53-111.

SCHWAPPACH 1977 — Schwappach, E, Dies stempelverzierte Latene-Keramik aus den Gräbern von Braubach, *BJ, Y77,* 119-183.

STEGMANN-RAJTÄR 2009 — Stegmann-Rajtär, S., Cimitirul din Ziar al culturilor Hallstatt de Est și Zug de Vest în castele noi. Contribuție la cimitirele din perioada Hallstatt în regiunea est-alpino-transdanubiană, *SlovArch,* LVII-1, 57-116.

BUTOAIE 1969 — Bernhard Stümpel, Latènezeitliche Funde aus Worms. Beiträge zur Latènezeit im Mainzer Becken VII, IN: *Der Wormsgau,* 8, (1967-1969), 9-32.

SZABÓ *ȘI COLAB.*, 2007 Szabó M.-Tankó K.-Szabó D„ Mobilier ceramic, IN: Szabó M. (edt), *Habitatul perioadei La Tène, Sajópetri-Hosszú-dülo,* Budapesta, 22-251.

SZÖLLÖSI 2008 Szöllösi, Sz., Funcționarea unui atelier de olărit celtic pe baza dovezilor descoperirilor arheologice, *Secolul I,* numărul 1, 325-374.

TANKO 2010 Tankó, K. Așezare din Epoca Târzie a Fierului în vecinătatea Ménfôcsanak (Drumul nr. 83 și Bevásárlókozpont), IN: Borhy, L. (coord.), *Studia celtica classica et romana Nicolae Szabo septuagésimo dedicate,* Budapesta, 249-260.

TANKO 2016 Tankó, K., Aspecte cronologice ale tipurilor ceramice din așezările La Tène din Ungaria, recent investigate, IN: Berecki, S. (ed.), *Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic. Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 8-10 octombrie 2015,* BMM sa, XII, 165-190.

URBAN *ȘI ALȚII* 1985 Urban, O.-Teschler-Nicola, M.-Schultz, M., Die Latènezeitlichen Gräberfelder von Katzelsdorf und Guntramsdorf, Niederösterreich, *ArchAustr,* 69,13-104.

URSUȚIU-URÂK 2017 Ursutíu, A.-Urák, M., Fată din epoca fierului într-o groapă din epoca bronzului? O înmormântare de copil din grupul cultural Ciumbrud din Orosia (HU: Marosoroszi), județul Mureș, IN: Gogâltan, E-Ailincăi, SC (ed.), *Așezări ale vieții și ale morții. Studii din preistorie până în evul mediu,* Cluj-Napoca, 255-272.

URSUTÍU *ȘI COLAB.*, 2017 Ursuțiu, A.-Cociș, SI-Ferencz, Sz.-Onofrei, G.-Stanciu, I.-UrâkM, 111. Orosia, corn. Spală, jud. Mureș, *CCA 2016,* 119-200.

WALDHASUER 1978 Waldhauser, J., Das keltische Gräberfeld bei Jenisuv Ujezd in Böhmen, AVSC, 6-7, Teplice.

WILLVONSEDER 1964 Willvonseder, K „Ștampilă pătrată pe un vas La Tène din Dürrnberg lângă Hailein”, *Jurnalul anual al Muzeului Salzburg,* 9, 27-34.

ZEILER *ȘI COLAB.*, 2010 Zeiler, M.-Ramsl, PC-Jerem, E.-Megaw, JS V, Ceramică La Tène timpurie, asemănătoare ștampilelor, între Traisental și Lacul Neusiedl, IN: Cooney, G.-Becker, K.-Coles, J.-Ryan, M.-Sievers, S. (eds.), *Relicve ale decenței vechi: studii arheologice în preistoria târzie. Un Festschrift pentru Barry Raftery,* Dublin, 259-

Lista figurilor

Fig. 1. Harta de distribuție a ștampilelor de liră pe ceramică. 1. Bad Dürrnberg-bei-Hallein-Puteenkop/; 2. Bad Dürrnberg-bei-Hallein-RamsautaZ; 3. Cróbern-Hopfenberg; 4. Gilgore^ti-Ho/oawe; 5. Kistokaj- *Kültelkek-,* 6. Komjatice; 7. Koroncó-Ú/te/ep; 8. Kosd; 9. Kórósszegapáti; 10. Mana; 11. Ménfócsanak- *Szeles-düld;* 12. Nové Zámky; 13. Remetea Mare; 14. Timi$oara-Frezdor/, 15. Zitavce; 16. Palazzo Zambelli; 17. Sajópetri-Sze/es *düld-,* 18. Bókóny-Ürgés *düló-,* 19. Cuci-Sit *F,* 20. Guntramsdorf; 21. Orosia-Szt V; 22. Rádergewann.

Fig. 2. Ștampile de liră pe ceramică din întreaga Europă. Desene ale descoperirilor publicate după MEGAW-MEGAW 2006; SZABÓ *ET AL.* 2007; STEGMANN-RAJTÁR 2009; TANKÓ 2010. Dimensiuni: ștampile nr. 1-3, 5-6, 9, 11-12, 17-19, 21 la scară; ștampile nr. 7-9, 13-16, 22 calculate pe baza dimensiunilor vasului, prin urmare estimative; ștampile nr. 4, 10 și 20 necunoscute. Linii punctate: reconstituire.

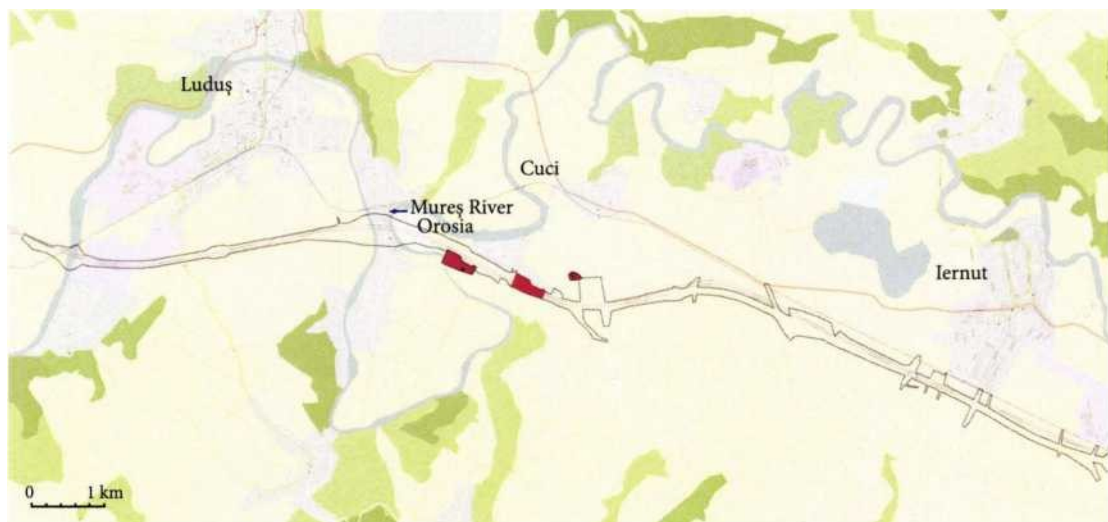
Lista plăcilor

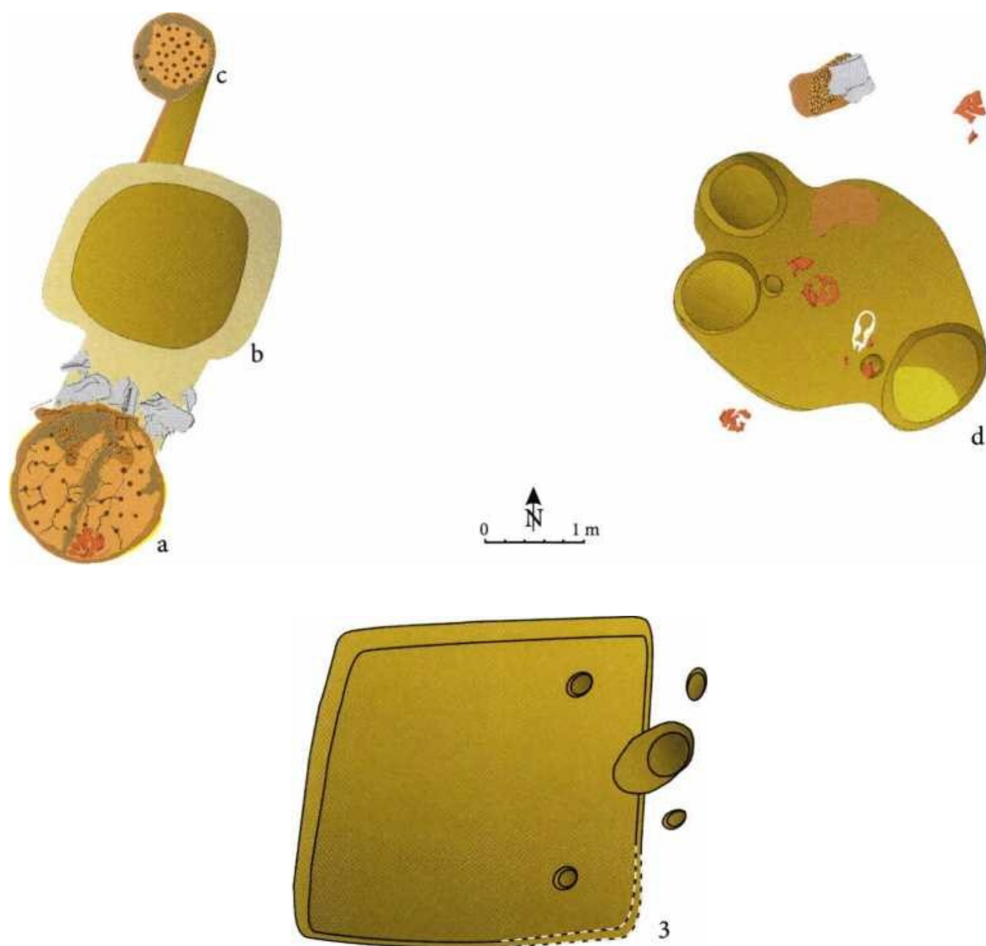
Pl. I. 1. Amplasarea siturilor de la Orosia și Cuci (marcate cu roșu), proiectate pe traseul autostrăzii; 2. Planul cuptorului de olărit 95 (a.) și 94 (c.) cu groapa comună de ardere Gl/94+95 (b.) și atelierul adiacent 97 (d.) de la Orosia; 3. Planul clădirii 91 de la Cuci.

Pl. II. 1-2. Fotografii și desene ale unor ștampile cu liră dublă din: a. oală din clădirea 91, Cuci; b. fragmente din vasul A din cuptorul 95, Orosia; cd. fragment din vasul B din cuptorul 95, Orosia; e. oală biconică din clădirea 97 din Orosia. În același timp, desenele a., b. și e. exprimă o succesiune de ștampile la scară, în timp ce c. și d. ilustrează ambele grupuri ornamentale slab executate.

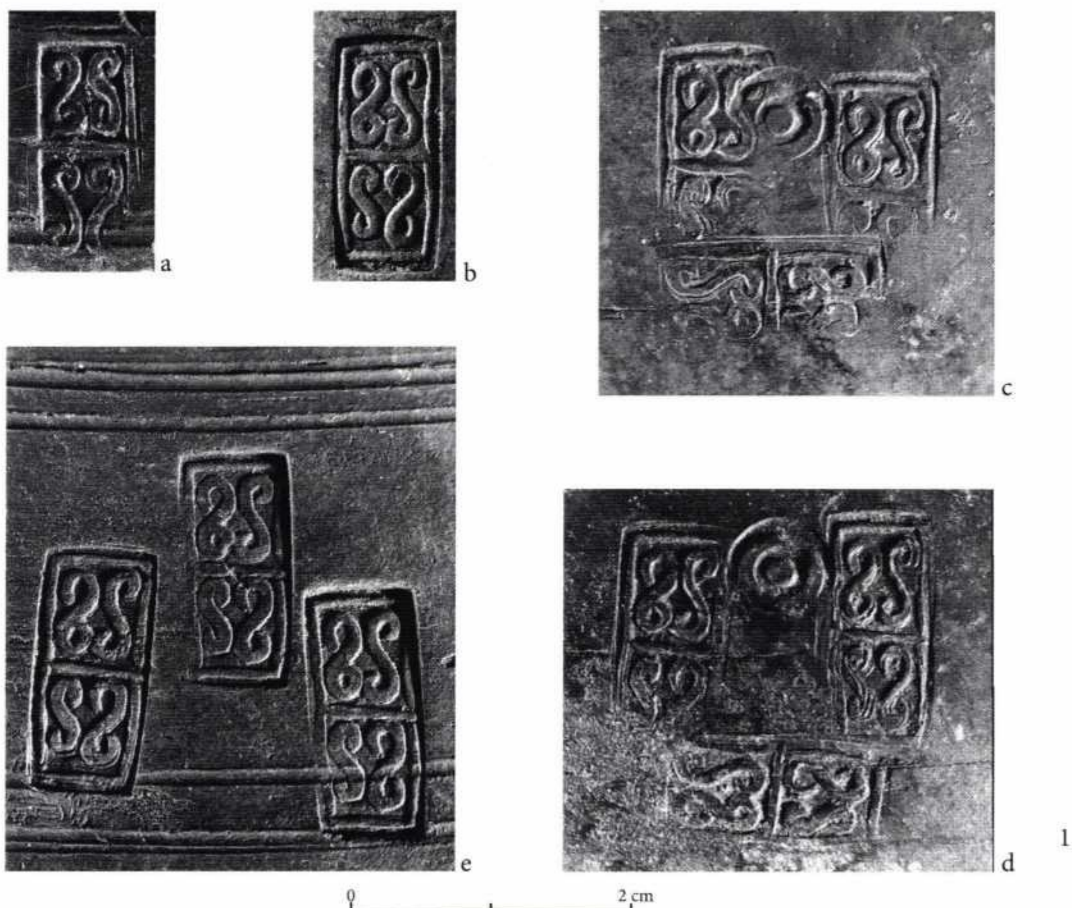
Pl. III. 1. Vas cu perechi de lire din elementul 91, Cuci; 2. Fragment de ceramică cu liră dublă din Bôkôny- *Ürgés dülô* (Foto: Zs. Kôrôsfôi și Z. Toldi); 3. Oală biconică cu perechi de lire din clădirea 97, Orosia; 4. Imagini ale ștampilelor cu lire duble în alb-negru și culori inversate din a. Bôkôny- *Ürgés dülô;* b. elementul 91, Cuci; c. elementul 97, Orosia.

Pl. IV. Selecție de ceramică. 1-3. cuptorul 95, Orosia; 4-10. clădirea 97, Orosia; 11-16. clădirea 91, Cuci.

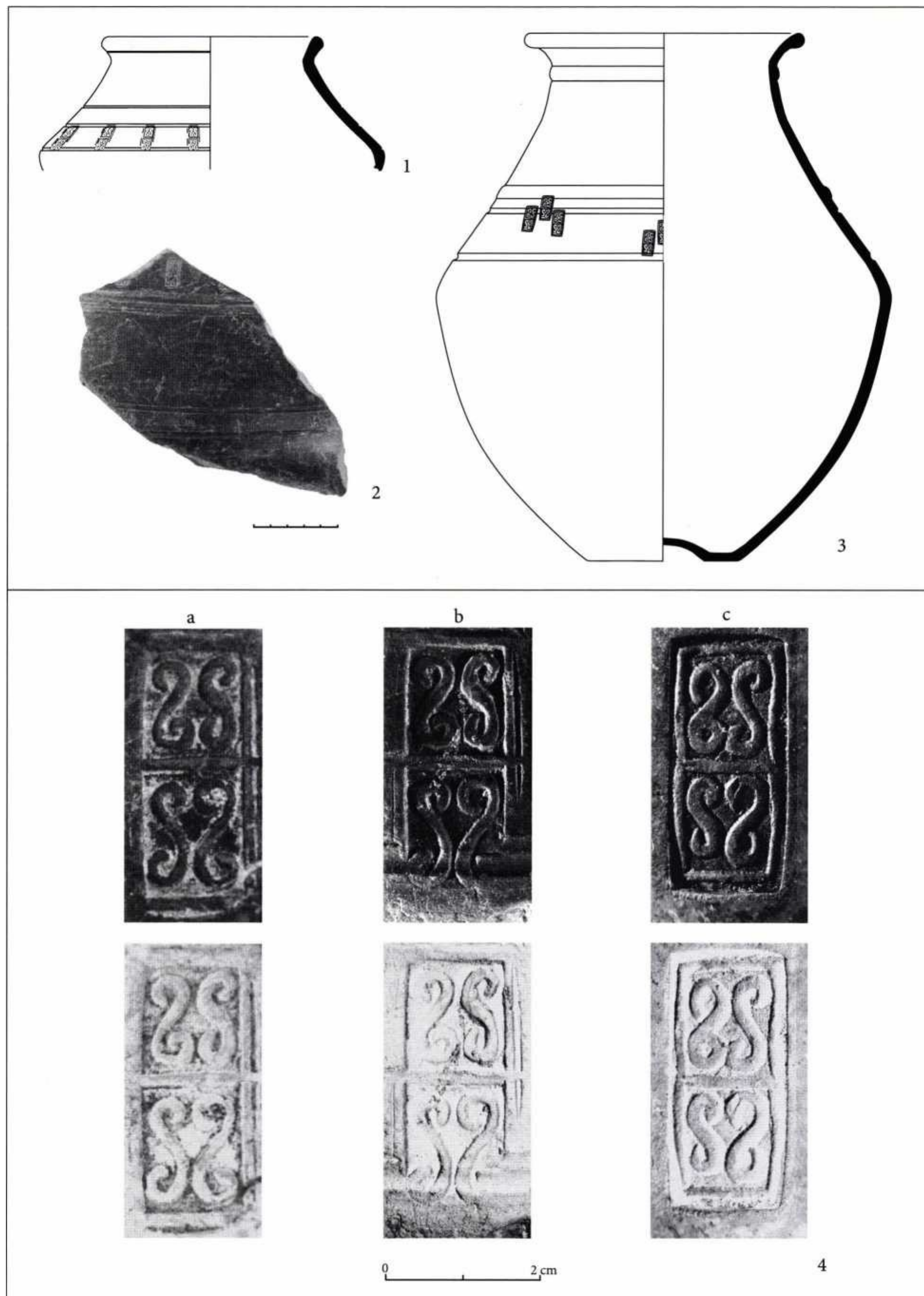

Planșa I. 1. Amplasarea siturilor de la Orosia și Cuci (marcate cu roșu), proiectate pe traseul autostrăzii; 2. Planul cuptorului de olărit 95 (a.) și 94 (c.) cu groapa comună de ardere Gl/94+95 (b.) și atelierul adiacent 97 (d.) de la Orosia; 3. Planul clădirii 91 de la Cuci.

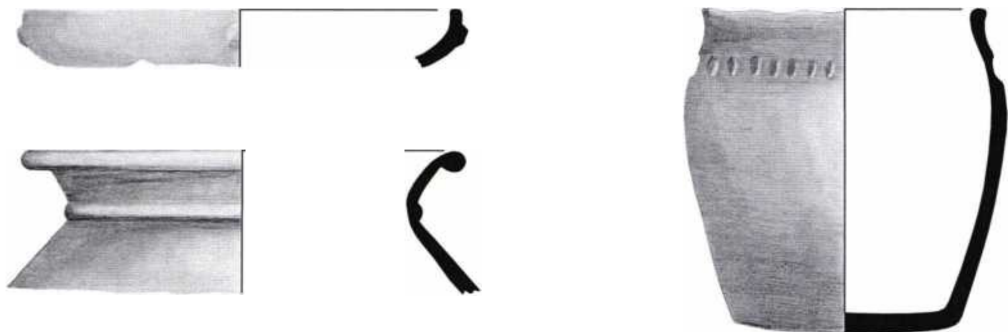

Planșa II. 1-2. Fotografii și desene ale unor ștampile cu liră dublă din: a. oală din clădirea 91, Cuci;
b. fragmente din vasul A din cuptorul 95, Orosia; cd. fragment din vasul B din cuptorul 95, Orosia; e.
oală biconică din clădirea 97 din Orosia. În același timp, desenele a., b. și e. exprimă o succesiune de ștampile la scară
, în timp ce c. și d. ilustrează ambele grupuri ornamentale prost executate.

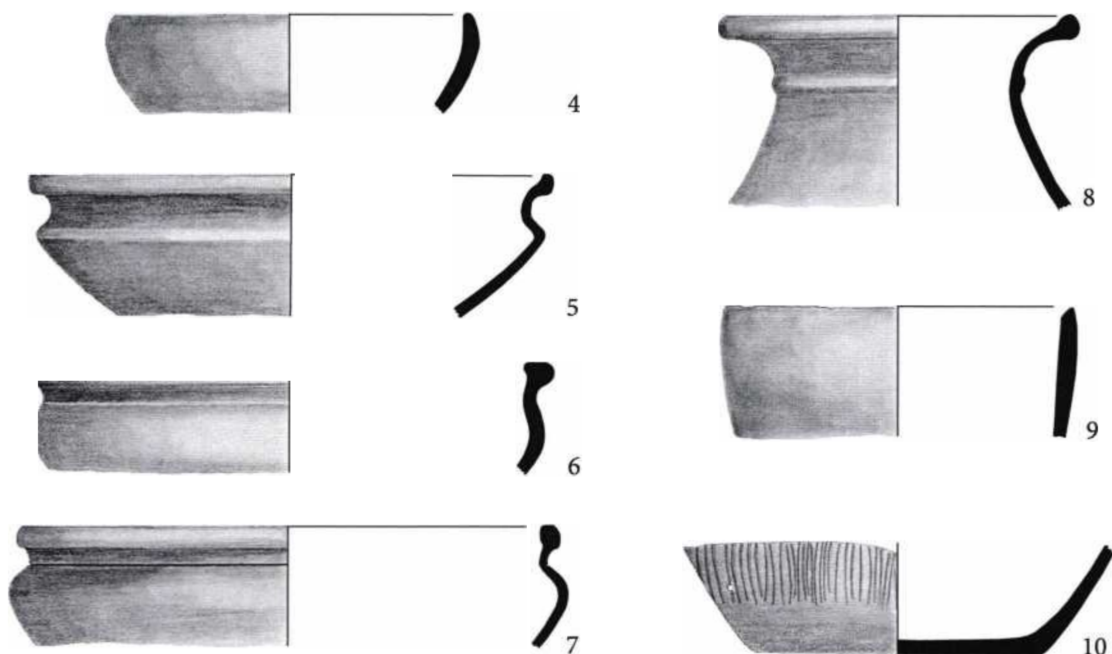
https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

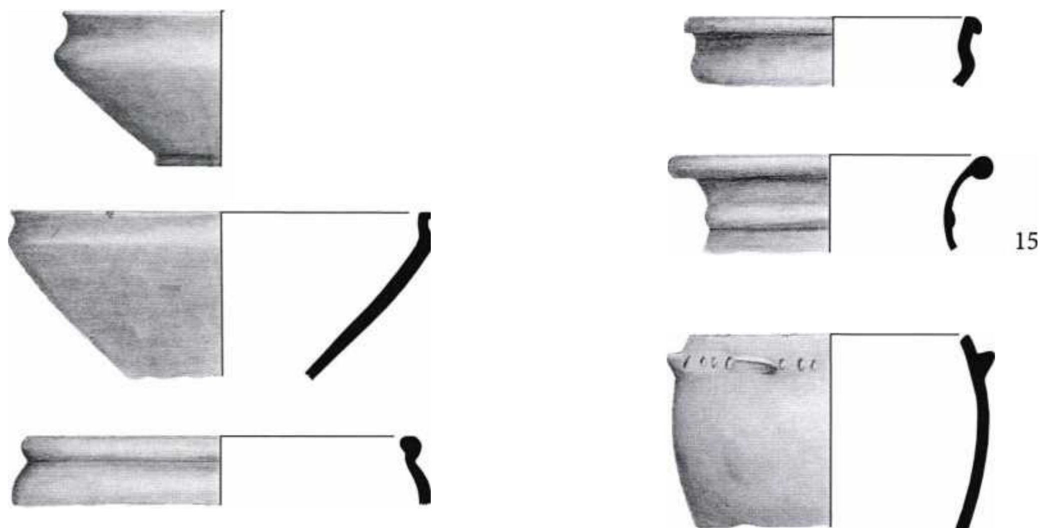
Planșa III. 1. Vas cu perechi de lire din elementul 91, Cuci; 2. Fragment de ceramică cu liră dublă din Bôkôny- *Ürgés dülô* (Foto: Zs. Kôrôsfôi și Z. Toldi); 3. Oală biconică cu perechi de lire din clădirea 97, Orosia; 4. Imagini cu ștampile cu liră dublă în alb-negru și culori inversate din a. Bôkôny- *Ürgés dülô;* b. elementul 91, Cuci; c. elementul 97, Orosia.

Caracteristica 95, Orosia-S/t V

Caracteristica 97, Orosia-S/t V

Caracteristica 91, Cuci-S/t *I*

Planșa IV. Selecție de ceramică. 1-3. cuptorul 95, Orosia; 4-10. clădirea 97, Orosia; 11-16. clădirea 91, Cuci.

ROLUL DUNĂRII ÎN FLUXUL DE OBIECTE. CAZUL AMFORELOR DIN AȘEZAREA DIN EPOCA FIERULUI TÂRZIU DE LA DIVICI-GRAD, ROMÂNIA*

Andrea DRĂGAN

Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, România andreea.dragan@yahoo.com

Cuvinte cheie: amfore, vin, amforă rodiană, Dressel 2-4, Dressel 6A, Lamboglia 2, amforă heracleiană din lut deschis la culoare cu gât îngust, țesătură campaniană „nisip închis”, Dacia, Epoca Fierului, Dunăre, comerț

Așezarea de la Divici-Grad este situată în sectorul superior al defileului Dunării, care separă văile Dunării Mijlocii și Dunării Inferioare, cunoscute și sub numele de „Porțile de Fier” datorită trecerii sale înguste și dificile. Astăzi, defileul face parte din granița dintre statele moderne Serbia și România. Acest lucru a creat o abordare arheologică diferită pe cele două maluri, care și-a lăsat amprenta asupra interpretării istorice a rezultatelor. Particularitățile culturii materiale locale documentate în siturile din epoca fierului târzie au fost recunoscute în primul rând ca o consecință a contactului dintre cele două maluri, dar ideea unei granițe în defileu între scordiscă, la vest, și teritoriul dacic, la est, a persistat. În ceea ce privește caracteristicile arheologice, primele structuri din epoca fierului târzie sunt contemporane pe ambele maluri ale râului. Cele mai vechi descoperiri funerare și de așezare datează de la începutul perioadei La Tene târzii (LT C2/D1). Deși artefactele indică un aspect local caracterizat prin amestecul de elemente latene, scordisce și dacice, peisajul arheologic reflectă organizări sociale distincte pe fiecare mal al Dunării, cu un șir de așezări fortificate cu un spațiu interior ierarhizat *(Socol-Palanacki Breg,* Divici-Grad, Pescari-Cu/d, *Stenca Liubcovei* și Zidovar în Banatul sârbesc) și înmormântări extrem de rare pe malul estic, spre deosebire de așezările deschise și necropolele de pe malul vestic. Începând cu secolul [I] d.Hr., structurile militare romane au ocupat treptat malul vestic, stabilind o linie sigură pe pasajul prin defileu (RUSTOIU *ET AL.* 2016).

Săpăturile arheologice care au avut loc la Divici-Grad între 1985 și 1997 au scos la iveală o așezare organizată în jurul unei zone fortificate situate pe vârful dealului, cu structuri de locuire, înconjurată de mai multe zone active pe terasele inferioare ale dealului și de o zonă deschisă auxiliară pe malul râului. Platoul fortificat superior al dealului a fost cercetat pe larg, în special partea de nord-vest, în timp ce restul a fost explorat pe scurt și, prin urmare, este subreprezentat în setul de materiale (Pl. II/l; despre cercetările de la *Divici-Grad* , vezi: GUMA *ET AL.* 1987; 1995; 1997; RUSTOIU 2007). Dispunerea zonei locuite este comparabilă cu structura generală a așezărilor fortificate descoperite la nord de Dunărea de Jos, aparținând Regatului Dac. Pe de altă parte, ceramica ilustrează un amestec mai amplu, care combină influențe dacice, latene și scordisce. Anumite artefacte dovedesc contactul nu doar cu zonele învecinate, ci și cu locuri mai îndepărtate (de exemplu, ceramică pictată, vase romane de bronz - RUSTOIU 2005; DRAGAN 2013; 2016). Deși primele structuri militare romane au fost construite în defileu încă de la începutul secolului I [d.Hr.], chiar peste râu de Divici-Grad

Această lucrare a fost susținută printr-un grant al Ministerului Cercetării și Inovării, CNCS-UEFISCDI, proiect numărul PN-III-P4-ID-PCE-2016-0353, în cadrul PNCDI III.

Conectivitatea Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2018, p. 215-226

(Cezava-Novae și Boljetin-Smorrra), abia în a doua jumătate a aceluiași secol prezența militară a avansat considerabil în întregul defileu (Pl. III/l). În ciuda menționărilor tot mai frecvente ale conflictelor dintre Imperiul Roman și Regatul Dac în sursele literare, adoptarea unor produse sau elemente provinciale în interiorul așezării de la Divici-Grad, care constituie o parte semnificativă a setului ceramic, sugerează că contextul militar general nu a împiedicat schimburile dintre siturile situate de fiecare mal al râului. O nouă categorie de descoperiri, amforele, se adaugă acum la problema conexiunilor în așezarea de la Divici- *Grad.*

Identificarea acestuia din urmă introduce un nou amplasament pe harta generală a descoperirilor de amfore din zona Dunării Inferioare și din Porțile de Fier. Lista descoperirilor de amfore din epoca fierului târzie din România, publicată de I. Glodariu, trasează o schiță a rutelor de intrare pentru vinul egeean și pontic. Așa cum era de așteptat,

rolul principal în transportul amforelor l-a jucat Dunărea, care a oferit comerțului cu amfore accesul către afluenții mai mari care ajungeau la așezări importante mai la nord. Pe Dunăre, numărul descoperirilor scade, în general, spre Porțile de Fier, unde înregistrările de amfore se opresc la defileul Dunării, la Turnu *Severin-Schela Cladovei* (GLODARIU 1973, 27-40, cu catalogul descoperirilor la p. 181-205). Anterior, D. Berciu semnalase descoperirea unei „amfore romane" chiar lângă Drobeta-Turnu Severin, la Ostrovul Șimian. Informațiile sale nu sunt însă confirmate (BERCIU 1939, 190-200). În amonte de Porțile de Fier *stricto senso* (Gura Văii-RO/Sip-SRB), unde repezișurile și albia stâncoasă a râului obstrucționau probabil navigația, descoperirile de amfore au lipsit. Studiul descoperirilor ceramice din așezarea fortificată de la Divici-Grad, efectuat în ultimii ani, a identificat însă mai multe fragmente de amfore. Așa cum era de așteptat, majoritatea au fost descoperite pe platoul superior, fortificat. Doar nouă descoperiri au fost recuperate din structuri, iar alte șaisprezece din resturile zidului de piatră prăbușit al fortificației. În ciuda eforturilor de a evita o exagerare a numărului minim de vase, fragmentarea ridicată (unele reprezentate de fragmente foarte mici) și natura documentației au influențat acuratețea cuantificării. Drept urmare, numărul exact de amfore este încă nedeterminat. Fragmentarea ridicată a vaselor a limitat, de asemenea, identificarea tipurilor de amfore. Cu excepția câtorva părți ale marginii, gâtului, mânerului, știucii sau fundului, majoritatea fragmentelor sunt neidentificabile, iar ștampilele sau *dipinti* lipsesc cu desăvârșire. Pentru a îmbunătăți determinarea zonelor de producție, s-au realizat macrofotografii ale unor fisuri proaspete din pereți, [18]utilizând modelul deja aplicat în mai multe situri (Augusta Raurica - MARTIN-KILCHER 1994/3, Farbtafeln CE; Ephesus - BEZECZKI 2010; BEZECZKI *ET AL.* 2013; BERTOLDI 2012; Agora ateniană - OPAIȚ 2014, 48-50, 53, fig. 14-15,18, 23, 31-32; vezi și proiectul FACEM la http://facem.at/). Succesul acestei abordări s-a bazat pe disponibilitatea unor macrofotografii comparabile care puteau fi puse în paralel cu țesăturile amforelor de la Divici-Grad.

Nr. 471

Ll/1996, tip Rhodian, margine mărgelită și gât cilindric, culoare roz cu depunere albicioasă: 7,5YR - 7/4 (Pl. 1/471; B)

Cea mai veche amforă a fost descoperită în interiorul casei Ll/1996, locuită, pe baza prezenței unei fibule de tip schema La Tene Mijlociu, în timpul fazei LT C2/D1 (RUSTOIU 2007,18, fig. 2/5). Marginea și o parte a gâtului sunt păstrate. Marginea are o secțiune rotundă, iar gâtul este cilindric . Nu există ștampile sau *dipinti,* ci doar o adâncitură superficială pe gât, realizată înainte de ardere, probabil un defect de fabricație. Culoarea este rozaliu-portocaliu pal, cu un depozit subțire albicios la suprafață. Materialul este relativ fin, omogen și dur. Descrierea fragmentului corespunde tipului rodian. Varietatea țesăturilor indică faptul că tipul rodian a fost produs în multe situri din Marea Egee, în principal pentru transportul vinului sau al produselor vinicole, însă se convine că cea mai mare parte a producției a fost la Rodos (MARTIN-KILCHER 1994/2, 6 august 1994, 348-350; BEZECZKY *ȘI AL.* 2013, Tipul 1, 38-39: denumiți aproximativ 20 de situri de producție). DPS Peacock și DF Williams au definit șase țesături, dintre care două au o circulație mai importantă: Țesătura 1 și 2, ambele provenind din Rodos. Pe baza caracteristicilor vizuale ale fragmentului (macrofotografia nu este disponibilă în acest caz), amfora de la Divici-Grad a fost cel mai probabil produsă din Materialul 1. Autorii descriu acest material ca fiind „material dur, destul de fin, roz- roșiatic (5YR 7/6) cu o alunecare mai palidă pe suprafața exterioară..." (PEACOCK-WILLIAMS 1986, Clasa 9,103-104: vezi comparație cu Materialul 2, care este ușor aspră și alb-crem (10YR 8/4); celelalte materiale au o distribuție limitată). Producția și utilizarea tipului rhodian acoperă o perioadă largă de timp, care se întinde din epoca elenistică până în secolele II / III d.Hr. Fragmentul de la Divici- ***Grad*** este prea mic pentru a-l discuta în cadrul procesului de transformare morfologică suferit de amforele rhodiene (vezi pentru acest segment cronologic, de exemplu: MONACHOV 2005, tipul IF) la sfârșitul secolului al II -lea î.Hr. și începutul secolului I. î.Hr., pe măsură ce corpul a devenit treptat mai subțire, iar numărul vaselor ștampilate a scăzut semnificativ (BEZECZKY *ET AL.* 2013, 35-38). Prin urmare, contextul descoperirii este esențial pentru datarea amforei la sfârșitul secolului al II- lea și începutul secolului I î.Hr.

Nr. 3227

Cll, zona centrală, adâncimea 0-0,40 m; Dressel 2-4 Italic, margine mărgelită și gât cilindric, ușor biconic, culoare galben-roșiatică: 5YR - 6/8 (Pl. 1/3227; C - macrofotografie)

Nr. 3177

Cl, zona sudică, adâncime 0,20-0,60 m; Dressel 2-4 Italic, margine dreaptă și mărgele și gât cilindric, ușor biconic, culoare galben-roșiatică: 5YR - 6/6 (Pl. 1/3177; D - macrofotografie)

Produsele originare din vestul Mediteranei se disting printr-o serie de țesături specifice. Doar în două cazuri s-au păstrat părțile de margine și gât. Ambele fragmente au o margine cu mărgele și un gât ușor biconic. Deși dimensiunea

---

18Informații bazate pe documentația Muzeului Voivodinei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

fragmentelor este destul de mică în ambele cazuri, s-a observat asemănarea cu tipul Dressel 2-4. Acest tip definește o mare varietate de amfore dezvoltate din forma amforelor din Kos. A fost produsă în numeroase ateliere situate în estul și vestul Mediteranei, pentru transportul vinului (Peacock-Williams 1986, Clasa 10, 105-106; Bezeczky 1994a, 16-19; Martin-Kilcher 1994/2, Dressel 2-4 și Dressel 5, Augst 5, 337-346; Bertoldi 2012, 26, 32 - Iberică; 76, 85, 93 - Galică; 99-101, 111 - Italică; 149 - Egipt; 188 - Nord-Africană; Bezeczky *et al.* 2013, Tipul 32, 130). Datorită omogenității formei generale, originea amforelor este dificil de discutat exclusiv pe baza morfologiei. Totuși, datorită aspectului particular al țesăturii, s-a putut stabili originea campaniană a amforelor de la Divici-Grad. Trăsătura cea mai caracteristică a celor două țesături este prezența peletelor de cenușă vulcanică, în proporții variate, ilustrând compoziția distinctă a țesăturii campaniene „nisip închis” (în special pentru nr. 3177; Peacock-Williams 1986, 87-88; Bezeczki 2010, 86-88, fig. 5). Țesături comparabile au fost publicate pentru amforele descoperite la Efes, de exemplu. La acest sit, țesături similare cu nr. 3227 au fost utilizate pentru producerea tipurilor Dressel 1,1A și Dressel 1C (în special țesătura italic D: Bezeczky *et al.* 2013, 103, mostre nr. 212, 213, 235). Țesătura nr. 3177 are o compoziție vulcanică mai distinctă, întâlnită în numeroase situri. La Efes, țesături similare sunt caracteristice amforelor Dressel 1C și Dressel 2-4 (în special țesătura italic C: Bezeczky *et al.* 2013,107, mostrele nr. 242, 227, 322). Producția italic de tip Dressel 2-4 a început deja în jurul anului 70 î.Hr. și a continuat până în perioada antonină, dar circulația sa maximă pare să se fi încheiat la sfârșitul secolului I d.Hr. (Peacock-Williams 1986, Clasa 10,105-106; Bertoldi 2012,101: Dressel 2-4 vesuviana), probabil ca o consecință a devastării suferite de ateliere și podgorii la erupția Vezuviului din anul 79 d.Hr. (Bezeczky *et al.* 2013,130). Când au fost folosite amforele de la Divici-Grad în această perioadă, acest lucru nu se poate stabili. Descoperirea nr. Numărul 3227 a fost recuperat din resturile zidului prăbușit al așezării, sugerând astfel datarea din secolul I d.Hr., poate chiar ultima parte a acestuia, în timp ce numărul 3177 nu are un context exact al descoperirii.

Alte opt fragmente de amforă au fost produse în țesătura campaniană „nisip închis”. Acestea sunt părți mici ale corpului, în diferite nuanțe de galben-roșiatic sau maro. Având în vedere că diverse tipuri de amfore campaniene au fost modelate din această țesătură - nu doar Dressel 2-4, ci și Dressel 1A, Dressel IB, Dressel 1C, Dressel 2-4 cu bază plată și amforele campaniene cu margine de migdală (Peacock Williams 1986, 87-88; Bezeczki 2010, 86-88, fig. 5) - morfologia lor generală este necunoscută. Nr. 4488 și 5574 au fost descoperite în resturile zidului prăbușit al așezării și, respectiv, în resturile lui Tl, indicând o perioadă de utilizare cândva în secolul I d.Hr. , posibil chiar și în partea sa ulterioară.

Nr. 5271 și 3421

Al 3-lea strat de locuire. Lamboglia 2/Dressel 6A, corp în formă de sac/pară cu carenație pe umăr și mâner rotund, culoare galben pal: 2,5Y-8/3 (Pl. 1/5271; E - macrofotografie)

Proveniența italicică a unei alte amfore de la Divici-Grad este sugerată atât de trăsăturile sale morfologice, cât și de materialul textil. Fragmentele fac parte din umăr, gât, corp și mâner. Umărul prezintă o carenație distinctă, corpul are formă de sac sau pară, iar mânerul este aproape rotund. Toate fragmentele au un aspect masiv foarte particular (grosimea peretelui în jur de 2-2,5 cm). Materialul textil este galben pal, relativ moale, omogen, cu multiple incluziuni maronii închise și albe. În ciuda absenței altor elemente distinctive, cum ar fi marginea sau știuca, fragmentele descrise mai sus ilustrează morfologia generală a amforelor de vin Lamboglia 2 și Dressel 6A. Cu excepția marginii, cele două forme sunt greu de distins, prin urmare, sunt în general discutate în cadrul aceluiași tip. Dressel 6A este considerată succesoarea tipului Lamboglia 2 din punct de vedere morfologic. Mai mult, cele două forme au fost produse - aproximativ în aceleași ateliere, pe coasta Adriaticii, între Aquileia și Brindisi, și au adesea țesături identice (Peacock-Williams 1986, Clasa 8, 98-101; Martin-Kilcher 1994/2, Augst 38, 428-429; Bezeczky *et al.* 2013, 114-120 - Lamboglia 2, Tipul 29, 120-123: corp în formă de sac și știucă mai scurtă - Dressel 6A, Tipul 30: corp în formă de pară și știucă mai lungă). Fragmentele de la Divici-Grad sunt acoperite la interior de un strat gros de culoare maro-roșiatică (5YR-4/4) care ar putea proveni din rășină, sugerând astfel că amfora transporta vin (vezi Bezeczky *et al.* 2013, 122: amforele Dressel 6A pot avea uneori un strat de rășină la interior). Materialul textil susține, de asemenea, identificarea amforei de la Divici-Grad cu tipurile Lamboglia 2 sau Dressel 6A. Un material similar a fost folosit pentru o amforă Dressel 6A găsită la Efes, de exemplu (material italic N: Bezeczky *et al.* 2013, 120-123: material destul de moale, neted, foarte fin, cu incluziuni roșii, albe și gri, mică, microfosile și puține margini de reacție). Producția amforei Lamboglia 2 a început la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr. După aproximativ un secol, se presupune că a fost înlocuită de Dressel 6A, a cărei cea mai veche apariție este datată de o amforă descoperită în zidul Cartaginei (43-15 î.Hr.). Două amfore de la Magdalensberg ștampilate în 38 d.Hr. marchează faza finală a circulației amforelor Dressel 6A (Bezeczky *et al.* 2013, 120). Având în vedere descoperirea fragmentelor discutate mai sus și a altor fragmente cu o țesătură foarte similară, dacă nu identică, în mare parte în ultimul strat de locuire de la Divici-Grad (cu excepția a două descoperiri), importul amforei în Divici-Grad poate fi plasat în jurul perioadei instalării celor mai vechi castre militare

din Porțile de Fier.

Nr. 1253

3 de locuire, amforă heracleiană din lut deschis la culoare, cu gât îngust, fund inelar și corp subțire, culoare galben-roșiatic: 7,5YR - 7/6 (Pl. 1/1253; F - macrofotografie)

În cele din urmă, cea mai tânără amforă din așezarea din epoca fierului târziu de la Divici-Grad a fost importată din Marea Neagră. Mai multe fragmente recuperate din al treilea strat de ocupare alcătuiesc fundul și corpul inferior al unei amfore mici și subțiri. Vasul stă pe un fund inelar înalt, destul de particular. O morfologie similară este ilustrată de familia de amfore din lut ușor, cu gât îngust, de producție heracleiană , care transportau vin, grupate anterior sub tipurile Selov AF. Fundul amforei de la Divici-Grad corespunde variantei A, datată în secolul I d.Hr. (Selov 1986: autorul înclina spre o proveniență sinopeană a acestor amfore). Mai recent, SY Vnukov a revizuit tipologia existentă și a făcut distincție în continuare între mai multe variante de tranziție. Fundul inelar al amforei de la Divici-Grad sugerează faza de tranziție dintre variantele Herakleia Pontica SIV A (=Selov A) și SIV B (=Selov B), care au suferit un proces progresiv de transformare a știucii într-un fund inelar, concomitent cu îngustarea acestuia din urmă (Vnukov 2017, 102-104, fig. 5.1.b.l2-SIV BJ). Forma este definită de S.Y. Vnukov ca o adaptare locală a amforelor pseudo-rhodiene sub influența amforelor cu fund plat, populare începând cu secolul I d.Hr. (Vnukov 2002, 412-415, fig. 7/6). Variantele SIV A și SIV B sunt datate din al doilea sfert al secolului I d.Hr. până în primul sfert al secolului al II -lea d.Hr. (Vnukov 2017, 114). Informațiile concordă cu contextul descoperirii amforei. La Divici-Grad, descoperită în al treilea și ultimul strat de locuire, s-a încheiat cu distrugerea zidurilor fortificației. Echipamentul militar conținut în resturi indică un conflict militar cândva la sfârșitul secolului I și începutul secolului al II -lea d.Hr. (Rustoiu 2007).

***

Descoperirile prezentate mai sus indică trei surse principale de vin importat în așezarea de la Divici- *Grad:* egeeană (Rodos), pontică (Heraclea Pontica) și italică (coasta Adriatică, Campania). Datele sunt insuficiente pentru estimarea volumului real de vin care sosește din fiecare centru de producție. Pe baza contextului, cea mai veche a fost cea rodiană. Importul de vin rodian la Divici-Grad corespunde, în general, distribuției regionale contemporane a amforelor rodiene, atestate frecvent la nord de Dunăre încă din secolul al III- lea î.Hr. (Glodariu 1973, 33-38; Opaiț 2013, 25-26).

La fel de popular a fost vinul transportat de amforele Dressel 2-4 din Campania. Dressel 2-4 italică a făcut parte dintr-o rețea extinsă de distribuție în Mediterana de Vest, Europa continentală și, într-o măsură mai mică, în Mediterana de Est (Bertoldi 2012, 101). În bazinul Dunării Mijlocii și Inferioare, amforele Dressel 2-4 au fost importate de-a lungul Dunării și al principalilor săi afluenți, Sava și Drava, precum și pe ruta chihlimbarului (Pl. II/2-3). Adesea, distincția dintre diferitele situri de producție este dificil de stabilit, dar analiza petrolologică a arătat existența a două grupe principale de țesături pentru amforele descoperite pe ruta chihlimbarului. În ambele cazuri, incluziunile vulcanice au indicat o sursă similară cu amfora de la Divici- *Grad,* și anume o origine italică sudică, centrală sau galică sudică (Bezeczky 1987, 4-5). De asemenea, s-a observat că distribuția amforelor Dressel 2-4 în bazinul Dunării Mijlocii este asociată cu siturile în care era staționată armata și urmărește fazele importante ale controlului militar roman asupra zonei, sugerând astfel o legătură între mecanismele de aprovizionare ale armatei și importul de vin (Bezeczky 1994a, 17; Egri 2007). Deschiderea rutei navigabile pe Sava după campania lui Augustus de la Siscia, în 35-33 î.Hr., și sosirea trupelor romane în Porțile de Fier la începutul secolului I d.Hr. trebuie să fi facilitat accesul la vinul italic și în Porțile de Fier. Cartografierea descoperirilor conturează ruta de distribuție a amforelor Dressel 2-4 către Porțile de Fier de pe râul Sava, inițial până la confluența sa cu Dunărea, la Singidunum (Pl. 11/2). Abia începând cu Flavienii, distribuția tipului Dressel 2-4 mai în aval, în Porțile de Fier și în valea inferioară a Dunării, este evidentă (Pl. II/3). În această perioadă, legătura puternică cu înaintarea militară în teritoriu este demonstrată de prezența amforelor în principal în siturile militare (Bjelajac 1996, Tipul IV, 25-28; Egri 2007, 47, fig. 4a).

Amforele adriatice Lamboglia 2 - Dressel 6A au făcut, de asemenea, parte a unei vaste rețele de distribuție în estul, dar mai ales în vestul Mediteranei, în special pe coasta Adriaticii (Bezeczky *et al.* 2013, 117 - Lamboglia 2, 122 - Dressel 6A). Stabilirea decisivă a controlului roman asupra Pannoniei, în special la est de ruta Chihlimbarului, în timpul domniei lui Claudius a avut loc mult după înlocuirea amforei Lamboglia 2 cu tipul Dressel 6A și corespunde în mare măsură fazei finale a distribuției amforei Dressel 6A, explicând astfel absența amforei Lamboglia 2 și prezența singulară a amforei Dressel 6A (la vila romană de la Balăca) la nord de râul Drava. Din aceleași motive, acestea trebuie să lipsească din siturile militare romane de la Porțile de Fier. Prezența lor nu este însă mult mai numeroasă în Panonia de Sud, unde siturile descoperite se aliniază pe văile Savei și Dravei (Bezeczky 1994a, 22-34; Bezeczky 1994b, 156, fig. 1; Egri 2007, 45, fig. 2). În general, se observă aceeași legătură cu siturile militare (Egri 2007, 45, fig. 2). Siturile descoperite cele mai apropiate de Divici-Grad se află la Gomolava și Sirmium, pe râul Sava, care trebuie să fie

și ruta de intrare urmată de amfora din Divici-Grad (Pl. III/2).

Din cealaltă direcție, Dunărea a jucat un rol primordial în importul amforelor pontice. Distribuția amforelor din lut ușor, cu gât îngust, de tip Selov AF, s-a concentrat în principal pe zona pontică nordică, dar au ajuns într-o măsură semnificativă în jurul acestui nucleu. Variantele SIV A și SIV B sunt contemporane cu o extindere considerabilă și o popularitate crescută a amforelor heracleiene din lut ușor, comparativ cu tipul Sill anterior, incluzând acum așezările dacice din sudul și estul Carpaților. Pe valea Dunării, acestea sunt înregistrate la mai multe castre militare din sectorul inferior (DYCZEK 2001, 215; VNUKOV 2017, 113-114, fig. 5/3). Mai multe amfore au fost descoperite într-o groapă săpată în *principia* Novae , pe Dunărea de Jos, cu un *terminus ante quern* în anul 79 d.Hr. (DYCZEK 2001, 220). Descoperirile de la Porțile de Fier și mai la vest, la Singidunum și Viminacium, sunt grupate sub tipul XIX al lui L. Bjelajac (BJELAJAC 1996, Tipul XIX, 65-67). Ea datează amforele găsite la Singidunum, Viminacium, Transdierna/Tekija, Diana/Karatas și Pontes/Kostol în secolul al II-lea d.Hr. sau mai târziu (Pontes) (BJELAJAC 1996, 65-67). Majoritatea descoperirilor au un gât lung și îngust cu mânerele atașate la o oarecare distanță de margine, care amintesc de variantele Selov A și B (BJELAJAC 1996, 66-67, fig. XXII, Kat. nr. 116 - Viminacium, 117 - Transdierna, 118 - Pontes, 122 - Diana; variantei A anterioare i-ar putea aparține Kat. nr. 119 - Pontes, 120 - Transdierna și 121 - Taliata, având în vedere că deja începând cu varianta B marginea simplă dezvoltă o margine interioară proeminentă) (SELOV 1986, 395-397, fig. 1; VNUKOV 2017, 102-104, 114, fig. 5.1.b.l2-SIVB ( ). În total, șase amfore de acest tip sunt menționate la Transdierna/Tekija (CERMANOVIC-KUZMANOVIC-JOVANOVIC 2004, 157, Tip V/9, Kat. 21, 22 - totuși doar unul a fost găsit în castrul militar mai recent). Legătura cu siturile militare este evidentă și verifică influența structurilor militare romane și a locurilor lor auxiliare de aprovizionare asupra consumului de vin de la Divici- *Grad* (pl. IV, C), deja prezisă de rezultatele studiului lui M. Egri, care a ilustrat impactul sistemului de aprovizionare al armatei, ca principal consumator pe piață, asupra modelului regional al cererii de produse mediteraneene (EGRI 2007).

Locuitorii din Divici- *Grad* par să fi avut un interes deosebit pentru vin, dar nu există date care să sugereze că l-au împărțit în jurul așezării, cum ar fi în cazul *davae-urilor* de la sud și est de Carpați. Dacă se ia în considerare perioada lungă de timp în care acestea au fost importate, numărul de amfore nu este foarte important. Cele două zone pur și simplu nu sunt comparabile atât cantitativ, cât și din punctul de vedere al proceselor pe care le implica importul de vin. În sudul și estul Carpaților, un adevărat succes al vinului egeean și pontic pare să fi catalizat o producție locală de vin, atestată de imitația locală a amforelor rodiene și koane. În opinia lui A. Opaiț, populația locală cultiva chiar și soiurile de struguri egeene pentru vin produs local, vândut ulterior în amfore care emulau, dar nu copiau, originalele egeene. Alături de aceasta, imitarea altor obiecte ale *simpozioanelor grecești,* în special a cupelor deliene și a kantaroilor, sugerează mai mult decât un schimb de bunuri, ci și o influență asupra modului local de consum al vinului (OPAIȚ 2013). În cazul localității Divici- *Grad,* producția locală nu este atestată, dar descoperirea unei mici cantități de kantaroi din Carpații Orientali, mult mai mici decât cele de tip scordisc, și a mai multor vase romane din bronz destinate inițial preparării și consumului de vin (cățărătoare, polonic) ar putea sugera un transfer similar, la o scară mai mică, poate chiar concentrat asupra elitei, de idei odată cu vinul conținut de amfore.

Referințe

BERCIU 1939 — Berciu, D., *Arheologia preistorică a Olteniei,* Craiova.

BERTOLDI 2012 — Bertoldi, T., *Ghid al amforelor romane din epoca imperială: forme, amestecuri și distribuție,* Roma.

BEZECZKY 1987 — Bezeczky, T., *Amfore romane de pe Ruta Chihlimbarului din Pannonia de Vest.,* BAR International Series 386, Oxford.

BEZECZKY 1994a — Bezeczky, T., *Amphorenfunde vom Magdalensberg und aus Pannonien, Ein Vergleich,* AFGN, 12.

BEZECZKY 1994b — Bezeczky, T,, Roman amphore trade in Pannonia, IN: Hajnóczi, G. (ed.), *Pannonia and the Roman Empire: Proceedings of the International Conference „Pannonia and the Roman Empire", Hungarian Academy and Austrian Cultural Institute (Roma, 13-16 January 1994). Yearbook of the Hungarian Academy,* Rome, Hungarian

BEZECZKY 2010 — Bezeczky, T., Vinul italian în estul Mediteranei. Amfore din Etruria, Latium și Campania din secolul al IV-lea î.Hr. până în secolul I d.Hr. Cazul amforelor efesiene, *Bollettino di Archeologia on line,* I, *Număr special pentru al XVII -lea Congres Internațional de Arheologie Clasică, Roma 22-26 septembrie 2008,* 82-92.

BEZECZKY *ŞI COLAB.*, 2013
Bezeczky, T.-Scherrer, P.-Sauer, R., *Amfore şi producţia de amfore la Efes,* Viena.

BJELAJAC 1996
Bjelajac, L., *Amforele Bazinului Dunării din Moesia Superioară,* Belgrad.

CERMANOVIC-KUZMANOVIC -Jovanovic
Cermanovic-Kuzmanovic, A.-Jovanovic, A., *Caiete tehnice ale Porţilor de Fier,* Monografii, 4, Belgrad.

Drăgan, A., Ceramică pictată din aşezarea din epoca fierului târziu de la Divici-Grad, România. O perspectivă asupra distribuţiei şi interacţiunii sale în cadrul Porţilor de Fier ale Dunării, *ActaMP,* 35, 111-122.

Drăgan, A., Cronologia ceramicii pictate târzii de Est La Tène la Divici-Grad în Porţile de Fier ale Dunării, IN: Berecki, S. (ed.), *Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic. Actele Colocviului Internaţional de la Târgu Mureş, 8-10 octombrie 2015,* BMM sa, XII, Cluj-Napoca, 279-292.

Dyczek, P., *Amfore romane din secolele I - III d.Hr. descoperite pe Dunărea de Jos. Tipologie,* Varşovia.

Egri, M., Utilizarea amforelor pentru interpretarea modelelor de consum, IN: Croxford, B.-Ray, N.-Roth, R.-White, N. (eds.), *Trac 2006: Proceedings of the XVIth annual theoretical archaeology conference, Cambridge 2006,* Oxford, 43-58.

Glodariu, L, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană,* Bucureşti.

Gumă, M.-Luca, S. A.-Săcărin, C., Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1985-1987, *Banatica,* 9,199-238.

Gumă, M.-Rustoiu, A.-Săcărin, C., Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1988-1994. Principalele rezultate, *Cercetări arheologice în aria nord-tracă,* I, Bucureşti, 401-426.

Gumă, M.-Rustoiu, A.-Săcărin, C., Şantierul arheologic Divici. Cercetările din anii 1995-1996. Raport preliminar, *Cercetări arheologice în aria nord-tracă,* II, Bucureşti, 373-397.

Martin-Kilcher, S., *Amforele romane din Äugst şi Kaiseraugst. O contribuţie la comerţul şi istoria culturală romană 2: Amforele pentru vin, sos de peşte şi fructe tropicale (Grupurile 2-24) şi evaluare generală. Cercetare. Äugst* 7/2, 3: *Identificări arheologice şi ştiinţifice ale lutului şi catalog şi plăci (Grupurile 2-24),* FA, 7/3.

Monachov, SJ, Rhodian Amphos: Developments in Form and Measurements, IN: Stolba, VF-Hannestad, L. (eds.), *Cronologii ale zonei Mării Negre în perioada c. 400 -100 î.Hr.* Black Sea Studies, 3, Aarhus, 69-96.

Opaiţ, A., Producţia şi consumul de vin în ţinuturile dintre Carpaţi şi Marea Neagră (secolele II a.Chr.-III p.Chr.): unele consideraţii, *SCIVA,* 64,1-2, 21-65. Opaiţ, A., Defining more Roman amphora types from the Athenian Agora too much history, too little typology, *Rei Cretariae Romanae Fautores Acta,* 43,43-54. Peacock, D. P. S.-Williams, D. E, *Amphorae and the Roman Economy,* London.

Rustoiu, A., Dacia şi Italia în sec. I a.Chr. Comerţul cu vase de bronz în perioada republicană târzie (Studiu preliminar), IN: Cosma, C.-Rustoiu, A. (eds.), *Comerţ şi civilizaţie. Transilvania în contextul schimburilor comerciale şi culturale în Antichitate / Trade and civilization. Transylvania in the frame of trade and cultural exchanges in Antiquity,* Cluj-Napoca, 53-117.

Rustoiu, A., în legătură cu datarea fortificării dacice a Divicilor (jud. Caraş-Severin), *EphemNap,* 2006-2007, 16-17, 17-30.

Rustoiu, A.-Ferencz, IV-Drăgan, A., Aşezări dacice în sudul Banatului în epoca Regatului Dacic, IN: Zanoci, A.-Sîrbu, V.-Băţ M. (eds.), *Fortificaţii din epoca fierului pe spaţiul Tisa-Nistru,* Chişinău-Brazila, 1878.

Selov, D. B „ Amforele de lut limpede din primele secole ale erei noastre în Marea Neagră, IN: Empereur, J.-Y.-Garlan, Y. (ed.), *Cercetări asupra amforelor greceşti* .

VNUKOV 2002 Vnukov, SY, Tipuri de amfore pan-romane produse în regiunea Mării Negre, IN: Eiring, J.-Lund, J. (eds.), *Amfore de transport și comerț în Mediterana de Est. Actele Colocviului Internațional de la Institutul Danez din Atena, 26-29 septembrie,* Monografii ale Institutului Danez din Atena, 5, Atena, 407-415.

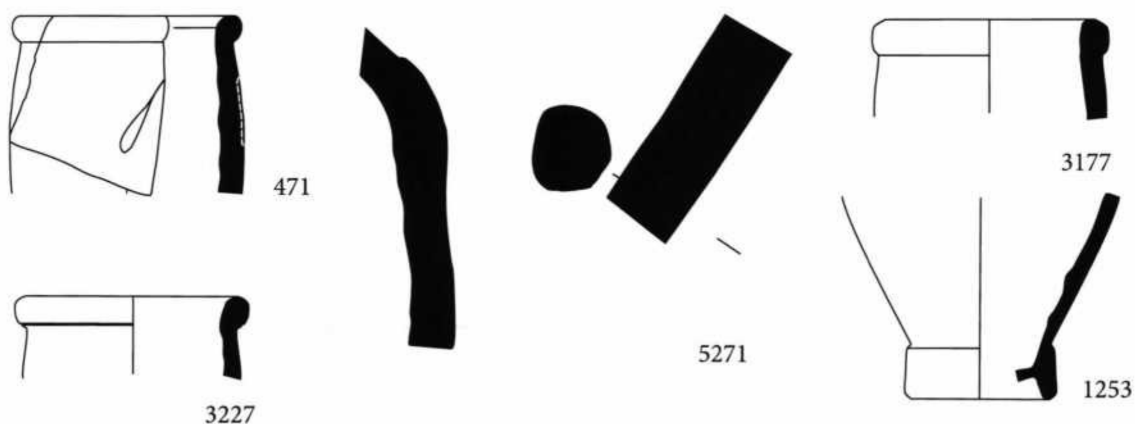
VNUKOV 2017 Vnukov, S. Y, Comerțul internațional în regiunea Mării Negre și formarea pieței pontice din secolul I î.Hr. până în secolul al III-lea d.Hr., IN: Kozlovskaya, V. (ed.), *Marea Neagră de Nord în antichitate. Rețele, conectivitate și interacțiuni culturale,* Cambridge, 100-138.

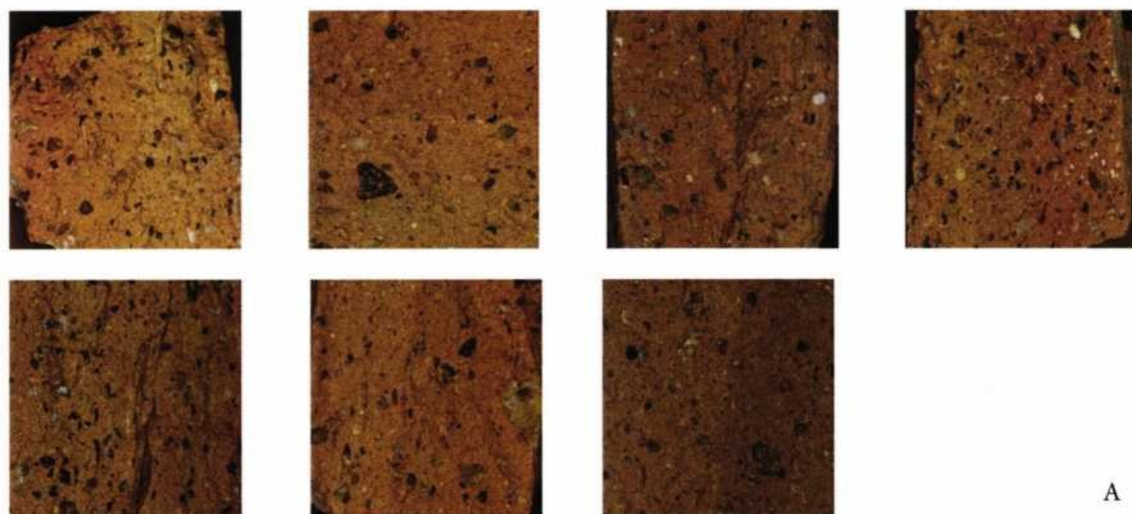
Lista plăcilor

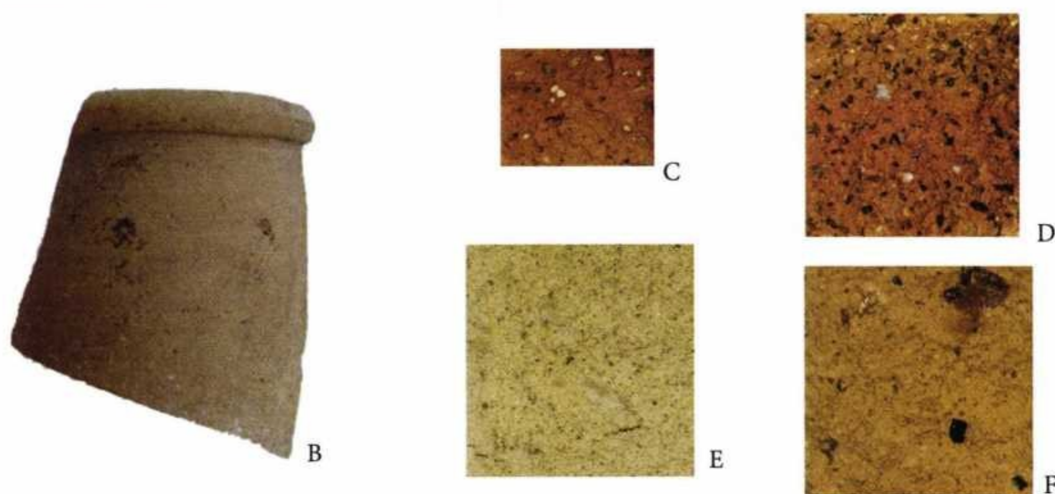
Pl. I. 471. Amforă rodiană de la Divici-Grad, primul nivel de locuire, roz; 3227. Amforă Dressel 2-4 de la Divici-Grad, Cll, zona centrală, galben-roșiatic 5YR - 6/8; 5271. Amforă/amfore Lamboglia 2/Dressel 6A de la Divici-Grad, galben pal 2,5 Y-8/3; 3177. Amforă Dressel 2-4 de la Divici- *Grad,* Cl, zona sudică, galben-roșiatic 5YR - 6/6; 1253. Amforă heracleiană cu gât îngust din lut deschis la culoare de la Divici-Grad, al 3-lea nivel de locuire, galben-roșiatic 7,5YR - 7/6; A. Macrofotografii ale diferitelor țesături campaniene „nisip negru" de la Divici-Grad (Fotografii: C. Suteu); B. Fotografie a amforei rodiene de la Divici-Grad (Foto: A. Dragan); C. Macrofotografie a amforei Dressel 2-4 nr. 3227 de la Divici-Grad (Foto: C. Suteu); D. Macrofotografie a amforei Dressel 2-4 nr. 3177 de la Divici-Grad (Foto: C. Suteu); E. Macrofotografie a amforei/amforelor Lamboglia 2/Dressel 6A nr. 5271 de la Divici-Grad (Foto: C. Suteu); F. Macrofotografie a amforei heracleiene cu gât îngust din lut ușor. 1263 de la Divici-Grad (Foto: C. Suteu).

Pl. II. 1. Planul săpăturilor arheologice de la Divici-Grad (după GUMA *ET AL.* 1995); 2. Distribuția amforelor Dressel 2-4 în bazinele Dunării Mijlocii și Inferioare înainte de Flavieni (după EGRI 2007); C. Distribuția amforelor Dressel 2-4 în bazinele Dunării Mijlocii și Inferioare înainte de Flavieni (după EGRI 2007).

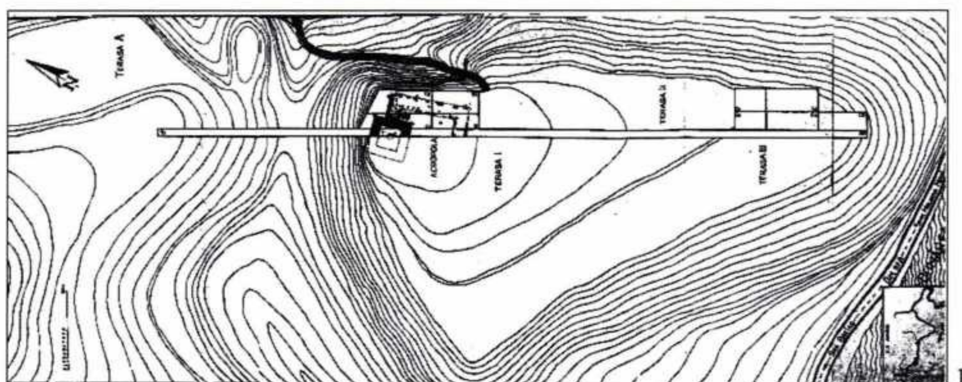
Pl. III. 1. Siturile și sistemul rutier din Porțile de Fier în epoca romană: conform Atlasului Digital al Imperiului Roman - http://dare.ht.lu.se ; 2. Distribuția amforelor Dressel 6A în bazinele Dunării Mijlocii și Inferioare (după EGRI 2007); 3. Distribuția amforelor Selov AF în bazinele Dunării Mijlocii și Inferioare (după BJELAJAC 1996 și DYCZEK 2001).

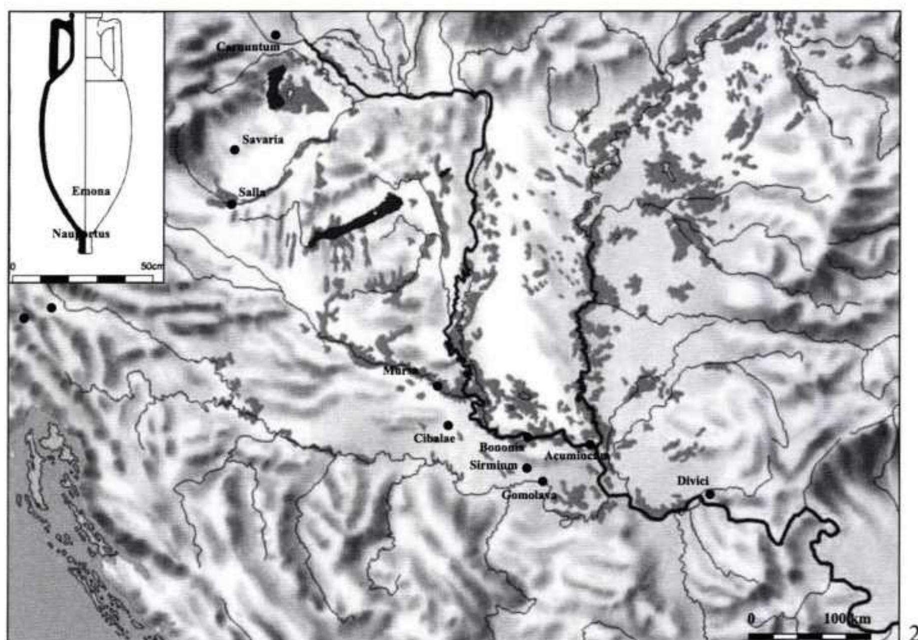

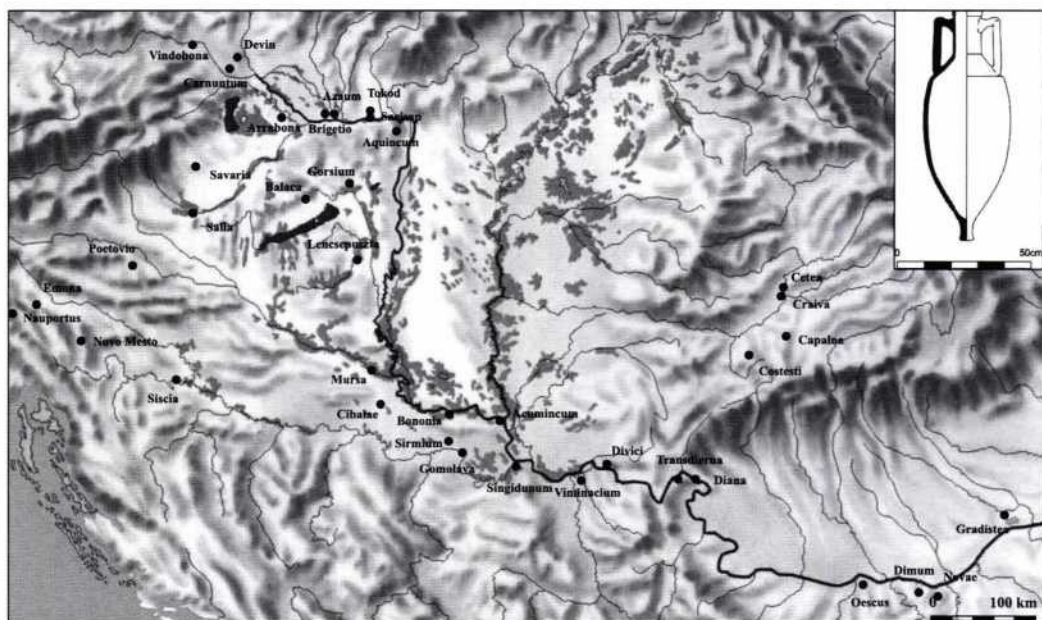

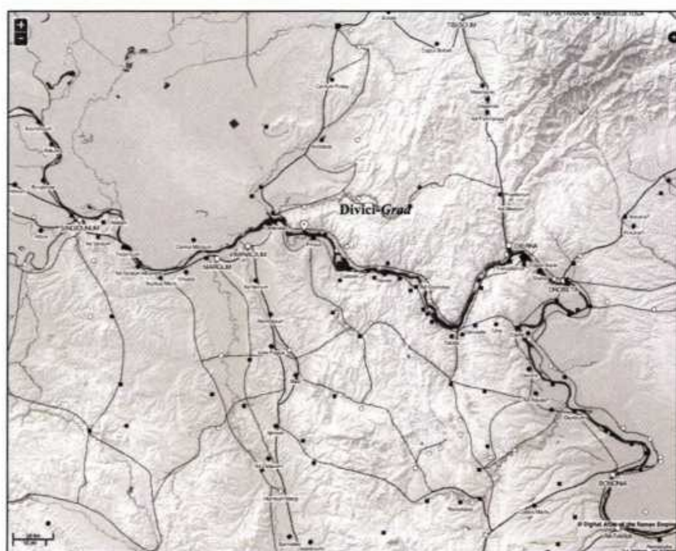
Planșa I. Gradul Divici. 471. Amforă rodiană; 3227. Amforă Dressel 2-4; 5271. Amforă/amfore Lamboglia 2/Dressel 6A ; 3177. Amforă Dressel 2-4; 1253. Amforă heracleiană; A. Macrofotografii ale diferitelor țesături campaniene „nisip negru”; B. Amforă rodiană; C. Macrofotografie a amforei 3227; D. Macrofotografie a amforei 3177; E. Macrofotografie a amforei/amforelor 5271; F. Macrofotografie a amforei 1263.

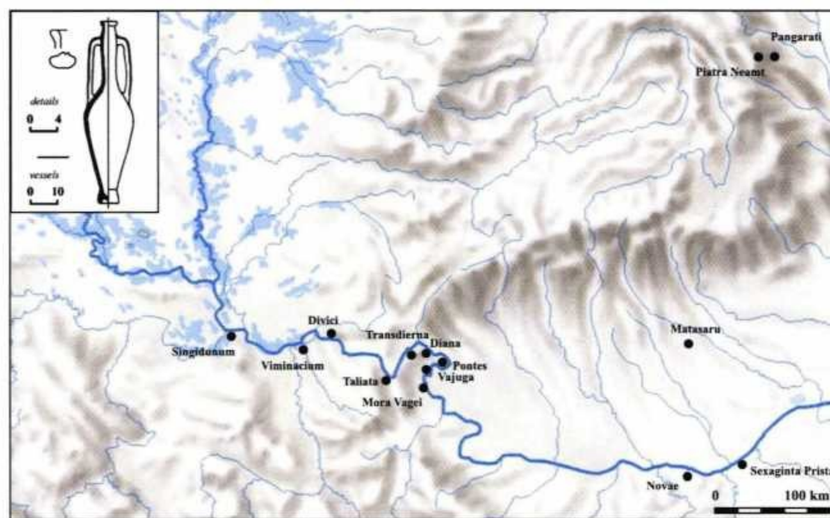

Planșa II. 1. Planul săpăturilor arheologice de la Divici-Grad (după GUMA *ȘI COLAB.* 1995); 2. Distribuția amforelor Dressel 2-4 în bazinele Dunării Mijlocii și Inferioare înainte de Flavieni (după EGRI 2007); C. Distribuția amforelor Dressel 2-4 în bazinele Dunării Mijlocii și Inferioare înainte de Flavieni (după EGRI 2007).

Planșa III. 1. Siturile și sistemul rutier din zona Porților de Fier în epoca romană: după Atlasul Digital al Imperiului Roman - http://dare.ht.lu.se ; 2. Distribuția amforelor Dressel 6A în bazinele Dunării Mijlocie și Inferioare (după EGRI 2007);
3. Distribuția amforelor Selov AF în bazinele Dunării Mijlocie și Inferioare (după BJELAJAC 1996 și DYCZEK 2001).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

LA TÈNE UTILAJE AGRICOLE ÎN REGIUNEA VOJVODINA , SERBIA: TRADIȚIE ȘI INOVAȚIE*

Marija LIUSTINA
Departamentul de Arheologie, Facultatea de Filosofie,
Universitatea din Belgrad, Belgrad, Serbia
mljustin@f.bg.ac.rs

Teodora RADlSlC
Laboratorul de Bioarheologie, Departamentul de Arheologie,
Facultatea de Filosofie, Universitatea din Belgrad, Belgrad, Serbia
teodora.radisic@f.bg.ac.rs

Cuvinte cheie: agricultură, ard, topor, sapă, perioada La Tène, fiare de plug, seceră, coasă, unelte, Voivodina

Cercetarea activităților economice ale comunităților din trecut oferă o parte necesară de cunoștințe pentru înțelegerea stilului lor de viață, a organizării sociale și a schimbărilor din cadrul societăților. Printre diversele activități, agricultura a fost de o importanță supremă, asigurând hrană pentru subzistență. Plantele sunt omniprezente în mediile locuite de oameni. După zeci de mii de ani de interacțiune strânsă, plantele și oamenii au ajuns să se bazeze unii pe alții pentru supraviețuirea și succesul lor reproductiv. Prin procesul de furnizare a habitatelor și condițiilor de care au nevoie plantele pentru a supraviețui și a prospera, oamenii și-au sporit în același timp rezerva de hrană. O gamă largă de ustensile a fost utilizată în acest proces. Mărturii ale schimbărilor semnificative în forma și materialul de fabricație a acestora provin din preistoria ulterioară. Populațiile din La Tène au fost moștenitoare ale mai multor milenii de tehnici de procesare a alimentelor. Așa cum a concluzionat frumos D. THURMOND (2006,4), procesarea alimentelor este, de fapt, impulsul pentru însăși civilizația umană.

Studiul nostru se concentrează pe analiza uneltelor agricole din La Tène, regiunea sudică a câmpiei Panonice, modelată de cursurile marilor râuri Dunărea, Save, Tisa, Begej și Tamis (Fig. 1).

Modalitățile de gestionare a resurselor vitale scot la iveală activitățile cotidiene, precum și relațiile cu mediul, tehnologia utilizată, organizarea producției, diviziunea muncii, comerțul și schimbul, relațiile socio-politice. Deși este una dintre principalele activități economice, agricultura nu a fost principalul domeniu de interes al cercetătorilor din sudul Pannoniei din La Tène. Prin urmare, a fost tratată doar lateral. Cu toate acestea, se consideră că agricultura a înflorit în La Tène târziu. Există diferiți indicatori arheologici și bioarheologici ai acesteia. Aceștia nu sunt numeroși și diferă ca și calitate, dar oferă mărturii unice pe baza cărora se pot formula presupuneri.

Această lucrare este rezultatul Proiectului Societate, Cultură și Comunicații în Balcani în proto- și istoria timpurie (ON 177012) și al Proiectului Bioarheologia Europei Antice - oameni, animale și plante în preistoria Serbiei (III 47001), finanțat de Ministerul Educației, Științei și Dezvoltării Tehnologice al Republicii Serbia.

Conectivitatea Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2018, p. 227-238

conceput (MUXAJJIOBUTI 2012, 35). Unul dintre pionierii sârbi ai cercetării La Tène, J. TODOROVIC (1974, 120) a considerat că inovații precum ardurile de fier și râșnițele rotative erau esențiale pentru o productivitate mai mare . B. JOVANOVIC (1987, 846) a adăugat apariția unei varietăți de unelte concepute pentru agricultură și meșteșuguri. De asemenea, el a corelat producția dezvoltată de ceramică cu abundența produselor agricole care necesitau depozitare . Numeroase obiecte pentru depozitarea cerealelor (JOVANOVIC 2011, 131), precum și un număr mare de ustensile din fier pentru cultivarea terenurilor în interiorul așezărilor (POPOVIC 1992, 106) au fost considerate indicatori ai agriculturii dezvoltate.

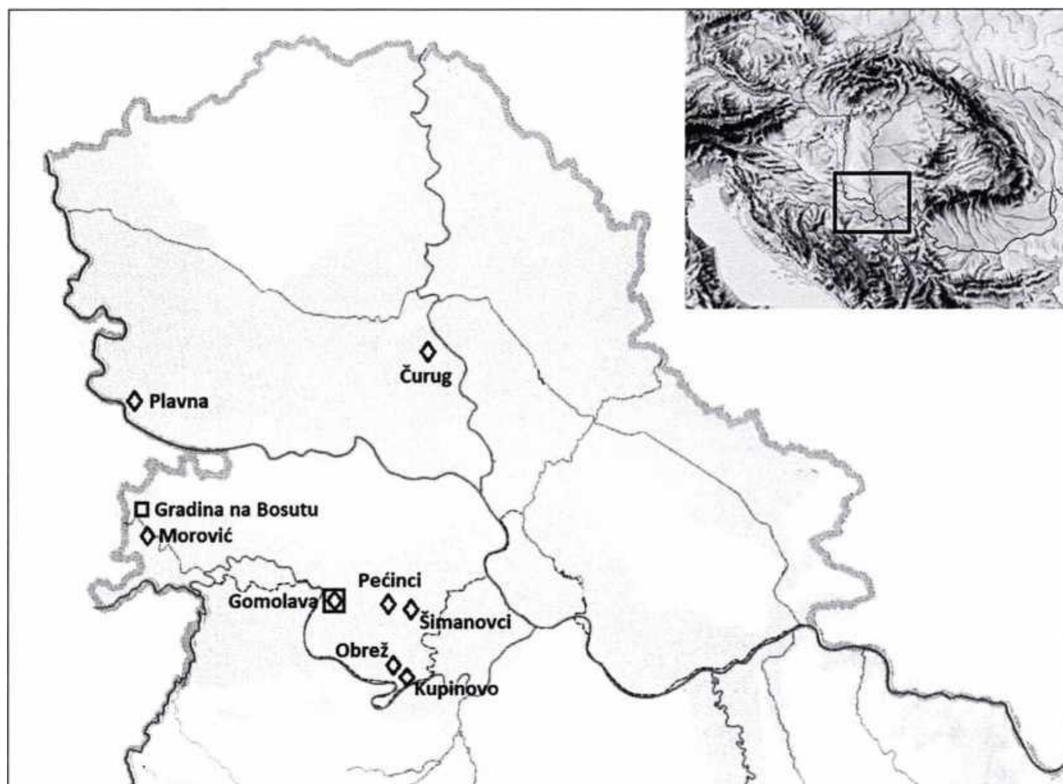

Fig. 1. Harta Vbjvodinei cu siturile menționate în text. 0 Situri din perioada La Tène; □ Situri din perioada Hallstatt.

Este important de observat că niciun aspect din grupul de indicatori menționați ai intensificării agriculturii în La Tène târzie nu a fost abordat sistematic. Cunoștințele noastre despre speciile plantate, uneltele folosite pentru aratul și recoltarea terenurilor, modalitățile de prelucrare a culturilor și depozitarea acestora sunt în prezent foarte limitate și insuficiente pentru a trage o concluzie generală. Cercetarea uneltelor agricole va reprezenta un pas către o mai bună înțelegere a agriculturii antice. Interesul pentru uneltele agricole preromane nu a fost mare, astfel încât cantitatea de cunoștințe despre acestea se reduce la ceea ce se știe despre obiectele din fier, în timp ce ustensilele din os și coarne de cerb au rămas inaccesibile studiului științific. Motivul lipsei de date despre uneltele din os și coarne de cerb, precum și al informațiilor insuficiente despre ustensilele din fier, ar trebui căutat în natura materialului, care nu poate fi determinat cronologic și cultural, decât dacă provine din contexte arheologice clare.

Până în prezent, nu a existat o publicație cuprinzătoare despre uneltele din perioada La Tène, spre deosebire de publicațiile despre uneltele de fier din antichitate (HonoBHTi 1988) și din Evul Mediu (MAHOJJIOBM'R-HMKOJiH'ii 2010). Un număr semnificativ de informații despre descoperirile publicate de unelte agricole din La Tène sunt colectate de V. Mihajlovic (MHXAJJIOBITB 2012). Cu toate acestea, publicațiile lipsesc adesea informații despre dimensiuni, context arheologic, cadre cronologice. Informațiile despre aspectul fizic și funcția obiectelor pot fi contradictorii, ilustrațiile pot fi legate insuficient sau incorect, iar uneori interpretarea obiectului se bazează exclusiv pe descriere, fără ilustrație ca suport. Cele mai frecvente concluzii generale se reduc la observațiile că uneltele sunt legate în mare parte de situri de așezare și rareori de necropole (JOVANOVIC 1987, 829, 832; POPOVIC 1992, 101, 106). Informațiile despre numărul de unelte agricole variază semnificativ: P. POPOVIC (1992, 106) a afirmat că Gomolava și alte câteva situri aveau

a produs numeroase unelte din fier pentru cultivarea pământului, în timp ce B. Jovanovic și M. Jovanovic (JOVANOVIC-JOVANOVIC 1988, 99) au subliniat lipsa frapantă a uneltelor agricole.

Prin urmare, primul obiectiv al studiului nostru a fost completarea datelor existente din publicații despre caracteristicile de bază ale uneltelor, stabilirea unor criterii clare pentru atribuirea tipologică și propunerea funcției uneltelor analizate, pe baza caracteristicilor formale. Un alt obiectiv important a fost urmărirea frecvenței de apariție a anumitor tipuri de unelte și, ulterior, recunoașterea noilor forme caracteristice epocii, alături de formele tradiționale.

Unelte agricole - Observații generale

Uneltele agricole pot fi împărțite în două grupe. Prima grupă cuprinde uneltele pentru prelucrarea solului, care pot implica o succesiune de operațiuni, cum ar fi procedura prin care suprafața solului este sfărâmată, granulată și răsturnată, inclusiv îndepărtarea buruienilor, procedura de spargere a bulgărilor și a crustelor superficiale și practica

prin care solul de la suprafață este granulat și netezit în continuare în pregătirea pentru plantare. Uneltele de recoltare aparțin celei de-a doua grupe.

Deja în perioada târzie a secolului al Tène, uneltele agricole capătă forme ușor de recunoscut chiar și astăzi. Acest proces este exprimat în special în perioada romană și în Evul Mediu. Din acest motiv, va fi oferită o prezentare generală a tipurilor de bază de unelte agricole și a funcțiilor lor presupuse, bazată pe analogii moderne, caracteristici formale, opere de arte vizuale și surse istorice.

Uneltele pentru prelucrarea manuală a solului cuprind astăzi sape, sape cu graifă, sape și târnăcoape - ustensile pentru care în perioada romană se folosea același termen *„sarculum”* (flonoBHH 1988, 36, 39, 53), spre deosebire de limba sârbă contemporană, care are un tezaur mult mai bogat. Deși sunt folosite în același scop, variațiile de formă indică utilizarea lor pentru diferite activități specializate. Există încă posibilitatea de a utiliza un tip de unealtă pentru sarcini diferite. Sapele sunt folosite pentru sfărâmarea suprafeței solului, granularea și inversarea acestuia, dar și în cariere și mine. Sapele se caracterizează prin partea de fier ușor arcuită, cu un soclu pentru un mâner de lemn, așezat într-un unghi față de lamă (KIPFER 2007, 146; MAHOJJIOBHTI-HUKOJIMTI 2010, 39). Sapele de câmp sunt folosite pentru defrișare. În regiunile muntoase, sapele de câmp înlocuiesc uneltele de arat (HonOBHH 1988, 36). Există diferențe în ceea ce privește lungimea și forma lamei în funcție de tipul de sol. Sapele mai ușoare pot fi folosite pentru prășit, în timp ce cele mai grele, cu lama mai îngustă, sunt folosite pentru sfărâmarea solului mai dur; sapele corespund, în general, sapelor în sens funcțional (MAHOJJiOBPiTi-Hi-iKOJinTi 2010, 30). Sapa este o unealtă cu un mâner lung de lemn fixat în mijlocul unei bare metalice curbate, cu un vârf ascuțit sau o lamă de tip topor pe o parte și o sapă pe cealaltă. Se folosește pentru sfărâmarea adâncă a suprafeței solului și a bulgărilor mai mari, îndepărtarea pietrelor și pietricelelor, rădăcinilor și buștenilor, dar și pentru săparea de șanțuri, în cariere și mine (MAHOJJiOBffli-HnKOJnni 2010, 57).

Pe lângă uneltele pentru aratul manual, se folosesc plugul și ardul. Ardul este un plug ușor antic, cu o lamă simplă, folosit pentru a zgâria suprafața solului, mai degrabă decât pentru a întoarce brazdele. Era tras de animale sau oameni și săpa pământul, dar nu răsturna solul. Cu acest tip de plug, de obicei era necesară aratul încrucișat, cu o a doua arătură perpendiculară pe prima (KIPFER 2007,15). Ardurile sunt fabricate din lemn, în timp ce părțile sale metalice sunt fiarele de plug, țărușul și lanțurile pentru scândura de comantă (MAHOJJiOBMTi-HnKOJnni 2010,106). Fiarele de plug (latină: *vomer)* pot avea diferite forme (MAHOJJiOBHii-HKKOJimi 2010,110-113; HOIIOBHTI 1988, 99). Racleta ovală sau trapezoidală (latină: *rallum)* este folosită pentru curățarea fiarelor de sol (HonoBini 1988,107).

Al doilea grup de unelte agricole cuprinde uneltele de recoltat. Limba latină folosește termenul comun * *falces** pentru acestea, dar funcțiile lor diferă, iar fiecare unealtă este adaptată pentru activități specifice (nonoBHH 1988, 76). Este important de observat că acestea și-au căpătat formele, nu prea diferite de cele din zilele noastre, în perioada antică. Funcția lor a rămas aceeași. Secera (latim/a/x *messoria)* este o unealtă cu o lamă curbată, în formă de semilună, care poate fi zimțată sau dreaptă și ascuțită, și un mâner scurt. Utilizarea sa este la recoltare și tăierea plantelor. Deși și coasa are o lamă curbată, modul de lucru cu ea este diferit . Când se folosește secera, tulpina plantei ținută cu mâna stângă este tăiată cu mâna dreaptă mișcându-se spre corp, în timp ce la cosit corpul este răsucit spre dreapta, lama prinde iarba foarte aproape de sol și este balansată constant spre stânga într-un arc lung (HonoBHH 1988, 82). Forma coasei (latină: *falx faenaria),* la fel ca și a secerei, a rămas aproape neschimbată de-a lungul veacurilor. Coasa constă dintr-o lamă lungă, ușor curbată, în unghi drept față de un mâner lung de lemn. Se folosește pentru cosirea ierbii și nu a cerealelor (MAHOJJiOBHii-HHKOJimi 2010, 98). Al treilea tip de unelte din acest grup este scoarța (latină: ***falx arboraria),*** folosită pentru tăierea sau tăierea crengilor sau a altei vegetații, cel mai frecvent în viticultură și curățarea terenurilor (MAHOJJiOBMH-HHKOJnm 2010, 71). Are o lamă în formă de seceră cu o muchie interioară ascuțită și o parte pentru un mâner de lemn în formă de spin sau soclu.

Utilajele agricole La Tene în Voivodina

A fost analizat un set de 22 de unelte agricole din fier din perioada La Tene, descoperite în Voivodina (Fig. 1). Contextele lor arheologice pot fi așezări și morminte, dar o parte dintre ele sunt descoperiri întâmplătoare.

Primul grup cuprinde unelte de cultivat, nu prea numeroase. Până în prezent au fost găsite doar două piese care pot fi legate de acest tip de activități. Unul dintre unelte, provenit din situl Curug-Stari ***Vinogradi*** (Fig. 2), are o parte de lucru trapezoidală, o parte frontală rotunjită care se termină cu o pană și un soclu cilindric pentru mâner. Deși contextul său arheologic a rămas nepublicat, se așteaptă să fi fost din La Tene târziu [19]. Celălalt a fost găsit în Obrez- ***Beletinci*** (Fig. 3). Are un soclu lung și deschis și o parte de lucru ovală. A fost definit ca parte a unui ard (TODOROVIC 1968, 152,

---

19 Pe lângă clasificările lui J. REITINGER (1966) și V. CHALLET (1992), cea mai detaliată clasificare a curelelor din bronz, împreună cu curelele din fier și bimetale, a fost propusă de J. Bujna în ceea ce privește forma segmentelor și modul în care acestea sunt conectate, cu o analiză a formelor cataramelor și pandantivelor. O serie de grupuri de bază sunt clasificate în continuare în numeroase tipuri cu variante, fiecare tip având o analiză cronologică detaliată (BUJNA 2011).

pl. XLIX/13; TASIC 1992, 126, pl. XXXIII/105). Caracteristicile formale ale uneltei de la Curug-Starz *Vinogradi* îl leagă de grupul de unelte recunoscute ca sape sau sape de pământ. Deși teritoriul adiacent nu a relevat analogii directe, o descoperire de grup fără context arheologic de la Osanica- *Vranj* , pe malul drept al Dunării, lângă Pozarevac (STOJIC-JACANOVIC 2008, 452), a oferit o unealtă foarte asemănătoare cu cea de la Curug-Stan *Vinogradi.* V. Mihajlovic (MHXAJJIOBMTI 2012, 31) a definit-o ca o sapă de larve. Unelte mai asemănătoare cu descoperirea de la Osanica- *Vranj* decât cu cea de la Curug-Stan *Vinogradi* provin din tezaure mai mult sau mai puțin contemporane din interiorul Mării Adriatice de Est. Acestea au fost determinate funcțional ca tesle (MARIC 1979, 37; MILOSEVIC 1986, 98-108), sape de larve (MARIC 1979, 37) sau sape (MARIC 1962, 65). Piesa de la *Obrei-Beletinci* poate fi definită ca un plug sau o răzuitoare. Ustensilele de aceeași formă din perioada romană sunt interpretate și ca răzuitoare, lopeți mici pentru curățarea terenului (IIonoBnh 1988, 107). Având în vedere lungimea uneltei (215 mm), aceasta poate fi definită mai degrabă ca fiare de plug. Există mai multe tipuri de fiare de plug în perioada La Tene. Primul este în formă de lingură, cu o nervură pe partea exterioară. Majoritatea descoperirilor de acest tip provin de pe teritoriul Bulgariei, unde utilizarea sa este confirmată de la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.Hr. încoace, și din România, începând cu secolele al II-lea și I î.Hr., cu o utilizare prelungită în perioada romană, alături de fiare de plug triunghiulare simetrice (IIonoBnh 1988, 99 cu referințe ulterioare). Al doilea tip de fiare de plug este lung, aripior, cu o soclu cu flanșă în partea superioară. Acestea sunt legate de tradiția celtică și sunt răspândite pe scară largă în vaste contexte celtice (JACOBI 1974, 67-71; BALASSA 1975, 243; SZABO 2007, 257; PIETA 2010, 230-236) și ilirice *sensu largo* și sunt uneori definite ca sape (MARI<5 1962, 65; MILOSEVIC 1986, 98-101). Al treilea tip este un plug în formă de lopățică, cu soclu deschis și parte de lucru triunghiulară. Apariția lor poate fi datată de la sfârșitul La Tene (secolul I î.Hr.). Sunt utilizate din perioada romană încoace (IIonoBUTi 1988, 99). Teritoriul în care se găsesc este vast, cu tradiții celtice (JACOBI 1974, 67-71; BALASSA 1975, 243; PIETA 2010, 230-236) și alte tradiții locale (cf. STIPCEVIC 1962, 142; GUSTIN 1984, 52).

Diferențele în forma fiarelor de plug indică tradiții diferite în producția de ard. Luând în considerare toate caracteristicile formale menționate ale diferitelor tipuri de fiare de plug, se poate afirma că fiara de plug de la *Obrei-Beletinci* este cea mai apropiată de tipul în formă de lingură. Descoperirea de la Osanica- *Vranj* (STOJIC-JACANOVIC 2008, 452) a cuprins unealta definită drept fiară de plug (MHXAJJIOBHH 2012, 31). Conform ilustrației publicate, forma sa o leagă de tipul de fiare de plug lungi și înguste. Cu toate acestea, interpretarea sa ulterioară este limitată, deoarece condițiile de descoperire sunt neclare.

Al doilea grup de unelte agricole din Voivodina cuprinde câteva descoperiri interesante de unelte de recoltat, caracterizate prin lame curbate care se termină cu un spin. Situl de la Hrtkovci- *Gomolava* a scos la iveală nu mai puțin de patru unelte cu lame puternic curbate în formă de semilună. Descoperirea păstrată la Muzeul Voivodinei, Novi Sad, sub numărul de inventar AP 572 (Pl. 1/1) a fost identificată ca fiind o seceră (Hat) 1960, 128, pl. XII/4; JOVANOVIC 1986, 57), precum și descoperirea publicată de S. Nad (Hal) 1960, 128, pl. XII/3) (Pl. 1/2), fără numărul de inventar. Una dintre descoperiri, sub numărul de inventar G 664 (Pl. 1/3)

Fig. 2. Sapă/prăpă de la situl Curug-Stari *Vinogradi* (foto: T. Radisic).

Fig. 3. Fier de plug din situl *OLreï-Beletinci* (foto: T. Radisic).

a fost explicată ca o secere (JOVANOVIC 1986, 57). Grupul include și o descoperire nepublicată păstrată în Muzeul Voivodinei sub numărul de inventar AP 259. [2] Caracteristicile formale ale descoperirilor ne-au determinat să le definim drept secere. Descoperirile cu lama mai groasă, care se termină cu un spin pentru prinderea mânerului, îndoită astfel încât să fie perpendiculară pe axa lamei, sunt tipice pentru teritoriile celtice (PIETA 2010, 241-244; SZABO 2007, 257). Descoperirea din teritoriul învecinat , de la Stari Mikanovci-Damica *Gradina* (DIZDAR 2001, 31, pl. 47/1), corespunde tipologic descoperirilor noastre, spre deosebire de secera de la *Sotin-Zmajevac* (MAJNARIC-PANDZIC 1970, 42, 94, pl. XXXVI/3), care se încadrează în cadrul formal al celui mai comun tip de secere ilirice, cu lamă curbată cu capăt ascuțit și un spin mai lung pentru atașarea mânerului, pe aceeași axă cu lama (MILOȘEVIĆ 1986, 115).

Există o singură descoperire sigură care poate fi atribuită grupului de unelte cu lame lungi, ușor curbate, terminate cu un spin scurt cu

ne-a condus la separarea a două variante: una cu franjuri îndoite, dar neimbinate, și cealaltă cu o adevărată soclu de proeminențe unite.

Patru unelte din prima variantă au fost găsite în orizontul așezării Hrtkovci-Gomolava, unul în așezarea *Plavna-Petkovaca-ciglana* și unul în timpul construcției podului de pe Bosut, lângă Morovic. Descoperirea de la Hrtkovci-Gomolava, păstrată în Muzeul Voivodinei sub numărul de inventar AP 2876 (Pl. II/1), a atras atenția numeroși cercetători. Inițial, a fost publicată ca un topor cu soclu (CEKEPEIU 1961, 85-87, pl. III/26), ulterior ca un topor/brăzdară cu soclu deschis (JOVANOVIĆ 1986, 57), apoi din nou ca un topor (TAŠIĆ 1992, 126). Recent, V. Mihajlovic (MnxajnoBnh 2012, 32) a publicat-o ca un topor de tip lopeți. Alte două descoperiri de la Hrtkovci- *Gomolava* - uneltele păstrate în Muzeul Voivodinei sub numărul de inventar AP 568 (Pl. II/2) (Hal) 1960,128, pl. XII/6) și AP 550 (Pl. II/3) (JOVANOVIC 1986, 57; TASIC 1992,126, pl. XXXIII/104) au fost interpretate ca topoare. Aceeași interpretare este confirmată și pentru descoperirile de la *Plavna-Petkovaca-ciglana* (Pl. II/4) (TODOROVIC 1958, 33) și Morovic (Pl. II/5) (MAJNARIC-PANDZIC 1970, 63, 88, pl. XXXIV/3; DRNIC 2014,202, fig. 1/2; DRNIC 2015, 97). Muzeul Voivodinei din Novi Sad păstrează încă o descoperire nepublicată de la Hrtkovci-Gomo/ava (număr de inventar 549), [20]care poate fi adăugată la acest grup.

A doua variantă este reprezentată de descoperirile din siturile de așezare din Hrtkovci- *Gomolava* și *Plavna-Petkovaca-ciglana,* împreună cu descoperirile întâmplătoare din siturile *Vztin-Zeleznicka stanica/Gara feroviară, Zemun-Obala Dunava/Malul Dunării* și *Zemun-Vinogradi/Videjurile.*

Toate descoperirile au fost interpretate ca topoare: unealta de la *Hrtkovci-Gomolava* (număr de inventar AP 569 în Muzeul Voivodinei) (Pl. II/6) (JOVANOVIC 1986, 57; TASIC 1992,126, pl. XXXIII/104), cealaltă unealtă de la Hrtkovci-

20 Lucrările menționate au datat centurile de bronz în perioada La Tene Mijlocie și Târzie, adică de la sfârșitul secolului al III-[lea] î.Hr. până la începutul secolului I [î.Hr.], ceea ce se baza în primul rând pe faptul că foloseau datarea absolută pentru fazele specifice ale dezvoltării culturii La Tene.

Gomolava (Pl. II/7)(Pl.) 1960,128, pl. XII/7), piesa de *la Plavna-Petkovaca-ciglana* (Pl. II/8) (TODOROVIC 1958, 33), piesa de la *Vatin-Zeleznicka stanica* (Pl. II/9) (TODOROVIC 1968, 151, pl. XLVII/8) și cele două unelte de la Zemun - din siturile *Zemun-Obala Dunava* (Pl. 11/10) (TODOROVIC 1971, 126, pl. LVII/8) și Zemun- *Vinogradi* (Pl. 11/11) (TODOROVIC 1968, 152 pl. LII/9).

Uneltele cu partea de lucru trapezoidală și o soclu format din franjuri îndoite, îmbinate sau nu, sunt foarte frecvente și de obicei definite ca topoare sau tesle (JACOBI 1974, 28-33; JACOBI 1977, 21-24; SZABO 2007, 257). Totuși, există posibilitatea unor interpretări diferite ale descoperirilor. Una dintre soluții este o sapă (cf. STIPCEVIC 1962, 139; JACOBI 1974, 71-72). V. Mihajlovic (MHXAJJIOBWR 2012, 32) afirmă că La Tene este caracterizată de acest tip de sapă, care seamănă cu așa-numitul topor cu proeminențe laterale. O altă soluție este o parte a unui ard, adică un fiare de plug (DANIELISOVA-HAJNALOVA 2014, 413). Unelte de acest tip din siturile medievale din Bulgaria au fost interpretate ca răzuitoare pentru curățarea pielii (MaHojnoBwh-HnKOTinh 2010, 245 cu referințe suplimentare). Este interesant de observat că astfel de descoperiri din siturile medievale din Serbia au fost definite ca răzuitoare pentru prelucrarea pielii. Unelte similare sunt folosite în prelucrarea pielii în zilele noastre (MAHOJJiOBmi-HHKOJiM'R 2010, 242). Deși se poate accepta că unele dintre unelte au fost folosite ca topoare, utilizarea lor în alte activități nu poate fi negată. Micile variații tipologice pot indica diferitele lor funcții, dar acestea sunt insuficiente pentru a determina cu siguranță funcțiile fiecărui instrument în parte. Trebuie luat în considerare faptul că variațiile ar fi putut fi consecința altor factori, în primul rând cronologici și culturali.

Tradiție și inovație

Analiza comparativă a formelor de la La Tène și a formelor tradiționale hallstattiene, realizate nu doar din fier, ci și din bronz, os și coarne de cerb, ne conduce la presupunerea unor tendințe de tradiționalism și/sau inovație. Formele tradiționale au fost urmărite și mai adânc în trecut, posibil până la formele de bronz din a doua [jumătate] a mileniului al II [-lea] î.Hr.

Până în prezent, teritoriul Voivodinei a scos la iveală foarte puține descoperiri metalice care pot fi legate de agricultura , care își are originea în perioada anterioară La Tene. O descoperire întâmplătoare de la Bordos a fost recunoscută ca fiind un fiardă de plug și plasată cronologic în Ha Al (ME^OBHTI 1993, 33-40, fig. 2, pl. 3/1). Merită menționată o altă descoperire a unui fiardă de plug din bronz, de la Pozarevac, în ciuda faptului că a fost găsită în afara zonei studiate. Este o descoperire întâmplătoare, poziționată în Br CD (JAIIAHOBMH 1996, 43-54, fig. 1, pl. I, III). Zona studiată nu ne-a furnizat nicio fiardă de plug din fier din Prima Epocă a Fierului, deși primele descoperiri de fiare de plug din fier în alte părți ale Europei pot fi legate de mijlocul mileniului [I] î.Hr. (BALASSA 1975, 242). Numărul fiarelor de plug în Voivodina nu a proliferat semnificativ nici măcar în perioada ulterioară La Tene. Pe baza unei singure descoperiri din La Tene și a absenței unor forme similare din perioada precedentă, nu este posibil să se concluzioneze cu privire la utilizarea formelor tradiționale și/sau a elementelor de noutate. Un contrast izbitor în comparație cu alte zone La Tene este absența completă a fiarelor lungi și înguste, legate de tradiția celtică și, în general, foarte frecvente. Acest fapt este cu atât mai interesant, având în vedere că alte forme de cultură materială dezvăluie o anumită unitate culturală.

Sapa/sapa de la Curug-Stari *Vinogradi* este o descoperire neobișnuită pentru perioada La Tene. Forma sa se potrivește cu uneltele din perioadele romană și medievală. Întrucât până în prezent nu au fost găsite analogii formale pentru uneltele metalice din aceeași perioadă, o soluție deschisă este de a-i urmări originile în formele de unelte confecționate din os și coarne de cerb din vecinătatea geografică apropiată din Prima Epocă a Fierului.

Trebuie ținut cont de faptul că anumite tipuri de unelte erau inițial fabricate din materiale accesibile - lemn, os și coarne de cerb, și probabil au fost ulterior fabricate din bronz și fier, cu forme adaptate la proprietățile metalului în conformitate cu progresele tehnologice. Adoptarea de noi materiale nu înseamnă neapărat încetarea utilizării uneltelor fabricate din alte materiale tradiționale. Cunoașterea uneltelor din os și coarne de cerb este o sarcină necesară pentru viitor, deoarece cunoștințele noastre actuale sunt incomplete, datorită faptului că acest tip de material a fost mult mai puțin atractiv pentru exploratori și cercetători. Lipsa de cunoștințe nu reflectă starea reală: uneltele din os și coarne de cerb trebuie să fi fost folosite în activități agricole în timpul La Tène.

Situația este cam aceeași când este vorba despre Prima Epocă a Fierului. Doar materialul din Prima Epocă a Fierului din situl multistratificat Batrovci-Gradma *na Bosutu* a furnizat câteva unelte care ar putea fi legate de activități agricole - o seceră din coarne de cerb (MEDOVIC-MEDOVIC 2010, 94, fig. 87/2, pl. XXV) și trei sape (MEDOVIC-MEDOVIC 2010, 88, 114, 162, fig. 58/1, 103/15, 144/10, pl. XIV/6, XXVI/5). Faimosul sit de la Donja Dolina din bazinul Savei a scos la iveală un număr mare de unelte din coarne de cerb. Atribuirea lor cronologică este imprecisă, de la epoca bronzului până în perioada romană, dar au fost determinate ca fiind sape (TRUHELKA 1901, 252; TRUHELKA 1903, 374-375). Descoperirile de la Sanski Most, publicate în principal ca ciocane (FIALA 1897, 305), au fost ulterior recunoscute ca sape (STIPCEVIC 1962). Aceste descoperiri confirmă faptul că uneltele din os și coarne de cerb au

continuat să fie produse și utilizate în perioada în care metalele, fierul în special datorită calităților sale tehnologice bune, erau utilizate pe scară largă.

Caracteristicile formale și numeroasele analogii din întreaga lume celtică ne-au condus la presupunerea că uneltele definite ca secere și coase aveau tradiție celtică. Lipsa unor astfel de unelte din perioada precedentă în teritoriul examinat este un fapt important, dar nu este suficientă pentru a nega posibilitatea utilizării continue a formelor tradiționale ale uneltelor. Din straturile romane timpurii ale sitului Hrtkovci-Gomolava au provenit câteva descoperiri de secere (DAUTOVA-RUSEVLJAN-BRUKNER 1992, 108), dar informațiile nu au fost susținute de ilustrații, astfel încât nu a fost posibilă recunoașterea tipurilor acestora. Situl Hrtkovci- *Gomolava* este unul dintre puținele situri care ne-au oferit confirmarea stratigrafică a utilizării continue a anumitor forme. Un topor de fier a fost găsit în orizontul Basarabi din Prima Epocă a Fierului - Gomolava IVb [21]și poate fi considerat prototip pentru topoarele cu soclu și cele cu franjuri îndoite. Nu departe de zona examinată, au existat două tezaure din Ha C cu patru topoare cu soclu din fier: două dintre ele proveneau de la Rudovci (GARASANIN-TASIC 1994, 38) și două de la Sarengrad (VINSKI-GASPARINI 1962, 273). J. TODOROVIC (1964, 74) a promovat ideea utilizării continue a acestei forme, care evoluează și se schimbă în timp, precum și modelul conform căruia nou-veniții celtici au preluat această formă de topor de la populațiile autohtone (TODOROVIC 1968, 77). Topoarele cu franjuri îndoite erau considerate a fi unelte standard din epoca fierului, utilizate îndelungat fără modificări tipologice (MAJNARIC-PANDZIC 1970, 63). Prima lor apariție este legată de Ha C, devenind frecvente în Ha D și în special în perioada La Tene (JACOBI 1974, 32). Fără îndoială, acest tip de unealtă își are originea în perioadele anterioare, dar abia în timpul Epocii Tene a căpătat forma răspândită pe scară largă în Europa Epocii Tene, inclusiv în Voivodina de astăzi. În sens formal, acest tip seamănă cu topoarele cu soclu, dar este fabricat din fier prin tehnica de forjare și ciocănire. Mai târziu, în perioada romană, frecvența acestui tip de unealtă scade, în timp ce uneltele cu orificiu în ax devin dominante (nonoBHii 1988, 62). Hrtkovci-Gomo/av« a furnizat unele unelte cu socluri formate prin îndoirea franjurilor în stratul roman timpuriu. Uneltele au fost interpretate ca dălți (DAUTOVA-RUSEVLJAN-BRUKNER 1992, 103,109), dar problema funcției și datării lor precise rămâne deschisă. Primele straturi din epoca fierului de la Batrovci- *Gradina na Bosutu* au scos la iveală un obiect din fier cu soclu pătrat, definit ca o lopată. (MEDOVIC-MEDOVIC 2010, 114, fig. 103/18). Această interpretare trebuie luată cu rezervă, având în vedere că foarte puține elemente indică această funcție.

Studiul uneltelor agricole din perioada romană ulterioară, cu prezența redusă (ca în cazul topoarelor definite ca dălți și al secerelor de la Gomolava) și lipsa anumitor forme (absența completă a sapelor cu franjuri îndoite de tip La Tène și a fiarelor de plug alungite de tip celtic), ne-a oferit o perspectivă nouă asupra utilizării prelungite a formelor tradiționale în condițiile sociale schimbate.

***

După ce am sintetizat toate datele despre uneltele agricole din fier din perioada La Tène din Voivodina, se poate afirma că majoritatea provin din așezări. Cu toate acestea, numărul nu este impresionant, spre deosebire de afirmațiile din literatura de specialitate despre un număr mare de unelte pentru agricultură. Un exemplu unic de plasare a unui unelte agricole într-un mormânt (DRNIC 2015, 97) ne conduce la concluzia că nu era o practică funerară obișnuită. Deși majoritatea descoperirilor au avut contexte de așezare, numărul lor nu este în concordanță cu cantitatea necesară de unelte pentru agricultură. O astfel de stare este cel mai probabil o consecință a reutilizării uneltelor, a reciclării permanente a fierului, ca material valoros. De asemenea, este foarte posibil ca, pe lângă cele din fier, să fi fost folosite și unelte din os și coarne de cerb. Întrucât până în prezent nu a existat nicio analiză a obiectelor, a rămas neclar în ce măsură se poate conta pe utilizarea sincronă a celor două materiale și a celor două tehnologii pentru producerea uneltelor. De asemenea, rămâne deschisă întrebarea privind amploarea influenței pe care formele tradiționale de unelte din os și coarne de cerb au avut-o asupra dezvoltării formelor de fier. Stadiul limitat al explorărilor și foarte puținele descoperiri publicate din Prima Epocă a Fierului susțin în mică măsură atitudinea noastră conform căreia formele de os și coarne de cerb au fost în unele cazuri prototipuri ale celor din fier. Setul de unelte din fier din Prima Epocă a Fierului este, de asemenea, mic, așa că este greu de vorbit despre o producție La Tène bazată pe tradiția locală. Totuși, această opțiune nu ar trebui exclusă.

Zona studiată a relevat unelte agricole cu forme caracteristice zonelor cu tradiție celtică. Având în vedere căile de comunicație dezvoltate și circulația mărfurilor, era de așteptat ca acest lucru să fie indicat de uniformitatea diferitelor caracteristici ale culturii materiale. Este posibil ca comunitățile să fi adoptat forme perfecționate tehnologic,

---

21 În clasificările menționate anterior, centurile care includ segmente în formă de liră au fost asociate cu tipul „ungar". Centurile cu segmente în formă de liră, după lucrările lui B. JOVANOVIC (1983a, 31-32; JOVANOVIC 1983b, 56-57; POPOVIC 2002, 351), au fost din nou evidențiate ca un tip scordiscan separat de către V. CHALLET (1992, 73-73, tab. 12), acceptat și de J. BUJNA (2011, 116-118).

convenabile pentru activitățile agricole în mediul natural local . Lipsa fiarelor lungi și înguste nu înseamnă neapărat că acestea nu au fost folosite deloc. Explicația poate fi găsită în lipsa generală a descoperirilor arheologice de unelte agricole.

Unul dintre obstacolele în abordarea metodologică a acestui tip de unelte este atribuirea lor funcțională , care a fost făcută exclusiv pe baza caracteristicilor formale și cu o terminologie inegală. Starea precară de conservare și conservare a obiectelor din fier limitează considerabil aplicarea examinării trasologice. Din acest motiv, este necesară stabilirea unei tipologii formale operative și, ulterior, a unor criterii de atribuire funcțională.

Analiza funcțională este strâns legată de studiul tehnologiilor alese și aplicate în producție . Tehnologiile sunt create prin tehnici ale corpului. Aceste tehnici sunt în primul rând culturale. Mai important, ele sunt specifice cultural. Prin urmare, crearea de noi tehnologii necesită o alegere culturală (LEMONNIER 1993). Nu există niciodată o singură modalitate de a executa o acțiune tehnică, ci mai multe modalități posibile. Studiind tehnologiile, investigăm simultan cum se face că oamenii fac lucrurile să funcționeze pentru ei și cum acționează lucrurile pentru a structura acțiunile umane ulterioare. Tehnicile și secvențele operaționale nu sunt pur și simplu progresive în ordine, ci sunt determinate de situația culturală viitoare probabilă a celor care le utilizează (JONES 2004, 90, 92 cu referințe).

În contrast cu conceptele enunțate anterior de A. JONES (2004), se află conceptul spre care înclinăm și conform căruia influența mediului natural asupra alegerilor culturale în sens tehnologic este esențială. O considerăm decisivă în cazul în care populațiile preistorice fie își păstrează formele tradiționale, fie aleg în favoarea noutăților. Asemenea multor componente ale vieții de zi cu zi care, în ciuda importanței lor, rămân la marginea interesului nostru, uneltele folosite în agricultură pot fi un indicator valoros al schimbărilor sau al păstrării persistente a obiceiurilor umane.

Dacă se ia în considerare stadiul actual al cercetărilor, studiul nostru reprezintă o contribuție limitată, dar necesară, la o mai bună înțelegere a economiei din La Tène. Doar o analiză detaliată a unui număr mai mare de indicatori arheologici ai activităților economice și aplicarea unei abordări interdisciplinare pot duce la o cunoaștere cuprinzătoare a economiei din ultimele secole ale mileniului I [î.Hr.] și de la începutul noii ere.

Referințe

BALLASA 1975 Balassa, I., Cele mai vechi fiare de plug din Europa Centrală, IN: Steensberg, A.-Fenton, A.-Lerche, G. (ed.), *Unelte și arare. O revistă despre istoria uneltelor de cultivare și a altor procese agricole,* Copenhaga, 242-255.

EPYKHEP 1995 BpyKHep, O., JJoMopoflaqKa Hace/ta y CpeMy, IN: Bana, 3. (ed.), *ApxeonoiuKa ucmpaTKueatba dyxc aymonyma Kp03 Cpem,* HOBM Can, 91-136.

DANiELisovĂ-HAjNALOVAĂ 2014 Danielisova, A.-Hajnalova, M,, Oppida și producția agricolă - Statul Arta și perspectivele: studiu de caz din oppidumul Staré Hradisko (Republica Cehă), IN: Hornung, S. (ed.), *Producție-Distribuție-Economie. Așezări și modele economice ale perioadei La Tène,* Bonn, 407-428.

DAAUTOVA-RUSEVLJAN-BRUKNER 1992 Dautova-Rusevljan, V.-Brukner, O., *Gomolava - perioada rimski,* Novi Sad.

DIZDAR 2001 Dizdar, M., *Latenska naselja na vinkovackom podrucju,* Zagreb.

DRNIC 2014 Drnic, I., Descoperiri de apă din epoca fierului târzie din sudul Panoniei. Simple descoperiri rătăcite sau indicatori ai unor posibile activități rituale?, IN: Gustin, M.-David, W. (ed.), Ciocnirea culturilor? Celții și lumea macedoneană, Schriften des Kelten-Römer-Museums Manching, 9, Manching, 201-210.

DRNIC 2015 Drnic, I., *Kupinovo. Groblje latenske kulture,* Zagreb.

FIALA 1897 Fiala, F,, Necropole de morminte plate lângă podul Sanski, *Glasnik ZM,* IX, 281-308.

GARASANIN-TASIC 1994 Garasanin, M.-Tasic, N., *Tezaurele preistorice în Serbia și Vojvodina II / Les Dépôts préhistoriques de la Serbia et de la Voivodine II,* Belgrad.

GUSTIN 1984 Gustin, M., Posocje, IN: Bozic, D.-Bakaric, L. (eds.), *Celtoi - Celții și contemporanii lor pe teritoriul Iugoslaviei,* Ljubljana, 52-54.

JAUAHOBHH 1996 JapaHOBnh, JJ., BpoH3aHM TieMeiu npancTopnjcKor pana M3 IIo>KapeBija, *The Fall of Mysej Bojeoduna,* 37-38, 43-52.

IACOBI 1974 Jacobi, G., *Unelte și unelte din oppidumul din Manching.* Săpăturile de la Manching, 5, Wiesbaden.

IACOBI 1977 Jacobi, G., *Descoperirile metalice de la Dünsberg.* Materiale despre preistoria și istoria timpurie a regiunii Hessa, 2, Wiesbaden.

JONES 2004 Jones, A., *Teoria arheologică și practica științifică,* Cambridge.

JOVANOVIC 1987 Jovanovic, B., Istocna grupa, IN: Benac, A. (ed.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja V. Zeljezno doba,* Sarajevo, 815-854.

JOVANOVIC-JOVANOVIC 1988 Jovanovic, B.-Jovanovic, M., *Gomolava. Așezare tânără din epoca fierului,* Novi Sad-Belgrad.

JOVANOVIC 1986 Jovanovic, M., Mlade gvozdeno doba, IN: Dalmacija, M. (ed.), *Gomolava de la Preistorie până în Evul Mediu,* Novi Sad, 45-64.

JOVANOVIC 2011 Jovanovic, M., Secretele coșurilor din Carnok-ul din Vrbas, *Pad Mysej Bojeoduna,* 53, 127-132.

KIPFER 2007 Kipfer, BA, *Dicționar de artefacte,* Oxford.

LEMONNIER 1993 Lemonnier, P., Introducere, IN: Lemonnier, P. (ed.), *Alegeri tehnologice: transformarea culturii materiale de la Neolitic încoace,* Londra, 1-35.

MAJNARIC-PANDZIC 1970 Majnaric-Pandzic, N., *Cultura celtico-letonă în Slavonia și Srijem,* Vinkovci.

MAHOJJIOBUTI-HHKOJIHTI 2010 MaHojnoBuh-Hmconnh, B,, *CpedteeeeeKoeno opylje od eeonfia y Cpôuju,* HOBM Ca«.

MARTIE 1962 Marie, Z,, Vir lângă Posusje, *Glasnik ZM,* XVIII, 63-72.

MARTIE 1979 Marie, Z., Un depozit găsit în orașul ilirian Daors... (2 î.Hr.), *Glasnik ZM,* XXXIII, 23-113.

MEUOBHH 1993 MeflOBMh, n,, PaoHMK (neMem) paua ca Bopljoiua KOA HOBOF Beueja (Banai), *Pad My3ej Bojeoduna,* 35, 33-37.

MEDOVIC-MEDOVIC 2010 Medovic, P.-Medovic, I., *Gradina na Bosut. Așezare din epoca timpurie a fierului,* Novi Sad.

MILOȘEVICI 1986 Milosevic, A., Două tezaure de unelte din fier din zona Delmata, *ArhVest, ?>7.* 97-127.

MHXAJJIOBHB 2012	MHxajjioBiih, B., KacHonaTeHCKa u paHopnMCKa 3eMibopanH>a Ha aanaflHOM Ea/iKany: npernejj apxeononiKnx noflaTaKa, IN: EaBpmioBMh, B. (ed.), *BojoofyaHCKU простор у KOHtponce,* HoKcm y KOHtne 17-38.
Ha^j 1960	Hal), III., 3aniTMTHo McConaBaH>e Ha FOMOROBM KOJJ XpTKOBaqa, *Pad SojeofyancKux Myseja,* 9,112-1
PIETA 2010 bunicaBHü 1988 POPOVIC 1992	Pieta, K,, *Die Celtic Residents of Slovakia,* Nitra.nonoBHh, FL, *AnmuuKO opyfye od zeoxcfyay Cpóuju,* Europa.
	Popovic, P., Skordisci od pada Macedonije do rimskog osvajanja, IN: Tasic, N. (ed.), *Skordisci i starosedeoci u Podunavlju,* Belgrad, 95-110.
REPUBLICA CEHĂ 1961	CeKepem, 71 de ani, 1957. roflMhenapijMjaiHH M3BeiiiTaj, *Pad eojeotjaHCKUx Myseja,* 10, 79-8.
VECHIUL 1953	Starè, E, O comoară importantă din Vrhnika (Nauportus), *ArhVest,* 4/1, 94-104.
STIPČEVIĆ 1962	Stipcevic, A., Unelte de lucru la iliri, *Diadora, 2,* 135-173.
STOJIC-JACANOVIC 2008	Stojic, M.-Jacanovic, D., *Pozarevac: stratigrafia culturală a siturilor preistorice din Branicevo,* Belgrad-Pozarevac.
SZABÓ 2007	Szabó, M., *L'habitat de l'époque de La Tène à Sajopetri-Hosszü-dülö,* Budapesta.
TASIC 1992	Tasic, N,, *Skordisci și băștinași din Podunavlje,* Belgrad.
THURMOND 2006	Thurmond, D., *Manual de procesare a alimentelor în Roma clasică. For Her Bounty No Winter,* Leiden-Boston.
TODOROVIĆ 1958	Todorovic, J., Descoperiri anterioare de arme celtice pe teritoriul Serbiei, *Buletinul Muzeului Militar al JNA,* 5/2, 24-35.
TODOROVIĆ 1964	Todorovic, J., Elemente ilirice în cultura materială a Scordiscai, *Materiale ale Congresului celui de-al VI-lea Congres al Arheologilor Iugoslavi,* Belgrad, 73-77.
TODOROVIĆ 1968	Todorovic, J., *Celții din Europa de Sud-Est,* Belgrad.
TODOROVIĆ 1971	Todorovic, J., *Catalogul obiectelor preistorice din metal,* Belgrad.
TODOROVIĆ 1974	Todorovic, J. „ *Skordisci: istorie și cultură",* Novi Sad.
TRUHELKA 1901	Truhelka, C. Cabana preistorică în albia râului Sava lângă Donja Dolina, *Glasnik ZM,* XIII, 227-288.
TRUHELKA 1903	Truhelka, C., Sojenica u Donja Dolina. *Glasnik ZM,* XV, 373-384.
VINSKI-GASPARINI 1962	Vinski, Z.-Gasparini, K., Despre influența culturii Hallstatt est-alpine și a culturii ilirice balcanice asupra Dunării slavo-srijem, *ArchRR,* II.

Lista figurilor

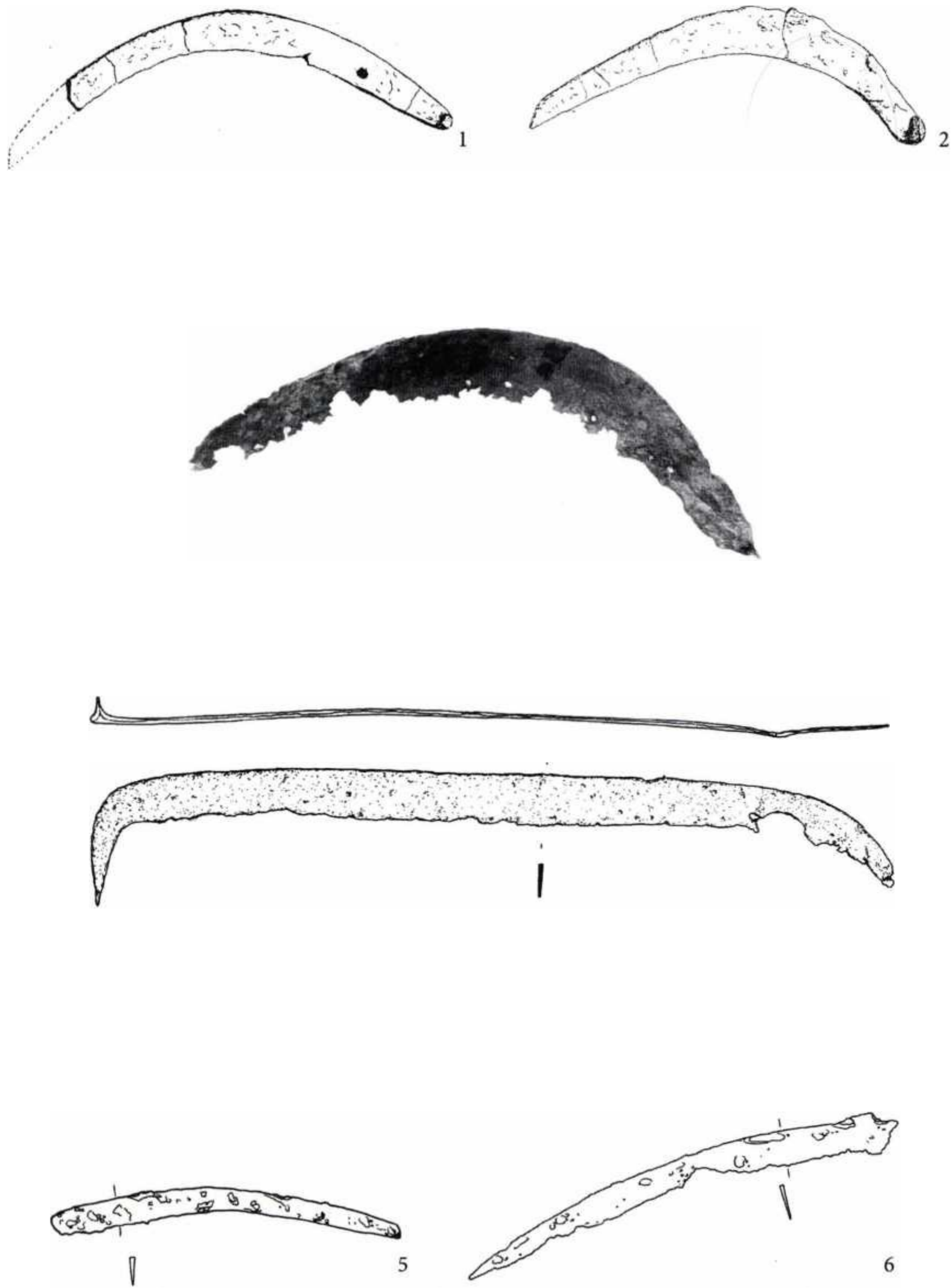
Fig.l. Harta Voivodinei cu siturile menționate în text. 0 Situri din perioada La Tène; □ Situri din perioada Hallstatt.
Fig. 2. Sapă/sapă aspră de la situl Curug-Stari *Vinogradi* (foto: T. Radisic).
Fig. 3. Fier de plug de la situl Obrez- *Beletinci* (foto: T. Radisic).
Fig. 4. Topor cu soclu și franjuri îndoite (modificat după JACOBI 1974, 29, Abb. 8).

Lista plăcilor

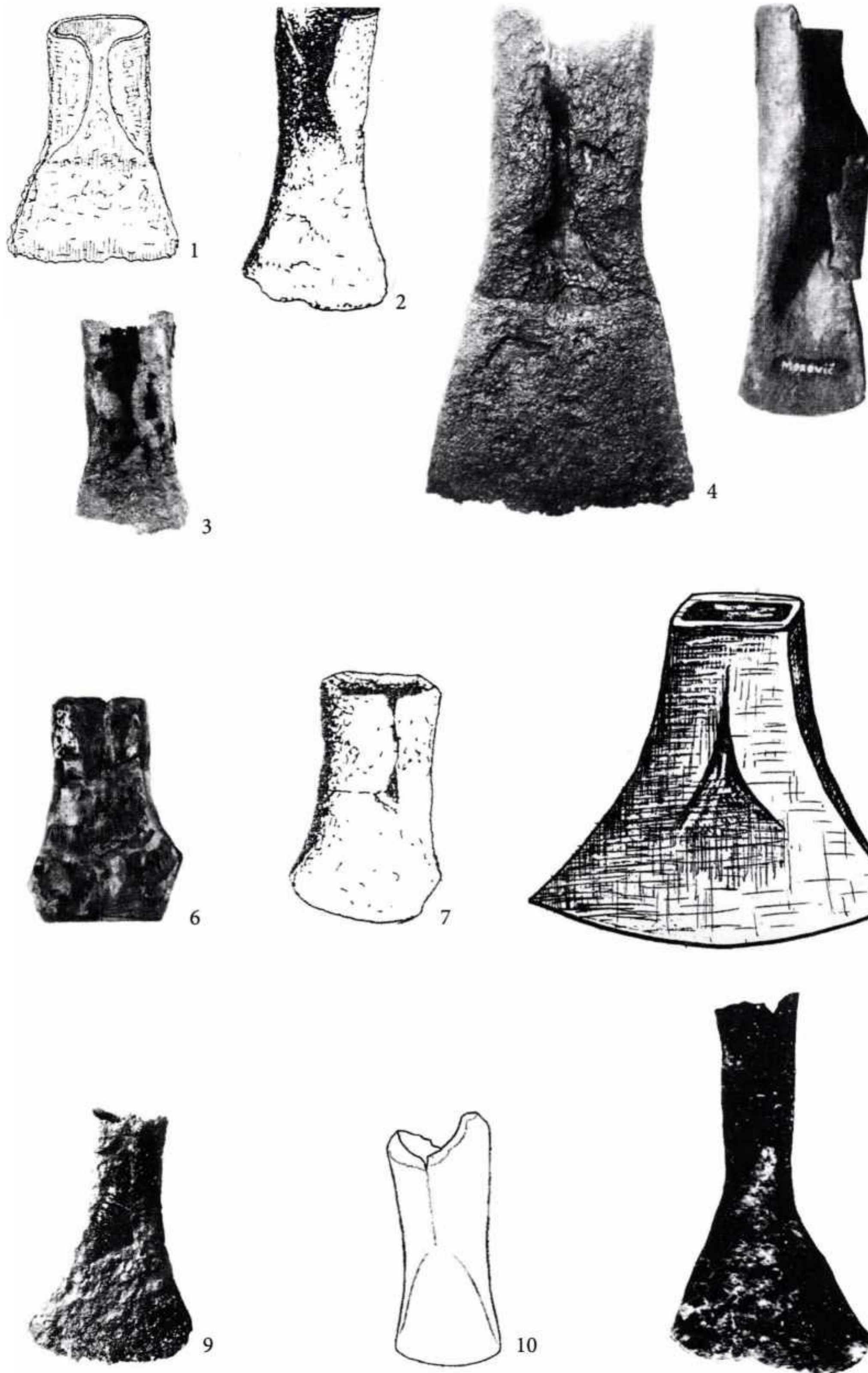
pl. I. Seceri si coase. 1-3. Hrtkovci- *Gomolava* (1-2. după HAB 1960; 3. foto: T. Radisic); 4. Kupinovo- *Klemmova ciglana* (după DRNIC 2015); 5. Pecinci- *Tromeda* (după EPYKHEP 1995); 6. Simanovci- *Vrtlozi* (după EPYKHEP 1995).

Pl. II. Topoare cu franjuri îndoite. 1-3; 6-7. Hrtkovci- *Gomolava* (1. după CEKEPEUI 1961; 2, 7. după HAT» 1960; 3, 6. după TASIC 1992); 4; 8. *Plavna-Petkovaca-ciglana* (4. foto: T. Radisic; 8. după TODOROVIC 1958); 5. Morovic (după MAJNARIC-PANDZIC 1970); 9. *Vatin-Zeleznicka stanica* (după TODOROVIC 1968); 10. *Zemun-Obala Dunava* (după TODOROVIC 1971); 11. Zemun- *Vinogradi* (după TODOROVIC 1968).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Planșa I. Secere și coase. 1-3. Hrtkovci-Gonto/ava (1-2. după HAT> 1960; 3. foto: T. Radisic); 4. *Caramida Kwpinovo-Klemmova* (dupa DRNIC 2015); 5. *Pecinci-Tromeda* (după EPYKHEP 1995); 6. Simanovci- *Vrtlozi* (după EPYKHEP 1995).

Planșa II. Topoare cu franjuri îndoite. 1-3; 6-7. Hrtkovci-Gomolava (1. după CEKEPEHI 1961; 2, 7. după HAT> 1960; 3,6. după TASIC 1992); 4; 8. *Piavna-Petkovaca-ciglana* (4. foto: T. Radisic; 8. după TODOROVIC 1958); 5. Morovic (după MAJNARIC-PANDZIC 1970); 9. *Vatin-Zeleznicka stanica* (după TODOROVIC 1968); 10. Zemun- *Obala Dunava* (după TODOROVIC 1971); 11. *Zemun-Vinogradi* (după TODOROVIC 1968).

KOSTRZEWSKI K FIBULA IN PADEA-PANAGJURSKI KOLONII GROUP

Institutul de Arheologie

Daniel SPANU

București, România

hazdrik@yahoo.com

Cuvinte cheie: Fibula Kostrzewski K; grupa Padea-Panagjurski Kolonii; Late La Tene; pumnal curbat; lance

În toamna anului 2015, într-o pădure dintre satele Drăgoieni (localitate aparţinând oraşului Târgu Jiu) şi Bălăneşti (judeţul Gorj), la nord de Drumul Naţional 67, câţiva căutători de comori au făcut două descoperiri distincte constând în arme şi podoabe din epoca târzie a La Tene. Pe 6 octombrie 2015, un prim lot (Pl. I-II, Anexa 1) a fost predat de Valentin Marian Cîrstea Muzeului Judeţean „Alexandru Ştefulescu" din Târgu Jiu. Patru zile mai târziu (pe 10 octombrie), un al doilea lot (Pl. III, Anexa 2) a fost predat aceluiaşi muzeu de către Sorin Doru Maria. Domnii Cîrstea şi Maria nu sunt locuitori ai locului, ci căutători de comori furtivi şi încăpăţânaţi care activează în Oltenia (ION 2017). De fapt, cele două loturi de materiale nu au fost descoperite întâmplător, ci în urma unor studii de teren neprofesioniste, efectuate cu detectoare de metale. În noiembrie 2015, autorităţile locale au investigat situl. Ulterior, s-a putut stabili că materialele provin din două locuri împădurite distincte de pe teritoriul satului Bălăneşti. În mai multe şanţuri de probă mici au fost identificate materiale medievale şi gropile săpate de căutătorii de comori (elementele 2-4; MARINOIU *ET AL.* 2016, 213-214). Harta săpăturilor (MARINOIU *ET AL.* 2016, 219) este neconcludentă, iar inventarele nu au putut fi reconstituite cu exactitate. Cu toate acestea, au fost menţionate numele sitului *(Dealul Mare)* şi caracterul funerar al descoperirii: la locul gropilor nr. 2-4 au fost găsite oase incinerate (umane?).

În noiembrie 2016 şi martie 2017, materialele din fier de la Bălăneşti au fost curăţate şi protejate împotriva coroziunii ulterioare în Laboratorul de Restaurare a Metalelor al Institutului de Arheologie din Bucureşti de către conservatoare-restauratoare dna Georgiana Mureşan. Cu această ocazie, pe unele dintre obiectele din fier ruginit au fost observate resturi de pământ. Acest pământ conţinea mici fragmente de oase incinerate (poate umane?). Prin urmare, ipoteza originii funerare a materialelor este foarte plauzibilă. Cercetările profesionale viitoare de teren vor trebui să clarifice particularităţile şi întinderea unei posibile incinte funerare în cartierul împădurit al oraşului Bălăneşti.

Trei dintre artefacte (şi anume pumnalele curbate) au fost deja semnalate în literatura recentă (SIRBU-BORANGIC 2016a, 33, nota 77 şi 122, nota 77), dar condiţiile de recuperare, descrierea tehnică şi ilustrarea tuturor pieselor de la Bălăneţi nu au fost realizate până în prezent. Primul lot este format din două pumnale curbate, o teacă de pumnal, o lance, o cataramă dreptunghiulară, o fibulă Kostrzewski K, două cuie, toate din fier, şi un mic inel de bronz (Pl. I—II, Anexa 1). Al doilea lot aparţine un pumnal curbat (cu lama îndoită, mânerul lipseşte), două inele, o brăţară cu corp tubular şi terminaţii libere ale tijei, un mic nit (din mânerul unui pumnal), vârful unei lame (de pumnal sau cuţit?), doi nasturi emisferici cu cleme laterale şi o fibulă Middle La Tene, toate din fier (Pl. III, Anexa 2). Ipotetic, cuiul mai mic din fier îndoit (37 mm lungime) din primul lot (Pl. II/9) ar putea face parte dintr-un scut La Tene. Dimensiunile mai mari ale celuilalt cui (52 mm lungime, Pl. II/8) nu sunt însă

Conectivitatea Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2018, p. 239-252

potrivite pentru o funcţie similară. Cei doi nasturi emisferici cu cleme laterale ar putea reprezenta ornamentaţia unei zale de zale. Ne putem întreba dacă vânătorii de comori au recuperat şi predat toate obiectele identificate în locul împădurit.

Deşi semnificaţia funerară a depunerii armelor şi podoabelor de la Bălăneşti este foarte plauzibilă, conceperea loturilor ca două inventare funerare distincte este incertă, chiar riscantă. Dacă combinaţia dintre un pumnal curbat şi o lance este atestată de mai multe descoperiri ale grupului Padea-Panagjurski Kolonii (SPÂNU 2004,109, fig. 7), în schimb, combinarea neobişnuită a două pumnale curbate de dimensiuni diferite în acelaşi mormânt nu a fost încă certificată. Astfel, primul lot reuneşte piese din cel puţin două, dacă nu mai multe morminte. Deşi nu se putea exclude faptul că unele dintre podoabe şi unele dintre arme au fost asociate (de exemplu, unele dintre obiectele din al doilea lot), structura originală a inventarelor funerare este definitiv compromisă. Din punct de vedere contextual, cele două loturi sunt semnificative doar prin indicarea existenţei unui cimitir Padea-Panagjurski Kolonii în pădurea de lângă satul

Bălănești. Decedatii înmormântați aici au fost înzestrați nu numai cu bunuri locale, ci și cu obiecte de origine mai îndepărtată, care indică niște conexiuni interculturale surprinzătoare.

Produse locale

Armele din cele două loturi sunt specifice multor descoperiri funerare din Padea-Panagjurski Kolonii. Morfologia mânerului și ornamentația perforată pe lama celor trei pumnale curbate (Pl. 1/1-2; III/l) corespund tipului C al clasificării recente propuse de V. Sirbu și C. Borangic (SÎRBU-BORANGIC 2016a, 31-37/120-125). Astfel de pumnale nu au fost descoperite doar la nord de Dunăre, în Oltenia, Țara Românească sau sudul Transilvaniei (SÎRBU-BORANGIC 2016a, 33-34/122-123), ci și pe malul opus al râului, în special în regiunea Vraca (ex. POPOV 1929, 277-278, fig. 138/4-5, fig. 140/3-4, 283, fig. 146; NIKOLOV 1965, 180-181, fig. 20/d, 21/b, 185-186, fig. 25/a, 27/g; NIKOLOV 1981, 34-36, fig. 5/b; NIKOLOV 1990, 16, fig. 3/v, 20-22, fig. 9/g, 10/g). 11/b; cf. RUSTOIU 2001; LUCZKIEWICZ-SCHONFELDER 2008, 165-170). În afara acestor regiuni, de exemplu în Moldova sau în Ucraina transcarpatică, piese similare au fost evidențiate doar în mod excepțional (SÎRBU-BORANGIC 2016a, 215, fig. 5). Astfel, cele trei pumnale curbate cu lame decorate ar putea reflecta un model cultural local în interiorul ansamblului funerar de la Bălănești. Aceeași remarcă poate fi făcută și în legătură cu teaca (Pl. II/4), la care se regăsesc mai multe analogii în descoperirile Padea-Panagjurski Kolonii de pe ambele maluri ale Dunării (ex.: Altimir și Pavolce, NIKOLOV 1965 , 176, fig. 17/b, 181, fig. 181, fig . 22, fig.ll/g Târnava, TEODOSIEV-TORBOV 1995, 33, fig. 21, Cetate, Rastu, Tărtăria, SÎRBU-BORANGIC 2016a, 67-92,236, fig. 29/2.242-243, fig. 32/2,33/4,246, fig. 36 ao). La rândul ei, lancea ilustrează o altă formă, foarte comună, a acestui grup cultural (LUCZKIEWICZ-SCHONFELDER 2008, 171-172). Îndoirea lăncii și a celor două pumnale (Pl. 1/2-3; III/l) nu are cauze moderne, ci antice și poate fi legată de distrugerea votivă a bunurilor, care, de altfel, este o practică răspândită în epoca fierului (BRADLEY 1982; MĂNDESCU 2012).

Fibula La Tene Mijlocie (Pl. III/9) ar putea fi interpretată ca o variantă probabil ulterioară pe fier, de tipul Motschwil, ale cărei exemplare, în general din bronz, apar la sfârșitul fazei LT Cl, dar sunt specifice fazei LT C2, respectiv începuturilor „culturii Oppida” (COLLIS 1984, 74; MÂRTON 2004). Pe de altă parte, fibulele Motschwil au servit drept model pentru forme ulterioare (MAUTE 1994, 460-461; MÂRTON 2004, 289; ZIRRA 2017, 53-54). Comparativ cu fibulele tipice Motschwil (de exemplu, cea de la Desa, județul Dolj: GHERGHE *ET AL.* 2010, 257-258, fig. 1/3), fibula Bălănești prezintă unele diferențe semnificative: punctul de conectare al piciorului la arc se apropie de arc, care are un număr mai mare de înfășurări (nu doar 2+2, ci 5+4). Aceste caracteristici sunt comune mai multor tipuri de fibule din schema La Tene mijlocie, dar bine datate în perioada La Tene târzie (POLENZ 1978, 188-189, fig. 5; cf. RUSTOIU 1997, 35-36; SPÂNU 2002, 104-111, fig. 23). Altfel, fibula de la Bălănești ar putea fi comparată cu unele fibule de tip La Tene mediu identificate în așezări La Tene târzii (de exemplu, Tilișca și Șura Mică: RUSTOIU 1997, 33-34, 175, fig. 19/3, 5) sau morminte (de exemplu, mormântul 3 de la Sofronievo: NIKOLOV 1981, 34-36, fig. 4/b). Aceasta anunță, de asemenea, formele zvelte ale fibulelor Corlate și Gura Padinii (RUSTOIU 1997, 175-176, fig. 19/8; 20). Cu alte cuvinte, schema generală ilustrată de fibula celui de-al doilea lot de la Bălănești devenise deja comună în regiunea Dunării de Jos în momentul tranziției dintre La Tene mediu și târziu. Nimic nu a împiedicat, însă, utilizarea unui element cu descendență aparentă în faza LT C2 într-o etapă ulterioară.

Fibula Kostrzewski K

Fibula din primul lot de la Bălănești reprezintă o noutate în România. Cele două rupturi aproape în unghi drept, una la mijlocul arcului, cealaltă chiar lângă arc, sunt specifice fibulelor de tip Kostrzewski K. În stadiul actual al cercetării, astfel de fibule nu sunt cunoscute nici în Ungaria, nici în regiunile central-vestice ale Balcanilor (Croația, Bosnia, Serbia). Două fibule descoperite în mormintele nr. 8 și 27/1983 de la Vajuga **Pesak** (POPOVIC-SLADIC 1997, 106, fig. 6/7; VASIC *ET AL.* 109-110, nr. 175-176) sunt similare doar aparent cu forma tipică Kostrzewski K. Arcurile lor prezintă curburi sinuoase și nu rupturi bruște, atât de caracteristice tipului Kostrzewski K. Astfel, fibulele Vajuga **Pesak** pot fi cu greu considerate exemplare Kostrzewski K.

Tipul Kostrzewski K nu a fost raportat până în prezent în literatura românească (RUSTOIU 1997; ZIRRA 2017). Puține fibule descoperite pe teritoriul României pot fi suspectate a se potrivi cu acest tip: Ostrovul $imian (RUSTOIU 1997, 100, lista 6, nr. 13; SIRBU-RUSTOIU 1999, 83, fig. 9/10; POPILIAN 1999, 61, fig. 9/9), Deva (RUSTOIU 1997, 184, fig. 28/3), Cernat (SZEKELY 1983, 147, fig. 3/1). Totuși, cele două rupturi de arc aproape în unghi drept ale fibulelor Kostrzewski K nu pot fi recunoscute nici de această dată. La fel ca fibulele de la Vajuga, cele de la Ostrovu §imian, Deva sau Cernat ar putea fi percepute, cel mult (!), ca replici locale, îndepărtate și degenerate, ale tipului Kostrzewski K. Acesta este motivul pentru care fibula de la Bălăne§ti poate fi considerată primul exemplar „autentic” de la Kostrzewski K din România. Implicit, trebuie percepută ca un bun importat din afara zonei Padea-Panagjurski Kolonii.

Cea mai apropiată analogie clară pentru fibula Bălăneți poate fi găsită în cultura Poienești-Lukasevka (Fig. 1), mai precis în coliba nr. 3 a așezării Kruglik (PACHKOVA 1977, 26, fig. 3/mijloc; EREMENKO 1997, 116). Fără a fi clarificată

și ilustrată neclar, piesa Kruglik a fost încadrată greșit, dar cu unele abțineri *(wahrscheinlicli)* față de tipul Babeș III.l (BABEȘ 1993, 222; cunoscută și sub numele de *Cammerfibel* sau *Stufenfibel* în literatura germană). Revizuirea încadrării tipologice a exemplarului Kruglik ca fibulă Kostrzewski K nu a întârziat (MEYER 2001, 172-173; VOLLING 2005, 104-109; MUNTEANU-IARMULSCHI 2013, 82). Totuși, în zona Poienești-Lukasevka, fibula Kostrewski K este o raritate și, prin urmare, originile fibulei Bălănești ar trebui investigate mult mai în detaliu.

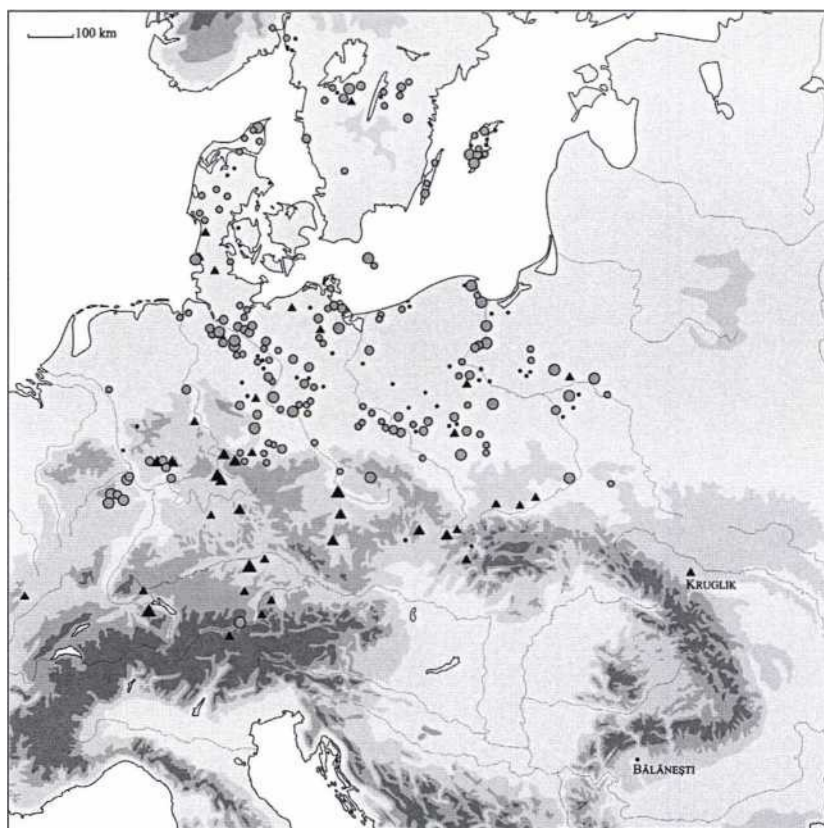

Fig. 1. Distribuția fibulelor Kostrzewski K; cercuri: înmormântări; triunghiuri: așezări; simbol mic: o fibulă; simbol mijlociu: 2-5 fibule; simbol mare: 6 sau mai multe fibule (după MEYER 2001).

Fibula Kostrzewski K (cunoscută și sub numele de *geknickte Fibeln mit Rahmen Nadelhalter I Knickfibeln I dreieckige Fibeln* etc.) este una dintre formele caracteristice printre bunurile funerare ale fazei târzii a epocii fierului preromane din zonele culturilor Przeworsk, Oksiwie și Jastorf (HACHMANN 1961, VOLLING 1994, 163-168; MEYER 2001, 161-162, fig. 1; RIECKHOFF 2008, 6, fig. 3). Relativ sincrone și parțial ulterioare grupului Beltz J (VOLLING 1994, 167-168, tab. 3), fibulele Kostrzewski K se găsesc și în *oppida central-europeană* din Bavaria, Boemia și Moravia (LT DI), dar supraviețuiesc abandonării lor până în perioada cezarică și proto-augusteană (DEMETZ 1999, 194-195). Kostrzewski K sunt reprezentative pentru două grupuri culturale atribuite comunităților germanice efemere: grupul Kobili din Boemia de Nord, datat exclusiv în faza LT DI (SALAC 2013, 141-144) și Grupul Bavarez de Sud-Est, datat în faza LT D2a (RIECKHOFF 1992, 103 și 107-108). O încadrare cronologică similară (sfârșitul LT DI și LT D2) este acceptată și pentru înmormântările cu fibule Kostrzewski K din teritoriul treverian (LEIFELD 2007, 90-95; NICKEL 2011, 19-20).

Cel mai probabil, tipul Kostrzewski K a fost dezvoltat pentru prima dată în faza La Tene DI în zonele Jastorf și Przeworsk, de unde s-a răspândit prin schimburi, apoi prin migrație în Europa Centrală. Aici, tipul a continuat să fie utilizat până în faza La Tene D2. Dincolo de aria comună de răspândire a fibulelor Kostrzewski K, exemplarul Bălănești poate fi considerat un import ulterior, adus în sudul României uneori după sfârșitul fazei La Tene DI. Din punct de vedere al cronologiei absolute, fibula Bălănești ar putea fi un indiciu pentru mijlocul secolului I î.Hr.

O astfel de încadrare cronologică nu este deloc improbabilă pentru cel puțin unele dintre înmormântările de la Padea-Panagjurski Kolonii. De exemplu, brățara de argint de la Dubova (SPANU 2004) permite sincronizarea acestei înmormântări cu faza timpurie a tezaurelor „dacice" - prin excelență, faza fibulelor „înnodate" *(Knotenfibeln)* de la mijlocul secolului I î.Hr. (SPANU 2002, 96-100; SPANU 2012, 142-145). În acea perioadă, importuri republicane romane erau recepționate și în Transilvania și în bazinul inferior al Dunării, fie sub formă de loturi de denari sau drahme (CHIJESCU 1981; CONOVICI 1986; LOCKYEAR 1997), fie sub formă de vase de bronz (BELDIMAN 1988). Recepția la Bălăneți a unei fibule specifice zonei Przeworsk poate fi sincronizată cu aceste fenomene. Cu alte cuvinte, fibula Kostrzewski K este o mărturie a faptului că contactele culturale ale comunităților La Tene târzii de la Dunărea inferioară cu lumea greco-romană nu au fost exclusive.

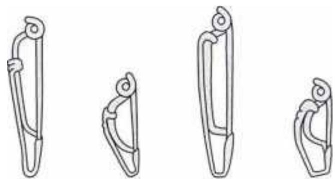
Pentru a determina căile de penetrare ale fibulei Kostrzewski K în regiunea Dunării inferioare, pot fi luate în considerare două ipoteze: (1) o conexiune central-europeană prin bazinul Dunării mijlocii către zona Boemia-Moravia și (2) o conexiune est-carpatică cu zona Przeworsk, mediată de cultura Poienești-Lucasevka. Deși unele materiale specifice culturii Przeworsk timpurii au fost semnalate în Ungaria și Slovacia (LUCZKIEWICZ-SCHONFELDER 2008, 199, nota 95), absența fibulelor Kostrzewski K în Noricum, Transdanubia, Alfold sau în coridorul Sava-Drava izolează prima ipoteză privind incertitudinile. În schimb, plauzibilitatea conexiunii est-carpatice este sugerată de descoperirea lui Kruglik. Relațiile grupului Poienești-Lucasevka cu culturile germanice din centrul-nordul Europei sunt bine documentate (BABE§ 1969; BABE^-UNTARU 1969; BABE§ 1993, 149-152; BABE§ 2005; cf. BOCHNAK-URMAN 2016, 285-287 și altele), iar relațiile sale cu grupurile Dunării Inferioare, Sârbești și Transilvaniei de la sfârșitul La Tene pot fi, de asemenea, percepute ca consistente. Prin analogiile sale est-carpatice, brățara din al doilea lot întărește ipoteza unor contacte particulare între grupul Padea-Panagjurski Kolonii și cultura Poienești-Lucasevka.

Brățară cu corp tubular și capete de tijă

Brățara de fier cu corp tubular și capete de tijă, unite și răsucite sau lăsate libere, nu este o formă actuală în inventarele Koloniilor Padea-Panagjurski. Cu toate acestea, brățări similare au fost semnalate în Bulgaria (nepublicată, Colecția Severeanu, București, nr. inv. 19330) sau în sudul Olteniei (împrejurimile satului Bistref, județul Dolj, declarație I. Motzoi-Chicideanu 1995), dar acestea nu sunt însoțite de date contextuale. În Transilvania, două brățări cu corp tubular pe bronz au fost semnalate în centrul fortificat de la Costești (RUSTOIU 1996, 94-95, 133, nota 68, 278, fig. 42/5). Începuturile acestei castre de deal înainte de mijlocul secolului I î.Hr. își așteaptă încă dovezile. O altă brățară fragmentară cu corp tubular aparține mormântului nr. 105 din necropola *Karaburma* (TODOROVIC 1972, 33-34, pl. XXXII/mormântul 105/2), împreună cu un cuțit fragmentar și o lance. Acest inventar nu conține indicii cronologice adecvate, astfel încât ar aparține fazei IV (85-15 î.Hr.) a *Karaburma* Necropola (TODOROVIC 1972, 86 și 92-93) poate fi pusă sub semnul întrebării. Nu se poate stabili dacă fragmentele tubulare de fier găsite în mormintele LT DI 92 și 97 ale aceleiași necropole (TODOROVIC 1972, 32, 35; LJUSTINA-SPASIC 2016, 327, 336, pl. 2/4/8, mormântul 97; 338, pl. 4/10-11, mormântul 92; cf. Bozic 1981, 328) provin din brățări similare cu cele de la Bălăneți. Prin urmare, analogiile din Serbia și Transilvania nu sunt complete pentru o încadrare cronologică satisfăcătoare.

În schimb, în necropola Poienești-Lukasevka, brățările cu corp tubular și capete de tijă sunt asociate cu tipurile de fibule Babeš II.3.ab și II.4.ab (Fig. 2). Aceste tipuri sunt specifice fazei medii („Y") a culturii Poienești-Lukasevka, conform sistemului cronologic tripartit dezvoltat de BABEŠ (1993, 148, fig. 44). Mai recent, V. larmulschi enumeră

brățările tubulare printre tipurile specifice celei de-a doua faze a noului său sistem cronologic (de data aceasta cvadripartit) (IARMULSCHI 2016, 489). Examinarea atentă a seriației, precum și a rezultatelor acesteia (IARMULSCHI 2016, 486, 488, fig. 13; 15), conduce la concluzia că brățările tubulare sunt mai frecvente în mormintele din a treia fază (Til') a cronologiei lui larmulschi. Ambele faze ('Y' după Babe? și 'III' după larmulschi) pot fi sincronizate cu perioada LT DI. Dacă Babe? a dezbătut în mod constant relația dintre evoluția culturii Poienești-Lukasevka și sistemele cronologice central și nord-europene (BABE? 1993, 148-152), argumentele sincronizării presupuse de larmulschi (IARMULSCHI 2016, 484) trebuie ghicite. Echivalența tipologică dintre Babe? Tipurile II.4.ab, Beltz J și Kostrzewski H au fost recunoscute în mod constant în literatura de specialitate (BABE? 1993, 93, nota 231; VOLLING 1994, 159; ZIRRA 2017, 59) și dovedește corespondența cronologică dintre faza „Babe? Y” *I* „Iarmulschi III” a culturii Poienești-Lukasevka, faza LT DI (în Europa Centrală) și faza A2 a epocii preromane a fierului din Europa Centrală-Nordică. În orice caz, brățările tubulare nu sunt asociate cu cele mai vechi tipuri de fibule ale culturii Poienești-Lukasevka și, prin urmare, pot fi sincronizate cu perioada LT DI.

II.3.a II.4.a II.3.b II.4.b

	II.3.a	II.4.a	II.3.b	II.4.b
Mormântul Boroșești 9	■			
Mormântul Lucasevka 21	■			
Mormântul Borosești 52	■	■		
Mormântul Borosești 13	■	■		
Mormântul Dolineni 2		■		
Mormântul Dolineni 8		■		
Mormântul Dolineni 3			■	
Mormântul Dolineni 31			■	
Mormântul Dolineni 44				■

Fig. 2. Tipuri de fibule (după BABE? 1993) asociate cu brățările tubulare din mormintele Poienești-Lukasevka.

Brățările cu corp tubular și capete de tijă pot fi incluse printre acele bunuri care reflectă legături extinse între grupurile și culturile Dunării Mijlocii și Inferioare situate în Carpații Orientali și Nordici (cf. POPOVIC 1999, 48-51, fig. 3), precum plăcile de centură de tip Laminci (BABE? 1983; GUSTIN 2011, 127-128), fibulele de picior în formă de lance *(Lanzenfibeln') cu paralele în* cultura Zarubinci (POPOVIC 1994; RUSTOIU 1997, 36-37; ZIRRA 2017, 58-59), sau unele produse ceramice „Bastarn” descoperite la Morești și Șeuța în Transilvania (FERENCZ 2011, 171-178), dar și la Satu Nou în Dobrogea (CONOVICI 1992, HARHOIU 1996, CONOVICI 1996). Conform analogiilor oferite de brățara tubulară de la Bălăneți, se poate considera că comunitatea locală din perioada La Tene târzie nu era străină de această rețea interregională de schimburi culturale.

Catarama dreptunghiulară

Catarama de fier are aspectul unei rame dreptunghiulare decorate cu linii gravate pe laturile lungi. Cârligul, odată plasat pe una dintre laturile scurte ale ramei, a dispărut din cauza coroziunii puternice a cataramei (Pl. II/5). Cataramele dreptunghiulare cu cârlig lateral sunt specifice perioadei La Tene târzii și erau răspândite pe o arie largă, de la Rinul inferior până în Crimeea (LUCZKIEWICZ-SCHONFELDER 2008, 162-164, fig. 5, 200-202, lista 1). Motivele pentru care unele descoperiri (Altimir, Sofronievo, Blandiana) au putut fi datate deja în perioada LT C2 (LUCZKIEWICZ-SCHONFELDER 2008, 162) nu au fost suficient explicate până acum. Comparativ cu alte catarame dreptunghiulare (mai precis de formă pătrată), exemplarul Bălănești se distinge prin ornamentația gravată aplicată pe ambele părți și prin forma sa mai alungită. Datorită trăsăturilor sale distinctive, catarama Bălănești nu poate fi pusă în legătură cu clasificarea propusă de P. Luczkiewicz și M. Schbnfelder (LUCZKIEWICZ-SCHONFELDER 2008, 163-165, fig. 4). O analogie aproape formală este oferită însă de catarama găsită în mormântul nr. 4 de la Simferopol (Neapolisul Scitic; POGREBOVA 1961, 128, 166, fig. 35/10; Bozic 2001, 185, 196, fig. 11/2).

Asocierile dintre catarama dreptunghiulară și hamurile și armele din epoca târzie La Tene sunt frecvente (Bozic 2001, 185). Cu toate acestea, cataramele dreptunghiulare pot fi integrate și în inventare, fiind interpretate ca fiind „feminine” (MARTIN-KILCHER 1998, 197-203, fig. 7/SB15; cf. LUCZKIEWICZ-SCHONFELDER 2008, 162). În aceste circumstanțe, nu se poate afirma dacă catarama de la Bălăneți provine sau nu dintr-un mormânt cu echipament militar.

Inventarul mormântului nr. 15 de la Ornavasso-San **Bernardo** (GRAUE 1974, 59, pl. 17/3) este de o importanță

deosebită, deoarece sincronizează cataramele dreptunghiulare cu „moda” accentuată de fibulele ceremoniale cu arc larg din schema La Tene Mijlocie, dar datate în perioada La Tene târzie (Spanu 2002, 104-111). Începuturile acestei „mode” pot fi legate de apariția fibulelor de tip Misano în nordul Italiei în timpul fazei LT Dla (Agostinetti-Knobloch 2010, 13, fig. 7). În Croația și Serbia, aceeași „modă” este ilustrată de fibulele de tip Jarak, incluse de D. Bozic în fazele Mokronog IIIa/Belgrad 3 (LT DI) (Bozic 1981, 328-329; Bozic 2008, 146). Se poate pune întrebarea dacă această „modă” a continuat în anumite zone, inclusiv în faza LT D2. Probabil, cele mai recente efecte ale „modei fibulelor ceremoniale cu arc lat” se reflectă în Transilvania prin tipul de fibule „înnodate” din argint, care reprezintă principalul marker al tezaurelor „dacice” timpurii (Spanu 2012, 142-145). Între timp, aceste tezaure timpurii corespund etapei de pătrundere a bunurilor republicane romane în regiunile estice ale Bazinului Carpatic, cum ar fi ulciorul *Gallarate* de la Lupu (Spanu 2002, 111-115), situla Eggers 20 de la Cugir (Rustoiu 2009, 33, fig. 1 și 4) sau numeroase loturi de denari republicani târzii (Chijescu 1981; Lockyear 1997). Importul de bunuri ceremoniale a fost însoțit de importul de noi idei și modele culturale. La marginile estice ale Europei din perioada La Tene târzie, noile modele au fost apreciate chiar dacă erau deja învechite în țările lor de origine. Prin urmare, nimic nu ne împiedică să acceptăm o sincronicitate relativă între catarama dreptunghiulară și fibula Kostrzewski K de la Bălăneți, pe de o parte, și tezaurele cu fibule „înnodate” din argint, pe de altă parte. În mod implicit, catarama și fibula Kostrzewski K fie pot proveni din același inventar, fie pot fi făcut parte din înmormântări adiacente și contemporane din perioada La Tene târzie.

În unele lucrări recente, pumnalele curbate „de tip *sica* ” au fost percepute ca simboluri ale unui militarism autarhic dacic (Sirbu-Borangic 2015, 378-379; Sirbu-Borangic 2016a, 47; Sirbu-Borangic 2016b, 344-345; Borangic 2017, 189-190). Trebuie subliniat faptul că armele și hamul ca bunuri funerare nu sunt neapărat simboluri ale beligeranței, ci atribute ale eroizării sau apoteozei defunctului (Kull 1997). Chiar și integritatea inventarelor funerare a fost compromisă, ansamblul de obiecte din epoca fierului târzie de la Bălăneți ne amintește de un aspect particular adesea uitat. Pe lângă armele de dimensiuni relativ mari, mormintele din Padea-Panagjurski Kolonii pot conține și obiecte minuscule, dar pline de expresivitate culturală și uneori de origini îndepărtate. Apariția lor relevă legătura comunităților locale din Transilvania și Dunărea de Jos la vasta rețea de schimburi culturale și ceremoniale (cf. Luczkiewicz 1998). Fibula Kostrzewski K sau brățara tubulară de la Bălănești reprezintă unele dintre acele urme ale La Tène târzii ale unei mobilități pluridirecționale dezvoltate chiar și fără Implicarea Romei (Luczkiewicz-Schönfelder 2008, 199: ... *Spuren einer Mobilität auch ohne das Zutun Roms).* Această escaladare a contactelor supraregionale nu poate fi plasată mai devreme de începutul secolului I î.Hr. În acea perioadă, nu doar comunitățile locale din Arcul Carpatic de Est își desfășurau activitatea în rețeaua de schimburi culturale a Europei din epoca fierului târzie, ci și Europa din epoca fierului târzie își descoperea particularismul. Indiferent de etnia lor, defuncții înmormântați în Bäläneti dezvăluie o identitate culturală cosmopolită.

Confirmare

Mulțumesc tuturor celor care m-au sprijinit în scrierea acestui articol: Dr. Radu Bäj enaru (București), Dr. Kirsten Hellström (Jena/Berlin), Dr. Vasile larmulschi (Berlin), Prof. Dr. Maciej Karwowski (Wien), Prof. Dr. Michael Meyer (Berlin), Dr. Georgia (Vladimir Nov Mure Sajlovic), Dr. V. Zirra (București).

Anexa 1 *(primul lot)*

1. Pumnal curbat; fier; lungime: 417 mm; ornamente perforate pe lamă; MJA§, nr. inv. 29040; Pl. 1/1.
2. Pumnal curbat; fier; mâner și lamă îndoite; ornamente perforate pe lamă; lungime: 382 mm; MJA§, nr. inv. 29041. Pl. 1/2.
3. Lance; fier; ușor îndoită; lungime: 437 mm; MJA§, inv. 29042. Pl. 1/3.
4. Teacă de pumnal curbat; tablă de fier; ornamente liniare și perforate pe o parte; trei găuri de agățare pe cealaltă parte; înainte de restaurare, teaca era ruptă în două părți; ruptura se putea potrivi cu îndoirea lamei pumnalului nr. 2; lungime: 218 mm; MJA§, inv. 29043 (partea superioară) și 29044 (partea inferioară). Pl. II/4
5. Cataramă; fier; ornamente gravate pe ambele părți; lungime: 54 mm; lățime: 28 mm; grosime 2,3 mm; MJA$, nr. inv. 29045. Pl. II/5.
6. Fibulă Kostrzewski K; fier; placă de prindere lipsă, arc rupt; ornamente liniare pe arc; lungime actuală: 52 mm; MJA§, nr. inv. 29046ab. Pl. II/6.
7. Tijă de fier cu cârlige terminale; lungime: 69 mm; grosime 2,8 mm; MJA§, nr. inv. 29046c. Pl. II/7.

8. Cui de fier; lungime: 53 mm; MJA$, nr. inv. 29047. Pl. II/8.
9. Cui de fier; lungime: 37 mm; MJA§, nr. inv. 29048. Pl. II/9.
10. Inel din bronz; diam.: 25 mm; MJA§, nr. inv. 29049. Pl. 11/10.

Anexa 2 *(al doilea lot)*

1. Pumnal curbat; fier; lamă îndoită; mâner lipsă; două rânduri de puncte perforate de-a lungul fulierului; lungime: 290 mm; MJA§, nr. inv. 29070. Pl. III/l.
2. Inel de fier; diametru: 31 mm; MJA§, nr. inv. 29071. Pl. III/2.
3. Inel de fier; diametru 27 mm; MJA§, nr. inv. 29072. Pl. III/3.
4. Brățară cu corp tubular și capete de tijă; fier; diam. 83 mm; MJA§, nr. inv. 29073. Pl. III/4.
5. Nit de fier pentru mânerul unui pumnal; triunghi gravat în partea de sus (similar cu nitul păstrat pe pumnalul nr. 1); lungime: 24 mm; MJA$, nr. inv. 29074. Pl. III/5.
6. Nasture emisferic din fier cu două cleme laterale; diametru: 19 mm; MJA§, nr. inv. 29075. Pl. III/6.
7. Nasture emisferic din fier cu două cleme laterale; diametru: 19 mm; MJA§, nr. inv. 29076. Pl. III/7.
8. Vârf de lamă (cuțit/pumnal?); fier; lungime: 31 mm; MJA§, nr. inv. 29077. Pl. III/8.
9. Fibulă La Tene mijlocie; fier; lungime: 104 mm; MJA§, nr. inv. 29078. Pl. III/9.

Referințe

AGOSTINETTI-KNOBLOCH 2010 — Agostinetti, PP-Knobloch, R., Cronologia epocii târzii a orașului La Tène și a epocii augustane în Transpadana centro-vestică, *Buletin de Arheologie online,* I, Volumul special F/F10/2, 3-21.

BABEȘ 1969 — Babeş, M,, Noi date despre arheologia și istoria grădinilor. Fibula „pomeraniană” descoperită la Ghelăiești, SCIV, 20, 2,195-218.

BABEȘ 1983 — Babeş, M., Paftale Latène tìrzii din sud-estul Europei, *SCIVA,* 34, 3,196-221.

BABEȘ 1993 — Babeş, M., *Cultura Poieneți-Lukasevka. O contribuție la istoria culturală a regiunii de la est de Carpați în ultimele secole î.Hr.,* Bonn.

BABEȘ 2005 — Babeş, M., Fibula din Horodica: dacă, celtică sau germanică? în: Dobrzahska, H.-Megaw, V.-Poleska, P. (eds.), *Celți la margine. Studii în interacțiunea culturală europeană. Secolul VII î.Hr. - secolul I d.Hr. Dedicată lui Zenon Wozniak,* Cracovia 121-129.

BABEȘ-UNTARU 1969 — Babeş, M.-Untaru, L, Die früheste latènezeitliche Germanische Fund aus der Moldau. Der Kronenhalsring von Davideni, *Dacia n.s.,* 13, 283-290.

BELDIMAN 1988 — Beldiman, C., Cu privire la difuziunea produselor de bronz italice în Dacia preromana (descoperirea de la Țigănești, jud. Teleorman), *Thraco-Dacica,* 9,1-2, 75-82.

BOCHNAK-URMAN 2016 — Bochnak, T.-Urman, K., Les sépultures à inhumation dans la culture de Przeworsk à la période préromaine et au début de la période des influences romaines, in: Sîrbu, V.-Jevtic, M.-Dimitrovic K.-Ljustina M. (eds.), *Funerary Practices during the Bronze and Iron Ages in Central and Southeast Europe. Proceedings of the 14th International Colloquium of Funerary Archaeology in Cacak, Sebia, 24th-27th September 2015,* Beograd-Cacak, 271-291.

BORANGIC 2017 — Borangic, C., *Seniorii războiului în lumea dacică. Elite militare din secolele II a. Chr. - IIp. Chr. în spațiul carpato-dunărean,* Brăila-Alba lulia.

Bozie 1981 — Bozie, D., Cronologia relativă a epocii timpurii a fierului în regiunea iugoslavă a Dunării. Relative Chronologie der jüngeren Eisenzeit im jugoslavischen Donauraum, *ArhVest,* 32, 315-336.

Dumnezeu 2001 — Bozie, D., Oamenii de-a lungul râurilor Krka și Kolpa în perioada La Tène, *ArhVest,* 52, 181-198.

Dumnezeu 2008 — Bozie, D., *Cimitirul La Tène-Roman din Novo mesto. Ljubljanska cesta și Okrajno glavarstvo. Studii asupra fibulelor și asupra cronologiei relative a perioadei La Tène târzie I Poznolatensko-rimsko grobisce v Ljubljanska cesta în Okrajno glavarstvo.*

BRADLEY 1982 — Bradley, R., Distrugerea bogăției în preistoria târzie, *Man - The Journal of the Institutul Antropologic al Marii Britanii și Irlandei NS,* 17,1,108-122.

CHIȚESCU 1981 — Chițescu, M., *Aspecte numismatice ale istoriei statului dac: moneda republicană romană din Dacia și monedele geto-dacice de tip roman,* BAR, 112, 19R1
1701.

COLLIS 1984 — Collis, J., *Oppida, Cele mai vechi orașe la nord de Alpi,* Sheffield.

CONOVICI 1986 — Conovici, N,, Aspecte ale circulației drahmelor din Dyrrhachium si Apollonia în Peninsula Balcanica și in Dacia, *Buletinul Societății Numismatice Române, 77-79,* 68-88.

CONOVICI 1992 — Conovici, N., Noi date arheologice privind începuturile culturii Poienești- Lukasevka și prezența bastarnilor în Dobrogea, SCIVA, 43,1, 3-14.

CONOVICI 1996 — Conovici, N,, Pe marginea unei recenzii, *SCIVA,* 47,4, 369-373.

DEMETZ 1999 — Demetz, S., *Fibeln der Spâtlatène- und Frühen Kaiserzeit in den Alpenländern,* Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie. Materialien und Forschungen, 4.

EREMENKO 1997 — Eremenko, V. E., *„Kel'tskaia vual"' i zarubinetskaia kul'tura,* Sankt-Petersburg.

FERENCZ 2011 Ferencz, I. V., About the End of Celtic presence in South-Western Transylvania, IN: Gustin, M.-Jevtic, M. (eds.), *The Eastern Celts. The Communities between the Alps and the Black Sea,* Koper-Beograd, 171-178.

GHERGHE *ET AL.* 2010 Gherghe, P.-Ridiche, F.-Bâsceanu, M., Câteva considerații privind descoperirile de epocă La Tene din arealul geografic al localităților Desa-Ciuperceni, jud. Dolj, *Analele Universității din Craiova, Seria Istorie,* Anul XV, nr. 1(17), 255-259.

GRAUE 1974 Graue, J., *Câmpurile funerare de la Ornavasso. Un studiu al cronologiei perioadelor La Tène târzie și imperială timpurie,* HBA, 1.

GUSTIN 2011 Gustin, M., Despre tribul celtic al Tauriscilor. Identitate locală și contacte regionale în lumea antică, IN: Gustin, M.-Jevtic, M. (eds.), *Celții orientali. Comunitățile dintre Alpi și Marea Neagră,* Koper-Beograd, 119-128.

HACHMANN 1961 Hachmann, R. „Cronologia epocii fierului preromane timpurii. Studii privind stadiul cercetării în Europa Centrală de Nord și Scandinavia *", BerRGK,* 41, 1960 (1961), 1-276.

HĂRHOIU 1996 Harhoiu, R., *Mircea Babeș, Die Poienești-Lukasevka-Kultur* (review), *SCIVA,* 47, 1,108-110.

IARMULSCHI 2016 Iarmulschi, V., A few considerations regarding the chronology of the Poienești-Lucșeuca culture, *PZ,* 91, 2, 471-494.

ION 2017 Ion, A., *Descoperire arheologică uriașă într-o pădure din Gorj: matriță folosită de geto-daci pentru turnarea monedelor,* http://adevarul.ro/locale/targu-jiu/

KULL 1997 Kull, B. „Moarte și apoteoză. Despre iconografia din morminte și artă din epoca târzie a fierului de pe Dunărea de Jos și semnificația acesteia pentru interpretarea „mormintelor magnifice", *BerRGK,* 78, 197-466.

LEIFELD 2007 Leifeld, H., Fibule din epoca La Tène târzie și epoca imperială timpurie din morminte din regiunea Trier. Un studiu anticario-cronologic, *UPA,* 146, 90-95.

LJUSTINA-SPASIC 2016 Ljustina, M.-Spasic, M., Frați de foarfece în viața de apoi: Panoplia și cronologia războinicilor La Tene la Belgrad-Karaburma, IN: Berecki, S. (ed.), *Cronologia epocii fierului în Bazinul Carpatic. Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 8-10 octombrie 2015,* BMM sa XII, 325-338.

ANUL LOCK 1997 Lockyear, K., The Supply of Roman Republican Denarii to Romania, *Studii și Cercetări de Numismatică,* 11,1995 (1997), 85-102.

LUCZKIEWICZ 1998 Luczkiewicz, P., Despre arme balcanice selectate din cultura La Tène Przeworsk târzie din Polonia, *ArchKorr,* 28,2,253-267.

LUCZKIEWICZ - **SCHÖNFELDER** 2008 Luczkiewicz, P.-Schönfelder, M., Investigații asupra echipamentului unui războinic cavaleresc din epoca fierului târzie din regiunea sud-carpatică sau balcanică, *Jahrbuch RGZM,* 47, 159-210.

MÄNDESCU 2012 Mändescu, D., Killing the Weapons. An Insight on Graves with Destroyed Weapons in Late Iron Age Transylvania, IN: Berecki, S. (ed.), *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 7-9 October 2011,* BMM sa, VII, Târgu Mureș, 343-356.

MARINOIU *ET AL.* 2016 Marinoiu, V.-Sana, D.-Georgescu, Ș., Cercetările de diagnostic și evaluare de teren de la Bălănești, județul Gorj din anul 2015, *Litua,* 18, 2016 (2017), 211-225.

MARTIN-KILCHER 1998 Martin-Kilcher, S., Morminte din perioada Republicii târzii și din perioada imperială timpurie de pe Lacul Maggiore: tradiție și romanizare, IN: Fasold, P.-Fischer, T.-von Hesberg, H.-Witteyer, M., *Loc funerar și identitate culturală,* Xantener Berichte, 7, Köln, 191-253.

MARTIE 2004 Märton, A., La fibule de type de Mötschwil, *ActaArchHung,* 55, 279-322.

TAXĂ 1994 Maute, M., Fibula and Fibula Costume, în: Hoops, J.-Beck, H., *Reallexikon der germanischen Altertumskunde,* 8, 5/6, 458-467.

MEYER 2001 Meyer, M., Variații regionale ale var. K a fibulei conform lui Kostrzewski, IN: Meyer, M. (ed.), *Trans albim fluvium. Cercetări privind arheologia preromană, imperială și medievală timpurie. Festschrift pentru Achim Leube. Arheologie internațională.* Studia honoraria, 10, 161-176.

MUNTEANU-IARMULSCHI 2013 Munteanu, O.-Iarmulschi, V., Linguri de lut din mediul culturii Poienești-Lucașeuca, *Revista Arheologică sn (Chișinău),* 9/2, 76-84.

NICHEL 2011 Nickel, C., Martberg. Sanctuarul și oppidumul treverilor. II. Fibulele de la Martberg. Descoperiri vechi, colecții private, descoperiri de teren, săpături, IN: Hafner, A.-von Kaenel, H.-M.-Wegner, H.-H. (ed.), *Rapoarte de arheologie pe Rinul Mijlociu și Mosela,* 18, Koblenz.

NIKOLOV 1965 Nikolov B., Trakijski pametnici văv Vracansko, *IAIS,* 28,163-202.

NIKOLOV 1981 Nikolov, B., Trakijski pogrebenija pri s. Sofronjievo, Vracanski okrăg, *Arheologija Sofia,* 23, 3, 30-41.

NIKOLOV 1990 Nikolov, B., Trakijski nahodki ot Severnozapadna Bălgarija, *Arheologija Sofia,* 32, 4,14-26.

PACHKOVA 1977 Pachkova, SP, Poselenie poblizu s(ela) Kruglik na Bukovine, *Arheologiia,* 23, 24-34.

POGREBOVA 1961 Pogrebova, NN, *Pogrebova in the Neapol Skifskogo Mausoleum,* IN: Pamjaniki epochy bronzy i rannego eleza v severnom Prikornomore, Materiali i issledovanjia po arkheologii SSSR1961,103.

POLENZ 1978 Polenz, H., Gedanken zu einer Fibel vom Mittellatèneschema aus Káyseri in Anatolien, *BJ,* 178,181-216.

POPILIAN 1999 Popilian, G., Découvertes archéologiques dans l'île Ostrovul Simian, IN: *Le Djerdap/les Portes de Fer à la deuxième moitié de premier millénaire av. J. Ch. jusqu'aux Guerres Daciques. Kolloquium în Kladovo-Drobeta-Turnu Severin (septembrie-octombrie 1998),* III, Beograd, 55-64.

POPOV 1929 Popov, R,, Novootkriti pametnici ot' zeldjzenata epoha v Bălgarija, *LAIS,* 5,1928 - 1929 (1929), 273-290.

POPOVIC 1994 Popovic, R, Lanzenfibeln des Westbalkans und der Donauniederung, *Balkan,* 25,1, 53-71.

POPOVIC 1999 Popovic, P., Scordiscii și bastarnele, IN: *Djerdapul/Porțile de Fier în a doua jumătate a primului mileniu î.Hr., din secolul al XII-lea până la războaiele dacice. Colocviu de la Kladovo-Drobeta-Turnu Severin,* Belgrad, 47-54.

POPOVIC-SLADIĆ 1997 Popovic, P.-Sladic, M., Mladje gvozdeno doba istoène Srbije, IN: *Arheologija istoène Srbije I Archeology of Eastern Serbia,* Belgrad, 101-114.

RIECKHOFF 1992 Rieckhoff, S., Überlegungen zur Chronologie der Spâtlatènezeit im sudlichen Mitteleuropa, *BayerVorgbl, 57,* 103-121.

RIECKHOFF 2008 Rieckhoff, S., Istoria cronologiei epocii târzii a fierului în Europa Centrală și paradigma continuității, *Leipzig, Contribuții online la arheologia preistorică și istorică timpurie,* 30, Leipzig, 1-11.

RUSTOIU 1996 Rustoiu, A., *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. - sec. d. Chr.). Tehnici, atelier și produse de bronz,* București.

RUSTOIU 1997 Rustoiu, A., *Fibulele din Dacia Preromană,* BT, 22.

RUSTOIU 2001 Rustoiu, A., Ornamentica pumnalelor curbe traco-dacice, IN: Cosma, C.-Tamba, D.-Rustoiu A. (eds.), *Studia archaeologica et histórica Nicolao Gudea dicta / Omagiu profesorului Nicloae Gudea la 60 de ani,* 181-185.

RUSTOIU 2009 Rustoiu, A., A Late Republican Bronze Situla (Eggers Type 20) from Cugir (Alba County), Romania, *Instrumentam,* 29, 33-34.

SALAC 2013 Salac, V., Culture groups at the perifery of the La Tène culture, IN: Venclová, N. (ed.), *The Prehistory of Bohemia 6. Late Iron Age - the La Tène period,* Praha, 135-144.

SÎRBU-BORANGIC 2015 Sirbu V.-Bornagic C., Paznicii trecătorii. Morminte dacice pe Valea Oltului, IN: Forțiu, S.-Stavilă, A. (eds.), *Arheovest III.l. In memoriam Florin Medeleț. Interdisciplinaritate în arheologie și istorie. Timișoara, 28 noiembrie 2015,* Szeged, 369-390.

SÎRBU-BORANGIC 2016a Sîrbu, V.-Bornagic, C., *Pumnalul sica în nordul Dunării (-200 a. Chr. - 106 p. Chr.) / Le poignard sica au nord du Danube (-200 av. J.-C. -106 ap. J.-C.),* Brăila.

SÎRBU-BORANGIC 2016b Sirbu V.-Bornagic C., Pumnal curbat de tip sica din mormintele nord-dunărene (secolul II î.Hr. - secolul II d.Hr.), IN: Sirbu, V.-Jevtic, M.-Dimitrovic, K.-Ljustina, M. (eds.), Practici funerare în epoca bronzului și a fierului în Europa Centrală și de Sud - *Est. Lucrările celui de-al 14-lea Colocviu Internațional de Arheologie Funerară de la Cacak, Sebia, 24-27 septembrie 2015 ,* Belgrad-Cacak, 333-357.

SÎRBU-RUSTOIU 1999 Sirbu, V.-Rustoiu, A., Descoperirile funerare gheto-dacice din sud-vestul României, IN: *Djerdap/Porțile de Fier în a doua jumătate a mileniului I î.Hr. J. Ch. până la războaiele dacilor. Colocviu la Kladovo-Drobeta- Turnu Severin (septembrie-octombrie 1998),* III, Belgrad, 77-91.

SPANIA 2002 Spania, D., Studien zum Silberschatzfund des 1. Jahrhunderts v. Chr. von Lupu, România, *PZ,* 77,1, 84-136.

SPANIA 2004 Spania, D„ Un mormânt de epocă tarzie Latène de la Dubova, *SCIVA,* 52-53, 2001-2002 (2004), 83-132.

SPANIA 2012 Spânu D., *Tezaurele dacice. Creația în metale prețioase din Dacia preromană,* București.

SZÉKELY1983 Székely, Z., Rezultatul ultimelor cercetări din județul Covasna în așezări din epoca bronzului și prima vârstă a fierului, *MCA,* A XV-a sesiune anuală de rapoarte, Muzeul Județean Brașov, 1981, București, 143-148.

TEODOSIEV-TORBOV 1995 Teodosiev, N.-Torbov, N., *Trakijski mogili ot kăsnoeleniceskata epohapri Târnava, Beloslatinsko,* Izvestija na Muzeite v Severnozapadna Bălgaria 23,11-58.

TODOROVIC 1972 Todorovic, J., *Praistorijska Karaburma,* Beograd.

VASIC ETAL. 2004 Vasic, R.-Tapavicki-Ilic, M.-Krstic, V-Bader, T., *Argintul ilirilor și celților din Balcanii Centrali,* Eberdingen.

VÖLLING 1994 Völling, T. „Studii asupra formelor de fibule din epoca fierului preromană mai tânără și din perioada imperială romană mai veche", *BerRGK,* 75, 147-282.

VÖLLING 2005 Völling, T., *Germania la începutul secolului. Studii asupra schimbărilor culturale în timpul tranziției de la epoca fierului preromană la perioada imperială romană timpurie în Germania Magna.* Editat de H. Baitinger, A. Popa și G. Rasbach, BAR,

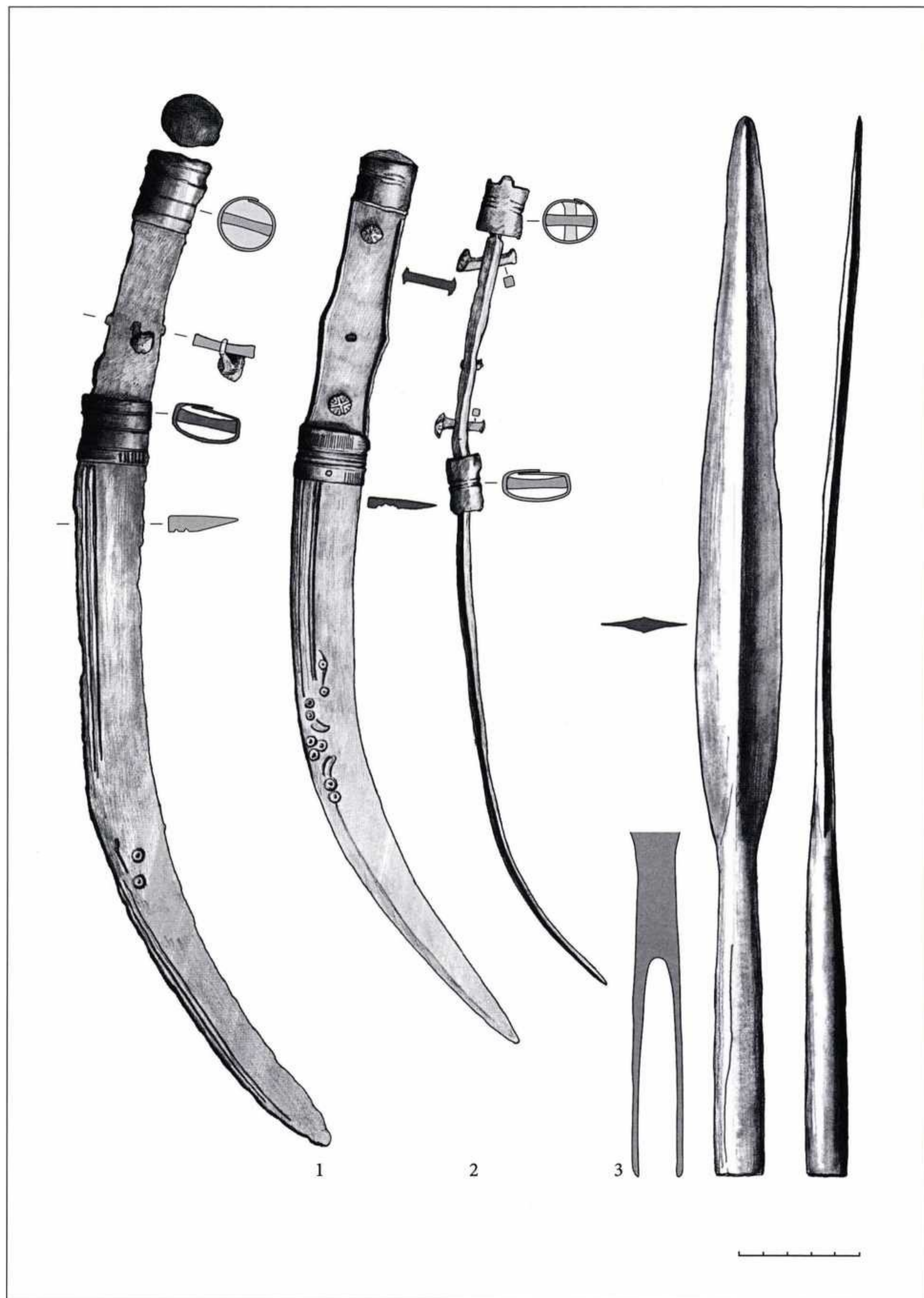
ZIRRA 2017 Zirra, V. V, *Fibulele de schema La Tène din România,* Craiova.

Lista figurilor

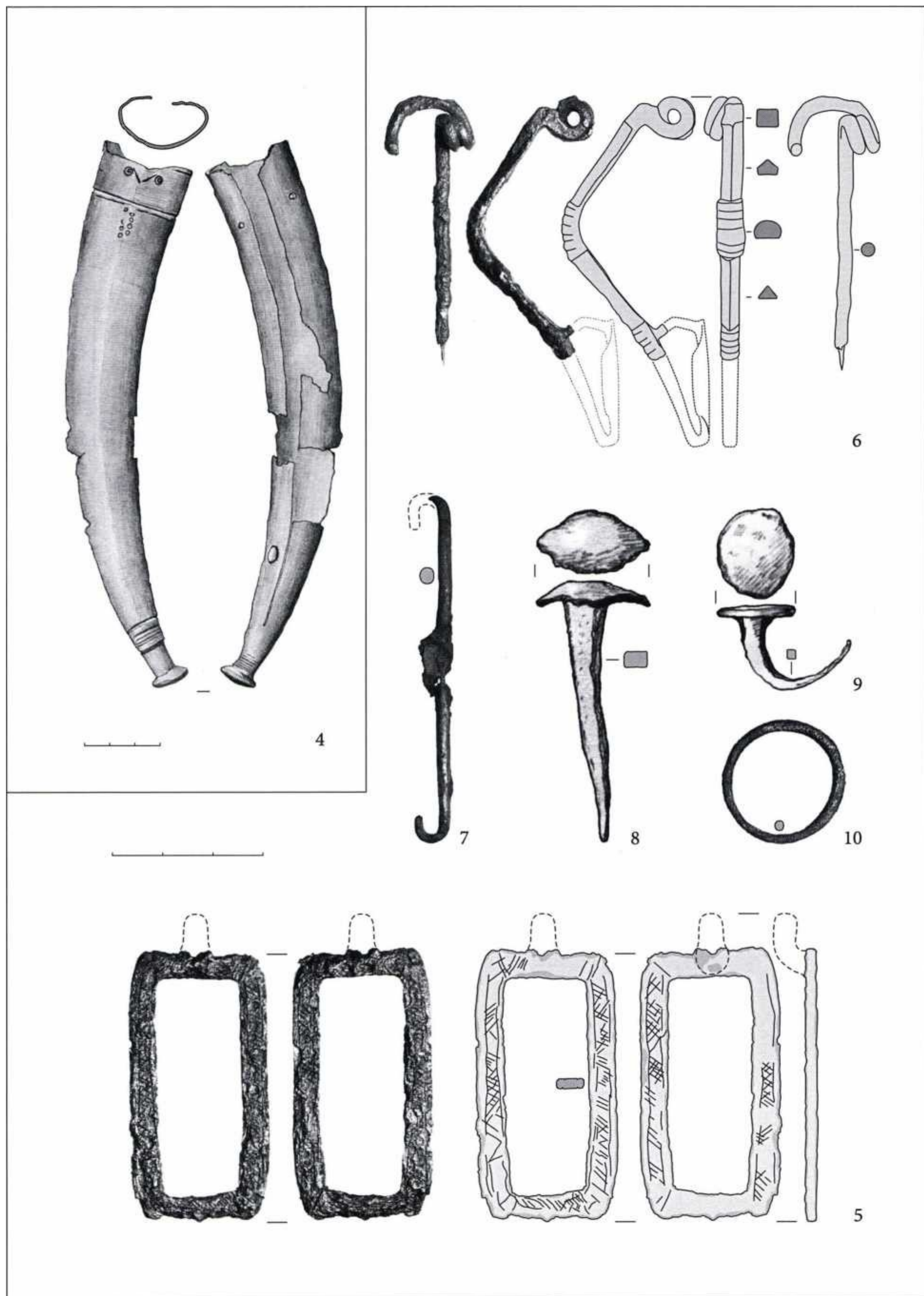
Fig. 1. Distribuția fibulelor Kostrzewski K; cercuri: înmormântări; triunghiuri: așezări; simbol mic: o fibulă; simbol mijlociu: 2-5 fibule; simbol mare: 6 sau mai multe fibule (după MEYER 2001).
Fig. 2. Tipuri de fibule (după BABE§ 1993) asociate cu brățările tubulare din mormintele Poienejti-Lukasevka.

Lista plăcilor

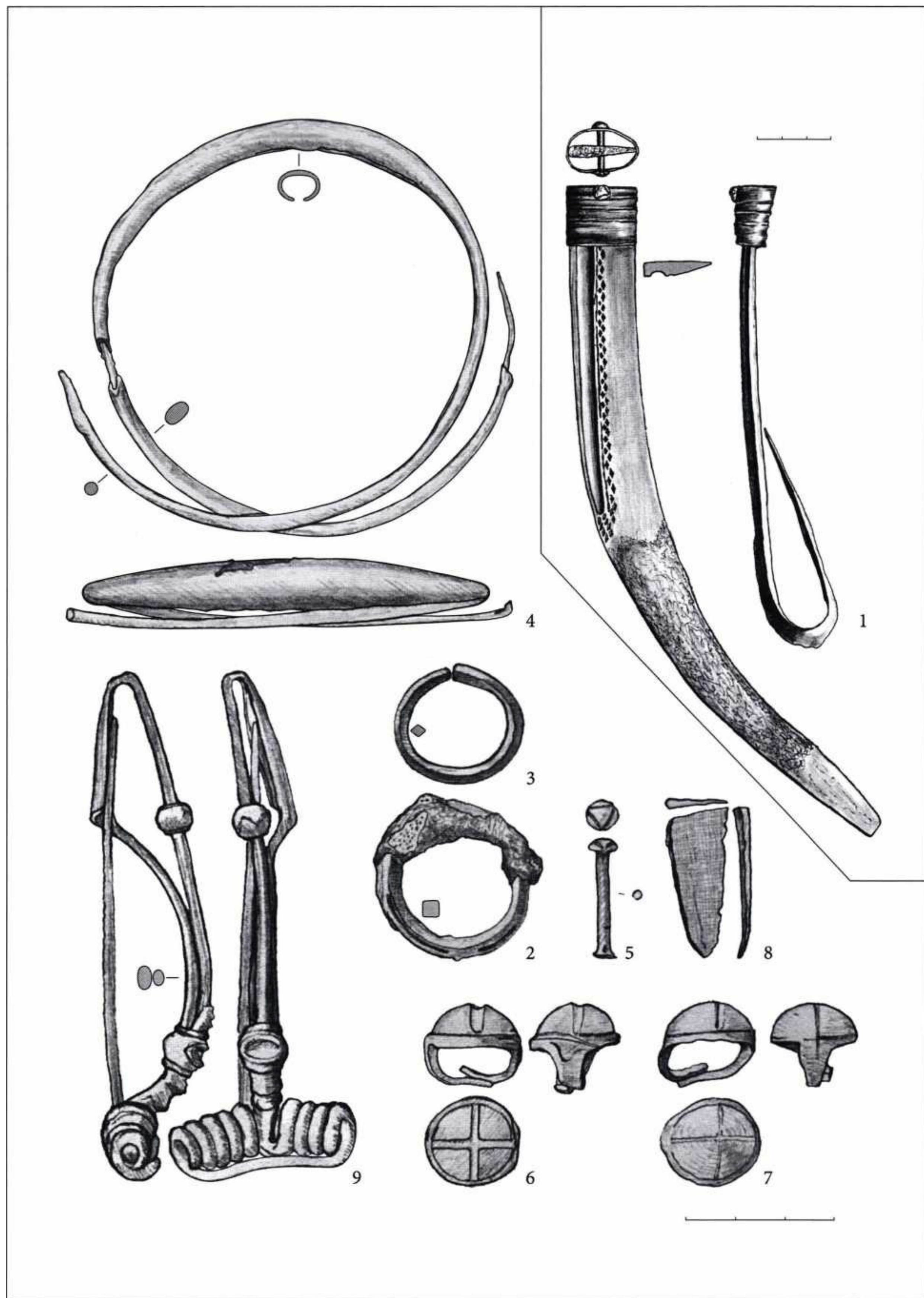
Pl. I. Arme de fier din primul lot de artefacte de la Bălănești.
pl. II. Teaca si podoabe din Balane$ti.
pl. III. Sica-pumnal si podoabe din Balane?ti.

Planșa I. Arme de fier din primul lot de artefacte de la Bălănești.

Planșa II. Teaca si podoabe din Balane$ti.

Planșa III. Pumnal Sica și podoabe din al doilea lot de la Bălanefti.

ABREVIERI

AAR Analecta Archaeological Ressovience
ActArchHung Lucrările arheologice ale Academiei Maghiare de Științe, Budapesta
ActaAC Acta Archaeologica Carpathica, Academia Polonă a Colegiului Scientiarum Cracovia, Cracovia
ActaMC ActaMN
ActaMP AFGN Acta Musei Cibalensis, Vinkovci
Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
Acta Musei Porolissensis, Zalău
Cercetări arheologice asupra săpăturilor de pe Magdalensberg, Klagenfurt
AIH Regeszeti Kutatäsok Magyarorszagon / Investigații arheologice în Ungaria, Budapesta
AJPhA Revista Americană de Antropologie Fizică
Alba Regia Alba Regia, Annales Musei Stephani Regis, Szekesfehervăr
Analele Studiilor Studii anatoliene, Jurnalul Institutului Britanic de Arheologie din Ankara
Anatoliene (Wien Analele Muzeului de Istorie Naturală din Viena
Annales HSS) Analele. Istorie, Științe Sociale
Apulum Apulum, Acta Musei Apulensis, Alba lulia
ArchAustr Archaeologia Austriaca, Viena
ArchBulg Arheologie bulgară, Sofia
Arhivă Arheologie ve stfednich Cechach
ArchPrt Archaeologiai Frtesito, Budapesta
ArchHung Archaeologia Hungarica, Budapesta
Archlug Arheologie lugoslavă
ArchCorr Fișă de corespondență arheologică, Muzeul Central Romano-Germanic Mainz

Archeologicke Rozhledy, Praga
Archaeologia Slovaca Monographiae, Studia, Nitra
Archaeologia Slovaca Monografie Communicationes, Nitra
Archaeologia Slovaca Fontes, Bratislava
Ateliere și discuții arheologice, Zagreb
Buletinul arheologic (Acta Archaeologica), Institut za arheologijo, Lubljana
Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde, Zürich
Monografii arheologice slovace, Nitra
Cercetări și descoperiri arheologice în Slovacia
ArchRoz ArchSlov Cercetări arheologice în Boemia de Sud
ArchSlovC Cercetări arheologice în Boemia de Nord
ArchSlovF ArhRR Balkanica, Belgrad
ArhVest ASA ASM Banatica, Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin, Reșița
AVANS AVJC AVSC Rapoarte arheologice britanice, Serie internațională / Seria britanică, Oxford
Balcanica Banatica Documente de preistorie bavareze, München
BAR BayerVorgbl Biblioteca Brukenthal, Sibiu
BB BC$S Contributii Buletinul Cercurilor Științifice Studențești, Alba lulia
UFM Contribuții la preistoria și istoria timpurie a Europei Centrale, Weissbach

BerRGK Raportul Comisiei Romano-Germanice
BJ Anuarele din Bonn
BMÉ A Bihari Múzeum Évkónyve, Berettyóújfalu
BMM sa Bibliotheca Mvsei Marisiensis, Archaeologia, Târgu Mureș / Cluj Napoca Budapest
BpRég Régiségei, Budapest
BT Bibliotheca Thracologica, București
BUFM Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas
CCA Cronica Cercetărilor Arheologice din România
CMM sa Catalog! Musei Marisiensis, series archaeologica, Târgu Mureș / Cluj-Napoca
ComArchHung Crisia Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
Dacia (ns) Crisia, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
Dacia, Recherches et décuvertes archéologiques en Roumanie, I-XII (1924-1948), București; Nouvelle série (N. S.), Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire anciene, București
DissArch Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae
DissPann
Disertații Pannonicae, ex Instituto Numismático et Archaeologico Universitatis de Petro Pázmány nominatae Budapestinensis provenientes, Budapesta
DMB Disertaţii şi Monografie Beograd
JobCluj (SUA) Lucrări din Colecția de Medalii și Antichități a Muzeului Național al Transilvaniei (serie nouă, 2006-), Cluj-Napoca
LucruSzeged
CE Teze, Szeged
EJ Studii Celtice, Paris
EphemSun FA Revista Europeană de Arheologie
FAB Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
FAH Cercetare în august
FAM Folia Archaeologica Balkánica, Skopje
LEMNOS Fontes Archaeologici Hungariae, Budapesta
FolArch Fontes Archaeologiae Moravicae, Brno
FÖ Germania Glasnik Fontes Archaeologiae Slovakiae, Bratislava
ZM Godisnjak Folia Archeologica, a Magyar Nemzeti Múzeum Évkónyve, Budapesta
Rapoarte din Austria, Viena
Germania, Frankfurt pe Main
Muzeul Glasnik Zemaljskog al Bosniei și Herțegovinei din Saraievo
Centrul Godisnjak pentru Experiența Balcanilor al Academiei de Științe și Societate, Bosnia și Herțegovina, Sarajevo
HBA Contribuțiile Hamburger la arheologie
Carpații istorici Histórica Carpatica, Zbornik Východoslovenského múzeá v Kosiciach, Kosice
ACASĂ Către Herman Ottó Múzeum Évkónyve, Miskolc
IAIS Izvestija na Arheologieskija Institut Sofia
Instrumentăm Instrumentum, Bulletin du Groupe de travail european pe artizanat și producții manufacturate în Antichitate
InvArch Inventaria Arheologica, Bonn
IPH Inventar Praehistorica Hungariae, Budapesta
JAA Revista de Arheologie Antropologică, Amsterdam
Jahrbuch OM Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines, Linz
Anul RGZM Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
Anul MV Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, Deutscher Verlag der Wissenschaften pentru Landesmuseum für Vorgeschichte (Halle), Berlin
JAME Înregistrarea anuală a Muzeului András Josa din Nyíregyháza, Nyíregyháza Journal
JAMT of Archaeological Method and Theory

BORCAN
JAS
JPMÉ
Public Cluj-Napoca
KVF
ASTĂZI

MABW
Marisia
MAS
MatBV
MBVF
MFMÉ
MIA
Miezul zilei W
MittAI

Conferința de presă de la jumătatea mandatului
Monografii RGZM
MSV
MSVF
OJA
OpArch
OZ
Academia Austriacă de Științe
Ôsrégészeti levelek
PamArch
PBF
Pontica
PPS
Prilozi IAZ
PrzArch
PZ
RAE
RAO
RégFüz
RevBis
RGZM
RVM
SAB
Sargetia
SBA
Sbornik Brno
SCIV(A)
SJ
SKRMM
SlovArch
AUBrno picant
SRLT
Starinar

Revista de Cercetări Arheologice
Revista de Științe Arheologice, Londra
Anuarul Muzeului Janus Pannonius, Pécs
Publicații ale Secției de Medalii și Antichități a Muzeului Național al Transilvaniei,
Cluj Colocvii de Preistorie și Istorie Timpurie, Bonn
Monumenta Archaeologica, Acta Praehistorica, Protohistorica et Historica Instituti Archaeologici Academiae Scientarum Bohemoslovenicae, Praha

Broșuri cu materiale despre arheologie în Baden-Württemberg, Stuttgart
Marisia (V-), Studii și Materiale, Târgu Mureș
Materialia Archaeologica Slovaca, Nitra
Materiale despre preistoria bavareză, Kallmünz/Opf
Contribuțiile Münchenului la preistorie și istorie timpurie, München
A Môra Ferenc Muzeum Évkônyve, Szeged
Monografie Instituti Archaeologici, Zagreb
Comunicări ale Societății Antropologice din Viena
Comunicările Institutului Arheologic al Academiei Maghiare de Științe, Budapesta

Comunicările Comisiei Preistorice, Viena
Monografii Muzeul Central Romano-Germanic Mainz, Mainz a. R
Studii Marburg în Etnologie, Berlin
Studii Marburg despre preistorie și istorie timpurie, Marburg
Revista Oxford de Arheologie
Opuscula Archaeologica, Arheoloski zavod, Filozofski fakultet și Zagrebu
Osijek Zbornik, Osijek
Academia Austriacă de Științe, Viena
Ôsrégészeti levelek / Buletin informativ preistoric, Budapesta
Pamätky Archeologické, Praha
Prähistorische Bronzefunde, München, Stuttgart
Pontica, Anuarul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța
Proceedings of the Prehistoric Society, London
Prilozi Instituia za arheologiju u Zagrebu
Przegl^d Archeologiczny, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk
Praehistorische Zeitschrift, Berlin
Revue Archéologique de l'Est, Dijon
Revue archéologique de l'ouest, Rennes
Régészeti Füzetek, Budapest
Revista Bistriței, Complexul Județean Muzeal Bistrița-Năsăud
Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien, Bonn / Mainz
Rad vojvodanskih muzeja
Studa Archaeologica Brunensia
Sargeția, Buletinul Muzeului județului Hunedoara, Acta Musei Devensis, Deva
Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, Bonn
Sbornik Praci Filozofické Fakulty Brnënské Univezity
Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie 1974-), București
Saalburg Jahrbuch, Berlin
Schriften des Kelten Römer Museums Manching
Slovenskä Archeolögia, Nitra
Spisy Archeologického Üstavu AV CR Brno
Schriftenreihe des Rheinischen Landesmuseums Trier, Main am Rhein
Starinar, Arheoloski institut, Beograd
Studia Universitatis Babeș-Bolyai, sériés Historia, Cluj-Napoca
Studijné zvesti, Archeologického Üstavu Slovenskej Akadémie Vied, Nitra

SzMMA Szolnok Megyei Müzeumi Adattár
SzRT Szolnoki Regeszeti Tanulmänyok / Lucrări arheologice din Szolnok
Terra Sebus Terra Sebvs, Acta Mvsei Sabesiensis, Sebeș
TGF Săpăturile și cercetările de la Trier, Mainz am Rhein
Thraco-Dacica Thraco-Dacica, Institutul de Tracologie, București
Tisicum Tisicum, A Jäsz-Nagykun-Szolnok Megyei Müzeumok Tvkönyve, Universitatea
UPA Szolnok Cercetări privind arheologia preistorică, Bonn
VAMZ Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu
VLVS Publicarea Muzeului de Stat de Preistorie din Saale, Berlin Vychodoslovenskypravek,
VsP Archeologicky üstav Slovenskej Akademie Vied, Nitra World Archaeology, Oxford,
WArch Oxbow
WMBH Rapoarte științifice din Bosnia și Herțegovina, Viena, Muzeul Zalaegerszeg, Muzeul
Zalai Muzeum Județean Zalaegerszeg, Muzeul Național Slovac, Bratislava
Zbornik SNM

BIBLIOTECA MVSEI MARISIENSIS

SERIE ARHEOLOGICĂ

I. Berecki, Sandor - Nemeth, E. Rita - Rezi, Botond (eds.), *Bronze Age Communities in the Carpathian Basin. Actele Colocviului Internațional de la Târgumureș, 24-26 octombrie 2008,* BMM, I, Cluj-Napoca,
II. Berecki, Sandor (ed.), *Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Actele Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 9-11 octombrie 2009,* Conferința MMM, II, Cluj-Napoca,
III. Man, Nicoleta, *Roman Așezarea Cristeștiului,* BMM sa, III, Cluj-Napoca,
IV. Berecki, Sandor - Nemeth, E. Rita - Rezi, Botond (eds.), *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Actele Colocviului Internațional de la Turgu Mureș, 8-10 octombrie 2010,* BMM sa, IV, Turgu Mureș,
V. Berecki, Sandor (ed.), *Rituri și ritualuri din epoca fierului în bazinul carpatic. Lucrările Colocviului Internațional de la Turgumureș, 7-9 octombrie 2011,* BMM sa, V, Turgumureș,
VI. Rezi, Botond - Nemeth, E. Rita - Berecki, Sandor (eds.), *Bronze Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin. Actele Colocviului Internațional de la Turgu Mureș, 5-7 octombrie 2012,* BMM sa, VI, Turgu Mureș,
VII. Berecki, Sandor (ed.), *Meșteșuguri și artizani din epoca fierului în Bazinul Carpatic. Lucrările Colocviului Internațional de la Turgu Mureș, 10-13 octombrie 2013,* BMM sa, VII, Turgu Mureș.
VIII. Nemeth, E. Rita - Rezi, Botond (eds.), *Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin, Proceedings of the International Coloquium from Târgu Mureș, 2-4 October 2014,* BMM sa, VIII, Târgu Mureș, 2015.
IX. Man, Nicoleta - Pânczel, Szilamer-Peter (eds.), *Roman Dacia and Beyond,* BMM sa, IX, Cluj-Napoca *[în presă].*
X. Berecki, Sandor, *The Bronze Age Site from Luduș,* BMM sa, X, Cluj-Napoca, 2016.
XI. Gâl, Szilârd-Săndor (ed.), *Lucrările Primei Conferințe Internaționale a Asociației Antropologice Turce Aurel, 13-15 noiembrie 2015,* BMM sa, XI, Târgu Mureș, 2016.
XII. Berecki, Sandor (ed.), *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin. Actele Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 8-10 octombrie 2015,* BMM sa, XII, Cluj-Napoca, 2016.
XIII. Soroceanu, Tudor - Rezi, Botond - Nemeth, E. Rita, The Bronzedepotfund von Bandul de Campie, jud. Mures *I* Mezöband, Maros-Megye, *Beiträge zur Erforschung der spätbronzezeiten Metallindustrie in Siebenbürgen,* [Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 307], BMM sa, XIII, Bonn, 2017.
XIV. Bonta, Coralia Dorina, Locuirea din bazinul Someșului Mic în secolele VII-IX. Așesarea de la Jucu de Sus-Răscruci (județul Cluj), Cluj-Napoca, BMM sa, XIV, 2017.
XV. Rezi, Botond - Nemeth, E. Rita (eds.), Bronze Age Connectivity in the Carpathian Basin, *Proceedings of the International Coloquium from Targu Mureș, 13-15 October 2016,* BMM sa, XV, Cluj-Napoca,
XVI. Berecki, Sandor-Rustoiu, Aurel-Egri, Mariana (eds.), Iron Age Connectivity in the Carpathian Basin, *Proceedings of the International Coloquium from Targu Mureș, 13-15 October 2017,* BMM Sa, XVI, Cluj-Napoca,

[11] Austria de exemplu: Potzneusiedel (WERNER 1979, 40, fig. 8/1), Drosing (STUPPNER 1991, 215, fig. 594; JEDLICKA 1997, 462,

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro